

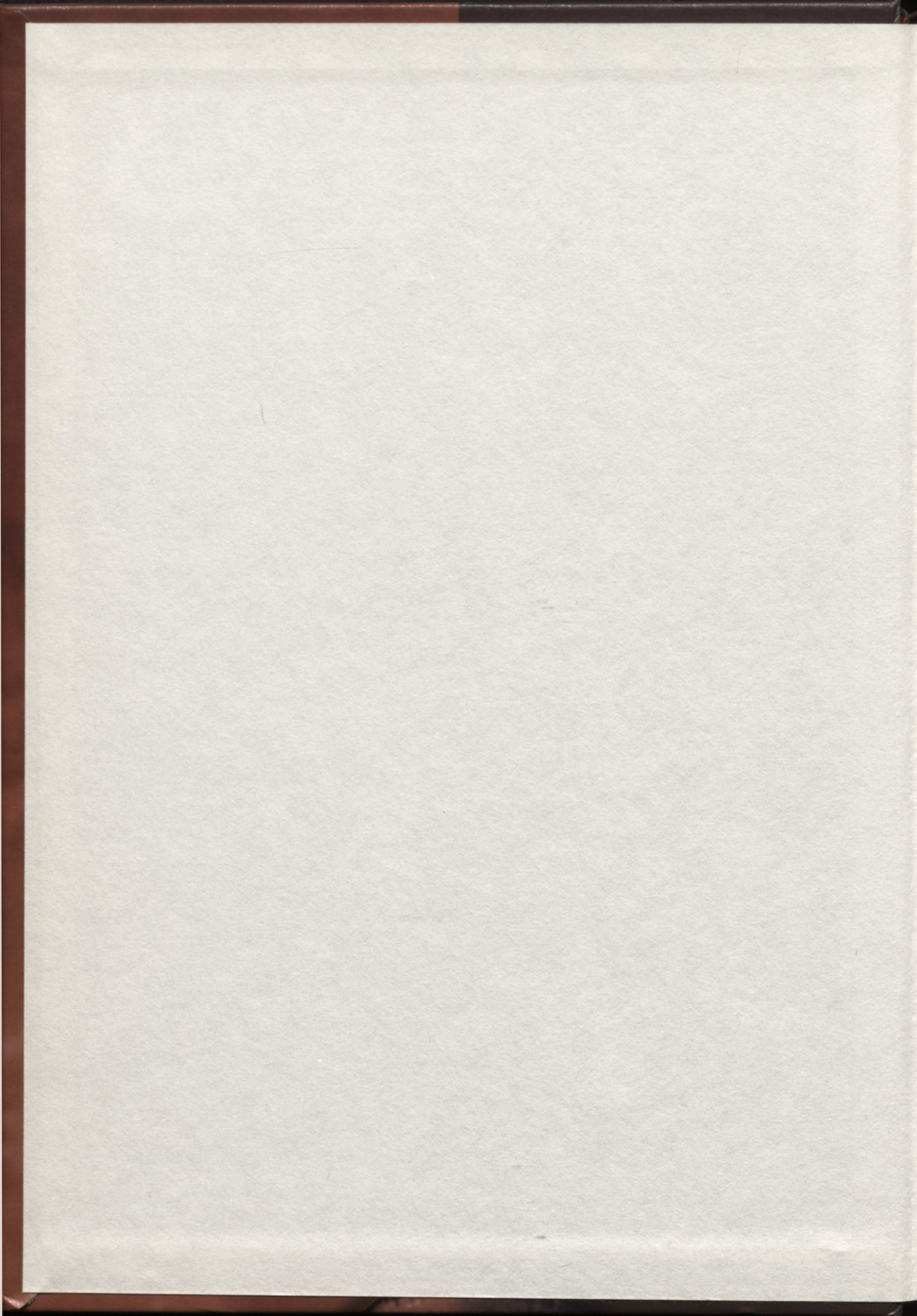
**Gundars Keņiņš
Kings**

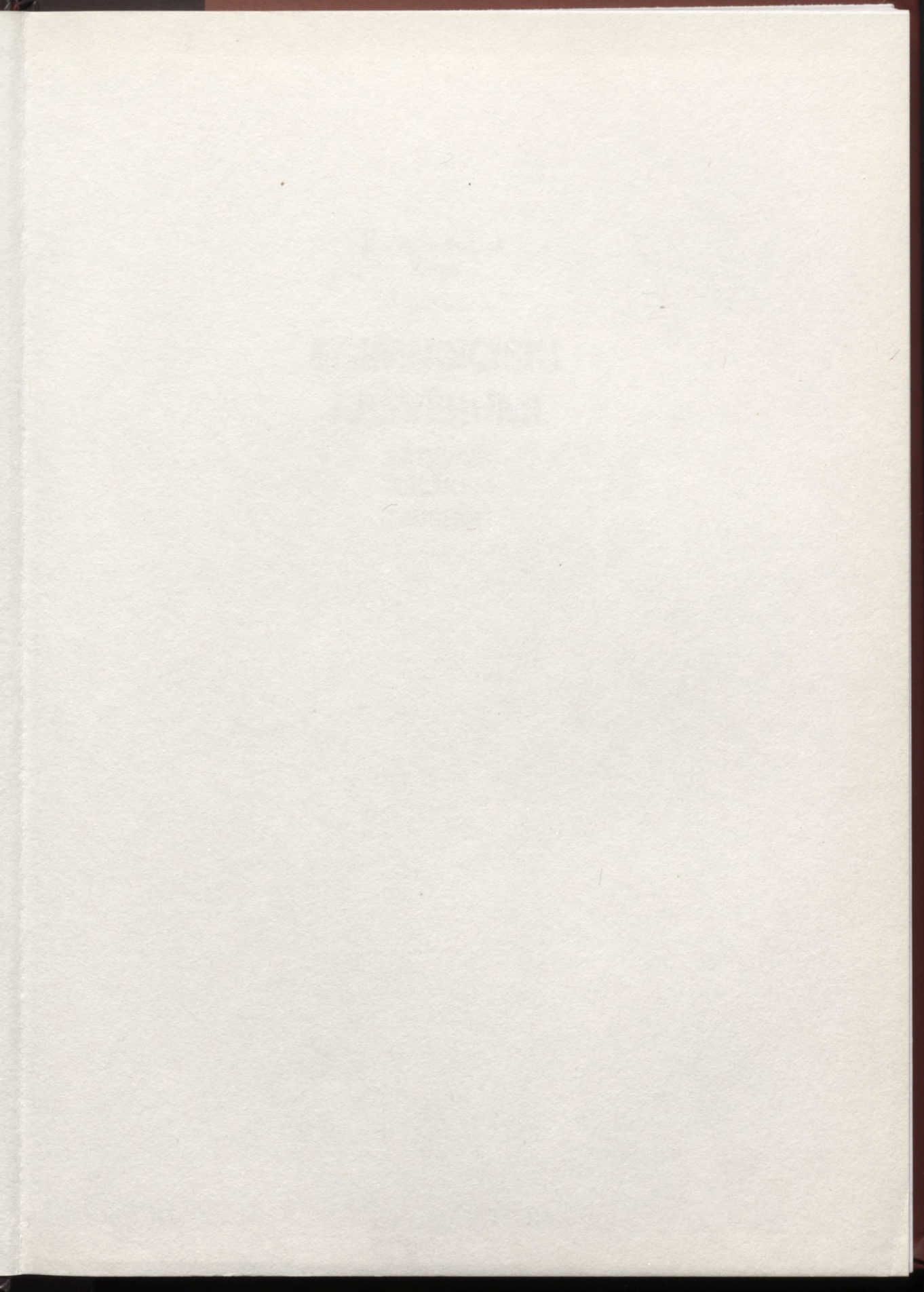
**SAIMNIECISKIE
APSVĒRUMI**

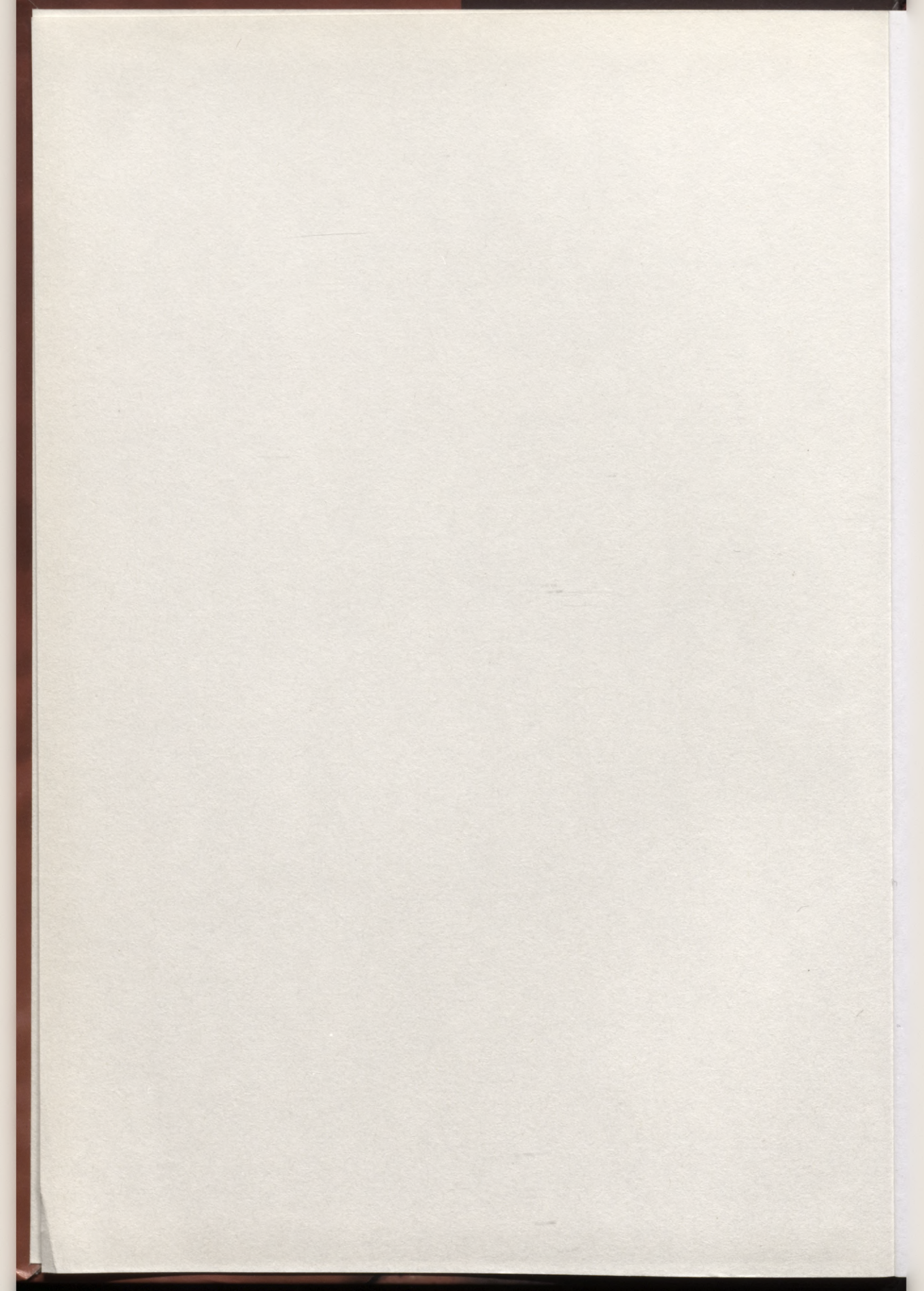
**LATVIJAS
TĀLĀKAI
IZAUGSMEI**

PADARI VAIRĀK!

Gundars Ķeniņš
Kings

SAIMNIECISKI APSVĒRUMI

LATVIJAS
TĀLĀKAI
IZAUGSMEI

Handels-Königs
König

SAIMNICISKI
ARVÉRUMI

LATVIA
LĀKAI
LAUGSMEI

2005-5

L 6

L
33

Gundars Ķeniņš
Kings

SAIMNIECISKI APSVĒRUMI

LATVIJAS
TĀLĀKAI
IZAUGSMEI

Apgāds

BIZNESĀ
Partneri

Rīgā
2004

Latvijas Nacionālā
biblioteka

0305010472

UDK 338(474.3)
Ke 516

Redaktore LIGITA LIEPA

Mākslinieks VIESTURS OZOLIŅŠ

Maketētāja dizainere VELTA SAULĪTE

© Gundars Ķeniņš Kings, 2004
© Biznesa partneri, 2004
© Vītola izdevniecība Gulbenē, 2004

Saturs

Jānis Rocēns	Vēstule uzņēmējiem	7
Andris Pētersons	Vēstule saimnieciskiem darbiniekiem	9
	Priekšvārds	11
	Ievadvārdi	12
	Paldies	16
	Pirmais aicinājums	17
Pirmā daļa	LAIKMETU NOMAIŅĀS	20
I	Nākotnes ceļi	23
II	Atskats	34
III	<i>Quo vadis</i>	43
IV	Zināšanu laikmetā	53
V	Spēja sacensties	61
VI	Vara, ciešās saites un korupcija	75
VII	Latvijas tēli un simbolika	91
Otrā daļa	SAIMNIECISKĀS IZAUGSMES PAMATI	103
VIII	Izaugsmes modeļi, to trūkumi un plāni šodien	105
IX	Ieskats mainīgā attīstībā	117
X	Idejas plāniem un vadībai	128
XI	Nauda un naudas lāde	137

0305010471

XII	Industriālā politika.....	145
XIII	Neskaidrā pasaule.....	157
XIV	<i>Vox clamantis</i>	167
XV	Lietišķās kultūras attīstība.....	178
	Otrais aicinājums.....	188

Pielikums 193

Edgars Imants Siliņš

Patiesības, totalitārisms un demokrātija

Bibliogrāfiskās norādes 214

Personu rādītājs..... 217

PIEKĻIKUMS

I	1
II	2
III	3
IV	4
V	5
VI	6
VII	7

OTRĀS DAĻAS

VIII	8
IX	9
X	10
XI	11
XII	12

Latvijas saimnieciskā iznāgums un laimes attīstība. Tikai tā noteiktam veido stiprus uzņēmumus un bagātus valsti. Jaunais profesors darīja, darīja uz pasauli pierādīti, profesionāli izvērtis Latvijas saimnieciskā un sabiedrisko vidi mūsu valstī šīto pārticīgu laiku. Iesaku izlasīt šo profesora Ķeniņa grāmatu, kas palīdz apvienot mūsu ieskaits un zināšanas par to, kas noteiktas katram pašam un visai tautai šādā mērķīgajā ap-

Cienījamie lasītāji!

Ar prieku pieņemu man piedāvāto godu izteikties par profesora Gundara Ķeniņa Kinga jaunāko grāmatu un tās saistību ar uzņēmējdarbības un saimnieciskās attīstības procesiem Latvijā. Būdams viens no pirmajiem, ko profesors iesaistīja Latvijas studentu starptautiskajā apmaiņas programmā, esmu no viņa daudz mācījies, kā izvēlēties un pieņemt maniem mērķiem un starptautiskai sadarbībai piemērotākos principus un metodes.

Profesora ietekmēts, nonācu pie vecumvecās atziņas, ka sekmīgam laimes kalējam mūsdienās noteikti jāklūst par savas karjeras veidotāju. Ja arī sākumā meistars ne vienmēr tik labi pārvalda savā vadības principu lādē saliktos instrumentus, tad mazpamazām (īpaši pārmaiņu laikos) viņš mācās tos izmantot arvien labāk. Viņš prot saskatīt jaunas iespējas, pārdomāt un pārrunāt tās ar tuvākajiem līdzstrādniekiem un tad iekļaut savos plānos un rīcībā.

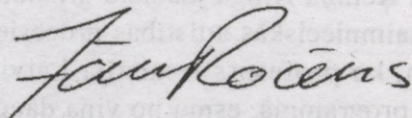
Savās piecās latviešu saimnieciskiem darbiniekiem izdotajās grāmatās ("Uzņēmību!", "Modernā apgāde", "Roku rokā: ātrāk, augstākun stiprāk!", "Amerikas pieredze uzņēmumu vadībā" un šajā, ko turat savās rokās) Gundars Ķeniņš Kings uzsver, ka šos procesus uz priekšu virza ārzemēs pieprasītas, augstvērtīgas preces un pakalpojumi. Tie neprasa lielas ražotnes un agrāk neredzētas brīnumiekārtas. Jaunie projekti vissekmīgāk īstenojas tad, kad tradicionālais kapitāls apvienojas ar pastāvīgi pieaugošu zināšanu krājumu un izkoptu dialogu ar sabiedrotiem Latvijā un partneriem ārzemēs. Šī apvienotā kapitāla pamats ir uzņēmēja paša nevainojamā reputācija un labā slava gan uzņēmuma darbinieku saimē, gan sevis izvēlētā nozarē, gan saziņā ar valsts iestādēm. Tikai tāds paša un savas tautas laimes kalējs var pietiekami sekmīgi strādāt un palīdzēt

Latvijas saimnieciskā izaugsmē un tautas attīstībā. Tikai tā mēs varam veidot stiprus uzņēmumus un bagātu valsti. Jaunais profesora darbs, balstīts uz pasaules pieredzi, profesionāli izvērtē Latvijas saimniecisko un sabiedrisko vidi mūsu valsts lielo pārmaiņu laikā. Iesaku izlasīt šo profesora Ķeniņa grāmatu, kas palīdz apvienot mūsu ieskatus un zināšanas par to, kas noderīgs katram pašam un visai tautai allaž mainīgajos apstākļos.

Patiesā cieņā,

Jānis Rocēns,

SIA "SWH SETS" valdes priekšsēdētājs

Sveicināti, veiksmīgie, kuri atvēruši šo grāmatu!

Tāpat kā daudzi cilvēki visā pasaulē arī es ļoti augsti vērtēju profesoru Gundaru Ķeniņu – talantīgu zinātnieku, labu praktiķi, iejūtīgu skolotāju un interesantu publicistu. Strādājot par redaktoru biznesa žurnālā *Kapitāls*, man bija tas gods un izdevība caurskatīt Gundara rakstus, kopīgi strādāt pie starptautisku konferenču materiāliem. Vienmēr apbrīnoju viņa prasmi izteikties labā latviešu valodā, skaidri un saprotami, arī par nopietnām lietām runāt ar veselīgu humora devu. Gundars nekad neatteicās ko kaut mainīt, bija atvērts jaunām idejām, vienmēr gatavs pārmaiņām.

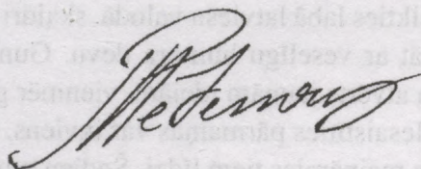
Iesaistīties pārmaiņās var ikviens. Senie romieši teica, ka laiki mainās un mēs maināmiešiem tiem līdzī. Šodien mums jāmainās laikiem līdzīgi arī tāpēc, lai nepaliktu zaudētāji. Ķeniņš neslēpj, ka arī šajos laikos noderīgi plāni un plānošana, pie kā mēs diemžēl bijām pārāk pieradināti. Bet tikai tāpēc, ka pārrunas par to būtību piešķir prāta brīvību un elastību tad, kad parādīsies neparedzētas, bet noteikti gaidāmas pārmaiņas. Tās gandrīz vienmēr nāk no ārpuses, un mēs tās nevaram kontrolēt. Līdz ar to gandrīz visi plāni darbu un notikumu gaitā kļūst neizpildāmi vai citādi nevērtīgi. Tāpēc nav jēgas bezgalīgi plānot, bet vairāk padarīt saskaņā ar nedaudziem stratēģiskiem mērķiem.

Katram cilvēkam ir iespēja riskēt un dzīvot bagātāk vai vienkārši veģētēt. Un tieši zināšanas palīdz atrast tās vietas, kur ir vērts riskēt. Tieši zināšanas palīdz samazināt risku, palielināt ieguvumus un vairot tos. Paša profesora mūžs ir dzīvs piemērs tam, ka izglītība un aktīva iesaistīšanās pārmaiņās ved pie turības. Viņa materiālais stāvoklis ļauj uzkāpt uz lainera un bezrūpīgi ceļot apkārt pasaulei. Taču viņš strādā, lai apkopotu visu, ko savā dzīvē pieredzējis un iemācījies, un nodotu to tālāk savai tautai un zemei, nevis atstātu sapelēšanai. Gundars iesaka mums būt atvērtiem. Ja cilvēks nav atvērts citu domām un iecerēm, arī viņš pats neko nevar izdomāt. Latviešiem jāiemācās pieņemt svešas idejas, lai radītu savas.

Neesiet skeptiski! Gundars, pēc dabas optimists, redz, ka skepse ir visu radošo lietu gals. Svarīgi pozitīvi uztvert to, ko mums var iemācīt cilvēki, kas darbojušies pasaules aprītē. Gundaram ir plašs redzesloks, viņš redz mūs no malas, kontekstā ar pasauli. Tāda ir arī šī grāmata. Vienkārša un tajā pašā laika dziļa. Tajā netrūkst svaigu ideju, un arī jau dzirdētās atziņas ved pie jaunām.

Izlasiet šo grāmatu, un ticu, ka jūs tikpat augstu kā es novērtēsiet iespēju nepastarpināti bagātīnāt savu radošo garu ar profesors Gundara Ķeniņa pieredzi. Latvija nebūt nav pasaules naba un pat ne Eiropas centrs. Bet var par tādu kļūt.

Ar cieņu,
Andris Pētersons,
biznesa augstskolas *Turība*
Sabiedrisko attiecību fakultātes dekāns

Priekšvārds

Šī grāmata domāta galvenokārt uzņēmējiem un citiem saimniecisko pasākumu vadītājiem, kuriem jātiek galā ar garu jo garu pārmaiņu virkni. To raksturo aiziešana no padomju plānošanas sistēmas, nonākšana tirgus saimniecībā, iekļaušanās ES politiskā un saimnieciskā dzīvē, ciešākas sadarbības veidošana ar darbinieku saimi, jaunu tehnoloģiju apguve, kā arī nepieredzēti tuvas attiecības ar ārzemju partneriem. Šīs pārmaiņas prasa daudz uzskatu nomaīņu situācijās, kas ir ja ne unikālas, tad tomēr grūtas un ļoti dažādas.

Ja arī nevaram piekrist visiem profesora Ķeniņa apsvērumiem un slēdzieniem, tie lasītāju vienmēr ierosinās uz pārdomām par to, ka labāku nākotni varam sasniegt, ejot pa dažādiem ceļiem.

Ievadvārdi

Latvija atjaunojas! Daudzkārt skaidrās un reizēm miglā tītās pārmaiņu laika prasības nes mums vienlaikus prieku par padarīto un rūpes par to, kas vēl nav paveicies. Īpaši satrauc un iedrošina jaunie un vēl pasvešie zināšanu laikmeta procesi. Šie ieskati mūs aicina piedalīties Latvijas attīstības procesos gan ar savām zināšanām par jaunāko pasaulē, gan ar savas tautas vēlmju un vajadzību izpratni. Tas ir liels uzdevums katram atsevišķi un visiem kopā. Domājot par saimniecisko izaugsmi, mums jāsaprot, ka tā nedrīkst būt tikai izmeklētu plānotāju pasākums. Īsti labus attīstības plānus tieši vai netieši var veidot un veido visa latviešu tauta. Šajos plānos svarīgākie būs mūsu kopīgi pārdomātie un izsvērtie uzskati un priekšlikumi.

Ar šo grāmatu arī es atsaucos uz Latvijas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas aicinājumu iesaistīties Latvijas saimniecības un tautas attīstības procesos. Taču es uz šiem attīstības jautājumiem skatos plašāk, pāri Amerikas kontinentam, Atlantijas okeānam un Baltijas jūrai, no pirmajiem vērtējumiem par okupētās Latvijas saimniecību pēc Otrā pasaules kara līdz tam brīdim, kad Latvija jau ienākusi NATO un Eiropas Savienībā (ES).

Vispirms šajos jautājumos izteikšu savus uzskatus par Latvijas nākotni gan tepat vietējā, gan lielajā ES tirgū un citur ārzemēs. Īstu progresu panāksim tad, kad mūsu viedokļi saskanēs ar citiem. Šādā tautu apvienībā pat kompromisi var izrādīties kļūmīgi, ja vienošanās ir vairāk vai mazāk uzspiesta. Ja ne citādi, tad dokumenti par Latvijas saimnieciskiem un tiem pakārtotiem mērķiem būs tie, par kuriem domās un runās valstsvīri un uzņēmēji, vēloties kaut ko vairāk uzzināt par Latviju un tās uzņēmumiem kā iespējamiem partneriem.

Cienītais lasītāj! Šajos procesos piedalies arī tu – kā tālredzīgs valstsvīrs, kā nopietna zinātniece, centīgs students, vērtīgs uzņēmuma saimes loceklis, tēvs, māte un skolotāji, kas latviešus sagatavo nākotnei, vai kā patērētājs, kas tirgū meklē sev piemērotāko. Šos procesus vērojot no Latvijas puses, mēs gluži labi apzināties, ka Latvijas politiku saimnieciskās un

visas tautas attīstības lietās vairākos līmeņos veido ministru instrukcijas, direktoru noteikumi un citu priekšnieku pavēles. Tāpat to, ka valdība un valsts formulē daļu no attīstības politikas, Saeima pievieno Latvijas likumiem, un Valsts prezidente apstiprina. Taču tālāk šo politiku īsteno, pārveido vai ignorē konkrēti uzņēmumu vadītāji kopā ar saviem darbiniekiem. Tiem, kuri vēlas apšaubīt iepriekš sacīto, es ieteiktu pārdomāt to faktu, ka piektā daļa Latvijas saimnieciskās dzīves rit ēnu ekonomikā, ka garām muitas vārtiem aiziet viena daļa Latvijas importa un ka vēl joprojām pastāv algu sadale aploksnēs. Dziļākas pārrunas savā starpā un ar citiem palīdzētu ne tikai noskaidrot, bet arī veidot tolerantas un stipras attiecības mūsu izaugsmei. Ceru, ka šī grāmata rosinās uz tālākām pārdomām un lēmumiem par Latvijas tautas un uzņēmumu izaugsmi šajos mainīgajos laikos.

Rakstot par Latvijas attīstību pārejas periodā, neder sīkumainas rokasgrāmatas un visu aptveroši, centralizēti plāni. Abos gadījumos mēs atkal izjustu vairāk nekā mājienu no *kungu gala*. Tā kā gatavie plāni vienmēr ir jāpārveido, prātīgāk ir Latvijas saimnieciskās dzīves vadītājus, pētniekus un studentus rosināt piedalīties svarīgos stratēģisku domu veidošanas procesos. Tas palīdz saprast sastaptās problēmas un vērtēt iespējamās atrisinājumus. Te vēlams ieklausīties dažādās nopietnās pārdomās un ieteikumos.

Sapere aude! Jau pagājuši vairāk nekā divi gadsimti, kopš izskanējis Kēnigsbergas Universitātes profesora Imanuēla Kanta aicinājums dziļi "ieklausīties, lai saprastu" to, ko sev līdzī nes Apgaismības laikmets. Šis aicinājums ievada milzīgus panākumus skolu un zinātniskā darba progresam. Zīmīgi, ka latviskā tulkojumā saprašana nāk tikai pēc ieklausīšanās. Liekas, ka Kants, cēlies no ģimenes, kas vistumšākajos dzimtbūšanas laikos aizbrauc no Kurzemes, jau agri apsvēris domu, ka zināšanas bez dziļākas to izpratnes nav ne pilnīgas, ne pietiekamas. Paļauties uz labu laimi jo īpaši nedrīkstam sabiedriskās lietās.

Nepieciešama pārdomāta, dziļāka izpratne par mūsu attiecībām, lai mēs neatkārtotu tās drausmīgās kļūdas, ko pasaule ir pieredzējusi divos gadsimtos pēc Kanta aicinājuma. Tautas kulturālā, politiskā un saimnieciskā izaugsme prasa plašu un dziļu pieeju mūsu mērķiem, darbības paradigmu un līdzekļu izvēlei. Šī izpratne ceļ zināšanu līmeni un dod drošākus pamatus tālākām atziņām un atklājumiem, kas gan noderēs vienīgi kā pieturas punkti, jo nevar būt pilnīgi.

Nāk prātā Nobela prēmijas laureāta Herberta Saimona teiktais, ka saimniecisko darbību pilnīgi optimizēt nav iespējams informācijas trūkuma dēļ. Atskatoties un novērtējot neseno pagātņi, atklājas plānotāju un centralizētās

sadales trūkumi, kā arī daudzu, varbūt necilu, bet uzņēmīgu ļaužu sasniegumi. Ideoloģiska pārlicība par detalizētas, centralizētas saimnieciskās politikas noderību izrādās maldu ceļš. Ja arī daži atsevišķi pasākumi ne vienmēr izrādās veiksmīgi, tad, kalpojot vairākām vajadzībām, tie kopumā sasniedz daudz vairāk. Šie mazākie uzņēmumi ir ciešāk saistīti ar dzīves realitātēm un uzņēmēja spējām pieveikt neparedzētās grūtības.

Kā redzēsim, šie procesi neprasa profesionālu plānotāju darbu vien. Vēl vairāk nepieciešama plaša piedalīšanās gan individuālās un kolektīvās pārrunās par tautas un valsts prioritātēm, gan izvirzot svarīgākos mērķus, gan izvēloties pasākumus tuvākai un tālākai nākotnei. Svarīgākais ir apzināties un izprast pašiem savu lomu. Mūsu pieredze rāda, ka šos uzdevumus nedrīkst uzticēt tikai valdībai, dažiem tautas pārstāvjiem un viņu tehniskiem darbiniekiem. Saimnieciskā attīstība ir kaut kas daudz vairāk nekā augsti mācītu un gudru inženieru detalizēta plāna rezultāts. Lai cik vērtīgi tie kādreiz arī izrādītos, pārmaiņas pasaulē notiek tik ātri, ka mūsu uzdevumus un darbības plānus nākas pastāvīgi apsvērt vismaz reizi gadā. Principā tādi ir vajadzīgi, lai paveicamos darbus saskaņotu sadarbībai ar citiem Latvijā un ārzemēs. Pārrunas neveicas tukšumā, bet ir sekmīgas, pārskatot jau izstrādātos plānus un apsverot pārmaiņas mums tuvākajai sabiedrībai un saimniecībai. Katra jauna diena rada jaunas problēmas un iespējas.

Labi tautas stratēģiskie nolūki atspoguļo iespējami pilnīgāku un neapstrīdētu vienošanos par to, kādai jābūt Latvijas tautai. Šie nolūki ir kā zvaigznes, kas rāda tālākos ceļus. Lai virzītos uz šiem vispārējiem, kopīgiem mērķiem, tiem jābūt samērā stabiliem. Tādiem, kas padarīto izvērtē vienmēr no jauna un parāda jauno apstākļu gaismā. Jo nākotne mums nes citas, agrāk neredzētas un vēl neskaidras prasības un iespējas, arī līdzsvaru tautas saimniecības attīstībā, ko varēsim izmantot savā un visas tautas labā.

Šo domu papildinot, vēlos uzsvērt, ka ir maldīgi uzskatīt sabiedriskās attiecības un saimniecisko politiku par valsts vadītāju dotu priekšrakstu. Protams, valdības uzdevums ir formulēt šo politiku atbilstīgi tautas uzskatiem. Ja saskaņa pastāv, uzņēmējiem un viņu darbinieku saimei kļūst vieglāk piešķaņoties valsts proklamētajai saimniecības politikai. No otras puses, nepārdomāta un nevērīgi veidota politika vienkārši nav sekmīga. Te nelīdz vara. Nelīdz senā persiešu valdnieka Kserksa pavēle dot pamatīgu pērienu nepaklausīgai jūrai. Izaugsmei svarīgas politikas īstenošana prasa tautas vairākuma izpratni, atsaucību un atbalstu. Tas nav iespējams, ja pašu ražojumu aizsardzībai mēs paceļam ievadmuitas un tad noskatāmies uz rosīgu kantrabandistu darbību, ko atbalsta importa preču patērētāji. Lieki cerēt uz piemērotu

zināšanu iesaisti saimnieciskā dzīvē, ja izglītības politika neveicina pastāvīgu zināšanu atjaunošanu un papildināšanu. Mēs nevaram rūpēties par pilnīgāko tautas nodarbi, ja neļaujam pensionāriem strādāt un pelnīt.

Kā redzam no šiem pāris piemēriem, saimnieciskā politika parasti ir arī visas tautas attīstības politika. To formulē saskaņā ar tautas uzskatiem par to, kas svarīgs, un pārliecību par to, kas ir taisnīgs. Šajās lietās Latvijas tautai būs savas domas, kuras ne vienmēr būs viegli koordinēt ar Eiropas Savienības birokrātu rīkojumiem. Sarunas un kompromisi prasīs toleranci daudzos jautājumos. To veidot būs viens no svarīgākajiem izglītības un praktiskās politikas uzdevumiem, kur nebūs obligāta plānotāja rokasgrāmata, bet gan lielo un mazo lēmēju aktīva līdzdalība.

Lai veicinātu šo pārdomāto līdzdalību, es šajā grāmatā vispirms sniedzu lasītājiem savus ieskatus par laikmetu nomaiņas dinamiku. To veido notikumi ārpus mūsu lemtspējības, kurus Latvijas pārejas sabiedrība var tikai izprast, izvērtēt un savos lēmumos ievērot. Grāmatas otrajā daļā pievērsos tiem saimnieciskās politikas jautājumiem, kas ir tieši saistīti ar ilgtermiņa attīstības plāniem. Šie jautājumi atsedz tās problēmas, kas Latvijai kopīgas ar citām tautām, bet tomēr vairāk saistās ar Latviju kā savas laimes kalēju. Nobeigumā pievērsos stratēģiskas domāšanas uzdevumiem un procesiem uzņēmumos, kas jau pēc savas dabas ir vairāk saistīti ar vietēja rakstura notikumiem. Jaunas iespējas biežāk paveras tiem, kam jau ir vai kuri veido ciešus sakarus ne tikai uz vietas, bet arī ar partneriem ārzemēs. Tās sekmību lielā mērā noteiks Latvijas uzņēmēju atbildības izjūta un jau iegūtā reputācija.

Noslēdzot šos ievadvārdus, vēlos lasītājam ieteikt šo grāmatu ne tikai izlasīt visā pilnībā, no vāka līdz vākam, bet arī vēlāk pie tās nereti atgriezties. Jo tā ir domāta gan lasītājam pašam, gan viņa līdzstrādniekiem.

Novēlu visiem lasītājiem iegūt pilnīgāku izpratni še apskatītajos jautājumos. Īpaši labi izprast sev visnoderīgāko un svarīgāko. Izvēlēties sev un Latvijai piemērotākos mērķus! Atrodiet sev labāko lomu paša un Latvijas attīstībā!

Paldies

Autors un izdevniecība *Biznesa Partneri* pateicas visiem, kas ir atbalstījuši šajā grāmatā izteikto vērojumu un atziņu iepriekšēju publikāciju saīsinātā vai citā formā.

Par to sirsnīgs paldies izdevumu *Baltic Studies Newsletter*, *Estonian Business School Review*, *Jaunā Gaita*, *Journal of Baltic Studies*, *Kapitāls*, *Laiks*, *Latvija Amerikā*, *Latvijas Avīze* un *Lituanus* redaktoriem.

Pateicos kolēģim Jurim Viksniņam, Džordžtaunas Universitātes profesoram, par eksperta padomiem naudas politikas un valsts kases darbības jautājumos.

Īpašs paldies Tomam Siliņam par atļauju izmantot esejas, ko atrodam viņa tēva, akadēmiķa Edgara Imanta Siliņa krājumā *Lielo patiesību meklējumi*.

Pirmais aicinājums

Šis ir mans pirmais aicinājums apsvērt dažus ietekmīgus faktoros gan tautas, gan uzņēmumu, gan indivīdu dzīvē. Tos saistu ar tūrismu – nozari, ko katrs lasītājs uzskatīs par sev labi pazīstamu.

Turpmākais piemērs no Itālijas rāda pārmaiņu daudzšķautņaino un nevienādo raksturu, ko vērtē dažādi. Rietumu zemēs šie uzskati jau samērā labi saskaņojušies, savukārt Latvijā šis process vēl tikko sākas. Saskaņoti uzskati paver virzību pa plašu ceļu. Citiem vārdiem sakot, mērķtiecīga un toleranta sadarbība ir tautas attīstības īstais kodols. Tāpēc ir ļoti svarīgi vēlamo attīstības politiku un programmas sasaistīt dažādos līmeņos, tādējādi nodrošinot ievēribu dažādām interesēm. Reālo, ekonomiski izdevīgo un politiski pieņemamo saimniecisko politiku vairāk vai mazāk kopīgi veido visas ieinteresētās aprindas – gan valsts iestādes, kas palīdz veidot attīstībai piemērotus sociālus kontraktus un nodrošināt materiālo infrastruktūru, gan uzņēmumu vadību, darbiniekus un kapitāla īpašniekus, gan piegādātājus, pircējus un partnerus. Visi kopā tie veido jaunus sekmīgus vai nesekmīgus pasākumus. No neveiksmēm vai kļūdām varam mācīties. Sekmīgie pasākumi ir pamatos tālākām pārmaiņām.

Pārdomas par tautas attīstības saimnieciskām dimensijām modernos laikos es iesāku rakstīt nesen pārbūvētā renesanses pilī *Il Canalicchio*. Tur ar manu kundzi Valdu sēdējām terasē pie mūsu Oksfordas hercogienes vārdā nosauktām istabām, vērojām saules noglāstītos Umbrijas olīvu dārzus un malkojām pēcpusdienai ideālo no tuvējā vīna kalna nākušo *Montefalco Sagrantino*. Ar lielu uzmanību uzklusējām smaidīgās zeltmates Dorīnes stāstu par to, kā viņa, šīs izcili mājīgās viesnīcas direktore, Nīderlandes diplomāta mMeita, tieši te, seno etrusku iekoptos pakalnos, netālu no slavenās Orvieto katedrāles, kur reiz patvērumu meklējuši pāvesti, ir atradusi savu īsto vietu. Šī pasaules apbraucēja, Kalifornijas Universitātes antropoloģijas bakalaure, viena no manām maģistrēm, uzaugusi Hāgā, Londonā un Tokijā, iemācījās strādāt saziņas laukā Sanfrancisko. Viņa

atklāj šim darbam raksturīgo: "Vai katru stundu ieklausīties otrā cilvēkā, izprast viņa rūpes un palīdzēt no tām tikt vaļā. Pirms desmit gadiem es no nebeidzamās konkurences pārsātinātās dzīves Silikonielejā atbēgu uz Eiropu. Nenoliedzami, skolā un darbā es ieguvu ļoti daudz. Taču, tiecoties no viena sasnieguma uz nākamo, nespēju vairs atvilkt elpu. Glužio kā Zelta Vārtu tilta pārkrāsotāji Sanfrancisko, nekad nevarēju paobeigt savu darbu. Pietrūka laika man pašai!

Šeit es pārskolojos. Pēc tam vairākus gadus biju kādas viesnīcas vadītāja palīdzē, vēlāk vietniece tuvējā konfekšu un keramikas pilsētā Perūdžijā. Taču savu īsto sapņu pasauli esmu atradusi šeit, kalnu pilī, kur izmantoju visu savu pieredzi un spējas, lai izveidotu to par labāko ārzemju tūristu atpūtas vietu Umbrijā. Mēs, te strādājošie, esam vienojušies par visu svarīgāko. Atbildīgi strādājam katrs savos atsevišķos un komandas darbos, nejaucam jau ierasto ritmu.

Mēs lepojami ar sava darba kvalitāti, kas ir orientēta uz mūsu viesu vēlmēm. Visvairāk priecājamies par tiem viesiem, kas pie mums ierodas gadu no gada. Kaut arī vēl visu neesam sasnieguši, mēs ļoti labi zinām, ko darīsim pēc gada un ko vēlamies sasniegt tuvāko gadu laikā. Mans galvenais uzdevums ir rūpēties, lai šeit netrūktu mūsu mājīgajam profilam piemērotu angļu un amerikāņu viesu. Otrs, ne mazāksvarīgs – lai mūsu vietējie darbinieki un piegādātāji apzinātos uzlabotās darba iespējas. Savukārt pils ipašnieki, bagāti romieši, labi izprot viņu pašu mainīgo lomu un lielos pienākumus Kanaličio ciematā.

Īpašnieki man dod rīcības brīvību. Vienpersoniski izpildu divus uzdevumus: esmu viņu pārstāve vietējā sabiedrībā un arī viesnīcas direktore. Ceru, ka mūsu viesi šeit lieliski atpūšas, iemil šo pili kā savu, iepazīst Umbrijas ļaudis un zemi. Un vēlos, lai atvadoties viņi paņem sev līdzīgu medu no šīs muižas bišu dravām, garšīgus ievārijumus no mūsu virtuves, vīnu no vīna kalna un bezgala jaukas atmiņas."

Arī mēs ar Valdu aizvedam sev līdzīgu šeit vēroto un dzirdēto, īpaši Kanaličio tik pilnīgi izjusto domu un darbu saskaņu. Mēs saprotam, ka savu iespēju robežās *Il Canalicchio* sniedz saviem viesiem neparastu piedzīvojumu. Redzam, ka šī saime nestāv uz vietas, mācās tālāk. Saprotam, ka Dorīnei un viņas darbiniekiem vēl priekšā stāv nemitīgas, bet nesasteigtas pārmaiņas.

Atkal atgādinām sev, ka ikvienas tautas attīstības pamatos nav vienādots un vienkāršots centrālais plāns, bet, Nobela prēmijas laureāta V. S. Naipaula vārdiem runājot, "miljons mazu revolūciju". Saimnieciskais progress nav

tikai kādu mehāniski racionālu lēmumu virkne, bet gan ļoti dažādu nopietnu pārdomu, apsvērumu un savstarpējas vienošanās procesi. Tie var būt nodēriģi paraugi progresam daudzās nozarēs.

Šādi apsvērumu, pārdomu un kopīgu pārrunu procesi ir jo īpaši nepieciešami Latvijā. Kanaličio pils saimniece un saime ir atraduši sekmīgu veidu celt tūrismu savai, Umbrijas provinces un Itālijas, labklājībai, diemžēl tūrisms Latvijā kā saimnieciska nozare vēl ir pēdējā vietā Eiropas Savienībā.

Tūrisms Latvijā vēl ir neizprasta un pietiekami nenovērtēta nozare. Ceru, ka, lasot tālāko, lasītājs īpaši ievēros: pārejas laika pakalpojumi tūristiem mainās un prasa lielāku izpratni un sadarbību no visām tajā iesaistītām pusēm. Visvairāk derētu ielāgot, ko īsti mūsu iecerētais tūrists vēlas un ko mēs viņam esam gatavi sniegt.

Aicinu lasītājus pārdomāt Latvijai pazīstamas, bet tomēr jaunas nozares attīstību ar neliela testa palīdzību. Lūdzu jūs iedomāties sevi kā vadītāju pārrunās par Kanaličio ciemata attīstību un censties atbildēt uz šādiem jautājumiem.

1. Ko Itālija vēlas iegūt no tūrisma saimniecības?
2. Kas ir īpaši svarīgs Umbrijas provinces attīstībai?
3. Kas ir istie lēmēji šajos izaugsmes procesos?
4. Kādi ir Kanaličio ciemata stratēģiskie nolūki?
5. Kas būtu jāpaveic, lai Kanaličio ciemats uzplauktu vairāk?
6. Kādi varētu būt Kanaličio uzņēmuma stratēģiskie nolūki?
7. Kas noteikti būtu jāpaveic viesnīcas īpašniekiem, direktorei un darbiniekiem piecos gados?
8. Kādos jautājumos uzņēmuma direktorei jāvienojas ar darbiniekiem?
9. Kādi ir šī ciemata un kalna pils vadības galvenie kopīgie uzdevumi?
10. Kādu, tiešu vai netiešu, lomu te ieņem Itālijas valdība?

I daļa

LAIKMETU NOMAIŅĀS

Šodien netrūkst pētījumu un priekšlikumu saimnieciskās izaugsmes uzlabošanai. Nepārsteidz, ka tie parasti prasa tiešus naudas piešķirumus, atlaides vai subsīdijas. Vairums no šiem priekšlikumiem balstās uz ekonomiskiem principiem, kas noder vienmēr, lai attaisnotu pārkārtojumus sabiedrisko līdzekļu sadalē.

To ierosinātāji šos uzdevumus uzskata par tehniskiem darbiem, t. i., vienkāršiem diezgan šauriem šo jautājumu izpratējiem. Daudzkārt valda uzskats, ka cunftīgus kurpniekus var droši likt pie viņu liestēm.

Tomēr tagad vairāk veidojas uzskati, kuru autori nopietni pievēršas filosofiskiem, sociāliem un politiskiem faktoriem saimnieciskā attīstībā.

Saviem lasītājiem varu ieteikt tikai vienu avotu ar vispārpieņemtiem vērtējumiem par tautu attīstību – *United Nations Development Programme*, Apvienoto Nāciju Attīstības Programma (UNDP). Šai pasaules tautu progresam domātai organizācijai ir birojs arī Rīgā.

Tradicionāli UNDP sagatavo diva veida pārskatus. Pirmais ir speciāli sagatavots ziņojums par nopietnām tautas attīstības problēmām, kas gaida savus novēlotus atrisinājumus. Otrais ir gadskārtējais ziņojums par tautu labklājību visā pasaulē. Ziņojumā ir iekļauta arī salīdzināma statistika par Latviju. Šī otrā ziņojuma pamatā ir gan tā sauktais Džini indekss, gan Tautas Attīstības Indekss (*Human Development Index, HDI*), kas rāda tautu labklājības salīdzinājumus.

HDI un Džini labklājības vērtējums Latvijai nokrīt ļoti zemu Padomju savienības sabrukuma laikā. Nu, kad Latvija atdzimst, atkopjas arī labklājības rādītāji. Šeit jāatzīmē, ka nepietiek ar saimniecisko ienākumu vai iekšzemes kopprodukta (IKP) pieaugumu. IKP salīdzinājumi ir galvenokārt kvantitatīvi, vairāk noderīgi vairāku gadu salīdzinājumiem. Plānotājiem ir jāpārzina IKP trūkumi un nepieciešamie papildinājumi. Lielākais neizdarītais papildinājums Latvijas IKP ir ap 18 procentiem ēnu ekonomikas.

Katram, kuru interesē Latvijas attīstības jautājumi, ir ļoti vēlams iepazīties ar šiem UNDP ziņojumiem par Latviju un tās kaimiņu un partneru valstīm. Tieši pēdējais, Māras Šimanes rediģētais, ziņojums sniedz vērtīgu pārskatu par situāciju Latvijā.

Manuprāt, Latvijai svarīgākās atzīmes šajos ziņojumos ir bēdīgais tautas veselības stāvoklis un demografiskā novecošanās, kas abas, protams, ir cieši saistītas ar citām problēmām un tāpēc nav paredzami vienkārši atrisinājumi. Es nezinu nevienu tautu, kas nevēlētos atgūt jau iepriekš sasniegtu labklājības līmeni. Ja šodien sabiedrisko uzskatu pētnieki ziņo, ka Latvijā laimīga jūtas tikai puse tautas, tad šis pieticīgais vērtējums norāda, ka pārāk liela daļa Latvijas tautas nav apmierināta ar līdzšinējos divpadsmit gados sasniegto. Tas nozīmē, ka labklājības jautājumiem ir nopietni pārdomājama vieta tautas attīstības plānos. Tas nozīmē arī to, ka tautas saimnieciskās attīstības politika ir jālīdzsvaro ar vismaz lēnu, tomēr drīzu labklājības uzlabojumu. Praksē tas var prasīt lielākus izdevumus ārstniecībai un relatīvi zemākus ieguldījumus izglītībā, ceļos, tiltos un uzņēmumos. Šāda pieeja dod tautai ierosmi iespējami ātri uzlabot arī saimniecisko rosību, īpaši attiecībās ar partneriem citās ES valstīs. Tikai aktīva un plaša iesaiste starptautiskajos saimnieciskajos sakaros spēj nodrošināt ilgtspējīgas labklājības programmas mazās zemēs.

Šādus un līdzīga satura Latvijai piemērotus izaugsmes plānus modernā pasaulē neatrast. Kaut kas līdzīgs varētu būt pieticīga pirmās nepieciešamības preču dalīšana mazattīstītā zemē un pasaules dāvināta, sapņiem bagāta, viena liela projekta plānošana.

Katrai tautai ir savas īpatnējas attīstības iespējas un problēmas. Dažas no tām ir izstrādājušas attiecīgus plānus, citām to nav nemaz. Dažas izšķiras par savas valsts drošības gādāšanu, citas vēlas strauji izglītoties, vēl citas pacelt dažādu preču patēriņu un saimniecisko pakalpojumu līmeni. Taču visvairāk tām rūp uzlabot viņu spējas iegūt vairāk vēl neierastā zināšanu laikmetā.

Parasti vērienīgu plānu veidošanu kavē lielais ātrums, ar kādu pasaulē atnāk un izplatās jaunas zināšanas. Labākajā gadījumā nonākam pie atzinuma par to, kas mēs vēlamies būt šodien un rīt. Ar šo domu palīdzību varam uzsākt nopietnas pārrunas par to, kas pasaulē notiek, kādas iespējas iegūst prioritātes nozīmi, un to, kas jāpaveic bez kavēšanās. Pretējā gadījumā vēl ilgi klagāsim par savām interesēm un nepaveiksīm nekā nozīmīga. Arī šāda izšķiršanās nav mazsvarīga tad, kad citas tautas mērķtiecīgi un droši iesaisto labākā nākotnē. Šajā ziņā Latvijā jādara daudz, lai paceltos

savstarpējas uzticības un uzticamības līmenis. Ja šodien tautas vairākums nespēj uzticēties ne Latvijas tiesu sistēmai, ne valdībai, ne tautas pārstāvjiem Saeimā, tad mēs jau gluži skaidri zinām, kas jādara, lai uzlabotu Latvijas tautas attīstības spējas.

Manas grāmatas pirmās daļas nebūt nav veidotas kā detalizēts tautas attīstības plāns. Visdrīzāk tās domātas kā pietiekami dziļš ieskats jautājumos, kas Latvijas tautai ir jāizprot šajā lielo un straujo pārmaiņu laikā. Bez šīs izpratnes būs grūti atrast nākotnei noderīgas pieejas un modeļus.

Šī izpratne būs pamats daudziem ierosinājumiem, ieteikumiem, prasībām un projektiem, kas arī veidos Latvijas prioritātes, tai piemērotus plānus un gribu iesaistīties procesos, kas palīdzēs sasniegt iecerēto un vēlamu.

Grāmatas otrajā daļā apskatīšu saimnieciskās attīstības plānošanas modeļus un politikas apsvērumus, kas galvenajās līnijās ir saskaņojami. Lai cik svarīgi arī būtu, tikai daļa no tiem ir saistāmi ar Latvijas tautas attīstībai nepieciešamiem pasākumiem. Pilnīgāks modelis jāveido pašiem, ko noteiks mūsu zināšanas, spējas un gatavība uzlabot to, kas mums jau ir un iesākt to, kas vēl vajadzīgs. Plāni jāpārkarāto attīstības stratēģiskam modelim.

I

Nākotnes ceļi

Latvija atdzimst. Sekmīgi. Bet vēl ir ejami tāli, daudziem neierasti ceļi, kas jāizvēlas un jāiestaigā latviešiem pašiem, jo tie ir arī Latvijas tautas attīstības ceļi. Daži panākumus gūs ātrāk, daži lēnāk. Citi mēģinās turpināt ierasto. Visiem kopā attīstības progress kļūst arvien svarīgāks, bet tas nav visiem vienāds. Pārmaiņu apstākļos mēs nedrīkstam kavēt šo progresu, taču vienlaikus jāveido mums pieņemamas, pēc iespējas harmoniskas sociālās un saimnieciskās attiecības.

Latviešiem ir mācīts būt paklausīgiem un neizvēlīgiem. Viņi ir iera-
duši atkal un atkal iet senās takas un šauros ceļus. No tautas attīstības viedokļa raugoties, latvieši daudz nemeklē pozitīvas pārmaiņas, bet vairāk ciena stabilitāti. Taču stabilitāte tautai var izmaksāt daudz, īpaši ar novecojušu strukturālu proporciju uzturēšanu saimniecībā. Vēl bīstamāk latviešiem, ejot pa iemītu taciņu, ir pāriet garām labākiem ceļiem un lielākām iespējām. Nereti šķiet, ka latviešu galvenā attīstības stratēģija ir izvērsties mazos pulciņos vai plašā ķēdē un tad lēnām, pat bezmērķīgi brīst pa pļavu uz priekšu. Reizēm saime uzticīgi, bet kopumā pasīvi seko savam saimniekam.

Šis novērojums visvairāk attiecas uz lauksaimniecības laikmetu pagājušā gadsimta pirmajā pusē, bet jāatceras, ka latvieši pagājušā gadsimta otrā pusē nav tie, kas nosaka savas izaugsmes mērķus. Analogiski latviešu pašu veidotas, jauniem apstākļiem piemērotas saimnieciskas stratēģijas nav arī šī industrializētā laikmeta beigū posmā.

Paliek pāri liels ļoti nevienāds un visādi citādi nesaskanīgs uzskatu krājums par saimnieciskām attiecībām, kurā atrodam gan brīvā tirgus aizstāvjus, gan konspirācijas meklētājus, gan šķiru cīņu veterānus un vienkārši apjukušus ļaudis. Piemēra pēc, Latvijā vēl dominē gluži fetišiski uzskati par zemes un tradicionālā kapitāla vērtību. Tāpēc joprojām ir grūti pievērst viņu uzmanību tādām kapitālam, ko veido izglītība un apmācības, kas savukārt palīdz ražīgi sadarboties un nomainīt veco, kā arī uzsver

jaunu saimniecisko un sociālo attiecību vērtību. Mūsu prasības aug augumā, bet spējas tās izpildīt aug daudz lēnāk. Ir nepieciešams iet labākus attīstības ceļus. Izvēli un ātrumu visvairāk noteiks novecojušu saimniecisko uzskatu atmešana. Šis arī ir sarežģīts un ne vienmēr sekmīgs process. Atcerēsimies, ka Latvijas attīstība līdz šim saistās ar četriem lieliem, vēl nepabeigtu pārmaiņu procesiem.

1. Latvija ir gandrīz atraisījusies no centralizētās plānveida saimnieciskās sistēmas. Plānotāji vēl joprojām ir atrodami ministrijās, kur viņi sev raksta vienu plānu pēc otra. Tomēr privātais sektors jau tagad ir Latvijas saimnieciskās attīstības galvenais faktors.
2. Latvija lēnām turpina pārslēgties uz tirgus saimniecību. To gan kavē zināma neticība tirgus saimniecībai, samērā izplatīts uzņēmības trūkums, liela varas koncentrācija valdības līmenī un pārmērīga birokrātiskā kontrole. Pat godīgie ierēdņi, nemaz nedomājot par izmaksām, joprojām tic, ka viņu kontrole saimnieciskās lietās ir labāka par konkurenci tirgū.
3. Latvija pārveidojas par ES un NATO valsti. Šie procesi, saistīti ar jaunām saimnieciskām iespējām un pienākumiem, prasa iejušanos neierastā vadības vidē un lielāku integrēšanos citos Eiropas attīstības procesos.
4. Vēl ne tuvu nav pabeigta rusofonu integrācija Latvijas sabiedrībā. Tas ir nopietns faktors sabiedrībā, kurai trūkst isti kopīgu mērķu un savstarpējas harmonijas.

Domstarpības un pretrunīgas vēlmes daļēji sašķeltā sabiedrībā kavē sadarbību gan Latvijā, gan ārzemēs. Tāpat vērojama tautas attīstībai bīstama latviešu cenšanās kontrolēt sabiedriskos procesus, tā veicinot krievu īpašu pievēršanos saimnieciskai darbībai.

Šie četri lielo pārmaiņu procesi prasa rūpīgi apsvērtus nākotnes mērķus, kā arī uzmanīgu un iejūtīgu rīcību visos saimnieciskās un politiskās vadības līmeņos. Šajos procesos svarīga būs tāda attīstības ceļu izvēle, kas pieļauj un veicina horizontāla rakstura sadarbību un tomēr ved tālāk uz priekšu.

No senām takām uz jaunu ceļu tīklu

Jau Alise Brīnumzemē mācās, ka ceļa izvēle nav svarīga tikai tad, ja nezinām, kurp gribam doties. Ja valsts vadītāji saviem gājieniem vēl

šodien izvēlas tikai sev ierastās takas un sen pazīstamos ceļus, tad gribas ticēt, ka tā vairāk ir ieraduma vaina. Taču man ir aizdomas, ka Latvijā vēl valda neskaidras nojautas par pasauli, kur mēģinām iesaistīties, un trūkst īstas izpratnes par to nākotnes pasauli, kas pašreiz veidojas. Vecās takas mūs nevar novest atpakaļ uz pagātnes lauksaimniecības valsti. Pat nesen iesaigātie rūpniecības laikmeta ceļi mūs automātiski neved no padomju saimniecības uz optimālu iesaisti modernā, starptautiskā saimniecībā.

Ir pienācis laiks izšķirties par nopietni pārdomātiem tautas mērķiem un tās lomu nākotnes pasaulē. Ir laiks sakopt vecos un izvēlēties jaunus attīstības ceļus. Šajos procesos galvenā loma ir visu līmeņu vadītājiem. Vienkāršākos laikos tie vēl varēja paļauties uz sentēvu tradīciju un zināšanu mantojumu. Pat nesenos padomju laikos rūpnīcu direktori var samērā viegli iztikt ar jaunībā apgūtām minimālām zināšanām bez izkoptas savstarpējas sadarbšanās ar kolēģiem citās nodaļās un organizācijās. Nākotnei piemērotu vadītāju vēl ir maz. Vairākums Latvijas saimniecisko vadītāju vēl nav iestrādājušies ne šodienai, ne rītdienai piemērotos apstākļos. Iepriecina uzņēmēju skaita dubultošanās pēdējos gados un jaunās paaudzes vadītāju paātrināta iesaiste saimnieciskos procesos. Jaunie eksperti un vadītāji labprāt strādā ārzemju firmu filiālēs. Viņus atbaida birokrātiskais vai autoritārais vadības stils Latvijas pašmāju uzņēmumos.

Uzmanīgi vērotāji starp latviešu labām un ne tik labām īpašībām uzsver tās, kas neveicina ilgtspējīgu tautas attīstību lielu un ātru pārmaiņu laikos. Priecājamies par pozitīvo, īpaši, ja tas tiek pakāpeniski nostiprināts un piemērots jauniem apstākļiem. Tāpat neaizmirstam norādīt uz negatīvo, kas ir izravējams un izskaužams. To paveikt nav ne viegli, ne ātri.

Saskatāmās problēmas nav jaunas. Pieredzējušais politiķis Ādolfs Šilde savā grāmatā par Latvijas valsts sākumiem atzīmē Latvijas neatkarības ideologa Ernesta Blanka spriedumu, ka "par valstsvīru nevar būt cilvēks, kam trūkst jebkādu politisku, sociālu, kulturālu un ekonomisku mērķu". Līdzīgi izsakās demokrāts Kārlis Skalbe: "Katram savs likums, savs tikums... sabiedriskie ideāli liekas pilnīgi izzuduši..."

Pārlasījis desmitiem ārzemju pārstāvju ziņojumus savām valdībām, ievērojamais vēsturnieks Edgars Andersons uzsver viņu pieminēto latviešu individuālismu un paštaisnību, nespēju uzticēties otram un sadarbīties pašu starpā, skaudību un nenovīdību, ķildas un pretdarbību kopīgām interesēm. Andersons šīs negatīvās parādības saista ar gadsimtiem ilgu tautas apspiestību un izmantošanu, un pārliecību, ka latviešiem

pašiem jāiegūst vadošais stāvoklis valsts pārvaldē, saimnieciskā un kultūras dzīvē. Šodien jaunā paaudze veidojas gan kā latvieši, gan kā eiropieši.

Ir trīs pazīstamākie attīstības ceļi vai sabiedriskās sistēmas paraugi.

1. Demokrātiskie ceļi, kas liekas Latvijas plašākās aprindās sveši un neierasti. Tie prasa lielāku izvēles brīvību, nepieļauj koncentrētu varu un kavē priekšnieku lēmumus. Daudziem, īpaši tiem, kas pārrunas parasti uzskata par nelietderīgu pļāpāšanu, tie šķiet pārāk toleranti.
2. Autoritārais "zemes saimnieka" modelis atgādina dabiski veidojušos senu taku. Šī sentēvu šauri iemītā taka mūs saista ar labi pazīstamām patriarhālām lauksaimnieku tradīcijām, kas vēl šodien dažiem noder viņu saimniecību vai vienkāršāko ģimenes uzņēmumu vadībā. Šīs takas cienītāji tomēr maldās tad, kad ar apbrīnojamu vientiesību pieņem "stingrās rokas" analoga piemērotību arī valsts vadībai. Jāatzīmē, ka tieši šis izvēlētais vai vienkārši paturētais vadības stils ir svešs jauniešiem. Jaunieši vēlas un sagaida, ka viņus iesaistīs aktīvos vadības procesos.
3. Savukārt marksistiskie ceļi mums norāda uz nepilnīgu un kļūdainu, īstenībā neracionālu un zinātniski nepierādītu pieeju tautas un visas pasaules sabiedrības attīstībai. Labākajā gadījumā tie drusku noder tādai rūpniecības vadībai, kur cieša kontrole ir dabiska nepieciešamība.

Abi galvenie, autoritārais un marksistiskais, paraugi diemžēl cieši saskan arī ar dziļi iesakņojušos birokrātisko valsts pārvaldes formu un praksi, kas ir tik labi raksturota lugā *Revidents*. Šiem paraugiem ir samērā daudz sekotāju, kuri augstu vērtē visāda veida stabilitāti, bet baidās no pārmaiņām. Tie, kā raksta Andersons, veicina šauru dogmatismu politiskajā dzīvē, pārliecinātu virzību jau uzņemtajā virzienā bez kompromisiem un elastības, asi uzbrūkot cita ceļa gājējiem un noraidot cita mērķa un cita ceļa iespēju. Šie autoritārie un totalitārie uzskati kavē ne tikai civilās sabiedrības attīstību, bet arī veido kroplīgas valsts vadības sistēmas.

Pirmā vēl pieļauj samērā daudz saimnieciskās brīvības individuālā līmenī. Tāpēc to var noteiktos apstākļos pārveidot. Otra, komunistu un padomju birokrātu iecerētā, sistēma nav saskaņojama ar modernas sabiedrības un saimniecības realitātēm tajās situācijās, kur nav lietderīgi lietot tā saukto "pavēles un kontroles" sistēmu. Abas diktatoriskās pieejas grauj gadsimtos izkoptas uzņēmīgas mērķtiecības, strādīguma, sīkstuma, garī-

gās neatlaidības, liela godīguma un uz individuāliem sasniegumiem orientētas tradīcijas. Trūkstot šīm tradīcijām, lielie politiskie un saimnieciskie lēmumi zaudē spēku šo vēl nesena pagātnē novājināto ētisko uzvedības normu pēc.

Militārās tradīcijas

Vadības stila un organizācijas izvēli tālāk sarežģī ne tikai pieredzes trūkums lielākās īsti civilās organizācijās, bet arī samērā labi pazīstamā militāro stratēģu prakse. Nav noslēpums, ka vadības principi un pieredze visā pasaulē sākotnēji nāk ar autokrātiskas un vienkāršas mērķtiecīgas darbības principiem un pieredzi. Militārā stratēģija māca izvēlēties reālus mērķus, koncentrēt tam piemērotus spēkus un līdzekļus, līdz ātri un drosmīgi sekot jau izstrādātiem kara, kampaņas vai kaujas plāniem. Tiem tomēr ir diezgan attāla radniecība ar plašāka rakstura attīstības stratēģijām. Ja arī karavadoņu principi un pieredze norāda uz šādas pieejas lietderību citā vai plašākā lietojumā, tie prasa koncentrētu visu spēku un līdzekļu iesaisti.

Vēl vairāk: augstās prioritātes prasa, lai bruņošanās un karadarbība būtu ļoti efektīva. Un saimnieciskums tad ir pakārtots militārām prasībām, kas izsmel spēkus un prasa arvien jaunus papildlīdzekļus visās, gan tehnoloģiju, gan sociālās un emocionālās jomās. Reālistiski raugoties uz saimniecisko attīstību, es ieteiktu pārņemt tikai daļu no militāriem paraugiem, turklāt izvēli veicot ar vislielāko uzmanību. Der atcerēties, ka militārie stratēģi kļūdās bieži. Tāpēc arī sekmīgākie karavadoņi atzīst gatavo plānu trūkumus un nepilnības. Tā ģenerālis Dvaitis Eizenhauers savā laikā uzsver, ka šie pabeigtie militārie plāni ir mūžam jāpārrunā, jāpārveido grūtos un neierastos procesos, kas, viņaprāt, ir vissvarīgākie. Arī tad karavadonim jābūt gatavam šos pilnveidotos plānus pamest, lai ķertos pie jaunas, agrāk neparedzētas vai negaidītas iespējas. Būtībā šie novērojumi attiecas uz visiem valdītājiem vadītājiem.

Īstenībā latviešu politiskie un saimnieciskie vadītāji jau ir pārlicinājušies par to, ka kaujinieciska pieeja sabiedriskām problēmām un saimnieciskiem uzdevumiem nav noturīga. Lai cik arī plānotāji censtos gādāt un rūpēties par visu nepieciešamo, katra jauna tehnoloģija un izgudrojums atkal prasīs pārkarojumus plānos. Atgriezīsimies pie mūsu taciņu un ceļu tīkla analogijas.

Vissenākā kara darbība raksturojas ar vienkāršību, ar labi izmeklētu kaujas vietu, ar pazīstamu tehnoloģiju un mazu, citu nepamanītu taciņu. Pat vēl pie Termopilām. Daudz vēlāk, zviedru un poļu kara laikos, jau rodas apbrīnojami rūpīgi izstrādātas ceļu kartes Vidzemei un Kurzemei. Ieskatoties Napoleona I karos, redzam, ka stratēģijas mainās līdz ar jaunu tehnoloģiju (labāku pulveri un precīzāku artilēriju). Lai asam triecienam koncentrētu spēku iesaistītu īstā vietā un laikā, kaujas plāni paredz savu vienību, ieroču un materiālu vienlaicīgu izvietojumu un koordinētu kustību pa dažādiem ceļiem. Par panākumu atslēgām kļūst mērķu un uzskatu vienotība, darbības saskaņotība.

Tā mēs iepazīstam apgādes un loģistikas milzīgo, arvien pieaugošo lomu nesenos karos. Šodien apgādes prasības lielā mērā noteic iespējamās militāras darbības parametrus. Nu jau droši runājam par saziņas, sakaru un ražošanas sistēmu ar saviem sauszemes ceļu tīkliem, dzelzceļiem, jūras ceļiem un apgādes gaisa tiltiem.

Šajos apstākļos pat labākā plānošana kļūst īpaši racionāla un tehniska, atsvešinās no citu izšķirīgi svarīgu faktoru analīzes. Tā noved pie samērā šauri definētiem sasniegumiem, kad karavadoņi un viņu daudzie palīgi ignorē lielo problēmu gluži cilvēcīgo, individuālo un sabiedrisko raksturu. Tā rodas katastrofālas kļūdas plānos un šauri racionālajā darbībā. Taču stratēģiskā doma un rīcība mūsdienās prasa arvien plašāku un dziļāku sabiedrības un cilvēces problēmu un iespēju izpratni. Šāda vispusīgāka pieeja ir vienīgā, kas atbilst uzdevumam: optimāli pievērsties mūsdienu attīstības, respektīvi, lielo pārmaiņu raisītiem uzdevumiem.

Neierastā izvēle

Jaunu prasību un stabilās prakses līdzsvars veidojas jau no pirmās dienas. Mēs strauji apgūstam visu jauno vēl bērnībā, kad maināmies paši, bet maz ievērojam pārmaiņas savā apkārtņē. Vēlāk mēs mācāmies mazāk un lēnāk, varbūt tāpēc, ka baidāmies no tā, ko mūsu dzīvē nesīs lielāka vai mazāka mēroga pārmaiņas. Saglabājot bērna attieksmi pret pārējiem, mēs nepietiekami paļaujamies uz savām jau apgūtām un vēl iegūstamām zināšanām un iemaņām. Gaidot norādījumus un pavēles, pārāk bieži izvēlamies dzīvot, ikdienā savus skatus uz augšu nepavēršot.

Stabilitātes (jeb pat konservatīvisma) tradīcijas izpaužas dažādos veidos. Visvairāk tās raksturo pieticīga pasivitāte, paļaušanās uz valsti un

sabiedrību, kā arī maza interese par pārmaiņu nestiem labumiem. Nereti no pārmaiņām baidās. Civilām sabiedrībām un demokrātiskām, uz tirgu un patērētāja vēlmēm orientētām saimnieciskām sistēmām visvairāk raksturīga ir aktīva un brīva preču un pakalpojumu, kā arī piemērotu tautas pārstāvju izvēle.

Katras tautas attīstību noteic stabilitātes un brīvas izvēles līdzsvars dažādos līmeņos, kas visur nav vienāds. Pat vienai tautai raksturīgais līdzsvars ar laiku mainās. Tāpēc arī redzam dažādu tautu nevienādos saimnieciskos sasniegumus, sākot no stabilas nabadzības līdz turībai dinamiskās sistēmās.

Tā arī mēs tikai ar grūtībām veidojam apstākļiem piemērotu vadības stilu. Reizēm vēlamies stingras pavēles un sīki izstrādātus priekšrakstus. Ja tie nesaskan ar mūsu ideāliem un realitātēm, žēlojamies par pavēlnieku mulķību un apstākļu neizpratni. Tad paši vēlamies vairāk izlemt un arī prasīt. Īstenībā šīs pārmaiņas mūsu uzskatos un uzvedībā ierosinām nevis mēs paši, bet gan notikumi citur pasaulē, kas agrāk vai vēlāk ietekmē mūsu darbu un labklājību.

Sākam runāt par valsts saimnieciskās politikas veidošanu, bieži aizmirstot, ka tā prasa ne mazums laika, lielu darbu un bezgalīgi daudz pārrunu. Reti nāk prātā, ka saimniecisko politiku veido visa tauta, nevis valsts ierēdņi, kuru uzskati un plāni apvieno tikai dažus principus, ko tālāk pārveido Saeima un valdība. Reāli tos pieņemam, izpildām un izmainām vai pat pilnīgi ignorējam mēs paši, katrs atsevišķi un visa tauta kopā. Šī īstenā politika tad ir tā, kas mūs var atstāt uz vietas, var lēnām virzīt uz priekšu, pieļaujot individuālu izvēli savas spējas un līdzekļus katram izmantot pēc saviem ieskatiem. Daži to vēlēšies ātrāk, citi paveiks lēnāk. Citi ievēros, ka kartupeļus parasti nerok otrā dienā pēc iestādīšanas un ābolus no ābelēm nelasa agrā pavasarī.

Kā to savā laikā norāda Nobela prēmijas laureāts Herberts Saimons, visu pilnīgi sabalansēt un optimāli saskaņot praktiski nav iespējams. Līdzīgi kā katrā sabiedrībā daudzi ir gatavi apēst sēklas tiesu jau šodien, bet citi to pataupa, lai nākamā gadā varētu izsēt vairāk no šogad ievāktās ražas. Pieņemams līdzsvars šajos jautājumos ir sasniedzams tikai tad, kad vienošanās pamatos ir iegūlusi izpratne par sekmīgai darbībai svarīgāko, iespējamo un nepieciešamāko. Šis process neprasa skaļus strīdus, bet uzmanīgu ieklausīšanos vienam otrā, rūpīgus ieteikumu izvērtējumus, plašāku pieeju un daudzveidīgus ieskatus, kas varbūt nesaskan ar agrāk mācīto un kādreiz pieņemto. Vairākumam no mums ir jāpamet

kādreiz iemītās takas un jāmeklē jauni, pat veseli ceļu tīkli. Šoka terapija var iekustināt vienu otru tālākai attīstībai sagatavotu vadītāju. Pārējiem vēl daudz jāmacās.

Pārmaiņu laika prasības izvirza augsti attīstītu tautu līdzšinējie sasniegumi un straujais, negaidīti ātrais tehnoloģiskais progress. Mēdz teikt, ka tur pārtiek no zinātniekiem un inženieriem. Neparedzēti atklājumi, negaidīti izgudrojumi un pārsteidzoši uzlabojumi pieprasa jaunas zināšanas un to apguvi lietišķā dzīvē. Hārvarda Universitātes profesors Džozefs Šumpeters uzskata, ka šādas attīstības vētra sagrauj veco un atnes jauno. Tā gan liekas bīstama visiem, kas pieraduši mācīties, strādāt un dzīvot samērā mierīgos un stabilos apstākļos. Vairākumam spriedze parasti ir nepatīkama. To vislabāk pacieš cilvēki, kas vēlas tikt uz priekšu: censoņi, kuri nekad nebeidz mācīties un vienmēr meklē jaunu sasniegumu iespējas. Pārmaiņas rosina izvēlēties un vairāk pārņemt no jaunā, īpaši tehnisko jauninājumu klāstā. Zināšanu trūkums, novecojusies vadības sistēma un neierastā spriedze neļauj mums pieņemt svarīgus lēmumus un mudina atlikt grūtākos darbus uz citu reizi.

Papildinātās paradigmas

Jaunas tehnoloģijas mūs parasti noved pie izteikti racionālas pieejas. Pagājuši Renē Dekarta laiki, kad viņš apzinājās: uz visiem jautājumiem racionālu atbilžu nav. Nav vairs tie laiki, kad britu valstsvīrs Tomass Mors ne bez humora uzraksta *Utopiju*, lai par dažām idejām varētu puslīdz nopietni pastrīdēties ar savu tuvo draugu, Roterdamas doktoru Erasmu. Šodien pārļausot profesora Kārļa Baloža ieskatus par optimālo ražošanas apjomu sociālistiskā sabiedrībā, mēs tur atrodam ne vienu vien *Utopijā* ierosināto domu. Īstenībā katra racionāla ideja ir nepilnīga, ja tai trūkst tīri cilvēcīgas dimensijas.

Ar šo savā ziņā tik neparasto, moderno viedokli latviešus tikai nesen iepazistināja akadēmiķis Edgars Imants Siliņš. Lasītājiem, kuriem nav iespējas uzmanīgi izlasīt nelaiķa Siliņa eseju krājumu *Lielo patiesību meklējumi*, iesaku ļoti rūpīgi pārdomāt tālāk teikto. Šķiet, drusku par vēlu pamanījām, ka nomainās agrāk par absolūtām pieņemtās zinātnes patiesības, kāpēc nonākam lielās ideoloģiskās un praktiskās grūtībās. Savos ikdienas darbos mēs vēl varam puslīdz droši paļauties uz 19. gadsimtā formulētiem fizikas un ķīmijas likumiem, bet jaunākie, pagājušā

gadsimta, lielo zinātnisko patiesību atradumi jau ved uz daudz plašākām, papildinātām paradigmām. Šie atradumi noliedz vienkāršu modeļu noderību plašāka mēroga projektos un parāda, ka daudzas uz racionāliem principiem pieņemtas patiesības ir tikai apgalvojumi, kas nekad nav īsti pierādīti ne teorijā, ne praksē. Šie atradumi īpaši noliedz visu totalitāro sistēmu noderīgumu gan visas cilvēces, gan atsevišķu tautu attīstībā. Pagājušā gadsimtā izmantotās vienīgo patiesību paradigmas cilvēcei nenes nekādu labumu. Pērnās simtgades nelaimes un zinātnieku atklājumi skaidri norāda, ka Visums, līdz ar to arī cilvēce, vēl veidojas. Tāpēc arī nav absolūti pieņemamu sistēmu, kam varētu pilnīgi pakārtot tik nepietiekamos izskaidrojumus par reliģisku parliecību, tautu vai rasu pārkumu un šķiru attiecībām. Mūsu apsvērumiem paliek atklāta, asimetriska un tiešām nepilnīga sistēma, kas attīstās līdzīgi dzīvam organismam. Manuprāt, šī atziņa mūs neved tālāk uz vienkāršotām sabiedriskām sistēmām, bet uz jauniem meklējumiem un dažādiem eksperimentiem mazāku darba grupu un lielāku organizāciju izveidē.

No Siliņa apskatītiem atradumiem es visvairāk ievēroju jauno atklājumu papildinošo raksturu. Kā to uzsver autors un viņa domubiedri, jau Nilss Bors un citi lielie pagājušā gadsimta zinātnieki papildina Renē Dekarta racionālo un Īzaka Ņūtona vienkāršo fizisko attiecību un citus modeļus. Līdz ar to Georga Hēgeļa dialektika kļūst par ierobežotu pārrunu metodiku. Hēgeļa doktrīna par valsts primāro lomu cilvēku attiecībās vairs neatbilst realitātēm. Alberts Einšteins savos meklējumos pēc visaptverošas sistēmas paradigmas būtībā uzsver vēlamību papildināt visus vienkāršos modeļus. Bora pretmetu pieeja jau krietni papildina vulgāro racionālismu un smalkākus cilvēku attiecību modeļus.

Tā Kārļa Marksa, Frīdriha Engelsa un viņu sekotāju šķiru cīņas deformētais racionālisms piedzīvo savu intelektuālo norietu un praktisko sabrukumu. Marksistiskie sabiedrisko attiecību principi pēkšņi kļuvuši nederīgi. Mēs sevi atrodam sarežģītā, vēl īsti neaptveramā pasaulē, kur maza tauriņa spārnu vēdas var ierosināt katastrofas neticamā tālumā. Siliņš, akadēmiķi Jāzeps Eiduss, Maija Kūle un viņu līdzstrādnieki mums izskaidro Vernera Heizenberga nenoteiktības principu, ko pirms gadiem desmit es savas nepietiekamās terminoloģijas dēļ nevarēju saprotami izklāstīt kolēģiem Rīgas Tehniskajā universitātē.

Ja visvienkāršākos, gandrīz drošos modeļus mēs varam izmantot atsevišķos, arī samērā vienkāršos mājas un citos darbos, tad ir bīstami mēģināt tos sasaistīt ar citām, jau sarežģītākām sistēmām. Jo tālākā nākotnē

cenšamies saredzēt mūsu iecerētos plānus, jo tā būs nenoteiktāka un grūtāk pareģojama. Citiem vārdiem, mūsu nepietiekamās zināšanas un Heizenberga nenoteicamības princips, kā arī jau novērotās cilvēku radītās katastrofas ierobežo mūsu plānus. Izrādās, ka mēs spējam ne vairāk, kā izdarīt rūpīgus apsvērumus un veidot samērā viegli maināmus plānus un darbības modeļus īsākam laika sprīdim.

Šodien ir grūti pareģot nākotni pat tuvākiem gadiem. Netrūkst pesimistu, kuri paredz bausus nemierus un nekārtības, badu un bezdarbu visā pasaulē. Savukārt optimisti pareģo bezdarbīgus zelta laikus. Uzmanīgākie vērotāji, piemēram, pazīstamais eksperts lielvalstu attiecībās profesors Zbigņevs Brežinskis uzskata, ka Amerikas jaunā, demokrātiskā hegemonija mainīsies. Brežinskis uzmanīgi pareģo Amerikas pašreizējās lomas samazināšanos. Un otrādi, pieaug ES saimnieciskais spēks.

Ņemot vērā pārmaiņu tempu, Latvijai jābūt gatavai iesaistīties ļoti straujās saimnieciskās, sociālās un tehniskās pārmaiņās tepat ES. Pārbaudītu stratēģiju ilgums samazināsies arī nākotnē. Latvijā un citur uzņēmumu vadība arvien biežāk pārveidos vai mainīs savus stratēģiskos nolūkus. Šāda elastība lēmumos mazinās stabilitāti kādreiz ierastajās uzņēmumu attiecībās un pavērs durvis uz jaunām iespējām.

Šis ieskats nenoteiktā nākotnē atbilst daudzkārt parādītai nebeidzamo dažādo pārmaiņu plašai straumei dabas un sociālās attiecībās. Kā rāda Siliņš savā monumentālajā eseju grāmatā par lielo patiesību meklējumiem, šīsdienu sistēmas raksturo nepabeigtība un atvērtība. Šī fundamentāli svarīgā atziņa norāda uz kādreiz svarīgu, taču pārāk vienkāršotu sociālu teoriju un prakses norietu visā pasaulē.

Heidelbergas Universitātē to jau tūlīt pēc Otrā pasaules kara saviem studentiem un viesiem, arī man, pārpildītā lekciju zālē skaidro profesors Karls Jaspers. Viņš uzsver, ka mums īpaši jāizvairās izmantot marksistu principus, jo tiem trūkst zinātniska apstiprinājuma. Līdz šim redzam tikai tādus marksistu izmeklētos piemērus, kas nav tiešā pretrunā ar Marksa teorijām. Šī pieeja savā būtībā nav vispētniecība, bet tikai taisnošanās par kāda ticīgā pieņemto patiesību.

Manās pārdomās un apsvērumos valda uzskats, ka tautu attīstības stratēģijas var būt tikai nepilnīgas un mainīgas. Ja pasaules lielākā kokrūpniecības firma nespēj atteikties no samērā primitīviem piecdesmit gadu mežkopības plāniem, tad daudz drošāk ir izdarīt īstermiņa ieguldījumus individuālos un ģimeņu uzņēmumos, kā arī visas sabiedrības pētniecības, izglītības un apmācību jomās. Daudzpusīgi pieejot šīsdienu un

nākotnes problēmām un atrisinājumiem, mēs nekļūdīsimies tik smagi un tomēr sasniegsim vairāk.

Atgriežoties pie dažādu ceļu analoga, vēlos uzsvērt, ka tautas attīstība prasa daudz plašākus un pilnīgākus saziņu procesus. Kā jau teikts iepriekš, Latvijas attīstība vēl joprojām ir saistīta ar četriem lieliem pārmaiņu viļņiem, kuru relatīvais svarīgums arī mainās laika un pārmaiņu gaitā. Šādas nevienādas un pat neparedzētas pārmaiņas prasa izmantot dažādus ceļus. Vienmēr ir jāpārdomā attīstības līdzsvara jautājumi. Kamēr Latvija būs viena no trūcīgākām valstīm bagātajā Eiropā, tikmēr viens no nopietnākiem jautājumiem būs par to, cik taupīt un ieguldīt, cik apēst un patērēt. Atbildi lielā mērā noteiks tautas uzskati par stratēģiskiem nolūkiem un drīzumā sasniedzamiem mērķiem. Šajā lietās nav nepieciešama un arī nav iespējama absolūta vienotība, tomēr lieti noderēs labāka izpratne par to, ka uz kopīgiem mērķiem mēs katrs vislabāk virzīsimies atsevišķi, pēc iespējas pilnīgā saskaņā ar savām spējām.

Šodien mēs ļoti priecātos par ikgadēju jaunu darbu piepulcēšanos vismaz desmit procentu līmenī, kas, protams, prasīs arī jaunus ieguldījumus. Tāpēc mums jāveido tādu ceļu tīkli, kas palīdzētu gan pietiekami ātri iet uz priekšu, gan arī uzturēt ciešus sakarus un vēl neierastu, tuvāku sadarbību pa labi un pa kreisi. Gatavi plāni noderēs tikai īslaicīgi. Atsaucoties uz negaidītām apstākļu maiņām, tie būs jāpārstrādā gadu no gada. Jau tagad redzam, ka mainīgās attīstības stratēģijām jābūt elastīgām gan tālākā, gan tuvākā nākotnē. Mēs dzīvojam un strādājam pārsteigumiem bagātos dinamiskas attīstības laikos.

II

Atskats

Latvijas iestāšanās ES paver jaunas saimnieciskās attīstības iespējas. Līdz ar tām nāk jauni uzdevumi. Mainās attīstības procesi. Saimnieciskā izaugsme kļūst par visas tautas un visas valsts izaugsmes būtisku un nepieciešamu daļu. Aplami būtu uzskatīt, ka to veido tikai valsts ekonomiskā politika. Mēs te vērojam dažādus, arī sociālas un politiskas dabas, mijiedarbīgus procesus, kuros piedalās ne jau tikai valdība, bet visa tauta, turklāt visās darbības jomās un līmeņos. Te nu būtu vietā atkal pārdomāt Latvijas agrāko saimniecisko attīstību.

Divi kontrasti

Latvijas tauta un Latvijas saimniecība ātri atkopjas XX gadsimta divdesmitajos gados, bet daudz lēnāk – deviņdesmitajos. Šodien varam droši teikt, ka tikai divdesmito gadu Latvijai nozīmīgi bija šoka terapijas apstākļi. Citiem vārdiem, šoka terapija parasti noder tad, kad ir vienkārši jāiekustina apstājušies attīstības procesi. Manuprāt, lai sāktu fundamentāli citādus un vairākumam jaunus procesus, nepieciešamas arī citas metodes. Šoka terapiju kā universālas zāles visām slimībām var parakstīt tikai nekompetenti dakteri ar ļoti šaurām zināšanām.

Tālāk es īsos vārdos sniedzu vispārēju šīs un nesenās izaugsmes laika pretmetu raksturojumu, kas pamatos ir *Journal of Baltic Studies* agrāk publicētie Valda Liepiņa, Jura Neimaņa, citu kolēģu un mani pētījumi. Ceru, ka šie raksturojumi lasītājiem palīdzēs izprast saimnieciskās izaugsmes nokavēšanos pēc neatkarības atgūšanas. Es lūdzu lasītājus man piedot vienkāršojumus.

Neatkarīgās Latvijas jaunuzbūve

Raksturīgākā Pirmās republikas iezīme ir tā, ka strādā visi. Viņi zina savu darāmo, pazīst uzdevumus. Viņu darba režība nav augsta, bet visi strādā daudz.

Šajā laikā latvieši atgriežas pie valstī labi pazīstamiem zemkopju darbiem. Viņi māk art, sēt un pļaut. Viņi iztiek ar niecīgu, pašu ietaupītu kapitālu. Viņi māk atjaunot kara sapostītās ēkas un uzcelt sev jaunas. Ganāmpulks, kā mēdz sacīt, atjaunojas pats. Agrārā reforma un ar to saistītā muižu sadalīšana ir viens no nedaudziem sekmīgajiem šoka terapijas paraugiem pasaulē. Jo šajā gadījumā tā ir apstākļiem un tautas spējām piemērota.

Rūpniecībai pirmajos neatkarības gados ir neliela, lauksaimniecībai pakārtota loma. Krievijas tirgus ir zaudēts, bet evakuētās fabriku iekārtas nav atvestas atpakaļ no Krievijas. Vietējo rūpniecības strādnieku ir maz, bet amatniekiem darba netrūkst.

Vissekmīgākie uzņēmēji sāk ar savām agrāk iegūtām praktiskām zināšanām un strādā pazīstamam iekšējam tirgum. Ierēdņu skaits ir niecīgs, birokrātijas nasta vēl nav smaga. Lauvas tiesa valsts ienākumu aiziet aizsardzībai un izglītībai. Pirmās republikas laikā uzplaukst skolas un augstskolas; īsā laikā dubultojas skolnieku skaits. Kopumā tauta dzīvo pieticīgi, bet ir paēdusi, apgērbta un ar savu pajumti. Tā uz paveikto skatās ar lepnumu un nākotnes nebaidās.

Pēc neatkarības atgūšanas 1990. gadu sākumā pārslēgšanās no sabrukuma haosa uz tirgus sistēmu neveicas. Saimnieciskie vadītāji ir apjukuši, tirgus saimniecībai nesagatavoti. Kādreizējie Krievijas pasūtījumi ir zuduši, bet valsts uzņēmumi turpina strādāt nedrošai nākotnei, tā izsaimniekojot uzkrātos materiālus un nodeldējot fabriku iekārtas.

Paiet gadi, līdz Latvijas nedaudzie uzņēmēji atrod jaunus tirgus Rietumos. Šodien saimnieciskā rosība (IKP) Latvijā atgriezusies gandrīz kādreizējā līmenī, mainījušās tikai nozaru proporcijas saimniecības struktūrās. Iedzīvotāju pirktspēja ir maza, toties atkal kļuvis svarīgs iekšzemes tirgus. Lai sekmīgi darbotos jaunajos tirgus apstākļos, Latvijai nepieciešami ieguldījumi fabriku iekārtu modernizācijai. Vēl vairāk vajadzīgas zināšanas un iemaņas sekmīgai darbībai svešajā tirgus saimniecībā, īpaši sakaros ar rietumniekiem. Tur valda augstākas tehnoloģijas, jaunākas zināšanas un cita veida sadarbība. To visu Latvija apgūst lēnām. Plašākas iespējas paveras ar Latvijas iestāšanos ES. Saimnieciskā rosība aug,

2003. gadā pat par 7,5 procentiem, tālu apsteidzot citas zemes. Vienlaikus Latvijai pieder Es nabadzīgākās zemes statuss. Pirms sākam nopietni domāt par Latvijas saimniecības un tautas attīstību tuvākā nākotnē, derētu ieskatīties Otrās republikas sākuma gadu pieredzē.

Pieticīga un ierobežota labklājība

Monreālas Universitātē 1984. gada Baltijas studiju konferencē profesoru Juri Vīksniņu un mani ļoti uzjautrināja kādas Lietuvas plānotājas referāts par Lietuvas attīstību. Asarām acīs viņa tomēr atzina, ka vēl drusku pietrūkstot laika un naudas, lai pilnveidotu šo attīstību un tai tik nepieciešamo padomju centrālās plānošanas sistēmu.

Šī sistēma, kur izejvielas, preces un pakalpojumus pārdala tālākai ražošanai un patēriņam pēc ieplānotās vajadzības, pazīstama kā Nobela prēmijas laureātu Vasilija Leontiefa (Amerikā) un Leonīda Kantoroviča (Krievijā) metode. Savā laikā šo tā dēvēto Nevadas modeli pat izmēģina un noliek uz plaukta iespējama kara gadījumam, kad būtu jāražo un jāsadala tikai ļoti šaurs visnepieciešamāko preču klāsts. Saimnieciskā sistēma visvairāk kalpo valsts valdītāju varas nodrošināšanai. Šodien, vērojot milzīgo preču un pakalpojumu dažādību, kā arī dinamiskās cenu un kapitāla izmaksu likmes, piemēram, samērā izolētajās Havaju salās, centralizēti plānots modelis liekas bezgala utopisks. Utopisks šķiet arī profesora Baloža aprēķins par patērētāju pieticīgām vajadzībām. Klaji smieklīga tā liekas, uzklusot sadales plānotājus pēc padomju sistēmas faktiskā sabrukuma, kad viņi vēl nopietni rēķina, cik bieži krievu patērētājam būtu kājās jāvelk jaunas apakšbikses un cik bieži pērkami spilveni un spilvendrānas. Man šī pieeja visvairāk atgādina maizes gabalu dališanu gūstekņiem un cietumniekiem. Centrāli vadītā sistēmā vienmēr kaut kā pietrūks gan minimālam patēriņam, gan patīkamas dzīves izvēlei.

Protams, visās totalitārās sistēmās ir grūti atrast zinātniski pierādītas vajadzības. Valdošā tendence ir – spodrināt valsts vai valdošās partijas varenības simbolus, bet parastajiem patērētājiem nodrošināt ļoti pieticīgu dzīves līmeni. Tā Ādolfs Hitlers savā laikā ir pārliecināts, ka katrai vācu ģimenei kā transporta līdzeklis un Vācijas labklājības simbols ir piešķirams mazs “folksvāģītis”, bet Ņikita Hruščovs vēlāk tikpat pārliecināti apgalvos, ka padomju pilsoņu vairākumam savas automašīnas nemaz nav vajadzīgas. Vēl pirms padomju sistēmas sabrukuma veikli kolhoznieki lēti

pērk un bezrūpīgi izbaro subsidēto maizi cūkām. Rūpēs par stabilitāti padomju plānotāji nespēj mazināt pārmērīgi lielo tēraudrūpniecību.

Citiem vārdiem, Latvijā vietām vēl ir manāma neuzticība tirgum un bailes no nestabilām, svārstīgām cenām. Un visvairāk tad, kad dzirdam par komandas un kontroles sistēmas vajadzību stabilas saimniecības aizsardzībai. Šādi uzskati arī izskaidro Mihaila Gorbačova kādreizējo pārliecību par praktiskām grūtībām nojaukt padomju plānošanas sistēmu un palaist Baltijas valstis plašajā pasaulē.

Aizkavētais progress

Atskatoties uz pēdējiem desmit gadiem Latvijas saimnieciskajā atdzimšanā, ievērojam vairākus faktorus, kas kavē saimniecisko attīstību. Vēl joprojām saredzamas padomju sistēmas iezīmes, tāpat citi vadības trūkumi, kas neļauj Latvijas uzņēmumiem ielauzties Eiropas tirgos.

Niagāras Universitātes profesors Neimanis saimnieciskās atdzimšanas lēno gaitu attaisno ar pārmantotajām padomju saimniekošanas un vadības tradīcijām.

Vispirms Neimanis atzīmē, ka Baltijas valstīs bezdarba līmenis atjaunotās neatkarības pirmajos gados ir bijis samērā mērens, zem 9 procentiem. Viņš to pa daļai izskaidro ar valsts iedzīvotāju novecošanos un strādājošo skaita samazināšanos. Manuprāt, zemais bezdarbs revolucionāru pārmaiņu laikā norāda arī uz valsts iestāžu cenšanos saglabāt nodarbinātību par katru cenu. Ņemot vērā to, ka Latvijas iedzīvotāji šajā laikā zaudē agrāk iekrāto, tāds valdības solis ir daļēji attaisnojams. Taču nedrīkst nepamanīt, ka maksātnespējīgiem pircējiem saražotās preces pārdod zem tirgus cenas vai pat zem pašizmaksas. Tā noplicinās uzņēmumi, kas zaudē gan savu naudas kapitālu, gan uzkrātos materiālus. Ne velti pirmajos gados Latvijā apēd sēklas naudu, kuras vēlāk pietrūkst. Gandrīz burtiski. Atceros, Ministru prezidents Ivars Godmanis, norūpējies par iespējamu labības deficītu, naktis neguļ, aicina mani uz pārrunām, cenšas aprēķināt gaidāmo iztrūkumu un atrast jaunus graudu un naudas avotus.

Neimanis rēķina, ka šajā laikā naudas arvien vairāk trūkst ražošanas iekārtu uzlabojumiem. Padomju laikā iegūtās iekārtas nomaina ļoti lēnām. Tāpēc nopietns zemās ražības faktors ir novecojušās fabrikās. Tiek lēsts, ka normālos apstākļos būtu atjaunojamas četras piektdaļas no šī ražošanas kapitāla. To apliecina ārzemju ekspertu vizītes Latvijas fabrikās. Tajā

laikā, 1990. gadu sākumā, viņi redz, ka Jelgavā bez fabrikas kapitālremonta nav iespējams ražot kvalitatīvus autobusiņus. Krievijas gaisa spēku reaktīvo dzinēju pārbūve Rīgā notiek neticami primitīvos apstākļos, nepiemērotās bijušās gumijas fabrikas telpās. Ražošana reiz slavenajā VEF atgādina Kalifornijas Silikonielejas tehniku pirms gadiem četrdesmit. Modernajai Aeroflot lidlauku piederumu fabrikai iekārtas ir jaunas, bet trūkst pasūtījumu no Krievijas lidlaukiem. Uzņēmuma vadībai ir grūti iedomāties, kur un kā meklēt un atrast citus pircējus. Dīzeļfabrikai Rīgā nav izveidots pārstāvniecību tīkls, bet militārās elektronikas fabrikai Alfa vairs nav pieprasījuma Krievijā. Trikotāžas ražotnei Ogrē ir grūtības izkārtot Austrālijas vilnas iepirkumus. RRR vadība atrod par vēlamu sākt jaunu, augsti kvalitatīvu ražošanas daļu skaļruņu eksportu.

Šī nelielā uzskaitē norāda, cik ļoti šiem Latvijā izvietotiem uzņēmumiem trūkst īstu patstāvības spēju. Būtībā šie uzņēmumi ražo tikai padomju pasūtītājiem atbilstošas preces. Retumis var manīt atblāzmas no agrākās autonomijas, kaut vai kādreizējā brāļu Leibovicu uzņēmumā RRR vai ar iekšējo tirgu cieši saistītajā pārtikas rūpniecībā.

Padomju industrializācijas mantojums

Vairākums lasītāju, uzauguši padomju pieticībā un materiālas labklājības solījumos, visvairāk atceras Latvijas industrializāciju. Gluži kā Aleksandra Solžeņicina varonis Ivans Deņisovičs daži šādus sasniegumus atceras ar zināmu lepnumu, bet citi ir apmierināti, ka viņi šajā un vēlākajā padomju sabrukuma laikā izdzīvojuši. Vēl citi gandrīz stūrgalvīgi prasa, lai Latvijas neatkarība un tirgus kapitālisms viņiem pienestu visu komunistu solīto. Pie solītā ir pierasts. Grūti izprast to, ka padomju iekārta sabrūk tapēc, ka nespēj dot sabiedrībai solīto. Utopija nav reālā dzīvē atrodama.

Manuprāt, padomju laika industrializāciju ir nepareizi ierindot Latvijas sasniegumu sarakstā. Galvenais latviešu tautas sasniegums ir tas, ka tā ir izdzīvojusi līdz otrajam atdzimšanas laikam. Spriežot pēc lielajām padomju Latvijas iemaksām padomju valsts kasē un tik vienpusīgā eksporta pārsvara pār importu, daudz taisnības ir tiem, kas Latvijas industrializāciju vērtē kritiski. Šie kritiskie vērtētāji padomju rūpniecības attīstības gaitā saskata tikai pietiekami neatlīdzinātu Latvijas kalpošanu Padomju Sa-

vienībai, saredz Latvijā novietotas svešas fabrikas, svešas mašīnas, svešus materiālus, svešus strādniekus un svešus vadītājus.

Viņi redz, ka industrializācijas gaitā piedzīvoti vienīgi atbaidoši tautas dzīvā spēka zaudējumi, imigrantu iepludināšana pārpildītās pilsētās, piesārņota daba un lielas atkritumu kaudzes. Tāda industrializācija Latvijai dod maz, toties kavē labākas attīstības procesus un atrauj no iespējām iesaistīties sekmīgākā starptautiskā darbu sadalē.

Liekas, ka tiešām pārsteigti ir tie varas vīri, kuri nevar atrast īsti vērtīgus, darbaspējīgus uzņēmumus savai privatizācijai. Vairākums Latvijas uzņēmumu ir tikai fabrikas, kur ražo padomju pieprasītās zemās kvalitātes preces. Tajos vairs nedarbojas kādreizējās pētniecības laboratorijas, ij nejut vēlēšanos rūpēties par pašu vajadzībām un izdevībām ārzemju tirgos. Šiem uzņēmumiem nav savas stratēģijas, pārdomātu nodomu, savas pilnvērtīgas vadības un centīgu, strādīgu darbinieku.

Īstenībā situācija ir vēl bēdīgāka. Tautā trūkst pat īstas parliecības par savām spējām, bet valdības aprindām – apņēmības patstāvīgi vadīt tautas attīstību un veidot tās saimniecību Latvijas labumam. Šo nosacīti bezcerīgo situāciju lielā sabrukuma laikā atspoguļo vadības nevarīgā mentalitāte un tautas nevērīgā attieksme pret darbu. Pirmo raksturo pārmanotie uzskati par ražošanu kā galveno, ja ne vienīgo, saimniecisko prioritāti un ciešas kontroles nepieciešamību. Lielākā daļa saimniecisko vadītāju savos uzskatos ir ražotāji vai arī birokrāti. Otru vērojam Mičiganas Universitātes profesora Ronalda Ingleharta pētījumos par uzskatu dažādību visā pasaulē (salīdzinošās aptaujas izdarītas Brigitas Zepas vadībā), kas rāda savādi sajauktas darba un sabiedriskās attiecības Baltijas valstīs ap 1990. gadu. Kopā ņemot, attīstību kavē neziņa par saimnieciskām iespējām nākotnē, noplicinātais kapitāls, nepiemērotais vadības stils un augsts savstarpējas neuzticības un aizdomu līmenis. Mazāk kā skaudību un nenovīdību, bet vairāk kā reālo apstākļu neizpratni var vērtēt samērā naidīgo attieksmi pret ārzemju kapitālu. Vēl šodien dzirdam, ka labāk visu atjaunot vai celt no jauna pašiem, bez mazākām pārdomām par attīstības iespējamo tempu, zināšanu un iemaņu piemērotību jauniem uzdevumiem un vietējo līdzekļu nepietiekamību visdažādākām prasībām.

Vietējā kapitāla uzkrājumi ir pieticīgi, ieguldījumi izglītībā daudzkārt atstāti studentu un viņu vecāku ziņā, īpašas problēmas var viegli saskatīt valsts iestāžu organizācijā un funkcijās. Salīdzinot ar 20. gadiem, 90. gados redzam lielo starpību starp patstāvīgo zemkopju valsti un industrializēto nāciju.

1. Agrāk saimnieciskajā darbībā iesaistījās visa lauksaimnieka ģimene. Ja arī bērnu un sirmgalvju ražība ir zema, pirmie strādā un mācās pazīstamos apstākļos ģimenē, iegūst pieredzi un veido savu darba ētiku, ko pastiprina visu pieaugušo paraugs, padomi un paveiktais. Savukārt industrializētā sabiedrībā izglītība vairs nav cieši saistīta ar praksi pašu saimniecībā vai amatnieku uzņēmumā. Pabeiguši skološanos, strādā tikai pieaugušie. Pēdējie gaida savus pensijas gadus un cer, ka par viņu labklājību rūpēsies sabiedrība, ko viņi ir cēlušī un veidojuši.
2. Pastāvot zemam ienākumu līmenim, to sadales prioritātes, respektīvi, nopietnākās vajadzības visskaidrāk saskatāmas, protams, ģimeņu saimniecībās un mazos uzņēmumos. Ja arī tās var vērtēt kritiski, tomēr tās jāatbalsta darba līmenī. Īpašnieki un viņu darba saimes strādā samērā mērķtiecīgi kopīgiem sev pieņemamiem nolūkiem. Pēc padomju sistēmas sabrukuma kopējo saimniecisko nolūku nav, tādējādi trūkst arī mērķtiecības gan lielākos, gan mazākos uzņēmumos. Šo situāciju pasliktina varas vīru cenšanās sev privatizēt valsts mantu, ne tik daudz kā sekmīgu uzņēmumu, bet vairāk kā fizisku kapitālu. Tiem, kam pieder vara, nav grūti pārņemt šos īpašumus. Tos sekmīgi vadīt gan ir daudz neierastāks un grūtāks, pat neapzināts vadības pienākums.
3. Ģimenes saimniecībā vadības lēmumi ir saimnieka rokās. Viņš labi pārzina saimniecību un tās darbības apstākļus, savas un savas saimes spējas un parasti ir piedzīvojis diezgan, lai dotu kompetentus norādījumus ģimenes locekļiem un nedaudzajiem algotiem darbiniekiem stabilās situācijās. Kvalitātes uzlabojumi, augstāka darba ražība un transporta izdevumu samazināšana nāk lēnām un pakāpeniski.

Tāpēc tieši lauksaimnieki var sākt ražot sviestu un bekonu eksportam, iztikt ar pašu labību, pārdomāti piedalīties vietējā kooperatīva pasākumos un iesaistīties tirgus saimniecībā.

Šīsdienas situācijā vadība dod agrākiem apstākļiem piemērotas pavēles, jo tai trūkst pieredzes vadīt uzņēmumu tirgus saimniecībā. Šo vadītāju kompetence ir zema, un agrāk iegūtā prakse nav pietiekama, lai iecerēto uzlabojumu būtību izskaidrotu uzņēmuma darbiniekiem. Vēl vairāk trūkst iemaņu, lai kopīgi ar darbiniekiem veidotu, kaut vai konsultatīvā ceļā, labākus atrisinājumus ievērotām problēmām un jauniem projektiem. Šiem augstāku pavēļu izpildītājiem, plānotu kontroļu un zemas kvalitātes ražo-

šanas speciālistiem moderna uzņēmuma funkcijas vēl šodien ir pasvešas. Nav viegli atzīt, ka tirgus saimniecībā uzņēmuma vadībai jāzina vairāk par ražošanas un sadales plānu sastādīšanu un izpildi. Tāpēc arī padomju laika vadītāji pat no jaunajiem īpašniekiem vislabprātāk saņem direktīvas. Nepārsteidz, ka viņus arvien biežāk nu aizstāj nesen skološanos beigušie jaunās paaudzes vadītāji. Kaut arī viņu praktiskā pieredze ir minimāla, tomēr plašākais skats uz uzņēmumu un visu saimniecisko dzīvi garantē ieinteresētību sekmīgos pārmaiņu procesos.

Profesors Neimanis uzsver, ka padomju laikā Latvijas uzņēmumu vadītāji un citi valdītāji labi saprot tikai padomju sistēmu. Deviņdesmito gadu sākumā viņi vēl tikai mēģina apgūt jaunu, sev nepazīstamu sistēmu, kas arī pati vēl turpina veidoties. Viņi nespēj būt atsaucīgi uz pircēju vēlmēm tirgū, jo neizprot daudzas privātīpašuma funkcijas modernā pasaulē. Lai tauta nemanītu viņu nekompetenci, gados vecākie rīkotāji izvairās no izšķirīgiem lēmumiem un daudzkārt mēģina vienkārši turpināt agrāko darbību. Jaunajai paaudzei šīs padomju bagāžas nav, un tā viņus mazāk kavē iet jaunus ceļus. To vislabāk vērojam mazo amatniecības, veikalu un pakalpojumu uzņēmumu attīstībā. Nešaubos, ka pašreizējos apstākļos Latvijai kā vienmēr vērtīgākie ir jaunie censoņi. Tos es raksturoju kā jauniešus, kuri grib daudz sasniegt ar zināšanām un darbu (varbūt vēl vairāk viņas!), lieliski mācās labākajās augstskolās, ceļo pie pirmās iespējas, izprot jauniešus ar citu kultūru mantojumu un tiešām grib ražīgi strādāt un iegūt labāku pieredzi (bieži vien ārzemju firmās). Viņiem gan kādreiz pietrūkst sociālas atbildības izjūtas, taču viņu devums sabiedrībai ir labi paveiktais darbs un samaksātie nodokļi.

Jau 90. gadu sākumā mēs varam saskatīt trīs būtiskas atšķirības Baltijas valstu saimnieciskajā attīstībā. Ka jau pieminēju iepriekš, vadītāji Latvijā ir vai nu ražotāji, vai birokrāti, vai vienkārši nenoteikti savos uzskatos un pārlicībā. Igaunijā tie ir vairāk pragmatiski, bet mērķtiecīgāki un gatavāki pielāgoties jauniem apstākļiem. Lietuvā vadības uzskati liekas vairāk saistīti ar Lietuvas valstiskām interesēm un cenšanos izpatikt sabiedrības vajadzībām.

Te būtu vietā ieskatīties Valda Liepiņa 1991. gadā veiktajās aptaujās, kas lielā mērā saskan ar iepriekš teikto un laika gaitā pierādīto. Visreālākie, nebūt ne sevišķi optimistiskie uzskati tautā par saimniecisko atjaunošanos valda Igaunijā. Visās trijās Baltijas valstīs atjaunošanās jēdziens joprojām visvairāk tiek saistīts ar atgriešanos pie pirmskara saimnieciskām metodēm, vienlaikus uzsverot gan tautsaimniecības lauksaimniecisko

raksturu, gan paturot arī daudz no padomju sistēmas. Izrādās, ka visvieglāk uzsākt jaunus uzņēmumus ir Igaunijā, visgrūtāk – Latvijā. Igaunī šķiet vismazāk norūpējušies par to, ko sev līdzī nes ārzemju ekonomiskā palīdzība un ieguldījumi. Latvija un Lietuva, salīdzinot ar Igauniju, vēl cer uzturēt normālus ekonomiskos sakarus ar Krieviju.

Līhai Universitātes profesora Nikolaja Balabkina un manis 1997. gadā formulētie Latvijai svarīgākie saimnieciskie uzdevumi paliek nemainīgi.

1. Ievērot taupību valsts iestādēs un uzturēt stabilitāti naudas saimniecībā.
2. Izveidot, visvairāk ar augstas pievienotās vērtības eksporta palīdzību, stipras ārējās tirdzniecības saites. To var izdarīt vienīgi tāds uzņēmums, kas spēj patstāvīgi darboties un izvēlēties partnerus. Ja Ventspils osta ir atkarīga no Krievijas politikas, tad tāda situācija ir bīstama. Ja Ozolsalas celulozes fabrikas vienkāršo darbu Ozolsalā var kontrolēt ar starptautiskiem līgumiem, tad tas jau ir izņēmums. Grūti saprast, ka kravas mašīnu fabrikas plānotāji Jelgavā tiešām tic, ka tā, kalpojot Krievijas tirgum, varētu būt pastāvīga diezgan.
3. Gādāt par maksimālu nodarbinātību, īpaši privātajā sektorā.
4. Celt ražību, samazinot izmaksas un ceļot preču un pakalpojumu vērtību tirgū.

Tāpat kā agrāk, ir labi šos uzdevumus savlaicīgi saskaņot ar Latvijas attīstības prioritātēm. Ja šo darbu atstās pašplūsmā, var gadīties, ka labi iesāktajam reiz pietrūks vajadzīgā valsts atbalsta. Arī tad ārzemju ieguldītāji un Latvijas uzņēmēji, kā to redzam Valmieras stikla šķiedras fabrikā, var kopā sekmīgi izmantot agrāk celtos un tagad modernizētos uzņēmumus. Ar tiem vien nepietiks. Tāpēc Latvijas saimnieciskai politikai ir jāpievēršas četriem šeit pieminētajiem uzdevumiem.

Domājot par analogu situāciju, varam mācīties no gājputniem, lielajiem tāllidojumu meistariem. Viņi lido mērķtiecīgi, ar optimālu rīcības brīvību. Saskaņotā kāsi vai rindā, bet ne sasieta kopā. Viņiem ir apzināti kopīgi mērķi, lidojumam piemērotas zināšanas un pieredze. Un tomēr šie putni nav vienādi, ar vienādām spējām. Kopā sasieta, viņi aizietu bojā. Lidojot kopā, vairākums nonāks pie galamērķa.

III

Quo vadis?

Latvija pašreiz cīnās vismaz četros dažādos pārmaiņu viļņos. Šāds pārejas laiks rada šaubas par paveikto un turpmākām prasībām. Visprātīgāk būtu domāt, ka Latvija kāpj kalnā pa vēl nestaigātām, jaunām, neierastām un pat neparedzētām tekām. Daži lasītāji, īpaši tie, kuri ir jau paveikuši lielāko daļu no saviem mūža darbiem, varbūt vēlēsies apstāties vēl pirms kalna galotnes. Tomēr arī viņiem jānoskaidro, vai šī ir tā istā, kur apstāties. Tas nu ir skaidrs, ka visa Latvijas dzīve mainās un mēs nespējam šīs pārmaiņas aizkavēt. Varam tām tikai piemēroties. Mēs nevaram izbēgt no neatliekamas izvēles. Cita lieta ir jautājums par tām pārmaiņām, ko varam paredzēt un pieņemt. Neapšaubāmi, pat nākamo desmit gadu laikā vairākums latviešu nebūs pilnīgi iegājuši jaunajā zināšanu laikmetā. Viņi turpinās strādāt sev ierastās nozarēs un darbos. Tomēr gan uz laukiem, gan rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumos, gan ierēdniecībā nāk arī savas pārmaiņas. Daži uzņēmumi izbeidz darbību. Citi to uzlabo ar tehniskiem jauninājumiem un labāku vadību. Nāk klāt arī pavisam jaunas pašmāju un ārzemju firmas. Mēs varam atskatīties uz pagājušajiem desmit, divpadsmit gadiem, vērot notikušo un mēģināt prognozēt nākamās pārmaiņas un to ātrumu mūsu pašu un citu darbos. Pārmaiņas parasti nāk no ārpuses, un ar tām labi tiek galā tie, kuri māk sastrādāties ar citiem.

Mūsu mērķi un izvēle

Pārmaiņu laiks ir arī pastāvīgs iepriekšējās pieredzes, nākotnes plānu un citu pārvērtējumu laiks. Tāpat to raksturo nemitīga jaunu lēmumu virkne. Mūsu apsvērumos ievērojama vieta atvēlama demogrāfiskai situācijai, jaunu tehnoloģiju piedāvājumiem, kā arī pārmaiņām vietējos un ārzemju tirgos. Lai gan arī tā būs par maz laikā, kad fundamentāli un tomēr atšķirīgi visā pasaulē mainās saimnieciskās un citas attiecības.

Katrs cilvēks, darba grupa un uzņēmums ir unikāls. Tāpēc visiem visās lietās nav noderīgi vienveidīgi priekšraksti un pieejas. Jāizvēlas piemērotākie. Iesaku lasītājiem pārskatīt savus mērķus, intereses un tālākos karjeras, atbalsta vai pat labdarības plānus, lai izvēlētos sev piemērotāko nozari, piemēram, pēc šādiem apsvērumiem.

1. Latvijas saimnieciskā nākotne būs gan pārveidotā lauksaimniecībā, gan rūpniecībā, gan tehnisko un citu pakalpojumu sfērā, gan izglītībā un pētniecībā. Ļoti iespējams, ka latvieši paturēs lauksaimniecības un rūpniecības tradīcijas, priekšroku dodot šādas ievirzes firmām. Tā kā pasaulē ražotāju netrūkst (iepriekšminētās atrodamas arī daudzās citās tautās), tiks izvirzītas augstas prasības. Un tās izpildīt spēs ne jau tie, kas nekā cita nevarēs, bet gan tie, kas jaunajos apstākļos pierādīs īpašu meistarību. Visplašāko iespēju pamatos būs augsta līmeņa zināšanas.
2. Labākās izredzes noteiks nevis vara un spēks, bet plašāka un dziļāka izpratne par darbu mūsdienu pasaulē. To raksturo izkoptas spējas sastrādāties un konkurēt ar citiem.
3. Labāku izvēli pavērs ētiska uzvedība, laba pamatizglītība un augsta tehniskā kompetence. Šīs izdevīguma kombinācijas ar laiku mainīsies, un tāpēc visu mūžu būs jāpāmgūst jaunas, agrāk neiedomājamas iemaņas.

Savas pārdomas sāku ar novērojumu, ka pasaule nebūt neizmanto vienu vienīgu vispārpieņemtu saimniecisko attiecību teoriju vai būtu attaisnojies kāds universāls modelis, noderīgs visām situācijām visos laikos.

Nepilnīgus un kļūdainus vai pārāk vienkāršotus pieņēmumus un izskaidrojumus varam lasīt gudro domātāju un lielo vērotāju rakstos par cilvēci laikmetu maiņās. Protams, tur ir atrodamas savas patiesības un arī lielas kļūdas. Skaidrs, ka vislabāk noderēs plašāks uzskatu apkopojums, jo pārmaiņu laiki piemeklē ne jau tikai vienu, bet daudzas jomas. Slavenā civilizācijas vēstures tēva, franču profesora Fernāna Brodela mudināti, mēs tagad uzsveram dažādību tautu likteņos, dziļāk ieskatāmies garākos vēstures posmos un vērojam plašākas un arvien sarežģītākas attiecības. Šī pieeja, ko tagad ievēro arī Baltijas telpas pētniecībā, ir gana noderīga. Tā ir arī grūta, jo prasa ļoti pilnīgas zināšanas. Sekojot Brodela paraugam, es uz Latvijas attīstību skatīšos mazliet šaurāk, vienlaikus cenšoties izvairīties no viņa kļūdām.

Mans stāstījums par laikmetu nomaiņu un to nozīmi saimnieciskā attīstībā aicina lasītājus īpaši ievērot latviešu pieredzi lēnajā un ilgajā lauksaim-

niecības zemes izveides laikā un divos negaidītos, bet straujos industrializācijas posmos. Tagad, ienākot tā dēvētajā zināšanu laikmetā, īpaši svarīgi visas tautas, lielo un mazo uzņēmumu un atsevišķo indivīdu nākotnē kļūst apsvērumi par mācību un pētniecības lomu.

Te sastopam milzīgu dažādību, kas pierāda mūsu nevienādo izglītību, pieredzi un pārdzīvojumus, kas veido mūsu individuālo un kopīgo attieksmi pret darbu. Tomēr bez konstruktīvas attieksmes visas dabas bagātības, zeme, kapitāls, mācības un pat tehniskās iemaņas ir sterilas un nevērtīgas. Mani novērojumi saskan ar ļoti mainīgos apstākļos veidotu pieredzi un uzskatiem. Mazāk svarīgs var izrādīties manis izvēlētais uzsvars uz vienu vai otru saimnieciskās attīstības faktoru atsevišķās situācijās, jo tikai lasītājs pats var atrast sev pareizās atbildes.

Turpmāk piedāvāšu stipri vienkāršotu stāstījumu par laikmetu nomaiņu un tā nozīmi saimnieciskā attīstībā. Šis pārdomas par pārmaiņām sakņojas daudzu citu zinātnieku vērojumos, ko izmantoju bez īpašas dokumentācijas. Mans nolūks ir atkārtoti uzsvērt strauji augošo zināšanu nozīmi šodien un tās izšķirīgo lomu arī vistuvākajā nākotnē Latvijā un citur.

Tā arī Latvijā pienāk laiks, kad jājautā: "Kurp ej?" Citādi mēs gluži kā Alise Brīnumzemē varam iekrist paši savā brīnumainā, bet bīstamā situācijā. Izvēlētais ceļš kļūst nesvarīgs, ja nezinām, kur vēlamies nonākt. Šādā situācijā, kā to varam vērot izmanīgo birokrātu darbā, visvieglāk ir nevēlēties nekā jauna, jo tad nav jāizvērtē nedz izraugāmais mērķis, nedz mazpazīstamie ceļi uz to. Tad vienkārši paliekam stāvot uz vietas. Lai gan būs par maz, ja viens otru mudināsim vien: "Nestāvi, dari kaut ko!" Bezmērķīga darbība tāpat var ātri novest neceļos.

Pat senie romieši, dzīvodami samērā stabilā pasaulē, teica, ka laiki mainās un laikiem līdzī maināties arī paši. Šodien laiki mainās vēl vairāk un ātrāk. Tāpēc biežāk jāpārvērtē mūsu mērķi un plāni. Jāpielāgojas jauniem apstākļiem, jāapgūst jaunas iespējas, jārada jauni līdzekļi, jāpiesaista jauni palīgi un partneri.

Ja arī pats mans stāstījums ir vienkāršots, pielāgošanās procesi nebūt nav tik vienkārši. Raksturīgākais laikmetu nomaiņā ir tautu un indivīdu spēja izmantot, papildināt un nodot tālāk uzkrātās zināšanas. Kopējā mozaīka pasaulē un katrā tās stūrī ir raiba, to visšaurākā un plašākā veidā ietekmē gan indivīdi, gan ģimenes, gan plašāka sabiedrība. Tā kā mēs savu izaugsmi nosakām paši, tā visvairāk ir atkarīga no ģimenes un mums ģimenē mācītā. Ja alkstam jaunas zināšanas un jaunu informāciju, par to mums visvairāk jāpateicas savam tēvam un mātei. Jo piedzimstam un

augam zinātkāri jeb visvairāk mācāmiešos mazotnē, kad mūsu aktīvā attieksme pret visu jauno vēl nav notrulināta. Par mūsu intereses piesaistīšanu zinātnes sasniegumiem jau vairāk gādā skola, bet turpmāk ne mazāk svarīgi kļūst darba apstākļi. Jauni zinātnes sasniegumi seko cits citam, veidojot katram laikmetam raksturīgas, arvien komplicētākas attiecības. Kā teikts profesora Jozefa Šumpetera analizē, jaunradītais nāk kā postoša vētra, kas aizslauka veco un maina ierasto.

Jaunu zināšanu un tehnoloģiju izmantojums fundamentāli maina nodarbes struktūru gandrīz visās tautās, visās galvenajās saimnieciskās darbības nozarēs. Rodas jaunas iespējas, bet vienlaikus samazinās darbinieku skaits tradicionālajās nozarēs. Samērā drošās iespējas pieticīgai (vai pat īsti nabadzīgai) izdzīvošanai nomaina kopumā labākas, bet nedrošākas izredzes. Spēju pārmantot, apgūt un lietot jaunās zināšanas noteic mūsu raksturs. Bet arī tās nav visiem vienādas.

Mūsu raksturu lielā mērā nosaka iedzimtais gēnu mantojums. Tas gan veicina, gan kavē mūsu attieksmi pret pārmaiņām, ko uzskatām par draudiem vai uzbrukumu. Ir pierādīts, ka pat vislabākās pārmaiņas savā dzīvē uzņemam ar šaubām un neticību. Tāpēc šis kopīgais mantojums spēj pārveidoties ļoti lēnām, bet iemantotās attieksmes kļūst nozīmīgas tad, kad pārmaiņas rada neierastu psiholoģisku un sociālu spriedzi. Lai gan uz pārveidojumiem visvairāk rosina gan mūsu ģimenēs un sabiedrībā iemācītais, gan attiecībās ar kaimiņiem un kaimiņtautām iegūtais. Šo zināšanu nozīme pieaug no paaudzes paaudzē, bet dažādība pieredzē un zināšanu līmeņos, kā arī pārmaiņu ātrums rada reālus konfliktus. Atkārtotā, ka latviešu vairākums uz jauno skatās diezgan konservatīvi un pasīvi.

Arī mūsdienu cilvēka uzvedību daļēji nosaka gan alu cilvēka instinkti, gan sabiedrības mainīgās prasības. Tāpēc arī mūsu pārveidošanās un pielāgošanās notiek lēnām un nevienmērīgi. Apvienoto Nāciju vērtējumos par pasaules tautu attīstību Latvija jau pacēlusies 50. vietā. Tas nav slikts kāpums, ja vēlamies gūt apstiprinājumu sabiedrības un mūsu pašu uzskatu stabilitātei. Tā nav laba, ja ceram apgūt citu tautu, arī mūsu kaimiņu igauņu un lietuviešu sasniegumus. Interesants fakts: Apvienoto Nāciju vērtētāji uzsver, ka progresu visvairāk kavē trūkumi izglītības jomā.

Dažreiz grūtākais ir pats sākums, jo mums – indivīdam pašam, ģimenei, katra uzņēmuma vadībai un saimei, pat visai tautai – vispirms ir jānoskaidro, kur mēs esam pašreiz. Tas nav viegli. Lai atvieglotu šos tiešākos vērtējumus un izšķiršanos, aplūkosim, ko mums ir devuši cilvēces attīstības lielo plūsmu vērotāji.

Profesora Brodela civilizācijas vēsture pārlicina, ka mēs šo gaitu, šīs lielās paradigmu nomaiņas par daudz bieži vērtējam tikai kā atsevišķu atgadījumu virkni, pat kā mūsu pašu attīstībai vien izšķirošus notikumus.

Kā to lasām laikrakstos, iepazīstam tālraides ziņojumos un dzirdam vēlēšanu kampaņās, mūsu ieskatī notikumos ir islaicīgi, pārspīlēti un par daudz emocionāli iekrāsoti. Nāk prātā 11. septembra uzbrukums Pasaulē tirdzniecības centram Ņujorkā un vēl svaigākā atmiņā – karadarbība Irākā. Taču visvairāk mēs par pasaules attīstības gaitu spriežam pēc pašu pieredzes un iesaistes lielākos un mazākos notikumos. Joprojām vētrainās tautas sapulces un apņēmības pilnās barikāžu dienas atmodas laikos. Tikpat spīgti, kaut mazākā mērogā, atceramies savu pirmo skolas dienu un to reizi, kad šķīrāmies no ierasta darba. Šos notikumus laiku pa laikam vienkārši piefiksējam kā patīkamus vai nepatīkamus, vai arī norakstām kā neatgriezeniskus vēstures soļus. Tos ievērojam tieši tāpēc, ka tie ir mums tuvi. Brodels mūs aicina nopietnāk pasijāt cilvēces vēstures garos posmus. Un savos lēmumos ievērot abas, laikmeta nomaiņas un nesenu notikumu, virknes. Parasti cenšamies celt jaunas ēkas uz veciem pamatiem. Katrs notikumu un laikmeta lēmējs ir unikāls vērtētājs. Jebkurā gadījumā viņam jāizdara sev vispiemērotākā īstermiņa vai ilgtermiņa izvēle.

Manuprāt, ir vērts ieskatīties neatturamās laikmetu maiņās. Tās mūsu tautas attīstības gaitu ļautu pielīdzināt tikai mums pazīstamai varenaī upei, kas sākas ar mazu avotu un necilu straumīti, bet vēlāk spēj pārvarēt neparedzētas krāces un pat negaidītus ūdenskritumus. Šajā stāstījumā mēs visu neapskatīsim. Vairāk pievērsīsimies saimnieciskai attīstībai svarīgiem demogrāfiskiem, sabiedriski un sociāli, zinātniski un tehniski svarīgiem faktoriem. Tā varēsīm ātri iepazīties ar ilgtermiņa pārmaiņām mūsos pašos un mūsu saimnieciskās darbības vidē. Jau grūtāk būs spriest par to, vai šīs pārmaiņas spēj pietiekami ierobežot un savaldīt cilvēka iedzimto dabu un vai veido jaunas un paliekošas īpatnības mūsu individuālās, grupu un tautu attiecībās un uzvedībā.

Lai par šo attiecību raksturu nebūtu šaubu, iesaku lasītājam rūpīgāk ieskatīties mūsu ikdienas uzvedībā. Tā, piemēram, tiekoties ar svešu cilvēku lietišķās pārrunās par jaunākās tehnoloģijas lietojumu, ievērosim, ka sarunu biedrs restorānā mūs sagaida gluži kā alu cilvēks: maksimāli droši, ar muguru novietojies pret sienu un vēriģu skatu piekalis ieejai viņa alā, lūdzu, piedodiet, restorānā. Pēc tam varam atgriezties darbā, lai snieģtu ziņojumu mazliet vecmodīģam priekšniekam. Arī šis vīrs ir novietojies aiz liela rakstāmgalda (Amerikas bankās šos kungus sauc par "vadītāģiem uz platformas") un sākumā itin pasīvi, it kā gatavs aizsargāģties pret negaidģto,

noklausās ziņojumu. Viesmīlīgam priekšniekam atklātākai sarunai būtu patīcis stūrītis ar kafijas galdiņu un ērtākiem sēdekļiem. Lielākās apspriedēs priekšnieks var uzrunāt savus padotos vai nu no "kungu" vietas galda galā, vai iekārtoties pie apaļā galda atklātākai sarunai, līdzīgi kā ar savas alas saimi un tās sabiedrotiem pie kopēja ugunsкура. Tādējādi mūsu attiecības izsenis veidojušās uz savstarpējas uzticības pamatiem, ar individuālu un kopīgu sadarbību sekmīgai aizsardzībai vai uzbrukumam, mācībām un jaunu labumu ieguvei.

Laikmetu nomaiņas

Manuprāt, visraksturīgākais laikmetu nomaiņā ir cilvēces zināšanu un pieredzes uzkrāšana, kas, nodota tālāk no paaudzes paaudzei, rada pamatu turpmākai attīstībai un atradumiem. Katrā laikmetā varam vērot jaunu atziņu, zināšanu un apkopotās pieredzes iesaisti jaunos sasniegumos, kā rezultātā nomainās paradigmas. Par pēdējām mūsdienās dēvē laikmetīgas pieejas problēmu atrisinājumiem.

Pirms pievēršamies lauksaimniecības laikmetam Latvijā, uz brīdi ieskatīsimies senākajā mednieku un zvejnieku dzīvē. Kā māca arheologi, šie somugri pie Raunas dzīvo pavisam vienkārši, no "rokas mutē". Līdzīgi Čārlza Darvina satiktajiem Dienvidpatagonijas iedzīvotājiem viņi iztiek ar atrasto, nomedīto un sazvejoto.

Ar laiku šie cilvēki iemācās prasmīgāk medīt un zvejot, labākie no viņiem izceļas ar stiprākiem instinktiem, fizisko spēku un veiklību. Sākumā zināšanu vērtība ir meklējama un jau vērojama labāko zvejnieku un mednieku sekmēs, bet visas saimes bagātību visprecīzāk nosaka zivīm pilnie ūdeņi un zvēriem bagātie meži. Šajā laikmetā vairāk sasniedz agresīvie, veiklie un spēcīgie.

Vēlāk viņiem domāt palīdz uzkrātās atziņas, zināšanas un vajadzības. Tās atvieglo kopīgus gājienus un pasākumus, kaut vai kāda ezerciema būvi. Atskatoties uz šo miglā tīto pieredzi, varam pieņemt, ka ierastās atziņas par spēku un varu, tuvību dabai, peticīgu izdzīvošanu un mazmainīgiem apstākļiem ir raksturīgas arī vēlākajiem ienācējiem. Interesanti, ka ar varu saistītie ieskati nebūt nenorāda uz savstarpēji izdevīgu sadarbību ar neuzticamiem svešniekiem. Jo uzskatām, ka viņi nāk mūs aplaupīt un izmantot.

Aplūkojot lauksaimniecības laikmetu, šķiet, ka tajā latvieši ne tikai apstrādā tūrumus, bet pie lielajiem mežu masīviem patur arī dažas med-

nieku dzīves tradīcijas. Proti, piedalās savstarpējos nežēlīgos sirojumos uz kaimiņu zemēm. Ķoniņu ģimenēm šīs tradīcijas vēl ilgi dod tiesības medīt un savus godus svinēt viņu svētajos mežos. Uzsvērsim, ka lauksaimnieku periodā veidojas latviskā dzīvesziņa, bet atsevišķās saimniecībās un plašākā latviešu sabiedrībā nostiprinās patriarhāla autoritāte.

Šajā laikā jūtami lielākam iedzīvotāju skaitam jau labāk nodrošinātā labklājība balstās uz iepazītu un iekoptu zemi. Vēl pagājušā gadsimta sākumā zemes īpašniekiem ir sevišķs stāvoklis sabiedrībā. Saimnieku ģimenes augsti vērtē savas dzimtas ilggadīgo pieredzi agrākos līdumos. Pieredze ģimenes saimniecībā palīdz izdarīt pareizos secinājumus, bet jaunie līdumi paplašina rocību lielākam iedzīvotāju skaitam. Ražību gadsimtiem ilgi ļoti lēnām ceļ vispirms muižās un vēlāk skolās iegūtās un citur novērotās praktiskās zināšanas. Tās daudziem arī liekas visvērtīgākās. Augstāka līmeņa labklājību visvairāk nodrošina saimnieka un viņa ģimenes čaklums un pieredze uz vietas.

Saimnieciskā ražība, īpaši pēc kariem, mēra un citām nelaimēm, ir zema. Lielais vairums laucinieku, lielie un mazie, strādā lauku darbus, lai apgādātu muižas un paši sevi ar pārtiku. Tāpēc šajā laikmetā turību raksturo laba, iekopta zeme un lopu bars laidarā.

Tā kā vara nosaka ienākumu sadali, tad lauksaimnieku labklājība mainās līdz ar virskungiem un viņu tiesībām. Vēl pirms Lielā Ziemeļu kara latviešu saimnieki var aizdot naudu zviedru kronim, bet pēc tam viņi nokļūst neapskaužamā stāvoklī uz ilgiem gadiem. Pēc zemnieku brīvļaišanas un citām reformām vairākums pirmo pārtikušo latviešu ir saimnieki ar iemantotiem līdzekļiem, uzkrātām zināšanām un savam laikam piemērotām iemaņām. Šie arī ir tie saimnieki, kuri līdzīgi muižturiem spēj nozīmīgi iesaistīties tirgus saimniecībā.

Iedzīvotāju skaitam un ražībai augot, sāk pietrūkt zemes. Tā vairs nespēj nodrošināt labklājību visiem. Uz šī lauksaimniecības laikmeta beigām jau labi pamanāma apzināta izglītības un arodu izvēle, zināma pieredze tirgos un nozīmīgi kapitāla uzkrājumi. Sākas nopietna savu lēmumu apsvēršana, jo nu jau tiek strādāts pašiem savās interesēs. Darba ražība pieaug. Pat kalpi darbu un citas iespējas arvien mazāk meklē savā kaktiņā un zemes stūrītī, bet pilsētās. Izglītība noder, lai izrautos ārā, lai nokļūtu pie labākām iespējām.

Īpatnējs lauksaimniecības perioda iestādījums ir muižas. Latvijā muižnieku bagātības pamati ir ne tikai no lauciniekiem pārņemtā zeme, bet arī vara. Viņu īstais bagātības avots ir iespēja uzkundzēties dzimtcilvēkiem un kalpiem. Kad pietrūkst viena vai otra, pienāk jaunais laikmets, kurā īstais

bagātības mērs ir uzkrāti un izdevīgi ieguldīti līdzekļi. Zemnieki iepērk zemi. Muižnieki kļūst par kapitālistiem. Latviešu uzskatos nostiprinās liela neuzticība pret svešiem un pašmāju kungiem. Rūpniecības laikmets Latvijā īsti ienāk XIX gadsimta beigās. Pilsētas sāk straujāk attīstīties tad, kad pieaug iespējas izdevīgi pirkt un pārdot laukos saražoto un mežos nome-dīto. Tad arī palielinās pieprasījums pēc amatnieku darba un paveras iespējas rūpniecībai. Zīmīgi, ka kādu laiku liels lēto rūpniecības preču pieprasījums visā impērijā nodrošina darbu pat nekvalificētam strādniekam, ienācējam no laukiem. Industriālās revolūcijas laikā šis strādnieks kļūst par mašīnu apkalpotāju fabrikā, kur darba raksturu nosaka ne vien materiāli, bet arī mašīnu izkārtojums un noteikts darba temps. Industriālajā pasaulē bagātība ir nauda un fiziskais kapitāls. Fabrikas strādnieks industriālās revolūcijas laikā ir tikai kapitālam pakārtots lielums. Radošs cilvēks fabrikās netiek augsti vērtēts. Viņš ir pakļauts noteiktiem autoritāras vadības plāniem un kontrolei. Patstāvīgs indivīds liekas bīstams.

Latvijas saimnieciskajā dzīvē īsi pirms Pirmā pasaules kara redzam šādu ainu. Saimniecisko dzīvi raksturo ātra un asa varas, kapitāla un zināšanu sadarbība, lai gādātu mieru un kārtību pastāvošā iekārtā. Arī politiku veido šāda mijiedarbība, šoreiz gan lēnāka, jo varas intereses pārstāv un saskaņo imperiālistiskā birokrātija. Šim pārmaiņu laikam raksturīga ir Rīgas Politehniskā institūta darbība. Tas sniedz jaunas zināšanas ražīgākai lauksaimniecībai, māca būvēt mašīnas rūpniecībai un celt vismodernākās dzelzsbetona ēkas. Te apgūst saimnieciskās zināšanas augsti profesionālā akadēmiskā līmenī.

Līdzās pastāv neierastā dzīve pilsētās un modernizētā saimniekošana laukos. Kā lasām Andrieva Niedras *Liduma dūmos*, zemnieki iepērk savu zemi, bet jaunais muižnieku kapitāls atrod ieguldījumu iespējas gan turpat Latvijā, gan citur. Lauku dzīvē arvien vairāk dominē labākie lauksaimnieki. Straujāk aug izglītoto pilsētnieku skaits. Tie veido turīgo tirgotāju, amatnieku un namsaimnieku slāni, bet rūpniecībā nodarbinātais proletariāts balstās uz zemi atalgotiem agrākiem laukstrādniekiem. Labi atalgotie, augstās skolās izglītotie jaunie brīvo profesiju pārstāvji tieši un aktīvi veicina saimniecisko attīstību. Pārmaiņas, kas agrāk prasīja gadu tūkstošus vai simtus, tuvojas arvien straujāk.

Tās palīdz pārkārtot saimnieciskās darbības struktūru uz ražīgāku jeb intensīvāku darbu. Sekojot franču hercoga Rišeljē lielajiem ieguldījumiem Odesas izbūvē, kapitālisti meklē un atrod arvien lielākas iespējas Krievijas industrializācijā. Tās viņi atrod netieši subsidētās ostās un valsts aizsargātos tirgos visā plašajā impērijā. Šis īpatnējās valsts varas un kapi-

tāla saites ļoti veicina rūpniecību Latvijā. Šīs Krievijai raksturīgās attiecības mākslīgi paātrina Latvijas industrializāciju pirms Pirmā pasaules kara. Progresa prasības sajaucas ar ierasto darbu un kārtību. Kā visas straujas pārmaiņas tās nes sev līdzī jaunus panākumus, neveiksmes un arī daudziem grūti izturamu sociālu spriedzi. Latviešu jaunie varoņi ir vai nu revolucionāri, brīvības cīnītāji, vai censoņi.

Rūpniecības attīstību pēc kara ļoti kavē ražošanas iekārtu izvešana uz Krieviju, zaudētais Krievijas tirgus un valsts atbalsts lauksaimniecībai. Tas, kaut īslaicīgi, sargā lauciniekus un atbalsta ierobežotu, ar Latvijas izejvielām saistītas rūpniecības attīstību Latvijā. Šajā laikā vairs tikai sociālistiski noskaņots dzejnieks raksta slavas dziesmu fabrikām: "Mašīna, mašīna, varenā mašīna..." Daudz tuvāka un tāpēc populārāka ir Edvarda Virzas lielā poēma *Straumēni* par mierīgo, dabai un tās ritmiem tuvo dzīvi lauku mājās.

Pirmās Republikas laikā Latvija sevi apzināti veido kā nacionālu lauksaimniecības valsti, kuras pamatā ir latviešu uzkrātās zināšanas un darba tikums. Uz šo virzienu jau agri norāda jauni pasākumi izglītībā, sākot ar obligātu pamatskolu un beidzot ar jaunām augstskolām. Salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, Latvijā ir ļoti liels studentu skaits. Likumi un atbalsts lauksaimniecībai paātrina šo procesu. Agrārās reformas gaitā likvidē muižas un veicina intensīvu lauku un lopkopību. Šajā laikā tiek izdarīti milzīgi ģimeņu ieguldījumi lauksaimniecībā. Kā to vēro vēlākais premjers Marģers Skujenieks, Latvijā strādā visi, kas spēj strādāt. Starpkaru konjunktūra ir šādi attīstībai labvēlīga, un tāpēc latviešiem vēl labā atmiņā ir šie viņu panākumiem bagātie lauksaimniecības ziedu laiki. No šiem gadiem latviešu uzskatos nostiprinājies lepnums par saviem sasniegumiem. Latviešu jaunais varonis ir izdarīgs, darbīgs un centīgs lauksaimnieks.

Padomju valdīšanas gados Latvijā atsākas visvērienīgākā, būtībā primitīva, industrializācija. Tās pamatā atkal ir zems reālais atalgojums, liela valsts peļņa un kapitālieguldījumi, kā arī mākslīgs, centralizēti plānots un kontrolēts impērijas lielais iekšzemes tirgus. Tikai šoreiz impērijas turības pamatā nav vis privātīpašums, bet vara un kontrole pār kapitālu, kas raksturo arī valdošās šķiras labklājību. Industrializācijas mērķus labi skaidro Nikita Hruščovs. Visas sabiedrības pirmais pienākums ir gādāt par padomju varas drošību un tālāko izplatīšanos. Pati pēdējā vieta ierādāma valsts iedzīvotāju labklājībai. Lai kādi arī būtu saimnieciskie sasniegumi un cilvēciskie zaudējumi padomju varas laikā, neviena cita valsts pēc Otrā pasaules kara neatguvās tik lēni un neuzlaboja tik maz savu iedzīvotāju labklājību.

Padomju prioritātes apstiprina saimnieciskie rezultāti. Aug pilsētas, bet mazāk aprūpētie lauki nevar nodrošināt impērijas iedzīvotājus ar pārtiku. Vislabāk apgādāti ir bruņotie spēki, zied padomju mērķiem pakārtotās augstskolas un pētniecības institūti. Nekur Otrā pasaules dalībnieku valstīs iedzīvotāju labklājība neaug tik lēni. Bijušie autonomie uzņēmumi Latvijā kļūst par fabrikām centrālo ministriju uzraudzībā un zaudē savas patstāvīgās darbošanās spējas. Saimnieciskais aprēķins ir nesvarīgs. Līdz pat pēdējai padomju iekārtas dienai ražošana ir viss. Tautai ieteiktais varonis ir ražotājs.

Neatkarības atgūšanas laikā valda haoss, kas atgādina Džozefa Tēntera (*Joseph Tainter*) aprakstīto veselās cilvēces sabrukumu, ko raksturo valsts centrālās pārvaldes politiskās varas zaudējums, samazinātas vadības lomas un izirušas saimnieciskās saites. Atgūstot politisko neatkarību, Latvija pārņem birokratizētu un diezgan mazražīgu lauksaimniecību un milzīgas fabrikas, kas ar samērā zemas kvalitātes ražojumiem un augstām izmaksām nespēj konkurēt brīvākos pasaules tirgos. Šajā jaunbūves laikā joprojām dominē ilūzijas par fizisko kapitālieguldījumu nemainīgo vērtību un lielas industriālās darba armijas noderību. Praktisko un arodniecisko izglītību regulē ar specifiski plānotiem valsts pasūtījumiem. Trūkst vispusīgu, uz tirgu orientētu vadītāju un darbinieku. Iedomātie varoņi joprojām ir ražotāji. Turpat līdzās tiek balstīta iecere par profesionāli kompetentiem un taisnīgiem birokrātiem. Tāpēc arī Latvijas saimnieciskā atkopšanās ir lēna un tikai daļēja.

Visātrāk atjaunojas vienkāršās rūpniecības nozares, kas pārstrādā vietējās izejvielas vai puslīdz sekmīgi sacenšas ar lētāko ārzemju preču ražotājiem. Saimniecisko attīstību kavē tas, ka Latvija savā neatkarības atjaunošanas posmā nespēj kļūt par agrāko lauksaimniecības zemi. Pietrūkst iespēju un spēju mazākām saimniecībām. Skatoties uz izglītošanās iespējām atjaunotās neatkarības pirmajos gados, redzam, ka Latvija nevar ātri apgūt nepieciešamās iemaņas un zināšanas augstāka līmeņa tehniskajam darbam. Šajos apstākļos gan varasvīriem, gan uzņēmējiem ir grūti atteikties no ierastām privilēģijām, bet tautai – tikpat grūti samanīt starpību starp uzņēmēju un zagli. No visiem uzņēmējiem normāli un labi dzīvo tikai tie nedaudzie, kas pat grūtajā pārmaiņu laikā ir atraduši sev piemērotas tradicionālas vai jaunas vietas.

Nonākam pie slēdziena, ka latviešu vairākums nav izšķīrušies par seviem nākotnes mērķiem. Salīdzinot ar kaimiņiem, viņi ir stipri aizkavējušies. Taču uz vietas stāvot, ir neiespējami sacenstiem lielajā saimnieciskās attīstības skrējienā. Citus panākt kļūst arvien grūtāk.

IV

Zināšanu laikmetā

Šajā grāmatā īpaši uzsveru zināšanu laikmeta raksturiezīmes, prasības un iespējas. Pasaulē turpinās un pieaug lauksaimniecības un rūpniecības ražojumu eksports, īpaši no turīgajām uz vēl turīgākām valstīm. Šo zemju saimniecība mainās, un līdz ar to mainās nodarbes struktūra. Tas gan nenozīmē, ka strauji mainās un mainīsies visi darbi un ka mēs visu visu mūžu iesim skolā. Tāds liktenis būs galvenokārt tai tautas daļai, kas strādās jaunos, zinību ietilpīgākos darbos. Šī tautas daļa arī lielā mērā noteiks, cik un kā mē spēsim izmantot pārejas laika iespējas. Jau tagad zinām, ka pārveidosies lauku darbi un samazināsies lauksaimnieku skaits. Redzam, ka rūpniecības raksturs mainās visās Baltijas valstīs. Gan agrāk izveidotos, gan jaunajos darbos strādās tie, kuri ļoti konkrēti spēs celt kvalitāti un ražoto preču vērtību tirgū, kā arī mazināt ražošanas izmaksas. Arī te liela nozīme ir jaunām tehnoloģijām un labākām vadības metodēm. Lai gan izšķirošais faktors būs darbinieku attieksme pret pārmaiņām darbā.

Pieņemot, ka nemitīgi celsies darba ražība, ikviena uzņēmuma vadībai ir ārkārtīgi svarīgi gādāt par darbinieku skaita nesamazināšanos. Ja tas neizdosies, būs grūti ievest jaunas kapitāliekārtas un noturēt darbinieku saimes uzticamību. Tāpat jāņem vērā, ka strādniekiem Latvijas rūpniecībā un lauksaimniecībā nav uzkrājumu nebaltām dienām un viņu labklājību var nodrošināt tikai viņu darbs.

Darbinieki nespēj aktīvi piedalīties uzlabojumos, ja viņiem visu laiku jābaidās no bezdarba. Vairoto preču apgrozījumu var tikai ar labāku kvalitāti un zemākām ražošanas izmaksām. Bez šī nodrošinājuma velti gaidīt ātru un vērienīgu saimniecisko attīstību, kas ir arī visas tautas attīstības pamatnoteikums. Šie apsvērumi māca, cik nepieciešami un vērtīgi jau tagad ir tie pasākumi, kas palīdz mērķtiecīgi un lietderīgi investēt jaunās zināšanās un tehnoloģijās.

Zināšanu izlietojums

Lai kāptu svešos, mums neierastos augstāku sasniegumu kalnos, jāapgūst daudz zināšanu un iemaņu. To es uzsveru tāpēc, ka šādā kāpienā vajadzīgas ne tikai jaunas tehnoloģijas un izmanīgi izdarīti kapitālieguldījumi, bet arī kāpēju komandas prasme plānot un strādāt kopīgi, vienlaikus konkurējot ar citām komandām. Kā jau visas sacensības, tās visvairāk pievelk jauno paaudzi.

Mēdz teikt, ka pasaules visu laiku ietekmīgie zinātnieki dzīvo un darbojas tālāk arī šodien, ar to domājot ārkārtīgi straujo zināšanu apgūšanu un izplatīšanos. Tas norāda arī zinātnes un izglītības izaugsmes ātrumu visā pasaulē. Salīdzinot šo zināšanu valdošo laikmetu ar iepriekšējiem, redzam, ka tas pārveido visas saimnieciskās dzīves nozares. Iežogotos jūras fjordos audzē lašus, lauksaimniecības produktos arvien vairāk dominē biotehniski mainītas augu un dzīvnieku sugas. Rūpniecībā, tirdzniecībā un finanšu laukā viens pēc otra nāk jauni atradumi, izgudrojumi un to izmantojums. Tirgos redzam arvien lielāku preču un pakalpojumu izvēli. Ceļas ražība, un jaunās tehnoloģijas aizvieto mazkvalificēto strādnieku un veikalnieku skaitu. Šajā laikmetā reti kāds var paļauties uz savu zināšanu noderību visai mūža karjerai vai pat vienkārši ilgākam laikam. Saimnieciskā konkurence pasaules tirgos vairs nepieļauj nosargāt savas robežas pret importu, bet uzņēmēji nopietni cenšas iegūt jaunus pircējus labākas kvalitātes un lētākām precēm. Vienkāršākās darba vietas skaitliski un proporcionāli samazinās, pieaug iespējas tur, kur valda augstāks izglītības un zinātnes līmenis. Rodas kaut vai īslaicīgs strukturāla līdzsvara trūkums vairākās saimnieciskās darbības nozarēs. Tomass Maltuss jau sen brīdina, ka straujais pārmaiņu skrējiens liekas īpaši grūts tautām, kur svarīgas vēl ir lauksaimnieku lēnās, mierīgi apsvērtās darba tradīcijas. Tā arī Latvijā vājākās lauku saimniecības netiek laikam līdzī un atgriežas pie naturālās saimniekošanas prakses. No jauna veidojas mazākas piepilsētu dārzsaimniecības, kur sekmīgi strādā veselas ģimenes. Vienlaikus modernākās un parasti lielākās saimniecības sekmīgi konkurē ar ES lauksaimniekiem.

Rūpniecībā uz labāku nākotni var cerēt tikai tie uzņēmumu vadītāji un darbinieki, kuri uzlabo savas spējas un darbību visās dimensijās, sastrādājoties ar augstskolām un pētniecības organizācijām. Mežu, zemes un kapitāla relatīvā nozīme samazinās. Būtībā jaunā bagātība tagad ir nodēriņas zināšanas un vērtīga informācija. Tai jābūt pietiekamai, lai mēs

varētu izmantot savas intelektuālās spējas, pārkārtojot ražošanas un citus ekonomiskos procesus.

Tā mans lauku brālēns Juris, agrāk tulpju audzētājs un viens no labākajiem medniekiem Latvijā, un viņa sieva, abi gados pāri par 70, turas pie zemes. Apbrīnojami čakli un apsviedīgi cilvēki, viņi meklē un atrod sev piemērotas jaunas iespējas. Ar modernās tehnikas palīdzību Juris savā saimniecībā izbūvē zivju diķus, bet kundze kopj bišu saimes. Abi nodrošina paši savu labklājību, un viņiem veicas šajos rūpīgi izvēlētos pasākumos.

Mana pilsētas brālēna dēls Ansis, ar savu vējdēli izbraidījis visu pasauli un vēl paskolojies Amerikā, izvēlas sev piemērotu importa preču pārdevēja karjeru. Viņš ir sekmīgs tirgotājs visās trijās Baltijas valstīs un nebaidās pa reizei arī mainīt preču sortimentu.

Pārmaiņu laikā ērti jūtas mana vecākā brāļa mazmeita Gunta. Eksperte informācijas lietās, viņa Hārvarda Universitātē iegūst jaunas iemaņas uzticami sadarboties ar citiem, bet šīs zināšanas izmanto, sekmīgi vadot viņai izticētos valdības darbus.

Mani labākie studenti Latvijā izmanto savu vietējās skolās un ārzemēs iegūto izglītību. Viņi strādā vēl pirms gadiem desmit nepazītus darbus un turpina mācīties. Viņi alkst jaunu zināšanu un informācijas, pilnveido savus sakarus ar ārzemju kolēģiem un klientiem. Mana brālēna ģimene joprojām dzīvo pilnvērtīgu dzīvi, bet mani agrākie studenti Latvijā rada arī tik vajadzīgās un vērtīgās jaunās darba vietas.

Patīkami, ka šie jaunie uzņēmēji negaida pavēles no kāda ķeizara, cara, pašiecelta tautas vadoņa vai kāda kunga. Valdnieki parasti sargā pastāvošo kārtību.

Jaunajiem censoņiem brīvība saistās ar viņu pašu izvēli un pašnoteikšanos. Agrāk visur sagaidījām valsts iestāžu pavēles vai iejaukšanos, plānus un kontroli, bet šodien vairāk redzam pašveidotu sadarbību saimnieciskā sistēmā, kas ar demokrātisku un lielu pašnoteikšanos orientējas uz tirgu. Varam priecāties par to, ko mums ir atnesusi negaidītā un tomēr pasvešā brīvība.

Salīdzinot ar citiem, latvieši vēl dzīvo savas pagātnes ēnā, kalpo šīs dienas vajadzībām un nedroši gatavojas labākai nākotnei. Mēs arvien vairāk mācāmies no novērotā un apsvērtā. Arvien ātrāk ieaugam jaunajā zināšanu laikmetā. Taču šīs pārmaiņas rada arvien jaunus jautājumus. Viens no svarīgākajiem ir par valsts lomu tajās, jo latvieši padomju varas gados lielā mērā ir zaudējuši atbildību par saviem likteņiem.

Uzdevumi zināšanu laikmetā

Pats par sevi ir saprotams, ka zināšanu laikmetā ir jā rūpējas par pietiekamiem ieguldījumiem zinātnē un izglītībā. Nākotnei piemērotu zināšanu vēl trūkst, jo Latvijai jāapsteidz daudzas valstis Eiropas Savienībā un citur. Ņemot vērā paveikto un nokavēto, tas ir milzīgs uzdevums jeb valstij piemērotākais ieguldījums Latvijai, jo izglītošanās un apmācību procesos un to finansējumam nepieciešama plaša līdzdalība. Tāpēc Izglītības un zinātnes ministrijai galvenais uzdevums nav rūpēties par vienveidību, bet gan vairo dažādību un celt izglītības līmeni tautā. To pašu ieteicam zinātniekiem un skolotājiem, uzņēmējiem un atsevišķiem indivīdiem. Reiz iegūtās zināšanas pārmaiņu laikā vairs nevar garantēt pastāvīgu darbu izvēlētajā arodā vai profesijā, bet vairo iespējas izvēlēties saimnieciski noderīgāko, savam talantam piemērotāko un pašam patīkamāko.

Mēs nevaram precīzi pareģot, tāpēc mācībās ir jāieģūst ne tikai kādas akadēmiskās nozares pamatzināšanas, bet jāģādā arī par jaunām disciplīnām, absolventu kvalitāti un apsviedību, kas pēc vajadzības un izdevības veicina papildināšanos un pat pārskološanos. Mācību izvēli ne bez kļūdām tomēr noteic raksturs, izkopjamie talanti un ieskati par iegūstamo zināšanu pieprasījumu. Liela nozīme būs tām mācībām, kas notiek gan latviešu, gan citu tautu valodās. Labas latviešu valodas zināšanas vairo iespējas skolēniem un studentiem savstarpēji uzticēties un kopīgi veikt agrāk neparedzētus uzdevumus. Savukārt zināšanas Rietumu tautu valodās bez kavēšanās tuvina Latviju jaunu zināšanu un izgudrojumu straumei.

Ietekmīgā žurnāla *The Economist* redaktori paredz, Latvija ES labklājības līmeni sasniegs tikai lēnām. Šis pareģojums būtībā māca Latvijas saimnieciskās dzīves lēmējiem daudz mainīt savos uzskatos un izdarībās. Tikai ar tālākām pārmaiņām un uzlabojumiem saimnieciskā darbībā var nodrošināt pietiekamus ienākumus strādājošiem un minimālu iztiku arvien pieaugošajam nestrādātāju skaitam. Tas panākams vienīgi ar augstāku ražību (samazinot izmaksas, ražojot un eksportējot vērtīgākas preces un pakalpojumus). Taču augstāku ražību ir diezgan neiespējami panākt darbos, kas raksturīgi agrākiem laikmetiem.

Ja daži Latvijas lauksaimnieki atgriezīsies pie citu atmestiem, pieticīgiem naturālās saimniecības principiem, tad viņi iztiks ne labāk kā senos laikos. Jaunas tomātu un zemeņu šķirnes noderēs, lai uzlabotu dārzkopību viņu piepilsētu zemēs. Taču tās vien nevar rast pietiekamu darba vietu

skaitu lauksaimniecībā. Īsti labi dzīvos tikai vislabākie un visveiklākie lauksaimnieki ar lielām saimniecībām un nozīmīgu kapitāla un zināšanu ieguldījumu.

Ātraudzū meži dos vairāk koksnes, bet nevarēs palielināt darba vietu skaitu laikā, kad mežsaimniecībā un kokrūpniecībā neticami ātri pieaug darba ražība ar jauniem kapitālieguldījumiem.

Šos internacionālo pārmaiņu tempus nav iespējams samazināt, jo mazas valsts mazais iekšējais tirgus prasa pēc iespējas ātrāk iesaistīties lielākās tirgus sistēmās. No vienas puses, to pieprasa arvien augstākas darba izmaksas un tautas novecošanās, no otras, straujos tempus diktē gan jaunas zināšanas un tehnoloģijas, gan starptautiskā konkurence. Tā varam sagaidīt, ka ar jaunu tehnoloģiju palīdzību ražību uzlabosim tajās nozarēs, kur līdz šim darba raksturs mainījies maz. Vairāk būs jāizmanto saziņas, sadarbības un jaunas tehnoloģijas vismodernākajās nozarēs, jo tur liela nozīme ir zināšanu izplatībai ne tikai Latvijā, bet arī citās pasaules mazākattīstītās zemēs.

Vienīgi augstākās kvalitātes programmētāju darbs ļauj Latvijas firmām sacensties ar indiešiem Vācijā un Amerikā. Agrāk darbavietu maiņa bija raksturīga galvenokārt vienkāršos darbos, bet šodien jūtāmāk pieaug konkurence profesionālos segmentos. Amerikā jau tagad paredz, ka šādu darbu eksports no 100 000 darba vietām 2000. gadā pārsniegs divus miljonus nākamā desmitgadē. Te visās nozarēs redz zināšanu laikmeta ietekmi. Zinātne pastāvīgi sniedz nebijušas iespējas un veicina konkurenci, prasa sadarboties un vienlaikus sacensties.

Šī cilvēces attīstības straume nes mūs ātrāk un ātrāk uz nedrošu nākotni. Liekas, var jau sadzirdēt, ka tuvojamies straujām krācēm ar asām radzēm un bīstamiem atvariem. Tām vēl var gatavoties. Mūsu dažādo spēju dēļ šis process jāveic individuāli.

Nebūtu gudri šajā laikā vien pasīvi ļauties straumes plūsmai. Pirms izvēlamies īsto vietu, jāiepazīst gan šīs plūsmas raksturības, gan savas, gan sāncenšu un sabiedroto spējas un prasmes. Nav grūti apgūt tīri tehniskās, jūsuprāt, nākotnei noderīgās zināšanas. Bet daudz svarīgāk būs atrast sev piemērotāko lomu jaunos apstākļos. Te man nāk prātā jauns advokāts, kas pamet savu praksi un dodas meklēt laimi uz zelta raktuvēm Kalifornijā. Lelands Stanfords, vēlākais senators, ātri ievēro, ka viņš nav ne stiprākais akmeņu skaldītājs, ne veiklākais smilšu racējs. Tāpēc viņš nesacenšas ar daudzajiem zeltračiem, bet sāk tos apgādāt ar pārtiku un darbarīkiem, kļūst par sekmīgu tirgotāju. Pēc tam Stanfords iekļūst uzņēmēju grupā, kas būvē

transkontinentālo dzelzceļu, bet vēlāk ar savu sievu nodibina tam laikam vispiemērotāko universitāti – viņu dēla piemiņai un jaunās Kalifornijas attīstībai. Ievērosim, ka šajā augstskolā nozīmīga vieta atvēlēta jaunākām tehniskām zināšanām, kā arī izcilām humanitārām un sociālo zinātņu fakultātēm.

Sagatavoties nākotnei un straujām pārmaiņām ir grūti Latvijā, kur tauta mīl stabilitāti. Attīstību kavē visdažādākie uzskati un attieksmes pret darbu un uzņēmību. Tādus uzskatus no neparasta viedokļa, varbūt pat ne gluži pārdomātus, mums sniedz Džeremijš Rifkins (2004), īpaši savā grāmatā par biotehnisko nozari. Lai gan autora drošais skats nākotnē, starp citu, bija drusku novecojis jau grāmatas izdošanas dienā.

Tāpēc valsts un visas tautas lielākais pienākums ir rūpēties tālāk par korupcijas apkarošanu visās nozarēs. Negodīgums kavē attīstību. Noziedzīga izpalīdzēšana neveicina atgriešanos pie citam laikmetam piemērotas kārtības. Labākajā gadījumā tā atrauj līdzekļus citiem svarīgiem ieguldījumiem, grauj īstu sadarbību un kavē sacensību gan vietējā, gan ārzemju tirgū. Ir vērts atkārtot Kārļa Skalbes teikto: "Tie, kas veicina korupciju, ir tie, kas rada šaubas, nedrošību, izposta uzticību brīvai, neatkarīgai Latvijai. Tāpēc tie nosodāmi kā mūsu valsts vislielākie ienaidnieki."

Šajā ziņā varam tikai priecāties par pēdējos pāris gados vērojamo progresu. Profesors Juris Viksniņš ziņo, ka Latvijas reputācija pasaulē ir uzlabojusies no 71. vietas 1998. gadā uz 52. vietu 2002. gadā. Tas ir liels sasniegums. Taču vēl ejams tāls ceļš, lai tuvotos ziemeļvalstu ētiskai uzvedībai.

Latvijā ir ierasts pārāk daudz gaidīt no valsts. Taču valsts un valdības tiešais uzdevums ir koncentrēt savu līdzekļu ieguldījumus izglītības iespēju dažādošanā un zinātnisko pētījumu līmeņa paaugstināšanā. Tas ir tik liels uzdevums, ka vismaz daļai no tā jāmeklē atbalsts privāta un personiska rakstura ieguldījumos.

Kā jau minēju iepriekš, pārmaiņas parasti sastop pretestību. Labi zinām, ka neko nav grūtāk sasniegt kā jaunā sekmīgumu. Pazīstot šīs grūtības, valdībai nav jāiegulda tautas pieticīgie līdzekļi privātā sektora saimnieciskos pasākumos, bet jā rūpējas, lai saimnieciskā darbība attīstās pēc iespējas brīvi. Valsts pienākums arī nākotnē ir rūpēties par fizisko infrastruktūru, bet vēl svarīgāk ir nepakļauties birokrātu pasīvai attieksmei pret iedomātu un īstu risku. Manīgākie uzņēmēji jaunas iespējas atradīs vieglāk, viņi arī sameklēs sev sabiedrotos Latvijā un ārzemēs. Vienīgi Latvijas

iedzīvotāji paši piemērotos apstākļos var novērtēt un apvienot savas intereses un zināšanas, lai izmantotu iespējas, ko viņiem nes nākotne. Iespējas prasa izšķiršanos un izvēli. Vairākums latviešu turpinās strādāt sev pazīstamās nozarēs. Kā jau minēju, samērā daudzi turpinās darboties lauksaimniecībā, jo uz laukiem citas izvēles faktiski nav. Trūcīgākie iztiks ar pusnaturālās saimniecībās iegūto, ko viņi apvienos ar sabiedrības pabalstiem. Taču lielākos panākumus sasniegs tie, kas spēs apvienot savas jau agrāk iegūtās zināšanas ar jaunajām. Daudzi uzņēmumi turpinās ierasto darbu ar jaunu tehnoloģiju palīdzību. Gandrīz visur mainīsies vadības stils. Mazākos ģimenes pasākumos vēl var valdīt ar patriarhālu autoritāti, bet šāds stils ir pieņemams tikai nelielam jauniešu skaitam. Viņi gaida, ka priekšnieks ar padotiem vismaz konsultēsies. Mani pētījumi Latvijas augstskolās un citur Baltijas telpā rāda, ka viskrasāk jauno vadītāju uzskatos parādās prasība visu līmeņu saimnieciskos lēmumus pieņemt koleģiālas un kopīgas sadarbības apstākļos. Jāpiebilst, ka tikai nedaudzi jaunie vadītāji vēlas pilnīgu demokrātiju. Tāda kolektīva vadība noderēs tikai ļoti savdabīgos, radošos apstākļos.

Sākumā vēl nedaudz, bet saimnieciskai izaugsmei absolūti nepieciešami būs zinātnieki, uzņēmēji un viņu darbinieki, kas spēs atsaukties uz jaunām vajadzībām pasaulē, izmantot zinātnē jaunāko un piedāvāt pasaulei noderīgas preces un pakalpojumus. Tātad vairākums Latvijas iedzīvotāju nākotnē strādās ražīgākos pasākumos ar mazāk autoritāru vadību. Vissvarīgākās būs jaunas nozares, kas palīdzēs pilnīgāk izmantot iegūtās zināšanas un jaunās darba vietas.

Plašākām pārdomām minēšu tikai vienu piemēru. Turīgās tautas visā pasaulē noveco, tur sāk dominēt ārstniecība. Strauji aug vajadzība pēc farmakoloģiskās pētniecības, ražošanas un sadales starptautiskā mērogā. Latvijai biotehniskās zinātnēs ir pieredzējuši, pasaulē pazīstami zinātnieki, kas ieguvuši arī ārzemju kolēģu ievērību un atzinību, kas jau dod stiprus pamatus tālākai attīstībai. Ārzemju partneriem šajā laukā nepieciešamie ieguldījumi var šķist diezgan riskanti. Taču sasniedzot pietiekamu ražošanas līmeni, biotehniskās nozares var nodrošināt daudz darba vietu atbildīgiem un zinošiem darbiniekiem.

Kā redzam pat no šī vienkāršā piemēra, zināšanu laikmets ir gan daudz-sološs, gan riskants. Pašreiz Pasaules Bankas vadība vēl šaubās, vai Latvija šajā zinātņu laikmetā apgūs un lietos pietiekami daudz zināšanu, lai spētu sekmīgi konkurēt ar citiem un tā nodrošināt pietiekamas darba vietas un

tautas labklājību. Mums jāpierāda, ka, pilnībā izkopjot savus talantus, tiksīm līdz!

Šajā laikmetā īsti vērtīgas ir plašas un dziļas, izkoptas zināšanas. Tagad nevar daudz sasniegt ar paļaušanos uz mežonīgiem alu cilvēka instinktiem vai uz visšaurāko arodizglītību. Labklājību zināšanu laikmetā cilvēki sasniedz nevis ar varmācību, bet ar izkoptu talantu.

Te es domāju visu rangu vadītājus un darbiniekus. Apzinos, ka daži mācīsies un iegūs jaunas iemaņas vairāk nekā citi. Citi gribēs vai varēs mazāk. Tas būs atkarīgs no viņu uzskatiem, zināšanām, spējām un darbvietas. Kopumā nav šaubu, ka zināšanu laikmetā ir izdarāmi lieli laika un līdzekļu ieguldījumi intelektuālā kapitālā. Tāpat kā jāveido sociālais kapitāls, apstākļi un spējas savstarpējai sadarbībai.

Vērojot jauniešus Latvijas labākajās augstskolās, jau tagad sastopam nākamās sekmīgos saimnieciskos vadītājus. Šos cilvēkus raksturo nevainojama uzvedība un reputācija, augsta profesionāla un tehniskā kompetence un internacionāla ievirze. Viņi jūtas brīvi un spējīgi paši noteikt savus mērķus, izdarīt īsto izvēli un sadarboties ar citiem. Šie cilvēki var un vēlas sasniegt vairāk. Viņi saprot, ka savus mērķus nerasniegs tūlīt, vieni paši. Tāpat nedomā akli pakļauties pavēlēm, bet zināmos apstākļos sagaidīs vismaz to izskaidrojumu un attaisnojumu. Visbiežāk viņi nemeklē kolektīvus lēmumus, bet vēlas, lai demokrātiski organizētā uzņēmumā valdītu pārrunas un apspriedes par darāmo. Vēlēšanās sasniegt vairāk un ar to izcelties, protams, ir raksturīga jauno laiku censoņiem, īpaši modernās ekonomikas nozarēs.

Mūsdienu vadītāja izkoptās īpašības un spējas viņam palīdz sadarboties ar kolēģiem un partneriem tālu pāri tradicionālām robežām, paver iespējas starptautiskā konkurencē izmantot jaunākās tehnoloģijas, sekmīgi strādāt starptautiskā vidē. Viņam uzticas, uz viņu var paļauties. Viņš ir tas, kurš gādā ne tikai par sevi un saviem līdzstrādniekiem, bet arī palīdz visai tautai paveikt vairāk un sekmēt labklājību. Pāri visam vadītājam ir jāapzinās, ka jau šodien vairs nepietiek ar agrāk labi novērtētu padarīto darbu. Rītdiena prasa jaunas zināšanas un iemaņas.

Ja liekas, ka nākamā desmitgadē latvieši nevarēs pietiekami apgūt jaunās zināšanas, steidzami jādomā par to, kā tās saņemt no citiem. Atcerēsimies, ka pirms simt gadiem Rīgas Politehniskā institūtā mūs visvairāk mācīja svešinieki. Šodien savas durvis pavērusas ES augstskolas un pētniecības centri.

V Spēja sacensties

Apsverot Latvijas spēju sacensties dažādos tirgos, es vispirms domāju par Latvijas uzņēmējiem, viņu uzskatiem un prasmī iekarot savu iekšzemes tirgu. Un tikai pēc tam vērtēju viņu izredzes konkurēt ar saimnieciskiem vadītājiem ārzemēs, īpaši jaunajā, lielajā ES, šodien lielākajā saimnieciskā savienībā. Tas jau ir daudz grūtāks uzdevums, jo ES jamācās vienoties ar svešiem partneriem pasvešos apstākļos. Nebrīnīsimies, ka Latvijas eksports neaug tik ātri kā imports! Pēc tam pārdomāju par atbalstu, ko ES valstu valdības sniedz saviem uzņēmējiem, lai vairotu eksportu no savām zemēm. Man šie trīs jautājumi savijas kopā, veidojot vienu kopīgu – par Latvijas spēju sacensties gan Latvijā, gan ārzemēs.

Pēc Otrā pasaules kara pasaules saimnieciskās aktivitātes visvairāk ir augušas nozarēs, kas saistītas ar zinātni un tās atradumiem. Nepārsteidz, ka vairākums latviešu jauniešu, kuri pēc kara sāk akadēmiskās studijas Amerikā, mācās dabas zinātnes un vēlāk kļūst par augsti kvalificētiem inženieriem. Daudzi no Vašingtonas štata visu mūžu nostrādā *Boeing* lidmašīnu fabrikās. Šie latvieši ir daļa no tā labi izglītotā darbaspēka, ko Amerika intensīvi iesaista jaunos pasākumos, jaunradītajās tehniski orientētās saimnieciskās nozarēs. Tradicionāliem faktoriem, tas ir, zemei, dabas bagātībām un agrāk celtām fabrikām, te ir mazāka nozīme. Arvien svarīgāks kļūst brīvs un radošs cilvēks.

Tautas spēja sacensties ārzemju tirgos ir māka ražot preces, sniegt pakalpojumus vai tos pārdot un sadalīt tā, lai ar šiem darbiem nodrošinātu augošu labklājību savā zemē. Īstā tautas bagātība ir lieliski padarīts un pieprasīts darbs. Pārticību nevar radīt ar parādiem un aizņēmumiem, kas kalpo tikai lielākam patēriņam. Kad nav citu ieguldījumu, jāpaļaujas uz ārzemju kapitālu. Viņi ir darba devēji, kuru darbinieki pelna, krāj un pērk, tā veicinot vispārējo saimniecisko rosību. Ja tas vēl kādam lasītājam izklausās neizdevīgi, tad atcerēsimies, ka ārzemju ieguldītāji nemeklē

neizdevīgus pasākumus. Viņu investīcijas ir paredzētas ilgtermiņai darbībai. Panākumus, īpaši ilgtermiņa pasākumos, ir grūti novērtēt agrāk kā gadu desmitos. Lai nenokavētu iespējas, der jau laikus apskatīt, kur un kapēc ieguldījumu un tirgu dinamika virza vienu vai otru nozari no vienas zemes uz citu. Latvijas situācijā vēl svarīgāk ir izanalizēt grūtību iemeslus tradicionālās rūpniecības un lauksaimniecības nozarēs.

Vienīgi tad, ja Latvija būtu izolēta no visas pasaules, tai nebūtu saimniecisko sakaru ar citām valstīm, nesaņemtu ziņas par jaunāko citur un neiekārotu labākas vai lētākas ārzemēs ražotas preces, Latvija varētu sev veidot savu unikālu saimniecisko sistēmu. Tai būtu raksturīga cenšanās pārtikt ar pašu saražoto pašu saimniecībā, ar pašu būvēto pašu uzņēmumā un pat ar pašu paveikto pašu valdības pasākumos.

Iepriekšminētais lielā mērā atspoguļo naturālās saimniekošanas ideālus. Edvarda Virzas *Straumēnu* rāmo un stabilo Latviju ar mierīgu un pašapzinīgu soli ierastos un zināmos darbos. Tie ir labi pazīstami laikos, kad latviešu lauksaimnieki dzīvo dzimtās mājās un vēl ir minimāli iesaistījušies tirgus saimniecībā.

Tad, kad vēl nav pietiekamas infrastruktūras un piemērotu iestādījumu citai saimniekošanai, šķiet pat loģiski iztikt ar pašu ražoto. Šajā laikā latvieši ir labi paēduši, valkā pašausas vadmalas drēbes un svētdienā iet uz baznīcu basām kājām, apavus pietaupot.

Vēlāk, Pirmās Republikas laikā, kad pieaug darba ražība un netrūkst ne ceļu, ne tiltu, Latvijā jau parādās minimāla, gan valsts uzraudzīta un atbalstīta, pieticīga dzīve tirgus saimniecībā. To raksturo samērā augsts pašu ražotas pārtikas patēriņš, kā arī taupīgi patēriņa preču iepirkumi samērā nedaudzos veikalos. Mazajos iekšzemes tirgos konkurence starp pārdevējiem veidojas lēni. Valdības politiskā rakstura prioritātes autoritārās valdīšanas laikā noteic saimnieciskās attīstības mērķus, virzību un ātrumu. Atklāti sakot, šie agrākie stabilitātes un miera laiki vairs nevar atgriezties.

Tāpat kā neatgriezīsies dažiem tik ierastie padomju laiki. Arī padomju laika saimnieciskā dzīve ir izolēta no sacensības tirgū. Ar šo vārdu toreiz saprata augstāka ražošanas apjoma sasniegšanu.

Kopā ņemot, īsta tirgus saimniecība, Latvijai atgūstot savu neatkarību, vēl ir sveša un daudziem ražotājiem maz pieņemama. Tajā laikā pat *Lauku Avīze* greizi skatās uz tirgū veidotām cenām. Izņēmums liekas gadījums, kad kāds Latvijā audzis sugas ērzelis izrādās neparasti vērtīgs kādam ārzemju pircējam. Šodien ārzemēs pazīst gan *Laimas* konfektes, gan vienkāršās *Gotiņas*, gan augstvērtīgās zāles *Mildronāts*. Labie sasn-

gumi informācijas tehnoloģiju laukā pievelk *Microsoft* uzņēmuma atbalstu Latvijas Nacionālās bibliotēkas būvei.

Sacensība tirgus saimniecībā

Velti Latvijas uzņēmējs meklēs sev noderīgu informāciju par brīvo tirgu ekonomikas mācību grāmatās. Labākajā gadījumā viņš iepazīsies ar teorētiskiem principiem, kas lietojami ļoti retos gadījumos. Man pašam nāk prātā kādreiz redzētais lauku tirgus pie Aglonas un vēl nesen vērotais, gandrīz brīvais zemeņu tirgus Palangā. Abos tirgos skaidri redzam, ka pārdevēji ir labi informēti par piedāvājumu, pieprasījumu un pat cenām dažādos dienas laikos. Savukārt pircēji nav kaunīgi un aktīvi meklē sev izdevīgāko.

Šajā samērā brīvā tirgū mēs saskatām neierobežotu pārdevēju sacensību. Neapšaubāmi, svarīgs ir piedāvājuma moments. Tikai retais vedīs savas zemenes uz tirgu vēlā pēcpusdienā, kad vienīgie pircēji ir namamātes, kuras pērk lētākās, pāri palikušās ogas ievārījumiem un želejām. Liela nozīme ir kvalitātei. Tās dimensijas Palangā nosaka agrā rīta pircēji. Viņi ir arī tie, kuri gatavi par vajadzīgo maksāt vairāk. Tā arī cenas mainās, un acīgie pārdevēji zinās brīdi, kad izdevīgāk mazliet nolaist cenu un priecīgiem braukt mājās uz saviem smilšainajiem lauciņiem.

Tirgus saimniecība gluži neatbilst klasiskajam brīvā tirgus modelim. Lauku tirgus nav piemērots modernai daudzveidīgu preču un pakalpojumu sadalei. Tomēr pārdevēji aktīvi sacenšas savā starpā, lai piedāvātu iecerētiem pircējiem to, ko viņi vēlas vai zināmās situācijās ir gatavi pirkt. Prasītā kvalitāte bieži ir saistīta ar noteiktu vajadzību, un tāpēc tā arī dominē. Protams, te svarīgs ir arī piegādes moments, jo saistīts ar zināmu vajadzību. Cena ir trešais, bieži vien izšķirošais faktors tirgus sacensībā. Nāk prātā slavenais Stanforda Universitātes vadības ekonomikas profesors Teodors Krepss, kurš jaunu automašīnu pērk tikai saimniecisko atplūdu laikā. Izvēlēties sev pieņemamo modeli, viņš apciemo pārdevēju aģentūras. "Es," viņš saka, "nāku jums izpalīdzēt celt apgrozījumu!" Par izraudzīto pirkumu Krepss piedāvā simtu dolāru (tā toreiz vēl ir nauda!) virs aģenta pašizmaksas. Pirkums izdodas, kaut Krepsa mašīna ir redzama jau pa gabalu – tā ir neredzēti spilgtā zaļā krāsā.

Vienošanas par pirkumu mūsdienu tirgus saimniecībā atbilst darījummam, kas ir pietiekami izdevīgs gan pārdevējam, gan pircējam. Te nav

vērts meklēt iluzori vienādus labumus abiem partneriem. Tādu nav pat valūtas maiņas punktos Rīgā. Tātad par veiksmīgiem darījumiem tirgus saimniecībā uzskatām tos, kas ir notikuši aktīvas sacensības rāmjos. Gandrīz lieki pieminēt, ka pārdevēja pirmos noteikumus visdrīzāk varēs mainīt uzņēmuma īpašnieks vai viņa pilnvarotais. Ja vēlaties sarunāt takso-
metru braucienam no Rīgas uz Jūrmalu, es ieteicu pagaidīt, līdz noskrien lietusgāze, un tad meklēt šoferi, kurš pats ir arī braucamā īpašnieks. Tas būs brīvam tirgum tuvs cilvēks. Citādi jāpaļaujas uz administratīvo vadītāju noteikto maz elastīgo cenrādi. To pašu var teikt par cenām lielveikalos.

Izdevīga darījuma meklējumi dominē starptautiskos saimnieciskos sakaros. Tie ir līdzīgi brīvam tirgum, tomēr atšķiras ar vadības noteiktiem mērķiem, valdības atbalstu un ierobežojumiem, dažādiem darbības modeļiem un citiem faktoriem.

To varam īpaši vērot uzņēmumiem vajadzīgo iekārtu, materiālu un preču darījumos. Tā sauktā rūpniecības tirgū ilgtermiņa līgumus parasti slēdz tikai pēc garākām intensīvām sarunām. Tās šodien veido gan neit-rālus īstermiņa darījumus, gan tuvākas ilgtermiņa attiecības.

Šajā tirgū valda daudzi apsvērumi. Ticamība savlaicīgai preču piegādei, augošas kvalitātes prasības, samazinātas ražošanas un sadales izmaksas, dinamiskas cenas ir faktori, kas veido savstarpēji izdevīgas pārdevēju un pircēju attiecības. Kā jau pārmaiņām raksturīgi, sekmīgākiem uzņēmumiem veicas iekarot lielāko pieprasījuma daļu, tā nodrošinot uzņēmumam labu peļņu un darbiniekiem pastāvīgas (bet arī mainīgas) darba vietas. Regulāra uzlabojumu straume tiek īpaši pieprasīta augsto tehnoloģiju nozarēs. Kā to redzam Singapūrā un Taivānā, pircējam tā atspoguļojas arvien zemākās cenās.

Internacionālā sacensība

Internacionālā darba dalīšana vēl nebūt nav beigusies. Tā turpinās pat-
ātrinātā tempā. Pirms Otrā pasaules kara mazo zemju tautsaimniecību raksturo imports un eksports, bet šodien savu, dažkārt hegemonisko lomu ieņem lielvalstis, pat tās, kuru universitātēs vēl nesen neko daudz par starptautisko tirdzniecību nemācīja. Pirmie šos kursus māca vai mācās ārzemju imigranti. Tieši ar viņu palīdzību Amerikas rūpniecības, lauksaim-
niecības un mežkopības produktu un pakalpojumu eksports ir dramatiski

pieaudzis pēckara gados. Protams, ir ražojumi, kas izzūd no Amerikas eksporta klāsta. Tos aizvieto augsto tehnoloģiju nozarēs ražotais.

Ievērojami mainījies importa un eksporta raksturs. Joprojām visvairāk savā starpā tirgojas turīgās zemes. Tāpēc ir aplam internacionālo darba dalīšanu salīdzināt ar globalizāciju. Pēdējā ir iesaistītas tikai nedaudzas firmas, kas cenšas dominēt visos pasaules tirgos, un arī to darbību ierobežo nepieciešamība sadarboties ar vietējiem uzņēmējiem, piemēram, *Coca-Cola* pudeļu ražotājiem, pildītājiem un pārdevējiem. Laika gaitā ļoti svarīgas izrādās atšķirības patērētāju ieražās un prasībās.

Internacionālā sacensībā un sadarbībā, manuprāt, valda īpašs temps, jo sacensība ir daudz vairāk saistīta ar ātru un dinamisku attīstību, īpaši tehnoloģiski attīstītās nozarēs, kur pārmaiņas ir ļoti straujas. Kā to redzam no *Boeing* un *Microsoft* firmu pieredzes pēdējos gados, neviens nevar būt drošs savā ierastajā un šķietami stabilajā tirgus nišā. Pat ļoti sekmīgā *Wal-Mart* lielveikalu ķēde nevar un nevar izpatikt vācu pircējiem, ne velti darbojas Vācijā jau vairākus gadus, bet ar zaudējumiem.

Iegājusi ES, Latvija iegūst daudzus ES labumus patērētājiem, kā arī iespēju iesaistīties savienības tirgos. Ar ES paplašināšanu konkurence pieaug, līdz ar to Latvijai un uzņēmumiem paveras jaunas un labākas iespējas. Parādās arī draudi firmām, kas tradicionāli paļaujas uz nodrošinātu pieprasījumu vismaz vietējā tirgū, zemām darbinieku algām un samērā pieticīgām patērētāju prasībām. Ja sākotnēji uzņēmuma (*Alfa*, *VEF*) darbība ir tuva zinātnes un jauno tehnoloģiju attīstībai, tā vadība var droši rēķināties ar papildu ieguldījumiem. Ja uzņēmums neturpina ražot tirgū pieprasītas preces, tas var sagaidīt savas konkurētspējas strauju krišanos.

Sacensība nākotnē

Lielās pārmaiņās noteicošās ir vadītāju un uzņēmēju spējas prasmīgi tām piemēroties. Latvijas izdevīgākas pozīcijas ES var iegūt vienīgi ar pārdomātu tautas attīstības stratēģiju un ātrāk iedzīvinātu saimnieciskās izaugsmes programmu. Šie priekšnoteikumi spēj solīt mazākus zaudējumus un lielākus ieguvumus.

Manuprāt, tuvākā nākotne izskatās cerīgi. Palielinās izredzes eksportēt vairāk un vairāk. Saimnieciskā rosība Latvijā pēdējos gados spēji samazina bezdarbu no 13,2 procentiem 2002. gada sākumā līdz 10,6 procentiem

2004. gada februārī. Uzņēmīgajā Igaunijā bez darba ir 9,4 procenti, bet Polijā 19,4 procenti. Kopā ņemot, šie skaitļi rāda Latvijas izdevību ieņemt savu vietu ES, kā arī gaidāmo jau asāko konkurenci. Es sagaidu, ka Latvija arvien vairāk iepazīs un iekaros savu daļu ES tirgos. Būs uzņēmēji, kuri ies tālāk uz Rietumiem. Būs arī tādi, kuri uzlabos vienkāršo izejvielu importu no Krievijas mežiem (piemēram, ne apaļkokus, bet labi žāvētus zāģmateriālus) tālākam eksportam uz ES. Tā izdevīgi darījumi, konkurence un vēlēšanās dzīvot pārtikušāk ievēd Latviju saimnieciskās pārmaiņās, ko radījušas zināšanas. Šajās pārmaiņās var zaudēt mazāk un iegūt vairāk ar pasākumiem, ko jau sen raksturo Vilfredo Pareto ieguldījumu vadlīnija. Pareto ieteic praksē vadīties pēc tādiem maksimālā ieguvuma principiem, kas nevienam citam īsti nekaitē. Viņš arī teiktu, ka 20 procenti ieguldījumu dos 80 procentus ieguvumu, kopējo peļņu. Pareto uzskata, ka saimnieciskie uzplūdi un jaunie ieguldījumi paceļ visas laivas augstāk. Šīs investīcijas ir grūti organizēt un ieguvumus izmērīt; taču vēl grūtāk ir aprēķināt taisnīgas subsīdijas zaudētājiem. Kopumā daudzi ekonomisti turīgās zemēs vairāk nosveras uz dāsna labklājības politikas pusi. Viņi arī pareģo, ka pietrūks darba. Lai samazinātu bezdarbu, ieteic samazināt strādājamo stundu skaitu, pavērt plašāk durvis nevalstisko organizāciju darbībai, subsidēt vienkāršākos darbus un gādāt par jauniem sabiedriska rakstura pasākumiem. Tie vēl nav akūti jautājumi, bet par tiem der padomāt jau tagad. Augsti attīstītās zemēs bezdarbnieku vienmēr ir vairāk. Amerikā pēc Otrā pasaules kara par optimālu bezdarbnieku līmeni uzskatīja 3 procentus, bet šodien tas ir virs 5 procentiem.

Nedomāju, ka darba pietrūks visā drīzumā. Pasaules Banka rēķina, ka normālu dzīvi var nodrošināt ar 5 000 dolāriem gadā. Atceros, ka vēl nesen amerikāņi ar caurmērā 30 000 dolāru gada ienākumiem lēsa, ka viņu iecerētām vajadzībām vajadzīgi 100 000 dolāri gadā. Te iesapņota cita automašīna katru gadu, pajauna māja un garāki atvaļinājumi ar tālākiem izbraucieniem. Tā ir dzīve, ko redzam amerikāņu filmās. Šie amerikāņi ir lieli patērētāji, drosmīgi parādnieki un kūtri taupītāji. Tāpēc varam sagaidīt ne tikai Amerikā, bet arī citur pasaulē stipru tiekšanos uz lielākiem ieguvumiem. Amerikā vajadzību netrūkst, bet vēl vairāk tās ir izjūtamas Latvijā un kaimiņzemēs.

Cits jautājums ir par Latvijas spējām nodrošināt zināšanu laikmetam piemērotu augstāko izglītību un zinātnisko pētniecību. Liekas, pētniecībā ieguldījumi ir ārkārtīgi niecīgi, pat nesalīdzināmi ar tiem, ko redzam zemēs ar pretenzijām uz strauju attīstību. Tā kā šādas investīcijas augļus nes

tikai pēc vairākiem gadiem, izglītībai un zinātnei šodien atvēlētie sabiedriskie līdzekļi ir nepietiekami.

Viena no saimnieciskās attīstības veicināšanas formām ir internacionālu uzņēmumu sadarbības ķekaru veidošana. Tie atgādina Amerikas fantastiski ātro bruņošanas Otrā pasaules kara laikā, kad valdība piedāvā milzīgus pasūtījumus samērā nedaudzām lielām firmām ar bagātīgu pieredzi. Galvenie kontraktanti daļu no darbiem sadala tālāk mazāk pieredzējušiem partneriem vienā, divos vai pat trīs līmeņos. Lielo kontraktantu vadībā mācās visi un uzlabo savas spējas. Mazie partneri šajos uzdevumos iesaista vietējo darbaspēku, tostarp bijušās mājsaimnieces. Līdzīgi veidojas uzņēmumu ķekari slavenās Silikonieles augstās tehnoloģijas nozarēs, kur netrūkst savas dinamikas, bet augsti kvalificētie līdzstrādnieki maina savus darba devējas pēc vajadzības un patikas.

Hārvarda Universitātes profesors Maikls Porters jau ilgāku laiku pēta Dienvidamerikas un Ziemeļeiropas, īpaši Zviedrijas, saimnieciskos sakarus un potenciālās attīstības iespējas. Zinātnieks pasaules slavu iegūst ne tik daudz kā tautsaimnieks, bet kā internacionālās sacensības un uzņēmības stratēģis. Domājot par konkurētspēju, profesors Porters arī lekcijās Rīgas Ekonomikas augstskolā popularizē jau pieminētos ķekarus. Atgādināšu, ka sadarbojas pilnīgi izveidotas firmas, kas var sastrādāties ar vairākiem uzņēmumiem, turklāt nebūt ne Latvijai raksturīgās piegādes fabrikas. Svarīgākais faktors ir uzņēmīga, kompetenta un internacionāli noskaņota uzņēmuma vadība. Šī pārlicība raksturo arī viņa jaunāko darbu. Porters uzsver, ka uzņēmuma spējas gan sadarboties, gan sacensties visvairāk var stiprināt valsts un privātā sektora mērķtiecīga sadarbība zināšanu laikmetā. Viņš īpaši ieteic stratēģiski apzinātu augstāko un profesionālo apmācību organizāciju, zinātniskās pētniecības centru, valsts attīstības aģentūru, kā arī uzņēmēju iesaisti sadarbības ķekaru veidošanā. Baltijas jūras baseinā tādi veidojas vai ir jau izveidojušies Igaunijai ar lielākām un vecākām somu un zviedru firmām.

Jau šodien Igaunija lielā mērā papildina somu *NOKIA* ražošanas kapacitāti un palīdz tai sasniegt tik nepieciešamos izmaksu pazeminājumus. Ceturtā daļa Igaunijas eksporta ir augsto tehnoloģiju nozarē, ieskaitot Somijai paveiktos darbus *Elcoteq* uzņēmumā. Acīmredzot Porters uzskata, ka no jaunajām ES valstīm Baltijas jūras baseinā nākamai internacionālai sacensībai vispamatīgāk ir sagatavojusies Igaunija.

Vērtējumi par Baltijas telpas valstīm

Starptautisko konkurētspēju visvairāk raksturo tā apgrozības daļa, ko kāda zeme iegūst internacionālos tirgos. Latvijas eksports aug, taču ne mazāk strauji palielinās arī imports. Absolūts līdzsvars nav nepieciešams. Nav ieteicams veidot merkantilu politiku, kas maz ko dod tautas labklājībai. To der atcerēties, aplūkojot Latvijas vietu tālāk dotajā tabulā.

Ieskatīsimies vērtējumos, ko 2004. gada pārskatā par starptautisko konkurētspēju ir apkopojuši Ksavjers Sala I Martins, Klauss Švābs un Porters. Šī Davosas forumam sagatavotā analīze ir vērtīga, bet tur sniegtā informācija par vienu zemi nav vienmēr tieši salīdzināma ar otru. Tā, piemēram, Indija ir informācijas sistēmu nozarē ievērojama lielvalsts, bet šis valsts vispārējā nabadzība novelk vērtējumu uz 56. vietu. Saimnieciskās attīstības un konkurētspējas *Growth and Competitiveness Index*. GPI vērtējumos atlasa 102 pasaules valstis. No tām pirmajā vietā ir Somija, 52. vietā Namībija Āfrikā, bet pēdējā – Čadaš Republika, arī Āfrikā. Igaunija ieņem nozīmīgu vietu tūlīt aiz bagātās Luksemburgas un pirms Spānijas. Latvija ievietota starp Botsvānu un Tunisiju, bet Lietuva atrodama aiz Čehijas un pirms Itālijas.

Šie GPI kritēriji apvieno trīs dažādus pārskatus – par vispārējo ekonomisko varenību *Macroeconomic Environment Index*, par sabiedriskām institūcijām *Public Institutions Index* un tehnoloģiskās attīstības līmeni *Technology Index*.

Seko tabula, kas rāda dažu Latvijai nozīmīgu valstu saimnieciskās konkurētspējas vērtējumu. Svarīgi ir ievērot trīs galveno faktoru relatīvo raksturu, ko pārskatu autori tomēr uzskata par kopumā reālu. Lasītājs pats, ņemot vērā savas intereses un pieredzi kādā nozarē, var grozīt šo vērtējumu pēc saviem ieskatiem; te dominē izveidotā tehnoloģijas bāze.

Skatoties uz saimniecisko attīstību stratēģiski, stiprās valstis (ASV, Somija, arī Igaunija) konkurētspējas paaugstināšanai vispirms izvēlas daudz ieguldīt tehnoloģiskā izaugsmē. Tālāk attīstību sekmē godīga un kompetenta valdība. Saimnieciskais stiprums/varenība noteic, cik daudz no nepieciešamiem ieguldījumiem dod vietējie avoti.

1. tabula SAIMNIECISKĀ KONKURĒTSPĒJA (GPI vērtējumā)

Valsts	Saimnieciskais stiprums	Sabiedriskās institūcijas	Tehnoloģijas attīstība
1. Somija	2	2	2
2. ASV	14	17	1
3. Zviedrija	8	7	4
4. Dānija	5	1	8
9. Norvēģija	4	16	13
12. Nīderlande	9	11	18
13. Vācija	21	9	14
15. Lielbritānija	12	12	16
22. Igaunija	34	28	10
37. Latvija	6	45	26
40. Lietuva	41	41	36
45. Polija	48	58	34
70. Krievija	61	81	69

Avots: Xavier Sala I Martin, Klaus Schwab and Michael E. Porter (2004). *Global Competitiveness Report 2003-2004*. New York: Oxford University Press.

Somija katrā no šiem trim vērtējumiem ieņem 2. vietu un kopsummā iegūst 1. vietu. Kopīgais punktu skaits paceļ Somiju virs citām augsti vērtētām zemēm, virs Amerikas Savienotajām Valstīm, Dānijas un Singapūras. Singapūrai ir ļoti stipri saimnieciskie pamati, Dānija var lepoties ar savu sabiedrisko iekārtu, bet Amerika visus pārspēj ar savām tehnoloģijām.

Starp visām Austrumu un Centrālās Eiropas valstīm izceļas Igaunija, ieņemot 22. vietu. Tās saimnieciskais stiprums gan vēl ir 34. vietā, sabiedriskās funkcijas 28. vietā, toties kaimiņi ir sasnieguši 10. vietu tehnoloģiju attīstībā. Kopumā var teikt, ka Igaunija neatkarības gados ir sasniegusi mērķtiecīgi daudz. Var just, ka igauņi par sevi domā un runā tikai labu. Viņi savus sasniegumus cenšas uzlabot arī tālāk. Ļoti nozīmīgs faktors te ir relatīvi spēcīgā valsts un privāto augstskolu sistēma. Šie augstie sasniegumi palīdz Igaunijai izcelties citu valstu vidū un vairo reputāciju, kāda pienākas mērķtiecīgai un izdarīgai tautai. Igauņiem uzticas. Zīmīgi, ka lielā Igaunijas Uzņēmumu vadības skola (EBS) strauji pievēršas ētikas

un korupcijas jautājumiem. Tā 2004. gadā rīko par šiem jautājumiem starptautisku konferenci, īpaši adresētu ārzemniekiem.

Ielūkojoties pārskatos tālāk, redzam, ka Igaunijas makroekonomiskā stabilitāte novērtēta ar 25. vietu, lietišķība sabiedrisko līdzekļu pārvaldīšanā ar 26. vietu, bet kredīta vērtējums 36. vietā. Līgumu un likumu lietās tā ir 32. vietā, korupcijas rādītājos 27. vietā. Inovācijas līmenis – 26., bet tehnoloģijas izplatības indekss vēl augstākā – 11. vietā.

Lietuva caurmērā ieņem 40. vietu; sabiedriskās funkcijas ir novērtētas ar 41. līmeni, tehnoloģiskā attīstība – 36. vietā. Te redzam, ko nozīmē tūlāšanās, nenoteiktība un nesakārtota saimnieciskā attīstība.

Statistika Lietuvas saimniecisko stabilitāti ierindo 14. vietā. Prātīgums sabiedrisko līdzekļu izmantojumā – 57. vietā, bet kredīta vērtējums – 46. Līgumu un likumu lietas novērtētas ar 58. pakāpi. Potenciāliem partneriem un ieguldītājiem svarīgais korupcijas indekss ir 34. vietā, inovācijas – 30., bet tehnoloģiju izplatība zemākā, 42. vietā.

Atgriezīamies pie Latvijas vērtējumiem. Davosas pārskatu autori īpaši atzīmē Latvijas nesenos sasniegumus valdības darba uzlabošanā. Zinot pēdējo gadu straujo saimnieciskās rosības kāpumu un augošos preču pirkumu apjomus Latvijā, man gan liekas, ka tā vairāk izskaidrojama ar labi attīstītu ēnu ekonomiku, turklāt nozarēs, kas ir tieši saistītas ar lētām izejvielām un vienkāršiem pakalpojumiem. Latvijas importā, protams, bez patēriņa precēm ir tehniskai izaugsmei ļoti noderīgās fabriku un biroju iekārtas. Tāpēc arī uz Latviju jāattiecinā par Lietuvu teiktais, proti, ka vispārējais vērtējums ar 37. vietu norāda uz vismaz desmit puslīdz izniekotiem gadiem. Latvijas saimnieciskās attīstības stabilitātei ielikta 36. atzīme. Raitas Karnītes apkopotā statistika par saimniecisko stabilitāti rāda Latviju 12. vietā. Valsts līdzekļu pārvaldīšanas efektivitāte novērtēta ar samērā patīkamo 28. vietu, Latvijas kredītvērtējums 44. vietā. Sabiedriskās funkcijas noliktas 45. vietā, līgumi un likumi – 44. vietā, bet korupcijas līmenis tikai 49. vietā. Savukārt inovācijas tiek vērtētas augsti, 22. vietā, tehnoloģiju izplatībai dota stipri augstā 19. vieta.

Pārskatot šos salīdzinošos rādītājus, varam priecāties par augošo saimniecības stiprumu un stabilitāti Latvijā, bet īpaši ievērojam nesen uzlabotās sabiedriskās funkcijas un iestādījumus, kā arī samērā augsto tehnoloģiju līmeni. Žēl, ka starp Baltijas valstīm Latvijai ir lielākās problēmas ar līgumiem un likumiem un tām tuvo ievērojami augsto korupcijas līmeni. Ir vērts atcerēties, ka vienkāršu izejvielu eksports neprasa tuvas attiecības un ciešu sadarbību partneru starpā. Latvija vēl nav īsti iegājusi to valstu vidū, kas savā starpā tirgo augstas vērtības preces.

Ja no stratēģiskā viedokļa ir svarīgi rādīt uzlabojumus Latvijā, tad principā varam teikt, ka nu jādomā par visa labā tālāku stiprināšanu. Visvairāk jā rūpējas par korupcijas izskaušanu un ar to saistīto valsts sakārtotību modernai tirgus saimniecībai. Praktiskā ziņā Latvijai visvairāk kaitē un tīrā naudā nes zaudējumus vēl uzlabojamais valdības darbs un zemā ētiskā reputācija. Par šiem zaudējumiem der padomāt tad, kad uzziņām par pasākumiem un negaidītām prasībām, kas ir atbaidījušas ārzemniekus. Šādi projekti ir aizgājuši un laikam neatgriezīsies. Bēdīgākais šajā atzinumā ir tas, ka labu vārdu nevar nopirkt par naudu un iegūt ar veiklu Latvijas tēla reklāmu.

Labā reputācija neprasa lielus finanšu ieguldījumus, taču tā ir jānopelna no dienas dienā. Ja visā drīzumā tiktu paveikti šie uzlabojumi, Latvija sevi nostādītu drošākā un saimnieciski daudz ērtākā vietā, tuvāk Igaunijas sasniegumiem. Te nozīmīga varētu būt ātra un nesaudzīga korupcijas izskaušana tādās, varētu teikt, populārās, ja ne redzamās, ierēdniecības jomās kā būvinspekcija, ceļu policija u. tml., kur atļauju pieprasījumus izšķir vienpersonīgi.

Uzņēmumu konkurētspēja Baltijas jūras krastos

Sala I Martīna, Švāba un Portera jau pieminētajos pārskatos izceļas Latvijas uzņēmumu konkurētspēja *Business Competitiveness Index, BCI*. To vērts pieminēt jau tāpēc vien, ka Latvijas uzņēmēji ir daudz sasnieguši tieši pēdējā laikā un bez īpašas valsts vai sabiedrības labvēlības. Ļoti nozīmīgs šajā sarindojumā ir fakts, ka te skaidri saskatāmas Latvijai piemērotas partneru valstis jau pieminētajai sadarbības ķekara veidošanai tepat Baltijas jūras krastos.

Nākamā tabula parāda daļu no *BCI* veiktā Baltijas jūras baseina valstu konkurētspējas vērtējuma, kurā iekļautas arī dažas citas valstis ar augstu sadarbības potenciālu. Jāpiebilst, ka Porters savos darbos vienmēr lielu uzmanību pievērš uzņēmumu vadības kvalitātei un sabiedriskai videi. Citiem vārdiem, vadība ir tā, kas visvairāk gādā par pietiekamiem ieguldījumiem, ražīgu darbinieku iesaisti un sekmīgu uzņēmuma darbību. Jaunāka ir Portera pievēršanās prasībai, lai uzņēmumu vadība un valsts iestādes kopīgi veidotu sadarbībai labvēlīgu vidi. Sabiedriskā vide šo misiju vai nu veicina, vai kavē. Protams, lasītājs uzsvāru var likt vai mazināt kā uz vadību, tā uz kādu citu faktoru.

Tie abi, uzņēmīgā vadība un sabiedriskā vide, prasa nopietnus ziemeļvalstu un Latvijas intelektuālā un sociālā kapitāla ieguldījumus. IKP uz iedzīvotāju rādītis salīdzināmās 2002. gada pirkumu paritātes PPP cenās. Tas ir 35 158 dolāru Amerikas Savienotās Valstīs, 25 859 Somijā, 11 712 Igaunijā, 8 965 Latvijā un 7 926 dolāru Krievijā. Šie ienākumu salīdzinājumi vistiešāk parāda katras valsts relatīvo saimniecisko spēku.

Manuprāt, teicama uzņēmuma vadība un labvēlīga sabiedriskā vide var atvieglot pārējo ieguldījumu saņemšanu. Ziemeļvalstīm šāda pieredze jau ir, bet skandināvu internacionālās firmas ir cietušas nesenos saimnieciskos atplūdus. Jādomā, ka Baltijas valstu labākie uzņēmumi būs piemēroti partneri perspektīvo ražošanas nozaru attīstībai. Jādomā par prasīto kvalitāti un gaidītām zemām izmaksām. Portera līdzšinējie priekšlikumi valdības aprindās nav guvuši pārāk lielu atsaucību. Jūtāmāka interese vairošies ar ES fondu iesaisti jau pieminētās saimniecisko struktūru izmaiņās.

Tālāk sniedzu tabulu ar izvilkumiem no Davosas foruma pārskatiem, kuros Sala i Martīns, Švābs un Porters 2004. gada datus visvairāk salīdzina ar 2003. gadu. Lai lasītāji paši salīdzinātu savu nozari un uzņēmumu ar tipiskām vietējām un ārzemju firmām.

2. tabula UZŅĒMUMU KONKURĒTSPĒJA (BCI sarindojums)

Valsts	Vispārējais BCI	Uzņēmumu vadība	Darbības vide	IKP uz personu
Somija	1	4	1	15
ASV	2	2	2	2
Zviedrija	3	3	5	19
Dānija	4	7	3	3
Vācija	5	1	9	12
Lielbritānija	6	6	6	16
Nīderlande	9	10	11	10
Norvēģija	22	21	21	1
Igaunija	28	36	27	34
Latvija	29	29	31	43
Lietuva	40	41	41	39
Polija	47	43	45	37
Krievija	66	69	64	48

Avots: Sala I Martin, Schwab & Porter, *opus cit.*

Pašreiz gandrīz visas zīmes rāda, ka ES paver Latvijai vislabākās attīstības iespējas. Vispirms jau tāpēc, ka ES tautās pastāv toleranta attieksme pret visām eiropeiskām kultūrām. Ja runājam par pasaules amerikānizāciju, tad to katrā dalībvalstī ierobežo tautas uzskati par darbu un sadarbību, kā arī pārmantotā dzīvesziņa. Tā kā arī Latvijā atdzimst godīgums un darba tikums, šie uzskati nāk mums tikai par labu. Periodiskie izdevumi *Kapitāls* un *Latvijas Avīze* jau gadiem sniedz saviem lasītājiem ziņas par ļoti sekmīgiem uzņēmumiem un izciliem vadītājiem. Kā to redzam no pierādītiem panākumiem, no šiem paraugiem mācās. Portera un citu vērtējumi par Latvijas uzņēmumu vadības kvalitāti saskan ar saimnieciskās dzīves realitātēm un pamato optimistisku prognozi Latvijas spējai konkurēt ar citām valstīm un vēlamu saimniecisko attīstību.

Sadarbības izvēli nosaka iespējamo partneru tuvais ģeogrāfiskais izvietojums. Īpaši ziemeļu zemēs mēs jau gadiem ilgi atrodam pieredzējušus sadarbības partnerus. Daudzi Latvijas uzņēmumi ir izveidojuši tuvas saites ar Vāciju. Iespējams, ar laiku veidosies labākas attiecības ar Krieviju. Taču, kā rāda Portera vērtējumi, tur vēl ciešai sadarbībai nav sevišķi piemērots uzņēmumu vadības stils un sabiedrības atbalsts. Īstenībā partneru izvēli noteic gan kopīgās labi izprastās intereses, gan Latvijas uzņēmumu konkurētspēja. Igaunijas uzņēmēji jau ir paguvuši ieņemt labākās vietas sadarbībai ar Somiju un Zviedriju elektronikas nozarēs. Ja šie kopības ķekari veidosies tālāk, Latvijai ir pietiekami spēcīga zinātnes bāze un pieredze, lai tos papildinātu un attīstītu. Šie pamati nav sevišķi stipri. Lai arī pēc studentu skaita tā ir 10. vietā, Latvijā tomēr ir samērā zems zinātnieku un inženieru skaits, ko vērtē kā viduvēju, – 40. vieta. Tālu aiz Igaunijas 24. un Lietuvas 26. vietas.

Savukārt ES gandrīz garantē Latvijai plašākas iespējas biomedicīnas nozarē, kuras pievilcīgākais faktors ir tas, ka tajā parasti izveidojas daudzveidīgs darbinieku klāsts. Var sagaidīt, ka ieguvumi, īpaši ienākumi un zināšanas šajā nozarē sadalās plaši. Latvijā ir izveidojušās stabilas organizācijas ķīmijas pētniecības tradīcijas, medicīnas studijas piedāvā divas augstskolas. Jau ilgāku laiku pastāv starptautiskā mērogā stipra farmakoloģiskā rūpniecība ar labu praktisko pieredzi. Skatoties uz pieprasījuma pusi – ES turīgās dalībvalstis noveco, kas kaut netieši, tomēr palīdzēs nodrošināt lielāku Latvijas ražojumu patēriņu šajā nozarē.

Rītdienai svarīgs ir stratēģiskais apsvēruma, ka šajā un citās jaunās nozarēs strādā gan visaugstākā līmeņa zinātnieki, gan daudzi vienkāršāk kvalificētie tehniskie darbinieki.

Sadarbības partneru izvēlē lielu atbalstu var izrādīt arī citas Latvijas valdības iestādes. Meklējot ES līdzekļus ātrākai attīstībai, Latvijai nav jācenšas izkonkurēt jau labi nostādītus uzņēmumus citur. Ja ir atrastas sadarbībai piemērotas nozares, tad valsts, zinātniskās pētniecības institūtu, akadēmisko mācību centru un specializēto uzņēmumu sadarbības izaugsmes lielisks piemērs ir Silikonieejas attīstība pie Stanforda Universitātes Kalifornijā.

Šim paraugam ir raksturīgs reāls ieguldījumu sadalījums. Tradicionālos kapitālieguldījumus izdara privāti, augstu risku izprotoši kapitālisti un radniecīgas lielfirmas (sākumā šos tradicionālā kapitāla ieguldījumus nodrošina valsts ieguldījumi vai pasūtījumi). Intelektuālā (zināšanu) kapitāla ieguldījumi pētniecības centros nāk caur valsts un privātiem piešķirumiem, kā arī no akadēmiskām aprindām pašām. Izšķirīgi svarīgais sociālais (uzticamības un sadarbības tradīcijas, Latvijas apstākļos vēl viegli dilstošais) kapitāls veidojas elektroniskās nozares uzņēmumos. Silikonieejas attīstībai raksturīgs ir visu šo triju veidu ieguldījumu kopums.

Lai iesāktu ko jaunu sadarbībā ar ārzemju partneriem, viņi vispirms ir jāpārlicina par mūsu nepieciešamību kopīgajā pasākumā. Jārāda, ka augsam un attīstāmies straujos tempos. Viņi jāpārlicina, ka ar mums sadarboties ir ar katru dienu izdevīgāk. Pierādījumu nasta jāceļ ir mums, jo mēs esam tie, kas ienāk nezināmā sabiedrībā un jaunās attiecībās.

Nodaļas noslēgumā gribu atkārtot, ka pašlaik mainās gan laiki, gan pasaule. Un ka tāpēc visai Latvijas tautai, gan latviešiem, gan krieviem un citu tautu pārstāvjiem arvien svarīgāka kļūst prasība mainīties straujāk par citiem un vairot savas spējas tās apsteigt. Laiks negaida.

VI

Vara, ciešās saites un korupcija

Latvijā ir viegli ievērot dažādas varas izpausmes. Varas vīri un sievas palaikam lepojas ar savu noteikšanu un cenšas to pavairot, parādīt un izmantot. Varu tiešām var nostiprināt un palielināt ar ciešām savstarpējām valdītāju un viņu tuvāko domubiedru saitēm. To var arī samazināt vai zaudēt ar uzvedību, kas nesaskan ar juridiskām un ētiskām uzvedības normām. Te nozīmīgas ir gan pārmantotas vērtības un jauniegūti uzskati visā tautā, gan iestādījumi, institūcijas un likumi, kas sargā varenos un viņu palīgus.

Kad man 1991. gadā Rīgas Tehniskajā universitātē jautāja par svarīgāko tautas attīstībā, ekonomikā vai politiskos izkārtojumos, es kā galveno uzsveru sabiedrisko iekārtu. Tā nosaka, ko tautas pārstāvji un kalpi paveiks jaunos apstākļos. Mans kolēģis Lesters Tūrovs, agrākais Masačūsetsas Tehnoloģiskā institūta dekāns, 1999. gadā manu atbildi papildina ar citiem vārdiem. Katra privātā sektora vai sabiedriskā organizācija, valsts iestādes ieskaitot, spēj labi paveikt daudzus uzdevumus; tomēr vismaz ar dažiem citiem tai neveicas. Kopumā katras organizācijas pienākums ir, pielāgojoties jauniem apstākļiem, sekmīgi nodrošināt savu un sabiedrības pastāvēšanu. Šo pienākumu izpilde šodien ir Latvijas sabiedības vērtējuma mēraukla.

Zinām varenos, kas ir darījuši daudz laba savām tautām, vēl vairāk pazīstam tos, kuru valdīšana ir bijusi katastrofāla. Ir nepareizi uzskatīt, ka vara vienmēr saistās ar sliktiem darbiem, naudaskāri vai uzkrātu mantu. Drošāk būtu teikt, ka vienvaldnieka lēmumi parasti noved pie neparedzētām un negaidītām sekām.

Dažādās kultūrās varenajiem pasniedz dāvanas. Dažādu motīvu dēļ. Tie var būt respekta apliecinājumi. Tās var būt padoto nodevas. Atceroties Bībeles stāstu par trim Austrumu ķēniņiem, kuri nes dāsnas veltes tikko dzimušam Pasauls Valdniekam, mēs īsti nezinām, vai viņu tradīcijās tās izteic cieņu, koleģiālu draudzību vai padevību. Vara vairo valdītāja iespējas

un gribu gan darīt labus darbus, gan iesaistīties apšaubāma rakstura pasākumos. Tā var novest pie ētiski vai juridiski nepieļaujamas uzvedības. Tās var prasīt īpašas priekšrocības. Šādas neskaidriības vērojam arī šodien. Amerikas likumi un tradīcijas nepieļauj prezidentam izlietot vai paturēt dāvanas savām vajadzībām. Tie, kuri ir apmeklējuši Ronalda Reigana bibliotēku un mantu krātuvi, zina, ka tur stāv dučiem skaistu seglu un mazvērtīgu Reigana portretu, kas norāda vienīgi uz dāvinātāju izteikto cieņu un labvēlību prezidentam. Amerikas likums vispār aizliedz dot vai saņemt šādas dāvanas arī tajās zemēs, kur to ir pieņemts darīt. Šodien sabiedrība apšaubā pat draudzīgas labvēlības nesavtību varas aprindās. Uz šo aizdomu iemesliem jau senāk aizrāda Džons Dālbergs (lords Aktons): "Vara samaitā, un absolūta vara samaitā absolūti." Korupcija savā dziļākā būtībā ir varas un samaitātas uzvedības izpausme.

Varas izpausmes Latvijā

Varai un varaskārei Latvijā ir senas un dziļas saknes. Gadsimtos valdītāju, kungu un vadoņu pienākumi, uzdevumi un lomas mainās un sajaucas. Ģimenēs un ciltīs jau vissenākajos laikos izveidojas paražas, kas pieprasa cieņu, respektu un pat pakalpību ģimenes vecākajiem. Radniecība un draudzība paplašina ciešās ģimenes saites. Jau Bībelē lasām par pirmajām vertikālām organizatoriskām struktūrām. Arī citur antīkā pasaulē vara parasti pēc savas dabas ir autoritāra. Vēl vairāk. Vara palīdz uzkundzēties. Tiešām, lielo impēriju pavēlniecības sistēmas, kaut īslaicīgi, arī Latvijā ir daudzkārt izmantotas starptautiskas uzkundzēšanās paradigmas.

No praktiskā viedokļa skatoties, Latvijā mēs senākās varas tradīcijas atrodam patriarhālā saimniekā, ko plaši iepazīstam latviešu folklorā un klasiskā literatūrā. Šī saimnieka loma ir tautā tik ierasta, ka daudzi to uzskata par loģisku, normālu un efektīvu. Šis statuss palīdz naturālā ģimenes saimniecībā sekmīgi izmantot no sentēviem iegūtās zināšanas un ikdienas darbos iegūtās iemaņas. Šī saimnieka tradīcija ir tik dziļi iesakņojusies, ka apdraud jau tā vārgās demokrātijas asniņus, bieži nomācot koleģiālu sadarbību gan uzņēmumu, gan valsts iestāžu darbā.

Šodien, kad noderīgās zināšanas apgūst vairāk skolā un darbā ārpus mājas, saimnieka loma ir novecojusies un tās noderība apšaubāma. No loģikas viedokļa pat kļūmīga. Gan sekmīgs uzņēmums, gan tautas vajadzībām piemērota valsts administrācija prasa vairāk par pašu laukos un

laidaros noskatītu saimniekošanu. To latviešiem skaidri parāda nesenā pieredze ar kungiem, kuri visu varu vēlas turēt viena vīra rokās.

Kundziska tautas izmantošana un apkrāpšana Latvijā ir tik pazīstama, ka vadībai uzticas maz. Taču vismazāk uzticas valdībai un tās pārstāvjiem. Tos daudzkārt uzskata par svešiniekiem līdzīgu izmantotāju kārtu. Nav arī brīnums, jo uzkundzēšanās sākumi Latvijā saistās tieši ar svešu varu.

Pagasts, senākā pašvaldības forma Latvijā, ienāk ar svešiem kungiem. Pagasts ir ar skandināvu vārdu *Gast* saistīta institūcija, vispirms jau ar dāvanām sveša kunga pārstāvim. Vēlāk jau pagasts prasītos meslus un valdnieka noteiktās nodevas un nodokļus dod virskungam. Tā nu iznāk, ka pagasta pirmā funkcija ir izkalpināt vietējo sabiedrību svešiem kungiem. Zīmīgi, ka tikai vēlāk parādās otra pagasta funkcija, proti, izkārtot vietējās kopīgās vajadzības un sadalīt sabiedrībai nepieciešamos darbus. Abās, dāvanu un darbu lietās, varas izpausmes samanāmas pavisam viegli.

Interesanti, ka krievu un vācu valdnieku prasības sākumā ir ļoti pieticīgas. Tās aug kopā ar iegūto varu. Feodālā sistēmā valdnieka atbildība ar laiku nodilst. Kad nonākam līdz Pētera I un viņa pēcteču neaprobežotai patvaldībai, redzam, ka cara favorīti drīkst iedzīvoties uz valsts rēķina. Redzam, ka korupcijas augļi kļūst par nozīmīgu ienākumu avotu cara galminiekiem un birokrātiem. To atcerēsimies, apmeklējot skaistās un dārgās pils, ko Bartolomeo Rastrelli cēlis Krievijas ķeizarienes Annas tuvajam draugam, Kurzemes un Zemgales hercogam Ernstam Bironam.

Es saistu korupciju vecākos un jaunākos krievu laikos vispirms ar situāciju, kas pieļauj izmantot varu iedzīvošanās nolūkos. Vēl šodien dažiem varasvīriem liekas vieglāk zagt, nevis lietišķi strādāt. Citiem valsts amats dod iespēju papildināt mazo atalgojumu. Taču Latvijā tieši nabadzīgākie kalpotāji liekas godīgāki un izpalīdzīgāki. Viņu varas apziņa ir maza. Tikai varenākie Latvijas policisti atgādina savus Čikāgas kolēģus, kuri mēdz uzvarēt autobraucēju piedāvātās derībās. Auto vadītājs: "Es vēlos saderēt uz divdesmit dolāriem, ka jūs man taisāties rakstīt protokolu par nevīžīgu braukšanu..." Policists: "Jūs derības zaudējāt!"

Vienkāršās tautas godīgums Latvijā mani vedina uz domām, ka uzkundzēšanās iespējas kļūst īpaši pievilcīgas tad, kad varasvīrs drīkst uz savu roku izšķirt – dot vai nedot atļauju bez īpašas profesionālas kompetences. Tas mani pārlicina arī par to, ka koruptanti ļoti labi zina, ka negodīgi izmanto viņiem piešķirto vai pašu paņemto varu. Šis varas aspekts liekas īpaši pievilcīgs tāpēc, ka ir rādāms apakšniekiem un citiem, kuri nu apbrīno kunga daiļo sekretāri un lepno automašīnu, kā arī svarīgās darīšanas

Kanāriju salās un viņa vecmāmiņas grezno māju pie Baltezera. Varam teikt, ka vara ir īpaši viegli saredzama tur, kur tās izpausmes norāda uz ņēmēja būtībā nelegālu vai citādi apšaubāmu ieguvumu vai izrīcību. Pirmais papildina otro, bet abi kopā rāda, ka ņēmējam vai, plašāk skatoties, valsts apzadzējam, ir tik liela vara, lai pašam nebūtu jārūpējas par sabiedriskām sankcijām. Ja lietas nonāk tik tālu, tad koruptanta darbība ir institucionalizēta, pat iemūžināta, un viņa lēmumam ir plaši atzīta vērtība tirgū.

Ciešās saites un korupcija

Krievijas impērijai raksturīgs, ka valsts varu savās rokās patur viens valdnieks kopā ar galminiekiem un viņam piemērotu birokrātiju. Ievērosim, ka arī šodienas Krievijā valsts politiku veido un kārtību noteic šauras, skaitliski nelielas aprindas. Šo aprindu profesionālo kvalifikāciju ceļ pieticīgās reformas un pieaugošais izglītības līmenis. Zinām arī, ka laikā pēc 1917. gada revolūcijas valsts administrācija uzlabojas, bet vēl klibo.

Mazāk ievērots ir tas, ka lielvalstis, sākot ar Britu impēriju, vispirms ierobežo valdītāju varu un tās izpausmes un tad rūpējas par valsts administratoru sagatavošanu atbildīgiem uzdevumiem. Britu impēriju pārvalda uzmanīgi audzinātas, godīgas aristokrātu atvases ar lielu sabiedriskās atbildības izjūtu. Tām palīdz saimnieciskās lietās kompetenti augstākās vidusšķiras pārstāvji. Amerikā korupciju samazina ar plaši respektētiem likumiem. Francijā, kur vairāk baidās no neierobežotas demokrātijas, vēl šodien ievēro Napoleona I ieviesto administratīvo kārtību, dotos likumus un profesionāļu atbildību. Taču imperatora varas norietā šīs dienas pētnieki daudzkārt vaino Napoleona tuvredzīgo izvēli, atbildīgos valsts amatos ieceļot savus brāļus un radus.

Lielās un mazās zemēs, kur valsts un saimnieciskā vara atrodas nedaudzās rokās, lielu uzmanību pievērš skolotu profesionāļu audzināšanai. Vēlamo profesionalitāti veido gan skolas, gan baznīcas, gan profesionāļu apvienības, gan studentu korporācijas, gan valsts un uzņēmumu vadītāju uzvedības normas. Šīs institūcijas ir tās, kas, no vienas puses, ļauj sabiedrības elitei paturēt varu, bet, no otras, ierobežo varas negatīvās izpausmes.

Modernākos laikos šo ētisko normu nozīme samazinās un pa daļai izzūd. Tās tagad māca maz. Arvien vairāk tieši vadībā parādās veikli karjeristi un kāri pašlabuma meklētāji. Viņu atbildības izjūta ir ierobežota, šauri tehniska un ētiski nenoteikta. Kā to vērojam Latvijā pēc neatkarības

atgūšanas, juku laikos sarūk arī tehniskās kompetences nozīme. Bez ētiskām vai citām normām rodas bezgalīgi noteikumi gandrīz vai visiem valsts pakalpojumiem. Arī šī parādība ir varas izpausme birokrātiskās struktūrās, kur biroja prasībām nāk klāt ierēdņu kundzība un uzstājība, izteikta nevēlēšanās ko paskaidrot vai izpalīdzēt un varbūt tiša klientu pazemošana. Šo varenību, protams, atceras ilgi, ja ne mūžīgi. Pasaules literatūrā jau sen krājas ārzemnieku stāsti par pozitīvo un negatīvo, kas piedzīvots Latvijā. Tur ir pasaulslavenā filosofa Isajas Berlina patīkamās atmiņas par latviešiem Rīgā, bet ir arī stāsts par to, kā Latvijas ierēdņi aplaupa viņa vecākus, ģimenei atgriežoties Latvijā no bēgļu gaitām Krievijā. Šodien netrūkst ārzemnieku, kuri vēl atkārtoti atgādinājumu par to, ka Rīgā var bieži uzduroties pēc kukuļa izstieptām ķepiņām. Arī pašiem latviešiem stāv prātā daudzie pazemojumi, uzpūtīgā ierēdniecība un nekad neaizmirstamie personīgas dabas nodarījumi. Tā sliktās atmiņas vairo nepatiku pret tautas kalpu uzvedību un neizdarību, kas veicina neticību un neuzticību. Liekas, ka šie ierēdņi kalpo tikai sev un saviem priekšniekiem.

Vēl nesen *Eurobarometer, PBLA 10 May 2004* lasām, ka Latvijas iedzīvotāji uzticas tikai TV (68 procenti), radio (67 procenti) un preseī (52 procenti). Valstiskiem iestādījumiem tic maz: armijai (47 procenti), policijai (34 procenti), tiesu sistēmai (29 procenti), valdībai (28 procenti) un Saeimai (20 procenti). Politiskām partijām vēl mazāk (9 procenti). Ievērojami augstāka uzticamība tiek dota ES Parlamentam (40 procenti) un Eiropas Komisijai (32 procenti). Šādā gaisotnē ir grūti saskatīt progresu, tomēr priecāsimies par visu, kas pēdējā desmitgadē ir uzlabojies.

Ciešās saites paliek. Mazākās valstīs, kur trūkst kompetentas vadības, valda cilšu vecākie un viņu tuvākie radi. Tur pārņem dažas veco laiku valdītāju tradīcijas, kas ir pārmantotas no militārām aprindām, kur augsti vērtē lojalitāti, bet kur vadībai trūkst saimnieciskas dabas iemaņu. Šajās situācijās raksturīga ir tautas mantas, īpaši dabas bagātību, izlaušanās.

Ciešās saites, kā jau to atzīmējam iepriekš, ne vienmēr ved uz neceļiem. Lai arī šodien dzirdam daudz nievu par Latvijas varasvīriem, esmu pārliecināts, ka ekspremjers Ivars Godmanis un vismaz vairāki viņa kabineta ministri krietnu daļu no sava laika un enerģijas veltīja akūtām valsts un tautas problēmām. Atceros pārrunas pusnaktī ar Godmani par pārtikas preču trūkumu Latvijā un par grūtībām nodrošināt pietiekamu labības iegādi, lai novērstu badu. Atminos satiksmes ministra Andra Gūtmaņa lepnumu par izremontētām Rīgas lidlauka telpām un sakopto apkārtni. Atceros labklājības ministra Jāņa Riteņa centienus uzlabot pensiju sistēmu,

premjera Māra Gaiļa nodibināto Valsts administrācijas skolu, kas celtu ierēdņu kvalifikāciju. Es atceros, ka valsts fabrikas turpina nodarbināt strādniekus arī tad, kad trūkst maksātspējīgu pasūtītāju. Tā izputina valsts uzņēmumus, bet es šaubos, vai tā apzināti sākas valsts apzagšana, Rīgas fabriku izlaupišana un ārzemju latviešu apkrāpšana. Es atceros ārzemēs ļoti sekmīgu latviešu uzņēmēju, kurš, uzklauzījis nebeidzamas dažādu ierēdņu prasības, pamet savu lielo projektu un no Latvijas aizbēg. Aizbēg arī tieši apzagtie un aizbēg tie, kuriem ir sveša Latvijas partneru vēlēšanās sagrābt mantu saimnieciska sabrukuma laikā.

Liekas skaidrs, ka pirms desmit gadiem Latvijā valda visdažādākas attieksmes pret darbu, mantu un valsti. Tad arī iegūtās varas pozīcijas un ciešās saites visvairāk izmanto agrākie padomju aktīvistu. Kā aizrāda kāds amerikāņu vērotājs, lai arī valsts manta neguļ tieši uz ielas notekā, tomēr visērtāk to ir pacelt tiem, kuriem dota sargāšanas misija. Pasaules Banka 2004. gadā rēķina, ka korupcija paņem apmēram 7 procentus no pasaules kopprodukta. Šis zaudējumu apjoms var būt līdzīgs arī Latvijai, kur korupcijas līmenis ir vismaz viduvējs.

Apstākļi, kas veicina korupciju

Tagad savilksim kopā kaut nepilnīgu uzskaitījumu par apstākļiem, kas veicina korupciju.

1. Valsts (un kā redzam pašreiz Amerikā, arī lielo uzņēmumu) administrācijas izkārtojumi, kas dažādiem lēmējiem dod plašas iespējas izmantot sava amata varu paša vai "savējo" labumam. Piekrītoši lēmumi stiprina ciešās saites un izpalīdzīgu pazīšanos.
2. Straujas, dažkārt revolucionāras pārmaiņas, kas neitralizē vai sagrauj morāli stabilos uzskatus un pastāvošo kārtību un izraisa sabiedrībā haosu. Evolūcijai par labu runā tas, ka pārmaiņu daba un ātrums tad ir labāk saskaņotas.
3. Dziļi iesakņojušās valdītāju tradīcijas, kas pieļauj vai pat veicina korupciju kā sabiedriski atzītu, normālu varas simboliku. Te jāpiemin pieļautie izņēmumi valsts iepirkumos, dāsni budžeta piešķirumi administratīvām funkcijām, speciāli fondī ārpusbudžeta izdevumiem un priekšrocības valsts mantas un citu labumu dalīšanā.

4. Kompetences trūkums vadībā, kas ierosina izmantot pazīšanos labi apmaksāta amata iegūšanai un paturēšanai. Šajā situācijā korupcija rodas tad, kad īpašums netiek rūpīgi apsaimniekots un sargāts. Tad zagti ir viegli.
5. Vāja izpratne gan valdībā, gan tautā par korupcijas radīto postu. Daudzi koruptiem kungiem samaksāto uzskata par vienkāršu, devējam pieņemamu nodokli. Īstenībā jāņem vērā, ka devējam pašam korupcija ir izdevīga. Viņš samērā lēti pārdod savu piekrišanu devēja prasībai.
6. Vāja likumības, tiesiskuma un uzticamības izjūta tautā ar ļoti sajustiem uzskatiem saimnieciskās un administratīvās lietās, kā prokuratūrā un tiesās iesakņojusies korupcija. Šādos apstākļos maz domā par to, ka korupcija aizbaida Latvijas draugus un saimnieciskos partnerus un ka Latvijas patērētāji ir tie, kuri maksā vairāk nekā par tirgus cenām. Koruptantu aizsargātās preces ir dārgas.
7. Pārmaiņu laikos samilzuši birokrātijas pretrunīgo noteikumu un sīkumaino procedūru džungļi, kuriem tikt cauri ir ļoti grūti. Atļauju un atrisinājumu meklētājiem šķiet vienkāršāk un lētāk taupīt laiku un veselību, nestrīdēties ar amatvīriem un izvēlēties vienkāršāko un lētāko ceļu, proti, apiet birokrātiskos šķēršļus, par to samaksājot.
8. Morāli greizi uzskati ar iedomāti taisnīgu izlīdzināšanas principu saimnieciskos darījumos. Tas parasti izpaužas speciālos uzcenojumos, piemēram, ārzemniekiem vai citiem turīgiem pircējiem, kas spēj maksāt vairāk. Tas ir tiešā konfliktā ar vispārpieņemto principu, ka atklātā tirgū pārdevējs piedāvā vienu cenu visiem. Šis uzskats ir radniecīgs sociāla rakstura pārliecībai, ka trūcīgam pārdevējam taisnīgos darījumos pienākas augstāka peļņa.
9. Daži vērotāji, piemēram, kanādiešu konsultants ētikas jautājumos Džons Dalla Kosta uzskata, ka modernā saziņas tehnoloģija un prakse grauj individuālos sakarus un atbildību sabiedrības priekšā.
10. Plaši izplatīta korupcija vairo koruptantu pārliecību, ka viņu neētiskā uzvedība ir, ja ne gluži pareiza, tad tā tomēr sabiedrībā pieņemta, atļauta un nomainīga.

Pārskatot sniegto sarakstu, liekas skaidrs, ka korupciju veicina Latvijas standartiem nenormāli apstākļi. Situācijai normalizējoties, varam sagaidīt korupcijas samazināšanos. Pilnīgu tās izzušanu negaidīsim, jo korupcija vēl ir pārāk atkarīga no pārmaiņām mūsu saimnieciskā un politiskā dzīvē.

Manuprāt, jau jūtamo progresu nosaka daudzas, diemžēl vēl nepabeigtas, administratīvās reformas, lēnāk un uzmanīgāk ieviestas pārmaiņas, arvien pieaugoša vadības kompetence un lielāka izpratne par korupcijas postu. Krietnu laiku prasīs fundamentāla attieksmes maiņa. To var panākt tikai ar tautas ilgtermiņa izglītošanas un apmācību programmām sociālās ētikas un saimnieciskās uzvedības jautājumos. Korupcijas izskaušanas mērķim tuvu mēs būsim tajā dienā, kad vairākums varēs droši teikt, ka tiešām ir svarīgi nedot kukuļus, un kad būsim pārliecināti par to, ka, izmantojot amata privilēģijas, nodarām kaitējumu visai tautai. Pie šīm atziņām nonāksim vēl straujāk tad, kad sapratīsim: godīgi dzīvot ir normāli.

Korupcijas izplatība

Baltijas tautu mājasvieta ir Baltijas jūras austrumu krasts starp Dāniju un Krieviju. Apskatot Ksavjera Sala I Martina, Klausa Švāba un Maikla Portera statistikas un vērtējumu krājumu nesējam Davosas forumam par 102 valstīm, ievērojam, ka ētiskas uzvedības vērtējumos pirmās ir Ziemeļeiropas tautas: Dānija un Islande – pirmās divās vietās kā valstis ar viszemāko korupcijas līmeni pasaulē, tām seko Somija un Zviedrija ar 4., respektīvi 7. vietu pasaulē. Ja Latvija patiesi vēlas ziemeļniekus sev par partneriem, būtu lieliski atrasties vienā līgā ar skandināviem. Uz šīs skalas vēl atrodas Vācija ar 10. vietu jeb vēl nenokārtotām saimnieciskām un sociālām attiecībām agrākās VDR daļā. Būtu ļoti jauki, ja šajā pasaules pirmajā desmitniekā atrastos visas trīs Baltijas valstis, kas praktiski pierādītu, cik daudz jau sasniegts. Tad arī būtu iespējams sacensties ar daudz augstāka līmeņa valstīm, izmantot istu rīcības brīvību un apvienot godīgumu ar demokrātiska rakstura toleranci pret dažādiem viedokļiem. Korupcijai ir nepieciešama sava gaisotne. Korupcija bez tās neplaukst.

Aplūkojot pasaules otro desmitnieku Eiropā, ievērojam Nīderlandi un Lielbritāniju (11. un 12. vieta), Norvēģiju (20. vietā). Salīdzinājumam noder 24. vietu ieguvusī zeme Amerikas Savienotās Valstis; mēs tām vienmēr nezticamies, jo zinām, ka tur arī ir tādas uzņēmēju aprindas, ar kuriem godīgi ļaudis nevēlas sastrādāties. Atceros, kā reiz Stanforda Universitātes profesors apgādes lietās, agrākais ASV kara flotes apgādes priekšnieks, kontradmirālis Lamārs Lī mani mācīja nekad neielasties darīšanās ar apšaubāmiem tiptiem: “Agrāk vai vēlāk viņi tevi iegāzīs!”

Baltijas valstis korupcijas līmenis mazinās. Igaunija, Latvija un Lietuva pasaules vērtējumos vēl atrodas samērā necilās pozīcijās, respektīvi, 27.,

49., un 34. vietā. Pietiks, ja piebilstam, ka varētu būt sliktāk. Polija Davosas foruma faktu grāmatā atrodas 53., Krievija 75. vietā.

Latvijas lielākās problēmas nav nelikumīgie maksājumi zemāka ranga ierēdņiem. Viņu ienākumi nav augsti, toties amati ir patikami droši kompetentām personām. No vienas puses, viņi labprāt saņem ko papildus, bet viņus var arī iebaidīt ar negaidītu saules gaismu netīrajos darījumos.

Īstās problēmas drīzāk ir meklējamas augstāko un vidējo varas nesēju vidū. Pirmie tiešām ir tie, kas spēj izmantot viņiem uzticēto varu savām un savu aprindu vajadzībām. Nākamie ir tie, kuri kārtu atļaujas tirdzniecībai ar ārzemēm, atbild par transporta un enerģētikas pakalpojumu sadali, rūpējas par nodokļu atlaidēm, piešķir aizdevumus, izšķir valsts politikas jautājumus, iegūst labvēlību prokuratūrā un tiesās. Atsevišķā kategorijā ievietojam viszemākās pakāpes ierēdņus, kas apstiprina būvprojektus un to izpildi (dažās kultūrās par šādiem ārpuskārtas pakalpojumiem maksā virsstundu piemaksas). Vēl pieminami apšaubāmu naudas pārvedumu atmazgātāji bankās; arī viņi gandrīz Latvijas reputāciju pasaulē.

Korupcijas novēršana

Visasāk par korupcijas postu izsakās lielisks savas tautas pazinējs un pārliecināts demokrāts, Saeimas deputāts, rakstnieks Kārlis Skalbe. Viņš savu pārliecību izsaka laikā, kad drīz pēc Krievijas impērijas sabrukuma un Latvijas brīvības cīņām pirmoreiz ceļ neatkarīgo Latviju. Šajā laikā par koruptu darbību cietumsodus saņem ne viens vien ministrs, un no atbildīgiem amatiem šķiras vairāki augsti valsts darbinieki. Skalbe:

“Tie, kas veicina korupciju, ir tie, kas rada šaubas, nedrošību, izposta uzticību brīvai, neatkarīgai Latvijai. Tāpēc tie ir nosodāmi kā mūsu valsts lielākie ienaidnieki.”

Lielākā atšķirība starp aizgājušo un mūsdienu situāciju ir tā, ka pirmajā reizē tauta un tās pārstāvji apzināti cenšas celt jaunu, sociāli un saimnieciski taisnīgu Latviju. Tas ir laiks, kad mazierobežotu varu atzīst par bīstamu indivīdiem, sabiedrībai un visai tautai. Šodien tādām pārmaiņām trūkst plašas, apzināti veidotas morālās bāzes augstās varas aprindās. Šodien ētiska uzvedība vairs nav izteikta prioritāte valdošās aprindās, jo daudzkārt Latvijā nav vispārātzītu un operatīvu ētisku principu, kas ierobežo nevēlamas varas izpausmes uzņēmumu un valsts vadībā.

No otras puses, ir vērts atzīmēt un uzsvērt tautas masas godīgumu. Tie

ir ļaudis, kuriem saimnieciskas varas nav un kuri savos darbos nemeklē iespējas izmantot varu. Valsts darbā viņi cenšas būt labi, pieklājīgi atalgoti darbinieki. Citiem vārdiem, koruptas varas izpausmes arī šodienas latviešu tradīcijām ir savā būtībā vai nu svešas, vai arī nevēlamas. Manuprāt, jau tāpēc vien ir iespējams ar laiku izskaust koruptu praksi. Labi paraugi nav tālu jāmeklē. Ziemeļeiropas valdītāju ētiskās uzvedības sabiedriskās normas ir viegli atrodamās un vēl vieglāk saprotamās mums tuvajās somu un zviedru tautās. Jo vairāk uzsvērsim savu godīgumu, čaklumu un izdarību, jo drošāk ES partneri gaidīs no mums kaut ko vairāk par kāda viduvēja un necila pasaules pilsoņa caurmēra uzvedību. Tas norādīs, ka esam tikuši augstākā klasē. Tas spodrinās Latvijas tēlu.

Tālāk lasītājs var iepazīties ar vērtējumiem, ko salīdzinājumam esmu sakārtojis kopā ar kolēģiem Brūsu Finiju un Lindu Gibsonu. Šajā pētījumā mums tomēr neizdodas pierādīt, ka korupcija izzūd līdz ar augstāku labklājības līmeni tautā, demokrātiskākiem procesiem valsts politikā un likumdošanā, lielāku personisko brīvību un samazinātu varu. Mūsu statistiskā analīze apstiprina šādu faktoru saskanību, bet vienlaikus varam teikt, ka, korupcijai samazinoties, attīstās tautas spējas un saimnieciskā labklājība. Īstenībā atgriežamies pie sarežģīta un interaktīva sabiedriskās dzīves modeļa, kur ētiskai uzvedībai svarīgie faktori ir pastāvīgā mijiedarbībā. Viens uzlabojums papildina un stiprina otru. Pētījumos, ko daudzu gadu laikā esmu veicis kopā ar kolēģi Tadu Bārnavu un saimniecisko zinātņu studentiem Baltijas valstīs, es atrodu, ka uzskati par svarīgo un pareizo mainās, bet lēnām. Revolucionāras pārmaiņas šos uzskatus par darbu spētu nomainīt ātrāk, taču tās sagrauj citus sabiedrisko attiecību pamatus un tā kavē gaidīto progresu. Evolucionāras dabas uzskatu nomaina ir lēnāka un uzmanīgāka, tādējādi ierobežojot iecerētas attīstības virzību un ātrumu. Mums paliek pārliecība par to, ka mainīt sabiedriski kaitīgas varas izpausmes vismaz Latvijas situācijā varam sākt palēnām, piemēram, ar plašas audzināšanas programmas palīdzību. Turpinām savus vērojumus. Šajā statistikas analīzē izmantojam dažādu organizāciju sērijveida vērtējumus, pārrēķinātus 100 punktu rādītājos. Augstākais iespējamais punktu skaits katrā vērtējumu kategorijā ir 100.0, zemākajā – 0.0. Izņēmums ir korupcijas atzīme, kur labāks ir mazākais cipars. Mūsu aprēķini lielā mērā, bet ne pilnīgi, saskan ar minēto Davosas foruma dokumentu. Kā rāda vērtējumi par korupciju Vācijā, izmantotie rādītāji nav precīzi un tāpēc nevar dot pilnīgu ainu par visu valsti. Atšķiras vērtējumu metodoloģija, procesi un pat terminu definīcijas un tulkojumi. Īpašās ap-

taujās iegūto informāciju nevar pilnīgi atdalīt no sabiedriskām uzvedības un pieklājības normām. Šīs samērā nelielās atšķirības nemazina manu pārliecību par to, ka Eiropas ziemeļvalstis atsevišķi un kopā ir labākie paraugi Baltijas valstu ētiskai un saimnieciskai attīstībai.

Valstu sarindojums Davosas foruma datu krājumam ar Dāniju un Somiju pirmās vietās rāda, ka šīs valstis faktiski ir brīvas no korupcijas. Skatoties uz zemās korupcijas negatīvo punktu skaitu, šis sarindojums mazliet mainās. Zemās korupcijas punkta pamatā ir *Global Corruption Report 2003.* gada pārskats. Krievija abos sarindojumos atrodas pēdējā vietā. Īpašuma indekss norāda uz brīvību iegūt un saimniekot personīgajā īpašumā. Šajā pārskatā augsti vērtē faktoru, ka godīgā īpašumu apsaimniekošanā un uzņēmumu vadībā aktīvi līdzdarbojas īpašnieki. Tur, kur vadītājiem nav nopietnu ieguldījumu pārvaldītājā īpašumā, viņus ir vieglāk iekārdināt koruptos procesos. Brīvības indekss būtībā ir preses brīvības rādītājs, ko vienmēr var uzskatīt par kritiski svarīgu aktīvu faktoru pārmaiņu procesos. Prese parasti pārmaiņas neierosina, bet gan atbalsta. Vispārējam salīdzinājumam mēs šos pēdējos divus apvienojam ar citiem, šajā pārskatā izlaistiem rādītājiem. Lasītāju vēl varētu interesēt tas, ko rāda šajā tabulā neievietotā ienākumu statistikas analīze. Relatīvi zema korupcija, vārda un rīcības brīvība atbilst augstākam labklājības līmenim, ko apliecina tabulā uzrādītie tautu ienākumi.

1. tabula ZEMĀKA KORUPCIJA, LIELĀKA BRĪVĪBA

Valsts ierindojums	Relatīvi zema korupcija	Īpašuma indekss	Brīvības indekss	Apkopotais indekss
1. Dānija	2,4	89,7	96,3	98,0
4. Somija	0,0	86,2	97,5	98,7
5. Zviedrija	4,7	86,2	100,0	94,2
10. Vācija	28,2	79,3	91,3	79,0
11. Nīderlande	8,2	86,2	91,3	92,2
12. Lielbritānija	11,8	87,9	87,5	87,9
20. Norvēģija	14,1	75,9	98,8	88,1
24. ASV	23,5	89,7	88,8	92,2
27. Igaunija	48,2	89,7	88,8	69,8
34. Lietuva	57,6	70,7	87,5	58,8

49. Latvija	70,6	67,2	87,5	50,5
53. Polija	67,1	51,7	87,5	48,1
75. Krievija	82,4	24,1	27,5	14,6

Avoti:

Sala I Martin, Xavier, Schwab, Klaus, and Porter, Michael E. (2004). *The Global Competitiveness Report 2003-2004*. New York: Oxford University Press.

Finnie, Bruce W., Gibson, Linda K. and King, Gundar J. (2004). "The Role of Corruption: The Triangulation of Freedom, Ownership and Control," *79th Annual Conference*. Vancouver, B. C.: Western Economic Association, International (June) [pieprasāms: finniebw@plu.edu]

Šeit parādītie un citi līdzīgi vērtējumi no Latvijas viedokļa rāda spilgti izteiktu korupciju, tikai zemāku nekā Krievijā. Pasaules Bankas vērtējumā demokrātijas līmenis Latvijā (ar 50,5 punktiem no 100) starp augstāk sarindotajām valstīm ir nedaudz aiz Lietuvas (52,1) un tālu pirms Krievijas (9,7 punkti). Tas norāda, ka Latvijā sabiedriskās attiecības dažādu iemeslu dēļ nekārtojas ātri. Savstarpēja uzticamība ir civilizētas sabiedrības un sekmīgas saimnieciskas darbības pamats un galvenais elements amerikāņu sociologa Frensisa Fukujamas sociālā kapitāla koncepcijā. Citi sociālo pārmaiņu vērtētāji viņa koncepciju skata plašāk, kā saimnieciskās un sociālās sadarbības visu attiecību kopumu. Plašāks skats nebūt nemaina uzticamības centralitāti sociālā kapitāla veidošanā. Fukujama uzskata, ka tieši sociālais kapitāls, ne ekonomikas infrastruktūra, atspoguļojas savstarpējā uzticībā un ir vitāli nepieciešams tautas un tās saimniecības attīstībai. Kur pastāv savstarpēja uzticēšanās, sekmes ir augstas. Kur šādu attiecību nav, sekmju ir maz. No savas puses vēlos piebilst, ka pārmaiņu laikos sociālais kapitāls dilst īpaši ātri un tāpēc tas ir pastāvīgi atjaunojams. Uzticamība jāstiprina un jāpapildina katru dienu.

Kā rāda mani un manu kolēģu nesenie pētījumi Baltijas jūras piekrastes augstskolās, tikai vienā, Rīgas Ekonomiskā augstskolā (REA), vadības studentiem speciāli māca ētiski nozīmīgu uzvedību. Lai gan arī tur savstarpēja uzticēšanās vēl veidojas un tikai nesasniedza respektējamu līmeni. Latvijas uzņēmumos tā vēl neparādās kā viena no vissvarīgākajām, operatīvi īsti nozīmīgām vadības attieksmēm. Šiem jauniešiem, Latvijas nākamajiem vadītājiem, nešķiet nozīmīgas reliģiskās pārliecības un sociālas atbildības izjūtas.

Līdz ar to var pieņemt, ka korupcija un neētiska uzvedība Latvijā vispār nevar izzust vai nopietni samazināties pati no sevis normāla progresā gaitā. Ir nepieciešama plaša programma, kas veicina ētisku uzvedību un samazina korupciju līdz, teiksim, vēl tomēr zemajam Igaunijas līmenim. Lai gan šajā ziņā Igaunija un Lietuva nestāv uz vietas. Ideāli Latvijai, īpaši tās

vadošās aprindās, būtu censties pēc iespējas ātri apgūt mums tradicionāli tuvās, bet šodien patālās skandināvu uzvedības normas. Te vēl daudz darba. Arī Alise Brīnumzemē atrod, ka tiem, kas tikai grib paturēt savu vietu, jāskrien ātrāk un ātrāk.

Ētiska uzvedība

Korupcija kā neveselas sabiedrības simptoms ir neētiska un pat krimināla varas izpausme. Veselīga sabiedrība parasti veido valsts vai nevalstiskas organizācijas, atbalsta uzņēmējdarbību, lai nodrošinātu vismaz minimālu labklājību visā tautā. Korupcija palielina labklājības izmaksas vai arī samazina un kavē pakalpojumus tautai. Jo visupirms tā ir neoficiāls nodoklis par sabiedriskiem pakalpojumiem, bet šī mēraukla ir nepietiekama, jo nenorāda visus sabiedriskos un privātos zaudējumus, ko rada korupcija.

Domājot par korupcijas izskaušanu, jāņem vērā, ka mums nav jālikvidē visa vara un jādzīvo anarhijā. Cik varam spriest no vērotā un izvērtētā, mazās valstīs krietna daļa no nepieciešamās varas gandrīz vienmēr atrodas kādas elitāras grupas rokās. Strādājot roku rokā, var padarīt daudz laba. Latvijā ciešās saites ir vienmēr svarīgas ģimenēs, mazās profesionāļu grupās, uzņēmumos, pašvaldībās, valsts iestādēs, valdībā un Saeimā. Tās nav jālikvidē; tās jādara ciešākas.

Ja skatāmies uz ziemeļvalstīm tepat Latvijas kaimiņos, skaidri redzam, ka godīgu un lietpratīgu valsts un uzņēmumu vadītāju attiecības var būt gluži ierastas un pavisam normālas. Latvijā tādu godīgu un lietpratīgu cilvēku vajag arvien vairāk. Tāpēc nav jānoārda visas ciešās saites. Kā mēdz teikt, nevajag no mazgājāmās bļodas izgāzt ziepjūdeni ar visu bērniņu.

Mēs dzīvojam zināšanu un nemitīgu pārmaiņu laikmetā. Jaunatklājumi izplatās pa pasauli ar zibenīgu ātrumu, bet mēs ilgojamies pēc stabilitātes. Optimāli sabiedriskā iekārta ir atsaucīga uz pārmaiņām, kam nav vietēja rakstura. Laba iekārta ir kopumā stabila. Tā mainās vienīgi tik daudz, lai spētu izpildīt savas funkcijas.

Pārmaiņām piemīt tendence kļūt biežākām, dziļākām un ātrākām. Redzam neticamus sasniegumus lielvalstu apbruņojumā, bet vienlaikus arī partizāņu cīņas lielākās un mazākās pilsētiņās. Mēs sasniedzam neiedomājami augstu ražību darbā, bet baidāmies zaudēt savu labo darbu strādniekiem citā zemē. Šādā nedrošā situācijā mūsu domas ir apjukušas un mums trūkst vienprātības savstarpējās attiecībās, tāpēc nevaram īsti vienoties par to, kas ir pareizs un nepareizs mūsu uzvedībā. Mums, kā to

saka Pensilvānijas Universitātes profesori Tomass Donaldsons un Tomass Danfijs, vairs nav pietiekamu sociālo kontraktu, bieži trūkst saskaņas, kas vada mūsu kopīgo gājienu pareizā virzienā. Strauju pārmaiņu laikā mums, gan Amerikā, gan Latvijā, pietrūkst ciešu saišu, kas saturētu kopā.

Korupcija ir tikai daļa no šīs neapmierinošās dzīves. Ņemot vērā to, ka straujās pārmaiņas mūsu attiecībās varam pareģot tikai ierobežoti un īslaicīgi, liekas svarīgi tās veidot disciplināri daudzaptverošas un vispārplāšas. Šāda rakstura reformas stiprina daudzas nozīmīgas attiecības un piesaista lielākas tautas masas. Tāpēc ir jārūpējas par uzlabojumiem visā ētiskā uzvedībā. Tikai juridiski un tiesiski saskaņota pretkorupcijas programma mūs nekur tālu neaizvedīs. Tas īpaši jāņem vērā tiem, kuri vēlas paļauties uz izmeklēšanas un tiesu procesiem un iestādēm vien.

Esmu pārliecināts, ka šādā programmā vajadzētu būt vairākiem patstāvīgiem dažādu dimensiju elementiem, ko ne vienmēr vajadzētu saskaņot, kur nu vēl kādam kontrolēt. Te iedomājos humanitāri filosofiskas, demogrāfiskas, zinātniski tehniskas, sadzīves, administratīvas, valsts aizsardzības, saimnieciskas, tiesiskas un citas ētiskās uzvedības dimensijas. Pieņemu, ka daži šie elementi būs sakārtojami pa nozarēm, uzņēmumiem, un valsts iestādēm. Maziem bērniem, pamatskolēniem, vidusskolu audzēkņiem, studentiem un pieaugušiem profesionāļiem un vadītājiem būtu jāizstrādā katrai grupai īpašas mācību programmas grāmatu vai videofilmu formā. Dažas no tām rastos kā prioritāri pasākumi visai valstij, citas pašierosmē vienā vai otrā vietā pēc izjustas vajadzības. Šāda pieeja palīdzētu izveidoties darba grupām un vairotu plašāku iesaisti procesos, kuru uzdevums būtu ieaudzināt cilvēkos ētisku uzvedību.

Man liekas, ka pirmais ētiskās audzināšanas uzdevums ir stiprināt pozitīvo grupu ciešās saites. Kā zinām no REA pieredzes, ir ļoti vēlams, lai nākamie saimnieciskie vadītāji savas uzvedības ētiskos pamatus apgūtu formālosursos, savas zināšanas papildinātu uzdevumos un praktiskos darbos vairākos ekonomikas priekšmetos vēl tālāk un beidzot tās ikdienā noslīpētu augstskolas internāta dzīvē. Arī šī pieeja nesīs bagātīgākus augļus tad, ja būs izplatījusies un iegājusies visās Latvijas vidusskolās un augstskolās. Tā nekādi neierobežo jauniešu audzināšanu studentu korporācijās, profesionālās apvienībās un pieaugušo vadītāju apmācībās. Pašreiz vēl pārāk daudzi vadītāji Latvijā vēlas būt vai nu ražošanas uzraugi, vai birokrātiski kontrolieri.

Cerams, ka virzība uz ētisku uzvedību palīdzēs izstrādāt un ieviest dažās nozarēs parauguzvedības kodus un īpašus noteikumus darbiniekiem, kuri strādā korupcijas apdraudētos darbos. Tā, piemēram, muitnieki var

paši izstrādāt savas uzvedības normas un ieviest kolektīvos darba līgumos un tālāk praktiskā darbā. Ārsti var vienoties, ka saņemtās dāvanas nedrīkst pārsniegt desmit eiro vērtību, bet lielākas jānodod kādai slimnīcai vai labdarības iestādei. Iespējamā uzlabojumu rinda ir nebeidzama. Tie izmaksā maz, bet var ierosināt veselu labāku pakalpojumu lavīnu.

Es nevaru pareģot šādu pašaudzināšanas reformu virzienu un izplatību pat tuvākā nākotnē, jo tās panākumus noteiks tautas uzņēmība un iesaiste uzlabojumu procesos. Ja sapratīsim, ka ētiskai audzināšanai ir zema prioritāte, zināsim, ka tai ir zema vērtība arī visas tautas ētiskā uzvedībā. Tomēr atcerēsimies, ka tradīcijās iesalusi, visā pasaule redzamām lielām pārmaiņām neatsaucīga stabilitāte nespēj nodrošināt labklājību savai sabiedrībai. Moderna sociālā organizācija, kā raksta profesors Lesters Tūrovs, vienmēr mainās.

Tālāk sniedzu dažas pārdomas un ierosinājumus tieši korupcijas lietās.

Pirmais uzdevums, ko uzsver arī ārzemju padomnieki, ir uzlabot valsts pārvaldi. Manuprāt, labi būtu samazināt ministriju skaitu, tā ierobežojot nevajadzīgas vai kaitīgas varas struktūras. Tāpat es uzsvērtu vajadzību lielākas inovācijas pārrunāt organizatoriski horizontālās darba grupās. Piemērs noderīgiem uzlabojumiem var būt samazinātas birokrātu prasības, kas ļautu uzņēmējiem strādāt bez liekiem apgrūtinājumiem. Jauni noteikumi par valsts automašīnu maksimālo normālo standartu. Izņēmumu varētu piešķirt tikai Valsts prezidentam, jo gandrīz visur "ķēniņam pienākas eleganta kariete un kronis".

Cits piemērs. Neturēt valsts naudu speciālos kontos ārpus uzraudzības iestāžu kontroles. Vēl cits ierosinājums varētu būt valsts iestāžu iepirkumu noteikumos; tie joprojām neatbilst labai praksei un ne vienmēr tiek ievēroti. Vēl cits ieteikums ir samazināt izšķērdību valsts darbā un apgādē. Varbūt vistālejošākais ieteikums būtu mainīt vēlēšanu likumu. Pieļaujot tautas pārstāvja ievēlēšanu tikai vienā vēlēšanu iecirknī, palielināsies īsti demokrātiska izvēle un samazināsies partiju līderu iekārtošanās Saeimā vai uz visu mūžu. Citiem vārdiem, nav jāsamazina valsts varas izmantošanas pozitīvās iespējas. Tās jāievirza pareizākā gultnē.

Otrs svarīgais uzdevums ir pārliecināt tautu, ka ētiskai uzvedībai ir jāklūst par svarīgu sabiedrisku normu.

Grūti teikt, vai pirmā reformu bezdelīga ir bargais sods kādam prokuroram (*Diena* 2004. gada 22. maijā). Drīzāk tas, ka valdībai uzticas tikai maza tautas daļa, 28 procenti, Saeimai 20 un politiskajām partijām tikai deviņi. Tas norāda, cik vēl daudz darāms, lai vairotu uzticamību valsts vadītājiem.

Gandrīz lieki teikt, ka sekmīga korupcijas apkarošana izpaužas ātrā un drošā pārkāpumu atklāšanā un sodīšanā. Vairāk saules, vairāk gaismas!

Arī šeit ir izveidojamas prioritātes, kas ir tieši saistītas ar sabiedriskām prasībām un acīmredzamiem pozitīviem rezultātiem. Koruptanti parasti ir savos darbos labi atalgoti. Zaudēt labu amatu ir vairāk nekā nepatīkami. Labos darbus atrast nav viegli. Atstāt ienesīgu darbu mazā zemē nozīmē pazaudēt daudz, īpaši cilvēkam ar zemu kompetenci un kvalifikāciju.

Trešais svarīgais uzdevums ir celt vadošo, teiksim, atbildīgo, darbinieku kvalifikāciju. Ja nevaram citādi, sekosim citu valstu piemēram, kur netrūkst semināru, īpašu apmācību un starptautisku konferenču ētiskos un tehniskos jautājumos. Izglītošanos var papildināt prese, apzināti paplašinot ziņojumus par sasniegumiem un neveiksmēm ar sankcijām iestādēs. Prese pati nesniedz jaunas pārmaiņas, bet tās atbalsta.

Ceturtais uzdevums ir vairot ticamību ētiskai uzvedībai un sankcijām pret koruptantiem visos sabiedrības līmeņos. Šis uzdevums sākas ar "špikotājiem" skolās un beidzas ar ministriem cietumā.

2004. gada 1. maijā Latvija pievienojas palielinātā un paātrinātā saimniecisko un politisko attiecību veidošanā ar ES, kuru raksturs un ātrums tieši atkarīgs no Latvijas spējas iegūt uzticamību citās ES dalībvalstīs. Lielākais kavēklis šobrīd ir vēl samērā augstais korupcijas līmenis, ko samazināt var tikai Latvija pati.

Ceru, ka manis šeit teiktais ierosina tālākas pārdomas un pārrunas. Pastāv daudzas iespējas situāciju uzlabot vienā vai otrā veidā. Valts Kalniņš (2002) savā pētījumā sniedz specifiskus paraugus un ieteikumus. Ar tiem der iepazīties visiem, kuri, savstarpēji konkurējot, vēlas sagatavot specifiskus priekšlikumus.

Vienmēr jāuzsver, ka korupcijas apkarošana, kaut grūta, izmaksā ļoti maz. Īstenībā tā palīdz ietaupīt lielas summas, samazina sabiedriskās mantas un ienākumu zaudējumus un veicina tik vērtīgo Latvijas un latviešu reputāciju.

Citiem vārdiem, uzlabot ētisko uzvedību un samazināt korupciju faktiski nozīmē visu organizāciju darba uzlabošanu. Ar Latvijas iesaisti ES tas kļūst par dabisku un nepieciešamu nākamo sasniegumu mērķi. Veidot internacionālas, uzticamas attiecības un samazināt korupciju Latvijā tagad ir jaunās evolūcijas straumes prioritāte. Kā tas parasti mēdz būt, visu peldētāju liktenis ir viņu pašu rokās. Peldēsim veicklāk un ātrāk! Ja ne citādi, mācīsimies jau tagad no skandināviem!

VII

Latvijas tēli, simbolika un veidoli

Pēdējā laikā daudz lasu un dzirdu par Latvijai nepieciešamo labo tēlu, par vajadzību spodrināt tās pārstāvju reputāciju, par vēlamu, visā pasaulē pazīstamu simboliku, kas piešķirtu Latvijas precēm un pakalpojumiem pievilcību un tirgus vērtību. Ietekmīgajā amerikāņu finansistu žurnālā *Forbes* lasu, ka Latvijas prezidente ir ierindota 70. vietā pasaules ietekmīgāko sieviešu sarakstā. Šim faktam ir liela vērtība prezidentes pašas un visas Latvijas sabiedriskās attiecībās. Prezidenti ievēro un uzmanīgi uzklausa. Viņai tic vairāk. Tāpat pamanu, ka dažās Latvijas aprindās prezidenti šajā laikā vērtē zemāk. Latvijā viņai arī uzticas mazāk. Tātad katram tēlam ir savas īpatnējās dimensijas, ko tam piešķir pats oriģināls, tēla veidotāji un vērtētāji. Tas ir īpatnējs kopveidojums saziņas procesos.

Varam droši teikt, ka Latvijas dažādos tēlus šodien veido pāris miljonu Latvijas iedzīvotāju un tūkstošiem Latvijas produktu ražotāju un preču pārdevēju. Krietni uzskatāmāk Latvijas tēlu spodrīna tās profesionālie pārstāvji, izcilie Latvijas mākslinieki, labākie sportisti un zināms skaits neuzvedīgu ceļotāju.

Šī ir modernās sabiedrības realitāte. Visos saziņas procesos ziņas sūtītājs veido savu tēlu. Saņēmējs to filtrē caur saviem uzskatiem, vērojumiem un savu pieredzi, kā arī pārveido pēc savas vajadzības. Tas vien uzskatāmi parāda, ka viens vienīgs tēls nekalpo un nevar kalpot visiem mērķiem. Katram mums ir savs, mainīgs Latvijas tēls.

Latvijas dažādie tēli ir svarīgi tās attīstībai. Valsts diplomātiskie pārstāvji vēl ir samērā jauni un nepiedzīvojuši, tāpēc arī reizēm izdara nepiedodamas kļūdas. Tad vislabāk atvainoties, par tām vairāk nerunāt un tālāk neskaidrot. Bet parasti tēlu spodrināšana ir ierasta lieta sabiedriskās attiecībās un saimnieciskā reklāmā. Protams, šī iecere mēdz būt mērķtiecīga, kādreiz viegli iegūstama, kādreiz dārga, kādreiz ne gluži izdevusies. Par vienu vienīgu, visur izmantojamo tēlu mēs īstenībā varam tikai pasapņot.

Viens tēls visam neder. Un arī vērtīgie tēli var būt tikai nedaudzi. Organizatoriski mēs tēlu veidošanu noliekam šiem uzdevumiem visatbilstošākajās vietās, proti, Latvijas Institutā, Ārlietu ministrijā vai arī kādā no valsts attīstības aģentūrām. Tēlu tapšanu un veidošanu uzticam profesionāļiem; rēķināmies, ka viņi par nieka naudu vairo mums izcilu reputāciju starp lieliem un maziem uzņēmumiem ārzemēs un vismaz visā Eiropas tautu saimē. Lai gan Latvijas tēlu visvairāk formē dažādie privātā sektora pārstāvji. Pēc Latvijas iestāšanās ES šī reklāmas un sabiedrisko attiecību funkcija kļūst arvien svarīgāka. Nozīmīgi te ir arī Latvijas vēstnieki un komercatašeji, kuri ar savām zināšanām un veiklību saimniecisko jautājumu risināšanā vēl nav izcēlušies. Unikālā stāvoklī šobrīd ir valsts vadītāji, kuriem īpaši svarīga ir gan pašu, gan viņu pārstāvētās tautas reputācija. Taču par savu tēlu visvairāk atbildīgi ir viņi paši. Citi var tikai palīdzēt to spodrināt.

Manā izpratnē Latvijas tēls ir neierobežoti plašs, ar daudzām mainīgām un papildināmām īpašībām pārbagāts jēdziens. Daudzkārt plašāks nekā, piemēram, tirdzniecībā, kur mēs sastopamies ar daudziem uzņēmumu un preču identitātes simboliem. Kā *Coca-cola* firmas viegli atpazīstamais logo un zīmola raksts, pudeles forma, dzēriena garša un krāsa.

Līdzīgi komerciāla rakstura veidoli visbiežāk domāti samērā ierobežotiem nolūkiem. Te īstenībā būtu jārunā par uzņēmumu identifikācijas un preču zīmēm.

Latvijas identitāte ir vairāk pietuvināta nacionālai simbolikai. Tā lielā mērā pieder pie jau agrāk izveidotā, plaši pazīstamā Latvijas tēla, kas identificē valsti. Te, protams, redzam valsts karogu un ģerboni, pat klasiski skaisto Latvijas sudraba pieclatnieku, kas nākotnē piederēs pie eiro simbolikas.

Taču doma par to, ka Latvijas tēls un Latvijas saredzamība saziņas jomā ir uzlabojama vismaz ES dalībvalstīs, nāk īstā laikā. Ja domājam par Latvijai raksturīgiem tēliem, tad jāatzīmē to lielā dažādība pat visstabilākajos laikos. Savukārt pārmaiņu laiki dod mums iespējas un pienākumus šos tēlus uzlabot un mainīt tālāk. Par tiem ir vērts domāt un runāt.

Tēli, simbolika un veidoli

Pie Pacifika Luterāņu Universitātes galvenās ēkas, kur es rakstu šīs rindas, jau piecdesmit gadus zaļo divi bērzi. Tos, par Igauniju domājot,

savā laikā iestādījuši igauņu profesori. Stādītāji jau sen aizgājuši debesīs aiz lielā Putnu ceļa, viņus šeit reti kāds vairs atceras. Bērzi paši par sevi nav igauņiski. Sekmīgam tēla veidojumam ir vajadzīgas dziļākas saknes, skaidrāka redzamība, plašāki paskaidrojumi vai arī milzīga un dārga reklāma.

Pie mūsu universitātes otras lielās ēkas karogmastā blakus Amerikas Savienoto Valstu zvaigžņotajam karogam lepni plīvo Norvēģijas karogs. Tas atgādina par to, ka šis augstskolas dibinātāji ir norvēģu ieceļotāji, toreiz gan Dānijas pavalstnieki. Skolas saites ar Norvēģiju ir tuvas arī šodien. Universitātes svētku zāle Skandināvu kultūras centrā ir izgreznota ar visiem Eiropas ziemeļvalstu karogiem. Mūsu skolas karogi, mūsu tradīcijas, mūsu studenti, draugi un labvēļi kopā veido mūsu universitātes tēla pamatus. Skandināvu studenti šeit jūtas kā mājās.

Nacionālā simbolika ir nozīmīga arī baltiešiem. Bruņinieks Vītis Lietuvas ģerbonī mums un lietuviešiem atgādina par reiz vareno Lietuvas valsti. Šis tēls ir Lietuvas vēstures un sasniegumu simbols. Mūsu pašu valsts skaistais ģerbonis ir jaunāks un mazāk pazīstams. Šajā sakarā man jādodomā par Latvijas karogu, latviešu tradicionālo pazišanas zīmi. Sarkanbalt-sarkanais karogs, var būt pārveidots arī vairoga vai citā formā, ir vienkāršākais un pazīstamākais Latvijas simbols. Latvija, Igaunija un Lietuva iesaļo olimpiādēs, NATO un ES ar saviem karogiem.

Īpašā vietā varam likt arī citus tēlus un veidojumus, to netrūkst. Paverot mūsu skatus tālāk, kaut vai uz Ameriku, redzam, ka tur nacionālo simboliku izmanto ne tikai valsts un valdības vajadzībām. Arī privātā sektorā netrūkst visdažādākās simbolikas ar valsts karoga zvaigznēm un svītrām. Lielbritānijā sastopamies ar dubulto Andreja un Jura krustu. Dzirdot pievilcīgās *Finlandia* skaņas, iedomājam Somiju. Mēs labi pazīstam Igaunijas trīs heraldiskās lauvas. Noteiktas tēla dimensijas veido gan mūzika un māksla, gan dzīvas maskas – nacionālās krāsās iedzīvinātas jauniešu sejas sporta sacīkstēs. Tēlu papildina grāmatas, skulptūras un pieminekļi. Mazāk to veido kādā zemē ražotās patērētāju preces, kas vairāk identificējas ar ražotāja zīmi. Tāpēc arī preču un pakalpojumu simbolika nav plaši izplatīta. Skandināvu aviosabiedrība *Scandinavian Airline System, SAS* savu tēlu veido ar īpašnieku kopīgām nacionālām krāsām un ziemeļnieku laipno viesmīlību. Savukārt Dānija, Norvēģija un Zviedrija tos necenšas saistīt ar savu uzņēmumu pakalpojumiem, bet *SAS* lidmašīnās izcilu vietu ieņem labāko, arī pazīstamāko, ražotāju preces. Nenoliedzami, tā ir pozitīva vēlēšanās izcelt savu redzamību un iegūt ievēribu pašu acīs.

Latvijas simbolika

Ieskatīsimies dažos Latvijas tēla veidojumos! Zinām, ka no gluži praktiskā viedokļa tie nevar būt pilnīgi. Visvairāk mēs varam sevi rādīt un par sevi stāstīt grāmatās, audiolentēs un videodiskos. Tāpēc vispirms izvēlos tos, kas vislabāk kalpo lasītājiem un skatītājiem, kā arī atbilst sastādītāju un izdevēju nolūkiem. Tie vienmēr ir ierobežoti. No vienas puses, vēl neesam tikuši tik tālu, lai pat pieredzējuši karogu pazinēji ārzemēs viegli atpazītu Latvijas pirmo identitātes simbolu, Latvijas valsts karogu. Tas vēl daudz jārāda, un par to jāmāk stāstīt, īpaši austriešiem. No otras puses, zinām, ka reti kāds interesents tiešām vēlas enciklopēdisku ziņu krājumu. Tad tas vairs nav simbols, bet bagātīgas informācijas avots un kā tāds vairāk noder latviešiem pašiem. Tas viņiem palīdz iepazīstināt ārzemju paziņas ar Latviju un latviešiem.

Nacionālai un citai identitātei neder simbolika, kas īpaši jāskaidro. Pietiks, ja nacionālā simbolika ierosinās interesi par mums un mūsu sasniegumiem. Te vislabāk noder Latvijas valsts karogs. Ģerboņa heraldika prasa skaidrojumu. Labi, ka īpaši nav jāklāsta, ko nozīmē veidols ar Rīgas siluetu pilsētas 800 gadu jubilejas svētkiem. Tāpēc tas izrādījies ļoti piemērots savam uzdevumam: papildināt Latvijas tēlu. Lai gan pagaidām to visvairāk veido mūsu grāmatas, gleznas un skulptūras. Brīvības pieminekļi jau izsenis ir viens no Latvijas neatkarības tēliem.

Vienmēr nepilnīgais Latvijas tēls

Labākais un savam nolūkam vispiemērotākais Latvijas tēla veidojums, ko esmu redzējis, ir Latvijas Institūta 2001. gadā sagatavotais un izplatītais videodisks ar piecu minūšu programmu krāsās *Welcome to Latvia*. Kā jau līdzīgi šāda rakstura piedāvājumi, disks ir domāts ārzemnieku intereses vairošanai par Latviju. Mērķauditorija – gaidītie tūristi. Raibais saturs ir dzīvības pilns: interesanti latvieši skaistajā Latvijā dzied, dzejo un dejo. Protams, šī programma ir nepilnīga. Latvieši te nedzer un nestāsta viens otram pasakas. Uzlabota vai nemainīta, tā labi noder raidījumiem, ko tagad par jaunajām dalībvalstīm veic ES. Visvairāk mani iepriecina šī mazā diska īpaši neuzsvērtā, bet neapšaubāmi augstā kvalitāte. Tai vajadzētu būt pamatprasībai – lai katrs Latvijas tēla veidojums atbilstu šai

bezgala svarīgajai kvalitātes dimensijai, kas apvieno labo ar nacionālo. Jauki, ja valsts tēls ir arī interesants un citādi pievilcīgs.

Ja eksporta preču klāsts ir ierobežots, bet apgrozījums augsts, tad identitātes izcelšana nav problemātiska. Pagājušā gadsimta sākumā briti ir vispazīstamākie tekstilrūpnieki. Viņiem pietiek auduma malā ieaust *Made in England*, lai pircējam tūlīt atgādinātu savu ražojumu kvalitāti. Toreiz arī vienkāršais simbols ar pierakstu *Made in Latvia* dod Latvijas eksporta sviestam pašauru, bet kvalitatīvu nozīmi.

Salīdzinot ar disku, daudz pilnīgākus, taču senākus ieskatus par Latviju atrodam Vito Vitauta Sīmaņa 1984. gadā izdotajā krāšņajā reprezentācijas izdevumā *Latvia*, kas ir jau sen izpārdots Amerikā. Arī šis daudz plašākais Latvijas un latviešu tēla veidojums ir lieliski izdevies. Mūsu ģimenes eksemplārus mans dēls un meita rāda citiem. Šī skaistā grāmata patīk visiem, kuri ar to iepazīstas. Tās saturs ir pozitīvs un pietiekami plašs. Nevainojamā angļu valodā sastādītais, rūpīgi rediģētais teksts un lieliski izmeklētie attēli kopā sniedz lielisku priekšstatu par Latviju. Pelnīti vai nepelnīti, tas viss kopā saista šīs grāmatas augsto kvalitāti ar Latviju. Ar to var lepoties. Šajā gadījumā grāmatas īpašnieki lepojas ar to un ar tuvākiem paskaidrojumiem veido savu, vēl plašāku Latvijas tēlu. Tā grāmatas lasītāji un skatītāji iegūst vairāk. No visām grāmatām par Latviju visvairāk un visbiežāk Amerikā Latvijas tēlu veido Sīmaņa grāmata. Tā vēl ilgi būs noderīgs paraugs viņa sekotājiem.

Pavisam citu ieskatu mums sniedz populārās Austrālijas izdevniecības *Lonely Planet* 2003. gadā izdotā rokasgrāmata tūristiem *Estonia, Latvia, and Lithuania*. Šis Nikolas Viljamsas un viņas kolēģu rediģētais trešais izdevums atgādina, ka izdevniecībai visizdevīgāk ir sagatavot un izdot grāmatu par visām trim Baltijas valstīm kopā. Jo tās visas trīs uzreiz parasti mēdz būt ceļotāju mērķis; arī interesi par Latviju ir vieglāk ierosināt kā par vienu no Baltijas valstīm. Šī kabatas formāta izdevuma saturs ir labi saskaņots ar tūristu vajadzībām. Te viņi atradīs jautājumus un atbildes uz ļoti dažādiem viņiem nozīmīgiem tematiem. Sastādītāji ir centušies sniegt precīzas un pareizas ziņas, izmantojot arī daudzu palīgu, tostarp Latvijas konsula Austrālijā, nelaiķa Emila Dēliņa, palīdzību.

Patīkami, kas ir izdevies. Tomēr, ja mēs šo rokasgrāmatu vēlamies uzskatīt par labu paraugu informatīvam faktu krājumam, tas vairāk attiecas uz Igaunijas un Lietuvas sadaļām. Lūgtie un nelūgtie Latvijas draugi un redaktoru palīgi vēl var nākamā izdevumā vairot lasītāju interesi, uzlabojot grāmatas saturu. Tēlu lietās jāatceras, ka Latvija nu atrodas nemitīgā

konkurencē ar citām valstīm, īpaši ar kaimiņiem visās debess pusēs. Vēlamais Latvijas tēls tikai top. Mēs to papildinām un pilnveidojam. Attīrām no nevajadzīgā. Pareizāk sakot, tas veidojas pats, bet ar mūsu attieksmi, ar teikto un stāstīto, kā arī jau paveikto. Tāpēc tēla veidošanā mums ir nepieciešami rūpīgi apraksti, stāstījumi un citi Latvijas rakstura atspoguļojumi. Tālāk pievērsīšos tieši aprakstoša rakstura veidojumiem.

Jau pieminētais disks un Sīmaņa grāmata atgādina dažas noderīgas patiesības Latvijas tēla lietā.

1. Labi veidots Latvijas tēls, simbols vai veidols pilnīgi atbilst sastādītāja nolūkiem un mērķauditorijas amerikāniskajai mentalitātei. Latvijas Institūta disks daudziem skatītājiem sniedz pirmos iespaidus par Latviju, tādus, kādus tos vēlamies rādīt šodien. Gan Institūta disku, gan Sīmaņa grāmatu veido sabiedrisko attiecību eksperti, kuri lieliski pazīst gan amerikāņu, gan latviešu intereses un mentalitāti. Šo iezīmi nedrīkstam novērtēt par zemu.
2. Tēls rāda Latviju tādu, ar kādu mēs varam lepoties. Sīmanis, kā jau ievērojams mākslinieks saziņas jomā, talantīgi apvieno attēlus ar stāstījumiem. Te redzam satura izvēli un sastādītāja ciešo sadarbību ar viņa līdzstrādniekiem; abus kopā un katru atsevišķi varam uzskatīt par nozīmīgu sasniegumu. Interesanti un būtiski ir tas, ka Sīmaņa grāmata daudzkārt apvieno Latvijas un latviešu tēlus. Rādīt laukus, tādējādi sekmīgi pierādot Latvijas lauksaimnieku tradīcijas, ir liels sasniegums. Tas visiem neizdodas, un tāpēc der aizrādīt, ka pat vismazākais labi izdevies Latvijas tēla veidojums ir pārdomāts izcilas darba grupas kopīgs veikums.
3. Viena no svarīgajām Latvijas tēla raksturībām ir spilgti izteikta kvalitāte. Ieteicams rūpēties par izmeklētā tēla veidojumu, par tā māksliniecisko un tehnisko līmeni. Šajā ziņā Latvijas Institūta veidotais mazais disks apliecina, ka daudz var sasniegt pat ar ļoti pieticīgiem līdzekļiem.
4. Ideālā situācijā tēla projekts atmaksājas. Sīmaņa grāmatas lielo metienu izpērk ātri. Latvijas Institūta disks ir jauka dāvana draugiem ārzemēs. Reprēzentācijas izdevums par Latviju varētu turpināt Sīmaņa iesākto. Tāds ir izcilas kvalitātes žurnāls *France*, ko četrreiz gadā izdod Francijas vēstniecība Vašingtonā. Tā saturā ierobežojas ar uzmanīgiem un elegantiem stāstījumiem par Amerikas un Francijas attiecībām, par literatūru un mākslu, par kādu pasaulei nozīmīgu zinātnisku sasniegumu, par kādu īstas ievēribas

cienīgu uzņēmumu un par vienam Francijas apgabalam raksturīgo. Ja līdzekļu problēmu var atrisināt ar iepriekš nodrošinātu abonentu skaitu un komerciālo sponsoru atbalstu, Latvija ar šādu žurnālu iegūtu vienmēr svaigu un daudzpusīgu tēla veidojumu. Mums par sevi taču ir tik daudz ko rādīt un stāstīt.

5. Tomēr daudzpusība nebūt vēl nenozīmē informācijas lavīnu! Ja informācijas ir par daudz, tas norāda uz sastādītāja nevēlēšanos vai nespēju labi iedzīvoties un izprast lasītāja vajadzības. Un arī lasītājs tad nevar vai nevēlas tikt galā ar izvēlēto faktu pārbagātību. Jāievēro, kas nāk šīm lavīnām līdzī! Kādreiz tie ir akmeņi un koki, nepārbaudīta informācija, kādreiz vienkārši drausmīgas kļūdas. Piemēra pēc, vācu lasītāji smejas par nekulturāliem latviešiem, ja viņiem vācu (ne latviešu) tekstā jālasa šādi neattaisnojami senlaiku vārdu latviskojumi, kā mācītājs Gliks, melis Minhauzens un ordeņa mestrs Pletenbergs. Tas diemžēl norāda uz nožēlojamu paviršību vai kādas etniskas situācijas neizpratni.
6. Reti kad reprezentācijas izdevumu izdodas veltīt vairākiem mērķiem uzreiz. Mūsu talanti tādus sastādīt vēl nav iemācījušies, un šādam nolūkam trūkst arī līdzekļu. Tas nozīmē, ka Latvijas Institūts un mēs paši varam atļauties veidot tikai izmeklētus Latvijas tēlus, kurus tiešām vēlamies spodrināt un rādīt citiem. Reprezentācijas izdevums nedrīkst kļūt par akadēmiska rakstura pētījumu vai publikāciju par Latvijas senāko vai jaunāko vēsturi. Šiem rakstiem ir sava vieta, savi lasītāji un savi autori, kas kļūst svarīgi tad, ja kāds sāpīgs jautājums jāizskaidro ar zinātnisku pieeju un valodu.
7. Šodienai piemērotākos un labākos Latvijas tēlus var veidot īpaši sagatavoti, informatīvi materiāli, kas kalpo iepriekš izmeklētiem un noteiktiem nolūkiem. Tādas ir dažas Latvijas Institūta brošūras, kas atsevišķi un kopā sniedz ārzemju interesentiem unikālas un speciāli pieprasītas ziņas par Latviju. Tajās iebraucēji rod informāciju par latviskiem ēdieniem, latviešu dzīvesziņu, vēsturi un citiem tematiem.

Jāpiekrīt Kalniņam, ka Latvijas Institūta uzdevums nav radīt un veidot universālu Latvijas tēlu. Tas nav nedz iespējams, nedz vajadzīgs. Kā redzam no lielo un bagāto valstu pieredzes, to sekmīgi izdarīt nespēj pat īpaši noorganizētas propagandas ministrijas, kas vienkārši izpilda vietējās varas rīkojumus. Nepārsteidz, ka to īstais uzdevums ir spodrināt nevis savas valsts, bet savu vadītāju tēlus. Lai cik apzināti mēs veidotu ideālo

Latvijas tēlu, jāatceras, ka to tālāk vērtēs mūsu pašu ļaudis, mūsu draugi un mūsu ienaidnieki. Un papildinās ar saviem uzskatiem, vērojumiem un pieredzi.

Latvijas Institūtam piedien divi pamatuzdevumi. Pirmais atgādina ugunsdzēsēju pienākumu sabiedrībai mācīt par bīstamām, bet novēršamām problēmām. Tā Institūts var palīdzēt veidot, sargāt un uzpost Latvijas tēlu. Otrs Institūta pienākums ir rūpēties par problēmām, kas līdzīgi negaidītam ugunsgrēkam prasa ātru un lietpratīgu ugunsdzēsēju iejaukšanos.

Veidoli tirdzniecībai

Šķiet, vieni no visvairāk ieinteresētākajiem plaši pazīstama Latvijas tēla ierosinātajiem ir uzņēmēji, kas tādējādi vēlētos nostiprināt un paplašināt savu preču apgrozības daļu vai celt vērtību ārzemju tirgos. Tas nepārsteidz, jo vairākumam Latvijas uzņēmēju pirmie soļi Eiropas tirgos ir neierasti, dārgi un grūti. Jebkāds valsts atbalsts viņu eksporta darbībai liekas loģisks un gaidīts. Kā zinām no igauņu centieniem iekarot Ameriku ar savu augstākās klases degvīnu *Tueri*, reklāmas izdevumi lielajā tirgū ir samērā lieli un pagaidām nebūt ne efektīvi. Tas jo īpaši vērojams pašā reklāmas kampaņas iesākumā: iekarota tikai niecīga tirgus daļa, kas nespēj šos izdevumus segt.

Jāšaubās, vai Igaunijas preces veidols te varētu daudz ko palīdzēt. Kaut šajā noteikti dārgajā kampaņā precīza vieta izvēlēta mistiskām igauņu meža laumiņām, sakāmvārdiem un dažām ziņām par tālo ziemeļzemi un *Tueri* augstā cena norāda uz izmeklētu kvalitāti, tā veidols iespējamo pircēju ieinteresē, tomēr vēl nepārlicina un neaicina uz dzēriena pirkšanu. Pieņemot, ka izveidotā reklāma ir saistīta ar vēl nepazīstamām, līdz šim svešām igauņiskām mistērijām, mums tūlīt jādomā, kas no tā ir noderējies, lai ar šo tiešām ļoti labo dzērienu iepazīstinātu pasauli. Nenoliedzami, reklāma iegūst ar igauņu simboliku, tāpat pievilcīgo iesaiņojuma veidolu. Taču, domājot par milzīgo Ameriku, liekas, ka prātīgāk būtu vispirms ielauzties kādā tās nomalē vai atsevišķā štatā. Salīdzinājumam: Eiropā labi pazīstamās itāļu konfekšu firmas *Perugina* pārstāvji ļoti agresīvi, intensīvi un sekmīgi apmeklē veikalus, bārus un restorānus Havaju salās, lai izmēģinātu savu roku samērā izolētā un mazā tirgū. Te itāļi sekmīgi apvieno reklāmu, izskatīgo konfekšu kārbu, preču paraugus, personīgos kontaktus un stāstus. Lai gan arī igauņi sāk uzmanīgi. Viņi ievieto

savus sludinājumus žurnālā, kas ir labi pazīstams tādās aprindās, kur izmēģina visu. Ņujorkas privātos klubos viņi piedāvā sava degvīna malciņu ar vienu dzērveni uzkodām. Kā nojaušam, jau pāris piemēri rāda, cik ārkārtīgi grūti ir saskaņot privātas firmas reprezentācijas un sludinājumu programmu ar plašu valsts veidola iedzīvināšanu dažādos tirgos. Nebrīnāmies, ka tagad labi pazīstamā zviedru valsts brūžu eksporta marka *Absolut* tikai ar vienu vārdu norāda, ka šis degvīns nāk no zviedru zemes. Saistošās *Absolut* reklāmas kampaņas tā arī paliek patstāvīgas un ar valsts saimnieciskiem plāniem un preču pārdošanas stratēģijām nesaistītas. Manuprāt, vispiemērotākais valsts atbalsts jaunai vai vismaz vēl nepazīstamai Latvijas precei ir tieša vai netieša ES pieļauta subsīdija Latvijas ražotājiem, kuri plāno savu preci pārdot izmeklētās Savienības dalībvalstīs. Ļoti iespējams, ka tas nebūs plaši izreklamēts Latvijas preces nacionālais veidols, bet izdevīgāks atbalsts citā formā, piemēram, izglītība un apmācības eksporta preču un pakalpojumu tirgotājiem.

Pasaulē tirdzniecības veidolus vairāk izmanto patstāvīgi tirdzniecības kooperatīvi. Amerikā valsts atbalstu viņi saņem ar nodokļu atļaidēm, kas sekmē kooperatīvu kustību. Kādam Kalifornijas kooperatīvam ir savs veidols un izslavēts vārds *Sunkist*, ko lieto tikai labas kvalitātes apelsīniem. Kooperatīvam ir sava iepirkumu un pārdošanas politika. Tā svaigo un saldēto apelsīnu sulu un apelsīnu tirgus kontrolē liela nozīme jau turpat gadsimtu ir apvienības lielajām, vēsajām noliktavām. Ar tām kooperatīvs nodrošina maksimālu un vienmērīgu preču plūsmu tirgos visu gadu. *Sunkist* pēdās iet Amerikas dzērveņu audzētāji ar marku *Ocean Spray*.

Savukārt Oregonas štata piekrastes Tilamukas apriņķa mazās pienotavas ir apvienojušās savā ražošanas un sadales kooperatīvā. Tas rūpējas, lai ar *Tillamook* vārdu piedāvātie sieri un citi piena produkti vienmēr atbilstu iepriekš noteiktiem vienveidīgi augstas kvalitātes standartiem. Kooperatīvā tirdzniecība atmaksājas. *Tillamook* vārds, veidols un produkti ir iecienīti pašmāju un Vašingtonas štatos.

Rietumanglijas sieru meistari izmēģina citu, mazāk efektīvu, bet viņiem vairāk piemērotu pieeju tirdzniecībai. *English West Country Farmhouse Cheesemakers, Ltd.* sadala līdzīgi iesaiņotus augstas kvalitātes dažādas garšas sierus ar ražotāja pienotavas skatu uz iesaiņojuma. Kopīgais veidols ir *Farmhouse Cheddar* ar pienotavas papilduzrakstu un norādi *Made on the Farm*. Pazinēji iepērkas, vadoties pēc garšas.

Man nesaprotamāks šķiet reklāmas un veidolu trūkums labiem, bet Amerikas pircējam svešiem poļu sieriem, pat ar nepārtulkotiem nosaukumiem.

Īri reklamē savu labo *Dubliner* siera marku. Taču šos abus kvalitatīvos sierus Amerikā pārdod lēti, stipri zem augstās tirgus cenas, kādā turas jau sen iepazītie Francijas un Šveices sieri. Tāpēc man šķiet pilnīgi aplam, ka dažas aviosabiedrības ceļotājiem maltītes beigās piedāvā mazus, atsevišķi ietītus mīksta siera kumosīņus franču "smejošās govīs" veidolā. Veikalos šo marku redz reti. Tādējādi man rodas aizdomas, ka šī govīs smejas par tiem, kas mazajā siera kumosā ievēro kādu kvalitatīvu īpašību.

Liekas, ka kvalitātes, reklāmas, iesaiņojuma un veidola lieta joprojām paliek neizprasta valstīs, kur tikai rodas nopietnāka interese par eksportu. Ne poļi paši, bet kāda dāņu firma tirgo labas poļu žeļejas ar *Danish Choice* vārdu, bet ungāri kā savu pārdod pašķidro ukraiņu medu. Dāņu medus man liekas slavējams, bet poļus manos pirkumos tomēr izkonkurē kanādiešu *E.D. Smith Preserves* ievārijumi, kur saglabātas veselas ogas un augļi. Lai gan šai firmai ir grūti sacensties ar amerikāņu konkurentiem, kas jau agrāk ieņēmuši redzamākās vietas lielveikalu plauktos.

Kooperatīva reklāma ir nopietni apsverams tirdzniecības elements, kas var papildināt uzņēmuma tirdzniecības programmu. Tā Šampanas vīndari jau sen seko saviem *brālēņiem* Konjakas apriņķī, gan turoties paši pie savas vīnotavas markas, jo viņu intereses ir šaurākas. Konjaka pazinēji labi zina, ka īsts konjaks var nākt tikai no Konjakas, līdzīgi kā īsts šampānietis – tikai no Šampanas, kur tas ražots, pildīts un nogulējies vēsajos Reimsas apkārtnes pagrabos. Nepārsteidz, ka Konjakas un Šampanas manta tirgū tiek vērtēta krietni vien augstāk par citiem brendijiem un dzirkstošiem vīniem: kvalitāte un reklāma nodrošina attiecīgu pieprasījumu un augstāku cenu.

Tomēr jāatzīst, ka privāto un kooperatīvo firmu sludinājumi un preču markas, īpaši ar nacionālu veidolu, ir grūti savienojamas ar specifiskām valsts interesēm un valsts iestāžu programmām un interesēm. Kā pieminējam iepriekš, Latvijas tēls nevar būt pievilcīgs un saimnieciski izdevīgs visiem pircējiem. Katram no viņiem ir savas prasības. Katram vislabāk patiks paša veidotais un izvērtētais Latvijas tēls.

Latviešu tēli zināšanu laikmetā

Iepriekšminētie piemēri man atgādina senāku laiku saimniecisko dzīvi. Mājās garšojot Amerikas veikalā nopirkto poļu sieru, es jūtos kā lauku tirgū, kur vērtību noteic garša un kvalitāte, kā arī ražotāja reputācija.

Agrāk Somersetas tirgū pie Aglonas tur pārdodamo zemnieks man piedāvā pagāršot uz naža gala, bet modernā rūpniecība un tirdzniecība šīs iespējas gandrīz samazina. Tāpēc visbiežāk es paļaujos uz veikala labo slavu. Reizēm ievēroju pārdevēja, varbūt viņa zemes veidolu. Īstenībā mans risks ir mazs. Mārčiņa īsta Parmas siera nemaksā daudz, un pusmārčiņu kūpināta Švarcvaldes šķinča varu pagāršot arī kādā citā maltītē. Bet ja kvalitāte neapmierina, atlikušo varu nest atpakaļ.

Manuprāt, Latvijas tēla veidošanu joprojām esam atstājuši vieglprātīgā pašplūsmā. Jā gan, mūsu labo slavu vairo Latvijas Nacionālā opera, citi latviešu mākslinieki šeit un uz ārzemju skatuvēm, mūsu sportisti, kuri var lepoties ar internacionāliem sasniegumiem. Joprojām grūti iedomāties risku, kas būtu saistīts ar operas biļetes iegādi; neesam pārāk norūpējušies par to, ka kādam no mūsu amerikāņu draugiem varētu apnikt skatīties visas senās ēkas mūsu Brīvdabas muzejā. Esam pārliecināti, ka viņi nopirks sava ceļojuma atmiņām kādu piemiņas lietu vai izvēlēsies labu mākslas darbu. Izvēle ir liela un interesanta. Parādīt Okupācijas muzeju ārzemju ciemiņiem vienkārši uzliekam par savu pienākumu. Manuprāt, labāk būtu izvēlēties dažus Latvijai īpaši vajadzīgus un tāpēc izkopjamus tēlus.

Man visvairāk rūp tie Latvijas tēli, ko kopīgi un atsevišķi dažādās nozarēs veido mūsu vecākie un jaunākie zinātnieki, mazāko un lielāko firmu īpašnieki un vadītāji. Zinām, ka uzticamas un strādīgas Latvijas tēls paver durvis nopietnām, lietišķām pārrunām. Zinām arī to, ka Latvijā saražots, uz ārzemēm nosūtīts brāķis vēl ilgi atbaidīs daudzus potenciālus partnerus. Tāpat viņi ievēros katru neatbildēto vēstuli, sūdzēsies par nesarunāto cenu pielikumu. Fiksēs katru aizkavēšanos un ievēros katru pēc kukuļa pastiepto ķepiņu. Labi paveikto paslavēs, bet tālu pasaulē un bieži saviem konkurentiem par to vienmēr nestāstīs. Par Latvijas zinātni arī daudz nerunās pat mūsu draugi. Jāsecina, ka tieši tagad, zināšanu laikmeta sākumā, par Latvijas zinātnieku sasniegumiem un mūsu uzņēmēju spējām maz kas zināms jeb attiecīgs Latvijas tēls tikai veidojas. Taču ikvienas valsts labo slavu ceļ tieši cilvēks.

Īpaši detalizēti šo iedomāto cilvēku es diemžēl nepazīstu, un arī manas iespējas ārzemju kolēģus iepazīstināt ar izciliem Latvijas studentiem šodien ir ierobežotas. Bet arvien priecājos par latviešu jauniešiem. Jo viņi visur Rietumos atstāj vislabāko iespaidu kā ļoti vēlami nākamie zinātniskie līdzstrādnieki. Atļaušos raksturot man pazīstamos, labākos Latvijas studentus saimnieciskās zinātnēs un mākslās kā nozīmīgus Latvijas daudzveidīgā tēla veidotājus. Tie ir jaunieši, kuri nes sev līdzīgu savu un

vienlaikus arī savas Latvijas tēlus. Ar viņiem der iepazīstināt pasauli vairāk un mērķtiecīgāk.

- ◆ Viņi uzvedas ētiski.
- ◆ Viņi ir lietišķi un lietpratīgi.
- ◆ Viņi mācās apbrīnojami ātri un daudz.
- ◆ Līdzīgi jauniešiem citās Baltijas jūras valstīs viņi ir samērā gatavi uzticēties citiem.
- ◆ Saziņā ar ārzemniekiem viņi augsti vērtē godīgu sadarbību.
- ◆ Lai arī ne sevišķi izpalīdzīgi, viņi labprāt piedalās vadības konsultācijās un lēmumos.
- ◆ Meklējot darbu, viņi ir izvēlīgi.
- ◆ Viņi cenšas apvienot savas zināšanas ar noderīgām iemaņām un sakariem. Viņi daudz ceļo un mācās no redzēta, dzirdētā un piedzīvotā.
- ◆ Viņu pašlabuma orientācija ir tik mērķtiecīga, ka sociālās atbildības izjūta pagaidām palikusi neizkopta.

Citiem vārdiem, šie studenti ir lietišķi noskaņoti jaunie vadītāji. Viņi sasniegs daudz. Jaunieši necenšas ilgstoši pārcelties uz ārzemēm, bet viņiem tīkamākas ir ārzemju firmas, to vadītāji. Viņiem ir saprotamāka šo firmu darbība. Pašreizējie studenti būs tie, kuri daudz palīdzēs Latvijai iesaistīties ES. Viņi ir Latvijas labās nākotnes pārstāvji. Veiksmīgākie Latvijas tēlu veidotāji. Iekļaujiet viņus savos Latvijas tēlos!

II daļa

KONCEPCIJAS SAIMNIECISKAI IZAUGSMEI

Saimnieciskā izaugsme nav vis brīnumains ražošanas un sadales iekārtas veidojums, ko uzlabo ar jauniem naudas un zināšanu ieguldījumiem. Tā daudz vairāk ir sadarbīgu attiecību veidojumi, kur dominē nevis tradicionālais, bet gan jauna veida kapitāls. Tas ir tā dēvētais intelektuālais kapitāls, ko saprotam kā zināšanu un iemaņu apguvi un ko allāž var papildināt, kā arī sociālais kapitāls, vide, kur valda augsta līmeņa uzticamība un ražīga sadarbība. Pārmaiņu situācijās sociālais kapitāls ātri nodilst, tāpēc vienmēr jāatjauno un jāpapildina.

Tie, kas ir iepazīnušies ar lielajām pārmaiņām Latvijas un visas pasaules ekonomiskā, sociālā un politiskā vidē, ir gatavi apsvērt un izvēlēties ekonomiskās teorijas un prakses principus mērķu un plānu izvēlei. Lielākā pagājušā gadsimta pārmaiņa ir tā, ka saimnieciskai attīstībai vairs nepietiek ar tīri ekonomiskām funkcijām. Tās tagad ir pastāvīgi jāpapildina, īpaši raugoties, lai saimnieciskie nolūki, mērķi un politiskās prioritātes būtu saskanīgas ar tautas unikālām vajadzībām, vēlmēm un spējām.

Agrāk zināmās ekonomiskās funkcijas principiāli nemainās, bet iesaistīta jaunā, sev piemērotākā vidē. Arī šajā pa daļai haotiskā sistēmā jādodomā un jāpārdomā par tautai piemērotu līdzekļu iegūvi un iesaisti saimnieciskos procesos, par lietpratīgu līdzekļu sadali, sekmīgāko uzņēmumu stiprināšanu, par patēriņu, taupību un daudz ko citu.

Bieži vien liekas, ka profesionālu ekonomistu uzskatos šāda saimnieciskā ir racionālas darbības augstākā izpausme, proti, gan tauta, gan ražotāji un patērētāji vienmēr domā racionāli un uzvedas pārdomāti.

Tā nav. Tāpēc centīsimies izprast, kā īsti darbojas uz tirgu orientēta saimniecība. Atcerēsimies, ka zināšanu laikmetā valda ne tikai visu zinoši priekšnieki un labākas mašīnas, bet arī gudras un izdarīgas darba saimes. To paturot prātā, iemācīsimies izmantot racionālas saimnieciskās principus, savienojot tos ar mūsu tautas maz mainītām sadzīves un darba normām.

Citiem vārdiem, saimnieciskā attīstība nav vienkārši atdalāma no visas

tautas attīstības. Ekonomiskās problēmas nav atrisināmas tikai ar ekonomisko politiku vien, palīgā jādod reformas, kļūdu labojumi un vienkārši papildinājumi no citām tradīcijām, uzskatiem par pareizo un mainīgo sociālo vidi. Ekonomiskie principi jāpvieno ar ētiskiem, kā arī savā vidē sociāli pieņemamām uzvedības normām.

No otras puses, nav iespējams celt tautas labklājību bez nopietniem saimnieciskās dabas uzlabojumiem.

Lasītāj! Sargies no tīri racionāliem ekonomistiem! Viņi ir tie, kas divpadsmit gados neko nav aizmirsuši un neko nav mācījušies. Viņi ir tie, kas tautas vajadzībām uzdomājuši celt optimālā lieluma un pareizas jaudas sojas pupu dzirnavas un maizes ceptuvi. Ja neuzmanīsies, varēsi katru dienu ēst vienīgi diētiski sabalansētos sojas plāceņus! Lai gan Latvijā, manuprāt, nav pārāk jābaidās no šādas drūmas nākotnes. Kaut kas tāds varētu notikt tikai tuksnesī, ko apdzīvo tā dēvētie "ekonomiskie cilvēki". Un kā labi zinām, tādi vairs dzīvo tikai vecās ekonomikas teoriju grāmatās.

Otrā daļā es esmu izvēlējis vairākus principus, idejas un piemērus, kas man liekas noderīgi attīstības apsvērumiem Latvijā. Daži no tiem ir gan konservatīvi, gan samērā nemainīgi, kaut vai naudas politikā un naudas lādes saimniekošanā. Citi prasa ļoti nopietni pārdomātas un apsvērtas reformas izglītībai un pētniecībai.

Attīstību lielā mērā noteic lietišķā kultūra. Ja plāni ar to disharmonē, izglītības reformas nav efektīvas, valsts pārvalde labi nefunkcionē un ar grūtībām saglabātais vai nesēn iegūtais kapitāls tiek izniekots. Pat ja attīstības stratēģijas un izaugsmes programmas pieskaņosīt uzskatiem, kas dominē saimnieciski aktīvā tautas daļā, arī tad dažkārt būs nepieciešamas noteiktas pārmaiņas vadītāju un viņu līdzstrādnieku domāšanā. To prasa Latvijai svarīgā sadarbība ar ES, kas pati ir radniecīgu kultūru zeme un daudzu tautu apvienība.

VIII

Izaugsmes modeļi, to trūkumi un plāni šodien

Sāksim ar domu, ka stratēģijas, plāni, modeļi un paradigmas savā būtībā maz atšķiras un mūsu vajadzībām uzskatāmi kā sinonīmi, jo visi ir saistīti ar lielākiem vai mazākiem saimniekošanas plāniem. Dažus no tiem, piemēram, stratēģiskos nolūkus, darbvedības principus un procedūras rutīnas darbiem Amerikā vēl šodien uzskata par samērā pastāvīgiem un pat nemainīgiem priekšrakstiem.

Salīdzinot ar pirmajā daļā teikto, šajā grāmatas daļā es tik daudz neizvairos no plānveidīgas domāšanas, cerot, ka manus apsvērumus savai plānošanai izmantos valdība un pārdomās uzņēmēji. Šie plāni nav arī sevišķi riskanti. Tomēr lūdzu lasītājus šeit norādītos plānus nepiesaistīt ilgākam laikam. Neveiksmes ar iecerēm un plāniem norāda uz to, ka pārmaiņas nāk pārāk ātri un mēs vienkārši tās laikus nesaredzam vai nespējam labi pielāgoties. Mums vēl nav universālas sistēmas, uz ko varam paļauties, pievienojot tai savus agrāk izstrādātos plānus. Drošības pēc plānu pamatā visgudrāk ir vadīties pēc labākās pieredzes.

Tematiski šajā nodaļā visvairāk analizēšu tautas attīstības stratēģijas, kur liela nozīme ir gan vispārējiem, gan specifiskiem sabiedriskiem mērķiem, tāpat neskaidrībai, laika faktoram, kā arī politiska rakstura konfliktiem. Tā Latvijā pašreiz valda situācija, kas, salīdzinot ar citām valstīm, raksturojama kā nebeidzamu lielu pārmaiņu virkne.

Izaugsmes plānu pamatos ir vispārzināmi jēdzieni par saimniecisko attīstību, progresa (vai regresa) vērtējumi un tālākas paradigmu revīzijas, kas palīdz saistīt mērķus ar dažādiem plāniem vai to daļām. Par plāniem es uzskatu visus priekšrakstus un norādījumus mērķu noteikšanai un sasniegšanai, tostarp arī stratēģiskos nolūkus, politikas formulējumus, operatīvos plānus, procedūras, budžetus, tāmes un citas norādes. Jauki un patīkami, ja šie dažādie plāni virza saimniecisko darbību vienā tautai vairāk vai mazāk pieņemamā virzienā, kas šodien nav viegli izdarāms. Kā jau minēju iepriekš, nav ne vēlams, ne iespējams iet tālāk un mēģināt tos visus

saliedēt kopā. To nepieļauj straujās un negaidītās pārmaiņas. Šajā sakarībā mēs augsti vērtējam ar ilgtermiņa nozīmi izdevušās lielās reformas (Szentes 2002). Latvijā tādas ir agrārā reforma un eksportējamo pārtikas produktu kvalitātes uzlabojumi pēc Pirmā pasaules kara. No praktiskā viedokļa vēl svarīgākas reizēm ir saimniecisko vadītāju pieļautās vai ieviestās, sākumā gluži necilās, mazās reformas (piemēram, nesen paplašinātās īpašuma tiesības Ķīnā), kas īstā laikā un vietā kļūst populāras un negaidīti izvēršas par nozīmīgiem attīstības faktoriem.

Turpmāk apskatīšu vienu no galveniem teorētiskiem jēdzieniem un modeļiem, ko parasti tieši saista ar saimniecisko izaugsmi, kas savukārt kalpo visas tautas attīstībai. Saimnieciskā izaugsme vienlaikus ir gan līdzeklis, gan process tautas attīstības nodrošināšanai.

Iekšzemes kopprodukts

Iekšzemes kopprodukts (IKP) ir visbiežāk lietotais galvenais saimnieciskās izaugsmes rādītājs. To veido saražoto un pārdoto preču un pakalpojumu galīgais (tālāk nepārdotais) patēriņš četrās iespējamās kategorijās. Atskaites sistēma ir rūpīgi izstrādāta un tāpēc garantē to, ka nekas nav pieskaitīts vairāk kā vienu reizi. Šīs idejas un ar to saistītās formulas autors ir Nobela prēmijas laureāts, Hāvarda Universitātes krievu tautības profesors Sīmons Kuzņecs. Dace Vilne un Juta Birzniece skaidro (2001), ka IKP ir starptautiski pazīstamais *Gross Domestic Product (GDP)*, ko izsaka ar Kuzņeca formulu:

$$GDP = C + I + G + X_n,$$

kur

C apzīmē patēriņu tā parastā nozīmē;

I ir ieguldījumu summa;

G norāda uz izdevumiem valsts uzdevumu izpildei;

X_n ir neto eksports vai eksporta un importa starpība.

Pati IKP definīcija jau norāda uz tā nepilnību. Ne velti viens no lielākajiem IKP kritiķiem ir pats Kuzņecs. Viņš uzskata, ka IKP pieaugums ne vienmēr atspoguļo saimnieciskās izaugsmes progresu. IKP tikai viens pats nav izmantojams par izaugsmes raksturotāju un rādītāju.

Latvijā, tāpat citur pasaulē, lielāko IKP daļu veido patērētāju pirkumi. Salīdzinot ar valsts izdevumiem, šie ieguldījumi ir samērā zemi. Latvijas IKP samazina arī imports, kas būtiski pārsniedz Latvijas eksportu. No-

minālās cenās 2003. gadā IKP ir 6 322 miljoni latu ($C = 3\,984$, $I = 1\,824$, $G = 1\,317$, $X_n = -803$).

Pēdējā laikā tas Latvijā pieaug gandrīz par 10 procentiem gadā. Šis ES valstīm neparasti augstais kāpums tomēr ir diezgan svārstīgs, ne velti, piemēram, 2003. gadā nokrita gan līdz relatīvi augstajiem 7,5 procentiem. Protams, tas ir dabisku procesu rezultāts, kas norāda: ja neuzlabosies attīstības stratēģija un uzņēmumu darbība, tad arī šis attīstības ātrums, līdzīgi kā dažās citās valstīs, samazināsies. Ne mazāk reāls ir risks palikt uz vietas. Ceru, ka tas ierosina Latvijas saimnieciskos vadītājus mainīt proprocijas IKP saturā, rūpēties par pietiekamiem ieguldījumiem ražības celšanai, domāt par lielāku patēriņu pašu mājās un citur.

IKP vērtējumi parasti neuzsver pārmaiņas preču, pakalpojumu un ieguldījumu kvalitātē. Arī cenas vēlāk bieži pārrēķina nacionālās valūtās no faktiskajām (nominālām, bez inflācijas) uz reālajām, kā arī dažādiem internacionāliem pirkjspējas salīdzinājumiem. Citiem IKP pētījumiem un vērtējumiem var izmantot otru, t. s. izmaksu pieeju. Šīs divas pamatpieejas var saistīt ar citiem specifiskiem jautājumiem saimnieciskā politikā, piemēram, ienākumu un peļņas pētniecībā.

IKP statistika nav domāta, lai uzskaitītu visus ekonomiski noderīgos labumus. Tur nav iekļauti daudzie mājsaimnieču darbi, arī brīvi iegūstamie un baudāmie labumi, piemēram, dabas skaistums. Par to jāmaksā nav, un arī IKP tā nav. Latvijas IKP statistikā, kaut nepilnīgi, ir iekļauta tā dēvētā "ēnu ekonomika", kas visus rādītājus pavairo gandrīz par 18 procentiem. Šos rādītājus – nelegālo aktivitāti un korupcijas efektus, kas dažādos veidos kavē Latvijas izaugsmi, ir neiespējami novērtēt. Ja nu vienīgi der atcerēties, ka šis atbaidošais kavēklis gan samazina Latvijas IKP, gan valsts pievilcību ārzemēs.

Ne mazāk svarīgi, bet parasti neizvērtēti trūkumi, kas var novest statistiskās avantūrās, ir dažādi mainīgas vērtības pakalpojumi ārstniecībā, darbā apgūtas profesionālās iemaņas un amatniecība mājās. Nākotnē noteikti pieaugs izdevumi par vides sakopšanu, jo tā kļūs ekonomiski vērtīgāka.

Daļu no IKP trūkumiem ir radījuši paši teorētiķi. Gan ekonomikas teorētiķi, gan praktiķi nereti atbalsta vairākus viņiem noderīgus, tomēr reāliem mērķiem un apstākļiem nepiemērotus saimnieciskās attīstības modeļus. Šie vienkāršoējumi nesaskan ar saimnieciskā dzīvī novēroto, jo katra situācija ir nedaudz unikāla. Pat skatoties uz mazo Latviju, Rīgā redz iespējas lietot vienus modeļus, Valmierā citus. Taču svarīgākais tomēr ir

pats unikālais cilvēks, vienalga, vai uzņēmuma vadītājs vai viens no darbiniekiem.

Šādu darbinieku grupa savukārt veido savdabīgu uzņēmumu ar jaunām spējām. Katrā ziņā, Latvijai aizejot no padomju industrializācijas tālāk, jaunajā zināšanu laikmetā, pienāk brīdis, kad jāspēj maksimāli izkopt un izmantot darbā katra cilvēka spējas un talantus. Visvērtīgākie būs neaprēķināmie censoņi, kuri spēj izrauties no mazāk aktīvās masas un rādīt priekšzīmi citiem.

Nepietiekamie modeļi

Meklējot jaunas paradigmas, atrodam arī visām teorijām un modeļiem raksturīgus trūkumus. Katrs paraugs tiek veidots zināmos apstākļos, kas ar laiku pārvēršas pats vai tiek mainīts apzināti. Ikviens modelis un paradigma atspoguļo vienkāršotu, parasti jau stipri novecojušos realitāti. Vecākais modelis parasti ir dziļāk iesēdies ekonomisko teoriju folklorā un zinātniskā literatūrā, jo, gluži kā Ādama Smita brīvā tirgus skaidrojums, balstās uz agrākiem vērtējumiem un atradumiem. Tie palīdz pārvērtēt zināmās vai gaidāmās pārmaiņas un veidot kaut ko vairāk piemērotu noteiktai situācijai vai projekta mērķiem.

Atgādinu, ka pārmaiņas šodien ir lielas, notiek negaidīti un neparedzēti strauji. Tomēr vairākums šodienas ekonomisko modeļu, kaut varbūt apzināti nepilnīgi veidotu, papildinātā vai citādi pārveidotā formā ir izmantojami. Tos var izmantot vai pēc apstākļu analīzes nelietot nemaz.

Citur, jauniem apstākļiem dominējot, nākotne ir tik neskaidra, ka nebijušo ideju un modeļu piemērotība ir grūti aprēķināma un tāpēc arī nav pierādīta. Latvijas apstākļos noteikti neatmaksājas veidot saimniecisko stratēģiju ar stiprām valsts svirām un lielām patēriņa un ieguldījumu plūsmām. Latvijā pašā tagad gandrīz vairs neatrast tādu tirgu, ko dažiem produktiem var vēl veidot ar valsts varu. Svarīgāk un izdevīgāk ir meklēt tādu atbalsta modeli un sērijas, kurās kalkulācija balstās uz paritātes (PPP) principiem, respektīvi, kas tieši saistīta ar iedzīvotāju ienākumiem un pirktspēju. Latvijas attīstības vērtējumos es cenšos izvairīties no statistikas problēmām. Visos gadījumos PPP kalkulācijās ir atrodamas kļūdas vai nepilnības, ko rada izvēlētā preču un pakalpojumu groza ierobežotā izvēle un saturs. Dažbrīd, lai izvairītos no negaidītām un īslaicīgām IKP svārstībām, salīdzinājumiem lietoju kā atsevišķu, tā piegādu caurmēra skaitļus.

Atcerēsimies, ka īstajā tirgus ekonomikā parādās gan jaunas preces un pakalpojumi, gan jaunas tehnoloģijas, kas ar IKP izmaiņām vien nav pietiekami novērtējamas.

Atgriežoties pie IKP būtības un tā ietekmētās saimnieciskās izaugsmes, der atcerēties, ka Smita laikā, t. i., industriālās revolūcijas sākumā, izaugsmes jēdzienu saista ar vairākām, agrāk īpaši neuzsvērtām, tomēr ekonomiski nozīmīgām parādībām, tostarp mazattīstīto starptautisko tirdzniecību, lielāku ražošanas uzņēmumu izveidošanos, specializētu darba dalīšanu un neatgriezenisku atteikšanos no merkantilisma principiem. Tā kā brīvā tirgus ideju atbalsta nelieli uzņēmumi Lielbritānijā un pamazas, Tomasa Džefersona iemīlētās ģimeņu saimniecības Amerikā, tā laika ekonomisti paredz, ka saimnieciskā izaugsme virzās pati no sevis, solīti pa solītim, ar maziem valsts uzdevumiem, izglītības un tehnoloģiju ieguldījumiem ražošanas apstākļu uzlabošanā. Pretējā galējība parasti saistās ar utopiju, kas mainīgo tirgus cenu vietā pieprasījumu un piedāvājumu prasa noteikt sabiedrības nozīmīgiem ierēdņiem. Pirmais izaugsmes variants pieļauj lielas dažādības un gandrīz nemaz neierobežo citu ražotāju un patērētāju vēlmes. Otrais vairāk saistās ar lielāku diktātu un vienlīdzību ikdienas patēriņā. Parasti šis patēriņš gan ir diezgan ierobežots, lai veicinātu citas, mazāk materiālas patēriņa dziņas. Vairākumā gadījumu sabiedrība atrod sev kopumā piemērotu prasību līdzsvaru, tomēr vienmēr tas nav iespējams. Ar kara komunismu nevar nodrošināt ne ražošanu, ne taisnīgu vienlīdzību labumu sadalē. Situācijās, kas prasa ilgāku laiku problēmu atrisinājumiem, ražošanai un vēlamajai sadalei paredzētie ieguldījumi nerealizējas pietiekami plaši un ātri. Kā izsakās angļu labākās sabiedrības ļaudis: "Mums nekad netrūkst trūcīgo." Tādu, protams, netrūkst arī utopiskās diktatūrās.

Politikas un uzdevumu kontrasti

Jau ilgi pirms Kuzņeca ekonomistu uzmanību sev pievērs patēriņa, darbaspēka un ieguldījumu (arī unikālā zemes) loma augstas un zemas konjunktūras apstākļos. Daudzas viņu atziņas ir respektējamas un piemērotas modernai pasaulei.

Viens no saimnieciskās sistēmas galveniem uzdevumiem ir optimāli, no stratēģiskā viedokļa pat maksimāli iesaistīt darbā visus privātā sektora un sabiedrības līdzekļus. Darbs, kas palicis nedarīts, nav uzkrājams un

paveicams vēlāk. Tas ir zaudēts. Pārejot no lauksaimniecības laikmeta uz industriālo, pamanām, ka ne vienmēr ir iespējams lietderīgi izmantot visus līdzekļus. Ģimenes locekļi, kuri var palīdzēt lauku saimniecībā, nevar atrast sev līdzīgu vietu modernā rūpniecībā. Paši to nevar arī mazākspējīgie valsts iedzīvotāji. Šī situācija prasa radīt kādu īpašu izaugsmes modeli un politisku pārliecību.

Otrs lielais uzdevums ir gādāt par ekonomiski un sociāli pieņemamu dzīves apstākļu nodrošinājumu. Nekāds noslēpums nav industrializētas sabiedrības grūtības atrisināt šāda rakstura problēmas. Pēc Latvijas Universitātes profesora Jāņa Porieša (2001) domām, četras piektdaļas no Latvijas iedzīvotājiem ir trūcīgi. Šai politiķiem vērā ņemamai tautas daļai augstāks IKP noteikti būtu vēlams.

Savukārt ekonomistu iemīļotais Nobela prēmijas laureāta, Ņujorkas Universitātes profesora Roberta Solova izaugsmes modelis (kas uzsver kapitāla un darba faktoru nozīmi) nekādi neizceļ tik ļoti svarīgo ražības faktoru dinamiskā attīstībā. Solova modelis liekas novecojies un nepilnīgs arī Latvijas situācijai.

Meklējot piemērotas idejas saimniecības modeļiem Latvijā, skatos Tomasa Šentesa (*Szentes* 2002) salīdzinājumus un Malkolma Gillisa un viņa kolēģu populāro darbu par saimniecisko izaugsmi un redzu, ka šīsdienas Latvijai piemērotu alternatīvu ir pārsteidzoši maz. Jaunākais, ko šeit lasām, ir diskusijas par mazattīstīto zemju īpašām problēmām. Tādas man ir pazīstamas, bet Latvijas starp tām nav. Ekonomistu ierastā pieeja ir sagādāt šim valstīm pietiekamu kapitāla un darbaspēka pieplūdumu. Pārdomājot dažādos projektos un programmās ieguldītos un izniekotos milzu līdzekļus, nāku pie pārliecības, ka katra tikai ekonomiskās teorijās iesakņojusies pieeja ir pati par sevi sterila. Tā augļus nenes.

Tāpēc arī turpmāk atsakos analizēt Smita klasiskās brīvā tirgus teorijas. Uzskatu par nevajadzīgu skaidrot lasītājiem internacionālās ekonomikas pamatprincipus ar samākslotiem piemēriem par vēlamo specializēšanos vilnas un vīna ražošanā vai tirdzniecībā starp Lielbritāniju un Portugāli. Lai gan zinu, ka profesors Vasilijs Leontjevs vēl nesen literatūrā ievieš tā saukto Leontjeva paradoksu. Proti, līdz šim augsti respektētas izaugsmes teorijas modeļi nesaskan ar saimniecisko praksi. Adaptētais modelis nedod paredzētos rezultātus. Tā arī nolieku pie malas profesora Solova modeli.

Pārdomāju Latvijas keinsiešu ieteikumus pacelt ekonomiskās rosības un labklājības līmeni ar deficītiem valsts budžetā, lai nodrošinātu darbu tiem, kas nevar atrast. Tā kā vietējais tirgus ir par mazu šādai ekonomiskai

pašapgādei un ES šādus deficītus rūpīgi ierobežo, redzu, ka tik smalki gājieni Latvijai un citām Eiropas valstīm vairs nav piemēroti. Arī par šo pieeju nav vairs ko teikt. Tāpat nekā saistoša vai izmantojama neredzu atbaidošajos Kubas un Ziemeļkorejas paraugos.

Uzskatu, ka modernā sabiedrībā ir ļoti daudz darāmā pie sabiedrības, respektīvi, valsts atbalstu un ierobežotu finansējuma. Man simpātiskākās ir tā dēvētās neoklasiskās pieejas teorijas un modeļi. Kaut arī no tām izmantoju tikai dažus stūrakmeņus, pāris idejas, kas man liekas īpaši piemērotas Latvijas izaugsmei nākamajos desmit gados.

Arī šajā izvēlē ir savi paradoksi. Neoklasiskās teorijas ir tuvas situācijai, ko varam iedomāties vai vērot brīvā vai puslīdz brīvā tirgū. Proti, tiešs uzsvars uz brīvu izvēli tirgū, uz mazierobežotu personisko brīvību un uz samērā lielām īpašumtiesībām, kas ir pievilcīga un noderīga bāze tālākas attīstības ceļu izvēlei.

Divi izaugsmes uzdevumi

Te nonākam pie jau minētajiem diviem pamatuzdevumiem, kas ir saistīti ar IKP un tradicionāliem ražošanas līdzekļiem. Varam pieņemt, ka augsta līmeņa vadītāji izaugsmes plānu pieņemšanā izmantos Latvijas ekonomiskajā statistikā apkopoto informāciju par šo ražošanas faktoru lietojumu un IKP komponentiem. Ļoti iespējams, ka tās analīzei būs vairāk politisks, ne saimniecisks raksturs. Protams, mēs gribētu, lai tiktu pārdzēta augstāka līmeņa labklājība jau vistuvākajā laikā, tāpat nevajadzētu būt pārsteigtiem par cerībām uz augstām minimālām algām un zemām cenām. No otras puses, dzirdēsim iebildes par pārmērīgi ierobežoto un nepietiekami izvēršušos uzņēmējdarbību, kā arī smago birokrātijas nastu visās Latvijas dzīves jomās. Tāpēc mūs nepārsteidz cita Nobela prēmijas laureāta, Stanforda Universitātes Hūvera institūta pētnieka Milтона Frīdmana aizrādījums, ka agrākās sociālisma valstīs pārāk viegli var aizrauties ar ļoti smagu un pārāk dārgu sabiedriskā sektora pakalpojumu sistēmas veidošanu.

Parasti diskusijas par saimnieciskās politikas stratēģiju noved pie viēiem pieņemama kompromisa. Ja programmas tiks vērstas uz ātrāku un lielāku IKP izaugsmi, tās noteikti būs konservatīvi orientētas, proti, vispirms jārūpējas par pietiekamiem ienākumiem, tā sacīt, lielāku maizes rīcienu.

Taču varam sagaidīt pārlicinošus pretargumentus no tiem, kas uzsver tā dēvēto Džīni (*Corrado Gini*) koeficientu, kas kopīgi ar Tautas Attīstības Indeksu būtu izmantojams trūcīgo iedzīvotāju sociālās labklājības celšanā. Džīni indekss ir relatīvo ienākumu vienlīdzības un nevienlīdzības mēraukla. Pēdējā nereti pieaug līdz ar lielāku IKP. Džīni indekss ir populārs radikālo sociālo reformistu aprindās. Tāpēc man drusku jāironizē par ieteikumiem tūlīt pēc IKP pieauguma sākt reformas, kas nodrošinātu ienākumu vienlīdzību.

Džīni gan papildina IKP rādījumus, bet nedod nekādus ieteikumus. Nevienlīdzība nereti pieaug ar lielāku IKP. Džīni indekss 0,0 norāda, ka noteiktā situācijā visi iedzīvotāji saņem vienus un tos pašus zemos ienākumus. Skaitlis 1,0 norādītu, ka visus ienākumus saņem viens pats cilvēks. Tā, piemēram, Igaunijā jau 1993. gadā Džīni indekss ir 39,5. Tas norāda, ka zemākie 10 procenti iedzīvotāju saņem 2,4 procentus no visiem ienākumiem, bet 10 augstākie – 31,3 procentus. Savukārt Latvijā Džīni indekss 27,0 tobrīd rāda, ka zemākie 10 procenti saņem 4,3, bet augstākie 10 procenti – 22,1 procentu no visiem ienākumiem. Jau gadu vēlāk Latvijā vērojama progress uz igauņu sasniegumu pusi prasa ieviest tā dēvētos progresīvos nodokļus, kuru uzdevums – vairo vienlīdzību. Īstenībā ienākumu sadale katrā no Baltijas valstīm ir diezgan pieklājīga, līdzīga Japānai un Kanādai. Tā rāda, ka nepieciešams veidot sociālas atbalsta programmas atsevišķām iedzīvotāju kategorijām (lielāku riecieni), bet ne ķerties pie fundamentālas ienākumu pārdales.

Jaunākais brīdinājums nāk no Starptautiskā Valūtas fonda. Tā Eiropas nodaļas vadītājs Maikls Deplers (*Depler* 2004) atgādina, ka IKP ir audzis pietiekami tikai pirmajos ES darbības gados, kad ES arī varēja tikt galā ar augstām sociālo pakalpojumu prasībām. Lai cik tas arī izklausītos brutāli, Deplers pieprasa jau tagad sākt samazināt šo pakalpojumu izmaksas, lai vēlāk spētu tos vispār nodrošināt.

Sniegšu tikai vienu piemēru. Deplera ieteikums vispirms attiecināms uz veselības aprūpi laikā, kad iedzīvotāju masa Eiropā noveco. Strauji mainās strādājošo un nestrādājošo demogrāfiskās proporcijas. Taču medicīnas tehnoloģijas ir tik uzlabotas, ka šodien īstais jautājums medicīnā ir augstās izmaksas, nevajadzīga vai apšaubāma ārstniecība gan ES, gan Amerikas kontinentā.

Grūti noticēt, ka samērā nelielais strādājošo skaits nākotnē tiešām uzturēs augošo nestrādātāju masu tās iecerētajā labklājības līmenī. Tas vairs nav tehnoloģiju un ekonomikas jautājums. Domājot par industrializētas

sabiedrības apgādi, jau tagad apzināmies, ka tā mainīsies vēl tālāk. Jaunas politikas vadlīnijas sociālo pakalpojumu finansēšanai mēs diemžēl saņemsim vēlu. Grūti saredzamās un nepatīkamās lietās politiķi ar lēmumiem nesteidzas. Kaut vai tāpēc vien, ka visi labi zinām: ieguldījumi šo programmu atbalstam nav uzkrāti.

Neapmierinātība ar ārstniecības un sociāliem pakalpojumiem pieaug visā pasaulē. Visur gaida reformas, bet maz dzird nopietnus priekšlikumus. Arī Latvijā vistuvākā nākotnē būtu jāķeras pie šiem pārkārtojumiem. Zinot, ka ārstus un citu medicīnisko personālu nevar sagatavot tikai pāris gados un ka vismaz daļu izskoloto mediķu savlaicīgi "aplasīs" arī citas ES valstis, jāsaprot, ka reformu izvēle ir jau pie durvīm. Vēlāk tās vispār nebūs.

Alternatīvu izvēle

Kā vienmēr tautas veselības lietās līdzekļu pietrūkst. Bez augstāka IKP līmeņa nevar tikt arī pie lielākas sociālās labklājības.

Pirms izdarām attiecīgus lēmumus, jāizpēta un jāapsver vairākas alternatīvas.

1. Revidēt un izstrādāt jaunus sociālā nodrošinājuma mērķus. Tas nav kāda ierēdņa dažu dienu darbs. Te būs nepieciešamas intensīvas starpresoru pārrunas un vienošanās par nepieciešamiem līdzekļiem. Īstenībā izmaksas un citas ar naudu saistītās lietas ir aptuveni zināmas jau sarunu sākumā. Tāpēc tās var sākties bez liekas gaidīšanas, kas gan nenozīmē viegli panāktu vienošanos. No praktiskā viedokļa raugoties, sociālajās reformās tieši vai netieši ir iesaistītas ne tikai dažādas oficiālas lēmējorganizācijas un iestādes, bet arī ikviens Latvijas iedzīvotājs. Visas tautas indivīdi ir vai nu apmierināti ar reformām, to gaitu un rezultātiem, vai arī neapmierināti un tāpēc prasa saimniecisko līdzekļu pārdali saskaņā ar viņu pašu iedomātām vai reālām vajadzībām.

2. Pavairot (vai pamazināt) sabiedrības (valdības) lomu minimālas labklājības nodrošinājumam. Pašreiz veidojas situācija, kas var kļūt par lielu sabiedrisku problēmu, kas agrāk vai vēlāk noteikti prasīs valdības iesaisti. Tāpēc noteikti jāprecizē vēlamā nodrošinājuma robežas. Pašreiz tauta vēlas gan lielākus ienākumus patēriņam, gan lielākus valsts pakalpojumus. Diemžēl prasības stipri

- pārsniedz līdzekļus. Ja tās visas ievērotu, tad būtu apdraudēta sabiedrības spēja nodrošināt IKP tālāko izaugsmi un vienlaikus sniegt citus sociālos pakalpojumus.
3. Paplašināt (vai sašaurināt) nodarbinātības un ienākumu robežu, ko patērētāji paši izmantos savās interesēs. Šī alternatīva ir vienīgā, kas iesaista darbā lielāku tautas daļu, vienlaikus pavairojot valsts līdzekļus, ko izmantot sociālās programmās. Te visefektīvākā izrādās ražošana ar augstu pievienoto vērtību.
 4. Novirzīt vairāk (vai mazāk) līdzekļus dažāda veida kapitālieguldījumiem. Šī alternatīva var palīdzēt skolu un slimnīcu celšanai, bet pilnīgi nepieciešama tā ir jaunu tehnoloģiju piesaistei. Ja šādu līdzekļu nav pietiekami uz vietas, tad jāveicina uzkrāšana un jāpiesaista ārzemju kapitāls. Tas var notikt ļoti ātri, ja valsts prasmīgi koncentrē uzkrājumus savu prioritāro projektu īstenošanā. Dzīvojot ES nabadzīgākajā valstī, tūlīt saredzam nepieciešamību celt kopīgo IKP, visas tautsaimniecības ražīgumu.
 5. Īpaši veicināt eksportu, tā būtiski palielinot IKP. Jāmeklē jaunas tirgus nišas, vēl pirms tās aizņem konkurenti. Viena no sekmīgām latviešu firmām, kas darbojas IT laukā, cenšas izveidot un pārdot ārzemēs pēc iespējas augstāku un sarežģītāku pievienoto vērtību, ir SIA "SWH SETS". Šobrīd uzņēmums pārdod savus pakalpojumus Vācijas pircējam, kas tos integrē savās sistēmās un pārdod tālāk, sacenšoties tikai ar amerikāņu sistēmām. Pārdošanas apjomi aug gan pircējam, gan pārdevējam. Šis ir gandrīz ideāls atrisinājums Latvijai. Diemžēl šādu eksporta firmu vēl ir pamaz. Dažās nozarēs vajadzētu vairāk paļauties uz ārzemju kapitālu.
 6. Vēl joprojām pastāv sabiedrības prasība samazināt korupciju. Korupcija kavē lietišķu darbu un aizbaida ārzemju ieguldītājus. Šī ir viena no reālākajām iespējām paaugstināt Latvijas IKP.

Šis pārdomas nobeidzot, vēlos uzsvērt, ka sabiedriski svarīgās programmas vairs nav tikai ekonomiskas vien. Tās rodas ilgās un grūtās starpnesoru sarunās. Kā parasti, nepatīkamās lietas kavējas un prasa īpaši daudz laika. Citas atkārtoti jāskaidro, bet vēl citām jāmeklē jauni atrisinājumi, piemēram, programmu izmaksu samazināšana ar informācijas tehnoloģiju palīdzību. Sociāla rakstura programmas vienmēr ir pozicionētas politiskā un kultūras konfliktā ar kādām noteiktām vēlētāju grupām. Augstāks IKP nenāks bez lielākiem kapitālieguldījumiem. Dāsnas sociālās programmas vienmēr apdraud IKP izaugsmi. Latvija joprojām nevar at-

ļauties apēst "sēklas naudu". Par daļu no šiem ieguldījumiem mēs maksājam ar ES piešķirto naudu. Taču ES nemeklē lielākus ēdājus, bet gan ražīgus un veiklākus sadarbības partnerus. Ja gribam ēst vairāk un labāk nekā Lietuvā, jāapsteidz lietuvieši. Ja gribam dzīvot tik labi kā igauņi, tad ar steigu jāmacās rosīties mērķtiecīgāk un vairāk. Ar nogaidīšanu vēl neviens skrējējs savu sāncensi nav noķēris. Tagad, kad durvis uz ES ir atvērtas, strādāsim paši sev un mūsu partneriem! Mācīsimies būt gudrāki un aktīvāki! Būsim uzņēmīgāki visās jomās!

Attīstības imperatīvi

Attīstības procesi nenotiek tukšumā. Tie prasa daudz kopīgu domu un darbu. Šos apsvērumus lai nobeidzam ar Porieša (2001) izteikto pārliecību: "Reālā dzīve neatliekami prasa, lai.. vadošās institūcijas.. [savu] darbību vienmēr sāktu ar Latvijas attīstības galveno mērķu noteikšanas filozofiju, to sasniegšanas pamatvirzienu koncepcijas izstrādi, stratēģiski svarīgāko ceļu izvēli, lai tad varētu izraudzīties ikdienā īstenojamās taktikas vislabākās metodes un līdzekļus."

Šis ir grūts un savā ziņā neatrisināms uzdevums. Lasītājs jau būs sapratis, ka patiesībā nav viena vienkārša, viegli pārņemama saimnieciskās attīstības modeļa. Katrai tautai ir savas nepilnīgas pieejas sociālai un saimnieciskai attīstībai.

1. Ne vienmēr mēs varam rēķināties ar loģiskiem un piemērotiem progresā pakāpieniem. Latvija šajā ziņā ir iekšēji ļoti nesaskaņīga un nesaskaņota.
2. Gandrīz visi tradicionālie modeļi uzsver aktīvu iesaisti starptautiskā darba dalīšanā. Latvijai ir iespējami aktīvāk jāiesaistās ES vietējā tirgū, kaut pārmaiņu procesi nav ietekmējami automātiski (kā to vērojam tradicionālos internacionālas tirdzniecības modeļos). Šī virzība tagad prasa daudz sapratnes un nebijušas iemaņas uzņēmumu vadībā. Mūdienu apstākļi prasa, lai iecerētais modelis iekļautu aktīvu un kompetentu saimniecisko vadību tirgus saimniecībā.
3. Pat ikdienas notikumi ved uz jaunām pārmaiņām, kas izjauc iecerēto saimniecisko stabilitāti. Kādā noteiktā brīdī viss jaunais var būt arī nepatīkams, neērts vai vienkārši neizdevīgs.
4. Tā kā pārmaiņas piemeklē visu pasauli, vairs nevar cerēt uz

automātisku un pietiekamu kapitāla plūsmu no turīgām valstīm uz mazturīgām. Šodien līdzīgas plūsmas noteic galvenokārt atsevišķu uzņēmēju savstarpējas vienošanās un sadarbība. Tāpēc arī partneru labais vārds, iekarotā reputācija un pierādītā uzticamība kļūst ar katru dienu jo vērtīgāka.

2.5. Saimnieciskās attiecības un darījumi balstās uz partneru pilnīgu iesaistīšanos tajos. Atsevišķos darījumos vairs nevar rēķināties ar saimniecisku vienlīdzību. Tā izzūd. Šis apstāklis kavē sadarbību tirgū un pievērš mazturīgās valstis daļējai, bet, iespējams, arī neizdevīgai valsts lomai. Lai šo situāciju līdzsvarotu, lielle naudas aizdevēji – Pasaules Banka un Starptautiskais Valūtas fonds – paredz nākotnē pāriet no aizdevumiem uz piešķirumiem.

IX

Ieskats dinamiskā attīstībā

Cilvēks, kurš visu mūžu ir audzināts, mācīts un nodarbināts administratīvi centralizētās komandas un kontroles struktūrās, lielās pārmaiņās jūtas apjucis un nespēcīgs. Bieži vien viņš nespēj realizēt jaunas idejas un apgūt labākas vadības iemaņas. Labākā gadījumā tāds ir savā domāšanā paralizēts. Liekas, tieši uz šādu indivīdu attiecas prinča Otto fon Bismarka teiktais: "Viņš, baidoties no nāves, izdara pašnāvību!" Līdzīgas nevarīgo pašnāvības mēs arī vērojām Maskavā padomju impērijas sabrukuma sākumā. Diemžēl pirmais, ko daži vadītāji Maskavā un Rīgā iemācās, ir rūpēties par sevi un censties pārdalīt uzticēto mantu sev par labu.

Idejas izaugsmei

Prioritāte mantas pārdalīšanā, neapšaubāmi, ļoti kavē Latvijas politisko un saimniecisko reorganizāciju. Tāpēc arī sākumā nemanām īpašus centienus atjaunot saimniecisko spēku un uzrādīt augstāku tautas IKP, bet gan vērojam smagu kritumu IKP līmenī. Šis labklājības rādītājs 90. gadu sākumā nerāda labus sasniegumus. IKP ir zemā līmenī, t.s. Džini vienlīdzības indekss uzrāda samērā izteiktu nevienlīdzību, zemāku nekā Igaunijā. Lai gan šobrīd ar darba ražīguma un pievienotās vērtības pieaugumu Džini indekss ceļas. Tomēr vēl ir tālu no tā līmeņa, kad būtu nopietni jādomā par ienākumu pārdalīšanu.

Pēc desmit gadu darba, 2003. gadā, Latvijas saimniecība, kaut arī vēl klibo un ir samērā nespēcīga, sasniedz respektējamu IKP (6 322 miljonus latu jeb 11 073 miljonu ASV dolāru) jeb 2 719 latu (4 762 ASV dolārus) uz vienu iedzīvotāju. Vairs nav šaubu, ka Latvija ir apliecinājusi savu mērķi ilgtspējīgi celt gan nacionālo IKP, gan IKP uz iedzīvotāju. Un otrādi – kaut arī līdzšinējie sasniegumi un nākotnes mērķi ir gana lieli,

priekšā vēl ir liels darbs. Jāņem vērā arī tas, ka Latvija nesacenšas tikai pati ar sevi. ES tirgos tā vispirms konkurē ar kaimiņiem, Igauniju un Lietuvu. Diemžēl bronzas medaļa ne ārzemēs, ne Latvijā pašā nav tik ievēribas cienīga kā sudrabs un zelts.

Pēdējā laika sasniegumi nav saistīti ar īstiem saimnieciskās darbības uzlabojumiem. Latvijas ekonomika vēl strādā izteikti ekstensīvi, maz mainot eksporta ražojumu struktūru. Kaut arī lielo pārmaiņu laiks prasa jaunas idejas un svaigus risinājumus attīstības problēmām Latvijas iestādēs un uzņēmumos, tautā kļīst visdažādākie ierosinājumu un saimniecisko utopiju sakausējumi. Daudzi no tiem ir novecojuši, citi pilnīgi nevietā, un tikai nedaudzi ir tiešām piemēroti uz ES tirgu orientētas saimniecības dinamiskai attīstībai.

Viens no maniem mērķiem, šo grāmatu rakstot, ir pievērst lasītāja uzmanību saimnieciskai izaugsmei noderīgām idejām. Šim nolūkam esmu atlasījis, manuprāt, no daudzām visveiksmīgākās. Cenšos tās nevienam neuzspiest. Tomēr esmu pārliecināts, ka vismaz daļa no manas izvēles ir pamatojama sīkāk.

Mans pirmais ekonomikas profesors, Oregonas Universitātes vadības skolas dekāns Viktors Moriss eksāmenos studentiem bieži uzdod jau agrāk uzdotus jautājumus. "Tas nav taisnīgi," viņi saka. "Ir gan," atbild Moriss, "ekonomikā mēs vienmēr sastopamies ar tiem pašiem vecajiem jautājumiem, bet atbildes uz tiem allaž jādod citādas!" Tāpēc arī agrāk izteiktie vērojumi un spriedumi par saimniecisko attīstību bieži vien jau ir novecojušies. Paliek idejas, kas vērtējamas kā pašas par sevi. Svarīgi ir jautāt, kas mainījies.

Meklējot atbildes, es vispirms izvēlos idejas, ko pasaulei sniedz vairāki Nobela prēmijas laureāti. Viņu uzskatiem, kas dažkārt arī novecojuši, pasaulē ir sava vieta. Tos nevar ignorēt. Citādas atbildes sniedz ekonomikas mācībspēki Čikāgas, Hāvarda un Stanforda universitātēs, kā arī citās respektējamās Amerikas augstskolās. Protams, šīs idejas ar laiku veido manus ieskatus un pārliecību par to, kas piemērots pārmaiņām bagātās saimnieciskās sistēmās jau tagad. Būdami politiski konservatīva un ekonomiski liberāla rakstura, tie kopumā domāti samērā agresīvai uzņēmēju un vadības paaudzei, kas ir sevišķi ieinteresēta pati kopā ar saviem darbiniekiem pārveidot un uzlabot iestāžu un uzņēmumu darbību. Manu izvēli pastiprina piecdesmit gadu pieredze vadošās situācijās un vērojumi gan Amerikā, gan Baltijas valstīs.

Pēc maza ievada tālāk es sniedzu samērā īsus komentārus par, manuprāt, svarīgiem ideju avotiem. Esmu pārliecināts, ka šī kārtība lasītājus ierosinās manis rakstīto pārlasīt vairākkārt, izanalizēt savai situācijai raksturīgāko un tad izvēlēties optimālo apvienojumu patīkamam un nodevīgam vadības darbam.

Nenoliegsim, ka savus uzskatus mainām ļoti lēnām (tas arī izskaidro vismaz dažas mūsu neveiksmes) un tāpēc savās atziņās un pasākumos ietver tikai daļu no svarīgākiem uzlabojumiem. Atzišos, ka man šīs personiskās izaugsmes procesi nav sveši un ka bija vērts tos apgūt un tādējādi orientēties uzdevumos, kas kādeiz arī bijuši jauni un nepierasti. Esot noteiktā (ne vienmēr ideālā) vietā un laikā, prasmīga uzskatu izvēle man ir tikai palīdzējusi.

Uzskatu avoti saimnieciskās attīstības lietās

Pašlaik sev negaidītu uzmanību pievērš tie ekonomisti un pasaules pārmaiņu vērotāji, kurus agrāk ievēroja samērā maz. Daži no viņiem savu laiku par saimnieciskās attīstības gaitām maz interesējās. Vienubrīd šķiet, ka tās īstenībā nosaka un vada ar kapitāla plūsmām, bet citreiz pareizāk liekas šīs lietas atstāt vai pat uzdot privātiem uzņēmējiem.

Šodien esam nonākuši pie pārliecības, ka saimniecisko attīstību visvairāk var veicināt nevis valsts vadītāji un ekonomisti, bet gan dažādu saimniecisko vadītāju, pircēju, ieguldītāju, izglītotāju un ražotāju uzskati. Un vēlētos, lai visi šie interesenti spētu ātrāk vienoties par pārmaiņu raksturu un piemērotiem lēmumiem, kas ļautu sastrādāties, virzīt dažādos procesus vienā visiem vairāk vai mazāk pieņemamā virzienā.

Iespēju robežās es cenšos neatkārtot uzskatus, ko esmu izteicis savās agrāk izdotās četrās grāmatās latviešiem. Tiem lasītājiem, kuriem jāatjauno pamatzināšanas ekonomikā, iesaku ieskatīties šim nolūkam pilnīgi pietiekamā Daces Vilnes un Jutas Birznieces (2001) eksperimentālajā mācību grāmatā "Ekonomika".

Pats saimnieciskās attīstības jēdziens ir neskaidrs. No vienas puses, tas atspoguļo ekonomisko darbību ar pakāpenisku ienākumu pieaugumu. Šī procesa ilgstošais raksturs saimniecisko izaugsmi saista ar pārmaiņām citos attīstības procesos, kas tāpat prasa samērā plašu pieeju, jo pasaulē ekonomika nav izolēta. Bez tam patērētāju uzvedība nebūt nav

atkarīga tikai no ekonomiskiem apsvērumiem. Šobrīd vairāk nekā jebkad te jāreķinās ar mūsdienu sabiedrības sociālām, politiskām, kulturālām, izglītības, tehnikas un institucionālām realitātēm. Principā šī pieeja atbilst ekonomikas neoklasiskai pieejai un t. s. jaunās izaugsmes teorijām.

Kaut arī mani uzskati stingri balstās uz tirgus orientētu saimniecisko dzīvi, tomēr neuzskatu par vajadzīgu šeit izklāstīt savu viedokli par ekonomiskās attīstības principiem no Ādama Smita līdz Kārļa Marksa domubiedriem. Pirmie ekonomisti modelē stabilu situāciju, kur nelielas pārmaiņas vienkāršu preču un produktu piedāvājumā un pieprasījumā allaž līdzsvaro mainīgas cenas un citas likmes brīvā, mazierobežotā tirgū. Šajos apstākļos saimniecību lēnām uzlabo ar specializētu darba sadali un aktīvu piedalīšanos tirgošanas procesos. Gandrīz lieki teikt, ka šādas izejvielu un vienkāršu preču tirdzniecības sistēmas neatbilst šodienas mainīgajai un dinamiskajai attīstībai. Tādu sistēmu šodien ir grūti atrast.

Savukārt marksisti ir gan klasisko teoriju kritiķi, gan sekotāji. Viņi ir sabiedriskā kapitāla aizstāvji un centrāli plānotas un vadītas saimniecības piekritēji. Kā to rāda marksistu praktiskās neveiksmes visā pasaulē, viņi mēģina iedzīvoties apstākļos, kas vairs nesaskan ar cilvēces saimniecisko un sociālo attīstību. Šī utopiskā pieeja ir galīgi nepiemērota mazām valstīm ar nelielu, būtībā tikai iekšzemes tirgu. Tagad Latvija vairs nav ieslēgta kādas lielvalsts plānotās sistēmas pasūtījumos un laimīgā kārtā nav paļāvusies arī uz saimniecisko autarkiju. Latvija un tās iedzīvotāji cenšas iesaistīties starptautiskos tirgos un izvēlēties sev piemērotāko.

Latvijas izvēlētai saimnieciskai politikai neder arī lorda Džona Meinarā Keinsa ieteikums nepietiekamo pieprasījumu iekšzemes tirgos vairot ar deficītiem valsts budžetā. Vispirms jau tāpēc, ka to izdarīt ir grūti pat ļoti veiksmīgās birokrātijās, jo pārdevēji un pircēji parasti nevēlas mainīt savas lomas. Otrkārt, viņus arvien vairāk ierobežo Eiropas Centrālā banka, Pasaules Banka, citi aizdevēji un naudas dalītāji. Taču svarīgākais ir tas, ka Latvijā, tāpat kā citās mazās zemēs, jau pastāv noteikta ražošanas un sadales struktūru specializācija.

Tāpēc nekas daudz nebūs panākts, piemēram, ar vietējiem ražotājiem piešķirtām subsīdijām pavairojot Latvijas iedzīvotāju spēju aktīvāk pirkt un patērēt uz vietas ražoto. Mēs tāpat neapēdīsim daudz vairāk lētas

rupjmaizes, cūkgaļas vai zivju konservu, nenovalkāsim vairāk apakšbikšu pāru un katrs neizdzersim mucām alus.

Lielāks pieprasījums Latvijas ražojumiem ir meklējams ārzemju tirgos. Praktiskā pieredze jau rāda uz šīs mehāniskās pieejas trūkumiem. Privātais sektors ar laiku ir iemācījies pielāgot savus saimnieciskos mērķus valsts finanšu politikai. Pieprasījuma paaugstināšana šajos apstākļos vairs nav iedarbīga.

Principā vēlos izcelt galveno, kas Latvijai saimnieciskai izaugsmei ir vajadzīgs, iekļaujoties ES, vairāk eksportējot un tā nodrošinot augstāku nodarbinātības līmeni un lielākus tautas ienākumus. Ja arī iesaiste ES tirgos prasa nopietnus domu un darba ieguldījumus Latvijas uzņēmumu pārkārtošanā, šī virzība ir daudzsološa. Tā sola aktīvāku un spēcīgāku konkurētspēju jaunajos tirgos, tehnoloģiskus jauninājumus un augstāku darba ražības līmeni, patērētāju izvēles dažādošanos, sasniedzot augstāku dzīves līmeni un, jau netiešāk, nevajadzīgu valsts iestāžu funkciju samazināšanu. Šajos procesos izšķiroša ietekme ir tautā valdošajiem uzskatiem par individuālo brīvību un privātīpašumu, darbu, ienākumiem un sociālo atbildību. Šāda izaugsme sakņojas saimnieciskos uzskatos, kas raksturo jau minēto neoklasisko pieeju. Arī tajā ir atrodami atšķirīgi uzskati (*Gillis et al.* 1996), ko pārstāv vairāki ekonomisti, no Ņujorkas Universitātes Nobela prēmijas laureāta Roberta Solova līdz citam Nobela prēmijas laureātam Čikāgas Universitātes profesoram Robertam Lūkasam (*Lucas* 2002). Solovs, vairāk pazīstams kā ekonomisko tendenču aprēķinātājs, savos apsvērumos vairāk balstās uz tīri ekonomiskiem principiem, kam diezgan nenoteikti pakārto citus. Lūkass un viņa domubiedri uzsver, ka šāda pieeja samazina izglītības un līdzīga mērķa ieguldījumu sociālo vērtību un nozīmi. Nosveroties uz Lūkasa pusi, šī man liekas Latvijas apstākļiem pareizākā un piemērotākā pieeja. Manuprāt, Lūkasa uzsvars uz izglītību un jaunu iemaņu apgūšanu kā izšķirošu faktoru ražības celšanā un zinātnes attīstībā ir Latvijai šodien īpaši svarīgs, piemērots un nepieciešams.

Šī pieeja nav "iesaldēta" kādā vienā ekonomiskā teorijā, materiāli orientētā filosofijā, iedomāti racionālā ideoloģijā vai pašnoteiktā stabilitātē. Tieši otrādi, tā balstās uz pārliecību, ka saimniecisko problēmu atrisinājumus nosaka daudzu jo daudzu indivīdu zināšanas, pieredze un personiskās prioritātes. Tās visā pasaulē ir dažādas. Ļoti atšķirīgi ir arī attīstības procesi.

Pārmaiņu laiks

Latvijas nākotnei nav piemērojams tikai viens modelis. Apstākļiem pieskaņojamu paradigmu var radīt, apvienojot vairākus. Latvijas saimnieciskai izaugsmei īpaši noderēs to ekonomistu uzskati, kuri attīstības jautājumos vairāk vēro un pēta problēmas, kas raksturīgas Latvijai un citām zemēm, kas pašreiz virzās no viena liela pārmaiņu perioda uz otru. Tāpēc arī es šīs grāmatas otrai daļai izvēlos tēmu loku no populārās Raisa Universitātes rektora Malkolma Gilisa un viņa Hārvarda Universitātes kolēģu sastādītās ekonomikas mācību grāmatas (*Gillis et al.* 1996). Autori ir centušies rakstīt neitrāli un tāpēc visaptveroši. Atzišos, ka daudz no tur rakstītā esmu izlaidis un tikpat daudz pielicis klāt. XI nodaļā, kur īpaši bija jārunā par stabilas fiskālās (valsts kases) monetārās (naudas) politikas vēlamību Latvijas apstākļos, par padomiem ļoti pateicos kolēģim Džordžtaunas Universitātē, profesoram un banku lietu ekspertam Jurim Viksniņam.

Izvēloties tematiku, visvairāk vados no diviem vecākiem avotiem. Pirmais ir Nobela prēmijas laureāts V. Artūrs Luiss (*Lewis* 1955), kura uzskati man liekas svarīgi tāpēc, ka trūcīgajās Karību jūras salās uzaukušais Luiss vēl šodien ļoti labi saprastu vairākumu Latvijas saimniecisko problēmu un tās iedzīvotāju rūpes par nodarbinātību un pietiekami ienesīgu darbu. Agrāko cukurniedru plantācijās smago darbu uzņēmusies moderna tehnika, taču mazpamazām šais vietās izaug tūrisma un tekstilrūpniecības nozares. Luiss vispār izceļ vēlamību trūcīgo valstu iedzīvotājiem pašiem rūpēties par savas attīstības priekšnoteikumiem, ar to saprotot mieru un kārtību visā valstī, iedzīvotāju patiesu vēlēšanos uzlabot savu materiālo stāvokli, iekrāt kaut vai mazu kapitālu un pēc iespējas labāk sagatavoties iecerētiem darbiem. Interesanti, ka Rietumindijas salās šodien sastopam daudz mazo uzņēmēju. Acīmredzot ekonomiskai izaugsmei nepieciešamas tādas idejas, kas stiprina iedzīvotāju pārliecību un gatavību sekmīgi iesākt un izmantot savā dzīvē pārmaiņu nestās iespējas. Bez šādas rosības agrākie laukstrādnieki joprojām konkurē darbos, kur ieguldījumus izdara un lielāko peļņas tiesu patur ārzemju ieguldītāji. Gluži kā Karību un Havaju salās, arī Latvijā jāsamazina nodarbinātība lauksaimniecībā, bet par saimniecisko vadītāju primāro uzdevumu jāklūst rūpēm par iedzīvotāju pilnvērtīgu nodarbinātību. Ja arī šodien trūcīgās mazo salu valstis (Barbadosa, Tobago un Trinidāda un

Maurīcijas sala) nespēj strauji celt savu saimnieciskās attīstības līmeni (IKP), taču augstā nodarbinātība palīdz tām labi iztikt pat grūtākos apstākļos. Agrāko vergu, dzimtcilvēku, ilgtermiņa līgumstrādnieku pēcnācēji nav lieli kapitāla krājēji, toties viņi izmanto visas iespējas izglītoties un uzlabot savu dzīvi. Viņiem raksturīga atbildība pret saviem darba devējiem, savām ģimenēm, savu valsti un sabiedrību. Šo salu attīstība rit palēnām, iegūstot jūtamu ieskrējieni tad, kad ārzemju ieguldītāji sāk celt viesnīcas tūristiem.

Bez augstāka nodarbinātības līmeņa Latvija nevarēs īsti uzlabot savu iedzīvotāju labklājību. Šo secinājumu varam saukt par Luisa novēlējumu un aicinājumu.

Savukārt profesors Vīksniņš lasītājiem iesaka izlasīt ar Frīdmaņa balvu godalgoto Hernando de Soto darbu par kapitāla mistēriju, nopietniem domātājiem – Ņujorkas Universitātes profesora Viljama Īsterlija darbus par saimniecisko attīstību.

Tālāk es pievērsos jau citām, iepriekš pieminētā Nobela prēmijas laureāta Roberta Lūkasa idejām un atzinumiem par procesiem, ko viņš vēl šodien dēvē par industriālo revolūciju. Kopā ar citiem attīstības pētniekiem arī Lūkass šos jautājumus skar plašākā skatījumā. Jāpiebilst, ka viņš savu augsto reputāciju ir ieguvis, izceļot intelektuālā kapitāla nepieciešamību saimnieciskā izaugsmē.

Atgādināšu, ka intelektuālo kapitālu veido zinātniskais darbs, izglītība, apmācības un pieredze, ko devuši šie ieguldījumi. Tāpat kā Luisa, arī Lūkasa pieeja prasa plašu skatu un spēju savās koncepcijās iestrādāt vairāku disciplīnu uzskatus. Šī pieeja ir daudzveidīga, nevienam neuzspiež nekādas doktrīnas un neiesloga īpašā ideoloģiskā mucā.

Šāds plašs skats īpaši svarīgs ir šodien, kad zināšanu laikmets papildina un daļēji arī nomaina industriālās revolūcijas viļņus. Šodien vēl ir svarīgi tradicionālie kapitālieguldījumi ražošanas iekārtās, materiālu un preču uzkrājumos, bet ne mazāk nozīmīgi jau ir privātie un sabiedriskie ieguldījumi izglītībā un pašmācībā, savstarpēja uzticamība un sadarbība.

Pēdējā laikā Lūkass veic monetārās politikas padomnieka pienākumus Federālajā Rezerves bankā Mineapolē. Viņš pats izsakās, ka saimnieciskā izaugsme bez stabilas naudas ir grūti iedomājama, bet nav neiespējama. Skaidrs, ka, domājot par banku politiku, viņam ir grūti šķirties no šī daudzpusīgā industriālās revolūcijas temata.

Saimnieciskā izaugsme pēc Otrā pasaules kara

Izanalizējis Pensilvānijas Universitātē uzkrāto salīdzinošo informāciju, Lūkass nonāk pie ļoti nozīmīgiem secinājumiem par nepieredzēti lielajiem saimnieciskiem sasniegumiem pēc Otrā pasaules kara, kaut arī vērojami ļoti dažādi attīstības tempi. Tāpēc ekonomiskā nevienlīdzība šodien pasaulē ir tik liela, ka turīgās valstis turpina savus attīstības procesus ļoti straujā tempā, bet nabadzīgās valstis vairs arī nespēj tās panākt. Šajā sakarībā pat augsts Latvijas sasniegums, piemēram, 7 procentu ienākumu pieaugums uz "galviņu" ir 560 dolāru. Tas nav daudz lielāks par 2 procentu ieguvumu tepat kaimiņos, Somijā. Tā nu spriežu, ka jauniešu atbalstam Somijā jau tagad ir gandrīz trīsreiz vairāk līdzekļu nekā latviešiem. Tāpēc arī šie ziemeļnieki daudz vieglāk var nodrošināt savējiem izglītību, kāda ir piemērota zināšanu laikmetam. Lūkass domā, ka šāda nevienlīdzība, kas vēl spilgtāk saredzama salīdzinājumos ar īsti mazturīgām tautām, šodien visvairāk kavē cilvēces attīstību. Tāpat viņš ir pārliecināts, ka atrisinājums nav ne meklējams, ne atrodams mantas pārdalīšanā.

Strauja izaugsme ir samērā nesena parādība. Darba ražīguma pieauguma tempi sāk līdzināties pasaules iedzīvotāju pieaugumam tikai ap 1800. gadu, bet to strauji pārsniedz pēc 1900. gada. Pirms tam pasaulē dominē lauksaimnieku tautas, kas savu ražību lēnām uzlabo, tā pieļauj to valdītājiem un zemes lielīpašniekiem, piemēram, muižniekiem, dzīvot tiešām labi; taču ražības pieaugumu burtiski apēd arvien pieaugošais iedzīvotāju skaits. Labklājība ceļas tad, kad iedzīvotāju struktūra ir nostabilizējusies.

Latvijā, ko pasaule uzskata par vidēji turīgu, lielāks dabiskais iedzīvotāju pieaugums tuvākā nākotnē nav gaidāms.

Augstāku ražīgumu tagad var gaidīt tikai no tālākiem saimnieciskās dabas uzlabojumiem un piemērotākiem vietējiem un ārzemju investoru ieguldījumiem. Manuprāt, tas ir iespējams, jo Latvijas ekonomiskās attīstības potenciāls pēc pievienošanās ES ir kļuvis cerīgāks.

Kopš 1960. gada ienākumi pieaug gandrīz visur pasaulē. Visstraujāk tas notiek ASV, Kanādas, Lielbritānijas, Austrālijas un Jaunzēlandes valstu grupā, kur ienākumi uz vienu iedzīvotāju 2000. gadā ir dubultojušies un tuvojas 18 000 dolāriem (1985. gada cenās). Šai grupai līdzās turas Japāna, kuras attīstība vēl nesēn bija ļoti strauja, bet pēdējos gadus ieslīgusi atplūdus un zināmā nevarībā. Šīm saimnieciski augsti attīstītām

valstīm seko turīgās Eiropas zemes, to skaitā Vācija, Francija, Nīderlande un Skandināvijas valstis, caurmērā tuvojoties 15 000 dolāru ienākumu līmenim. Šo triju vadošo grupu atsevišķo valstu pozīcijas mainās un mainīsies samērā nedaudz atkarībā no viņu saimnieciskās politikas tālāko pārmaiņu rezultātā. Jāpiebilst, ka šobrīd divas Skandināvijas valstis jau ir apsteigušas pārējās savas grupas valstis.

Latvija atrodas ceturtais grupas beigās, kurā ietilpst pārējās Eiropas valstis, kurām seko piektā grupa (divas trešdaļas no pasaules iedzīvotājiem) ar mazāk attīstītām Āfrikas un Āzijas valstīm. Ceturtaī grupai, ņemot vērā tās ekonomiskās struktūras un uzņēmumu profilus, ir grūtības sasniegt pat 6 000 dolāru ienākumu līmeni. Izvērtējot šo attīstību, šķiet, ka pieminēto 6 000 dolāru līmenis varētu būt viens no pirmajiem lieliem un tomēr drīz sasniedzamiem Latvijas saimnieciskās attīstības mērķiem. Tas būtiski celtu ienākumu un pirktspējas līmeni, kā arī palīdzētu vairota ietaupījumus un ieguldījumus. Lai gan tāpēc nevajadzētu uzreiz ķerties pie Latvijas industriālās attīstīšanas. Tas ir pārāk riskants un no ES viedokļa pat nevēlams solis: izcelt vienu vai divas nozares. Šāda politika ir līdzīga lauksaimniecības subsīdijām: ar tām var iekrist dārgās un gandrīz mūžīgās pabalstu programmās, kas atņem līdzekļus citām vērtīgām nozarēm. No praktiskā viedokļa valstij vislabāk būs atbalstīt izglītību un apmācības vispārīgām un specifiskām vajadzībām. To pieļauj arī ES. Šāds atbalsts saņemtu arī pozitīvus Latvijas vērtējumus salīdzinošos UNDP ziņojumos ar *Human Development (HDI)* tautas attīstības indeksa (TAI) skaitļiem. TAI iekļauj aprēķinus par iedzīvotāju izglītību un pirktspēju, dzīvotspēju un mūža garumu, kā arī dažādiem citiem labklājības rādītājiem. Gandrīz lieki teikt, ka izšķirīgs šķiet moments, kad palielinās krājēju noguldījumi un saimnieciskā attīstība izaug virs ierastā patēriņa. Šis fenomens ir dažādi sasniedzams. Vai nu nebūsim dzirdējuši anekdotes par taupīgajiem skotiem, bet vai esam ievērojuši viņus kā citīgus ieguldītājus? Nabadzīgajā Ķīnā taupība un krāšana ir stingri iegājusies tradīcija. Tāpēc apšaubāms šķiet labums, ko var dot viens labs attīstības modelis nepiemērotos apstākļos. Lielais pieeju salīdzinātājs, Ungārijas Zinātņu akadēmijas loceklis, profesors Tamass Šentess (*Szentes 2002*) norāda, ka agrākās, t. s. sociālisma valstis vēl nav atradušas savas nākotnes atslēgu. Šentess liek manīt, ka šais zemēs iecerētais progress nebūt nav garantēts. Tā kādreiz bagātajā Haiti visi meži ir nokurināti, plantācijas noplicinātas un visa sabiedrība nīkst bēdīgos apstākļos. Līdzīgi arī mēs varam šaubīties, vai Latvijas lielajam

koku un kokmateriālu eksportam būtu jāpārvērš mūsu mežu vērtības importētās precēs tūlītējam patēriņam. Labāk priecāsimies, ja arvien lielāka šo ienākumu daļa pārvērtīsies ieguldījumos. Tā nebūt nav tikai pašu apņēmības lieta. Attīstības progresu Latvijā, tāpat kā Igaunijā un Lietuvā, visvairāk nosaka privātā sektora uzņēmēju (ar vai bez ES sākotnējiem pabalstiem) attiecības ar ārzemēm. Iespējamā valsts loma parasti ir minimāla un, protams, nepietiekama.

Atgriezoties pie varbūtējā 6 000 dolāru mērķa (varam izvēlēties arī 6 000 eiro), tas liekas piemērots, lai Latvija pierādītu, ka tā savā izaugsmē tomēr nemitīgi tuvojas ES sasniegumiem. Manuprāt, šis ienākumu kopums spēj ne vien nosegt labklājības deficītus Latvijā, bet arī nodrošināt veselīgus vietējos ieguldījumus un normālus sabiedriskos pakalpojumus.

Izaugsmes gaita

Atskatoties uz industriālās revolūcijas laiku rietumvalstīs, Lūkass rēķina, ka strauja saimnieciskā izaugsme tiešām ir samērā nebijis fenomēns. Tur, kur to varētu sagaidīt jau agrāk, īpaši mazākattīstītās lauksaimniecības zemēs, darba ražības sasniegumus "apēd" iedzīvotāju skaita pieaugums. Tāpēc arī ilgu gadus, īstenībā gadsimtus, gan rietumvalstīs, gan citur pasaulē vienkāršie lauku ļaudis dzīvo apmēram vienādos apstākļos, iztiekot ar aptuveni simts dolāriem gadā uz vienu "galviņu". Raksturīgi, ka labklājības kvalitāte un līdz ar to arī iedzīvotāju kultūra šeit ilgi nemainās.

Līdz ar uzlabojumiem lauksaimniecībā mainās arī iedzīvotāju savstarpējās attiecības. Šīs pārmaiņas var būt ļoti ātras, apstrīdamas un tomēr neizbēgamas. Tā tas notiek Latvijā pirms Pirmā pasaules kara. Saimnieki pērk mašīnas. Laukstrādnieki plūst uz amatniecības un rūpniecības darbiem. Turīgo lauksaimnieku dēli un meitas sāk studēt. Saimnieki kļūst par pirmajiem kapitālistiem. Valstis, kurās attīstās rūpniecība, piedzīvo lielas un interesentas demogrāfiskās pārmaiņas, ko izskaidro gan ar agrīno tehnoloģisko uzlabojumu nozīmi, gan arī ievērojamo iedzīvotāju skaita pieaugumu visā pasaulē.

Lūkasa pirmais galvenais novērojums māca, ka, industrializācijai pieaugot, rūpniecības valstīs ļoti samazinās dzimstība un rodas jauni iedzi-

votāju nodarbinātības veidi ar augstāku darba ražību. Šis ir arī lielās nevienlīdzības sākums.

Pāris simts gados vadošā grupa (Lielbritānija, Amerikas Savienotās Valstis, Kanāda, Austrālija un Jaunzēlande) samērā ātri sasniedz savu vadošo saimniecisko lomu. Ienākumi visātrāk pieaug pēc 1960. gada. Pirmā grupā no apmēram 9 000 (1985. gadā) dolāriem tie paceļas gandrīz līdz 18 000 pagājušā gadsimta beigās.

Šai grupai ļoti cieši seko Japāna ar 14 000 dolāru robežu. Vadošā Rietumeiropas grupa (Francija, Vācija, Nīderlande un Skandināvijas valstis) sasniedz 12 000 dolārus. Tālāk nāk ceturta grupa ar mazāk industrializētām valstīm Eiropā un Dienvidamerikā, kur ienākumi ir zem 6 000 dolāriem. Tai seko piektā, trūcīgo valstu grupa (jeb visas pasaules iedzīvotāju divas trešdaļas) ar caurmēra ienākumiem 1 500 dolāri.

Lūkasa otrs galvenais novērojums nesaskan ar citkārt iecienīto Solova ilgtspējīgas attīstības modeli. Proti, ar šī modeļa palīdzību panāktais ražības pacēlums izrādās nepietiekams, lai nodrošinātu vienmēr uzlaboto fizisko kapitālu pat ar samērā stabilu iedzīvotāju skaitu. Stabilam progresam ir nepieciešami apvienotie augstāku zināšanu un tehnoloģiskas dabas uzlabojumi, ko Solovs, cieši turoties pie tīri ekonomiskas analīzes, neuzsver. Īstenībā tieši ieguldījumi intelektuālā kapitālā atmaksājas visefektīvāk. Tie arī ir īstais stūrakmens moderno valstu attīstības pamatos.

Domājot par 20. gadsimta Latviju, jau redzam gan jauninājumus lauksaimniecībā, gan moderna rūpniecības laikmeta iezīmes, gan pozitīvas pārmaiņas iedzīvotāju domāšanā. Vispirms ievērojam laukstrādnieku ģimeņu nespēju nopietni uzlabot savus dzīves apstākļus, vēlāko darbaspēka noplūdi uz rūpniecības pilsētām, kā arī strauji augošo skološanās līmeni. Padomju laika industrializācija Latvijai nenes lielus labumus. Ieguvumi galvenokārt aiziet rūpēm par padomju iebraucējiem un viņu pajumti, skolām un slimnīcām. Pēdējos gados attīstību kavē lēnā pārkaršana uz tirgus saimniecību. Principā tomēr skaidrs, ka saimnieciskai izaugsmei ir vajadzīga moderna sociālā iekārta ar privātpašuma institūcijām, stabila demogrāfiskā situācija, pietiekams fiziskais kapitāls, kā arī mērķtiecīgi, saimnieciskai attīstībai piemēroti ieguldījumi tehnoloģijās un intelektuālā kapitālā. Arvien pieaugot augstākas vērtības vajadzībām un prasībām, derētu vēl īpaši padomāt par labākām, koleģiālām un konstruktīvām attiecībām darbā.

X

Idejas plāniem un vadībai

Hārvarda Universitātes profesors Jozefs Šumpeters savā laikā norāda, ka viena no attīstības problēmām ir tā, ka jauninājumi pēc savas būtības mēdz būt gan konstruktīvi, gan destruktīvi. Šis fenomens izskaidro mūsu lielo pretestību pret citu kultūru un sabiedrību pārstāvju atnestām pārmaiņām. Tas arī atgādina, cik grūti mums nākas piemērot savus uzskatus, pārlicības un pat visvienkāršākās darbības šīm eksterni ierosinātām pārmaiņām. Tā, piemēram, ne jau valoda vien kavē ES noteikumu un direktīvu tulkojumus. Latviešu administratīvā kultūra tiem vienkārši neatbilst. Ar laiku redzēsim, ka precīzāki tulkojumi mums jau veido jaunu praksi, daļu no divām kultūrām un līdz ar to sava veida pāreju uz ES pasauli.

Atziņas mainīgā pasaulē

Tālāk nedaudz analizēšu viedokļus, kas man kļuvuši tuvi Amerikā un tagad liekas noderīgi Latvijai. Atzīstos, ka ne vienmēr pilnīgi pievienojos šo autoru uzskatiem.

Un tomēr esmu nācis pie pārlicības, ka modernu tirgus saimniecību nevar izveidot tikai ar racionālu un loģisku ekonomisko politiku vien.

Mēs netaisāties dzīvot vienkāršotā ekonomiskā sistēmā, bet gan modernā sabiedrībā. Tādā, kur uzmanības centrā nav tik daudz kapitāla plūsma no vienas valsts uz otru, bet radošais cilvēks ar izkoptām spējām un savām personiskām un sociālām prasībām. Šādā sistēmā sekmīgi darbojas sabiedrības atbalstīti privātuzņēmēji. Tie ar interesi vēro jaunāko zinātniskos atradumus un izlietojumus. Viņi rada cilvēcīgākus, sociāli patīkamākus un ekonomiski efektīvākus darba apstākļus un lielākus materiālos sasniegumus, kas savukārt spēj nodrošināt līdzsvaru un lielāku pietiekamību kulturālās, saimnieciskās un sociālās dzīves jomās. Tāpēc

der pamanīt, ka pat lietišķā pasaule ietver dažādus uzskatus par mūsdienu problēmām, nodarbes jomām un dažādām kultūrām.

Tāpēc ir svarīgi apzināties, ka vēlamo saimniecisko politiku parasti vislabāk izveido un iedzīvina pēc iespējas piemērotākos apstākļos, kur valda nevis vara, bet koleģiāla sadarbība apsviedīgās un jaunos uzskatos vairāk ieinteresētās uzņēmīgās aprindās.

Iemīļotie pārlicību avoti

Tālāk alfabētiskā kārtībā sniedzu piezīmes par tiem autoriem, kuri ir visvairāk rosinājuši manus uzskatus par uzņēmumu vadību un saimniecisko attīstību.

Austrietis Pīters Drakers (*Drucker 1975*), konsultantu konsultants un profesoru profesors, beidzis J. V. fon Gētes Universitāti kā jurists jau pirms Otrā pasaules kara (es tur ierados daudz vēlāk, pirmajā studentu grupā pēc kara). Vēl tagad ir aktīvs padomdevējs visdažādākām organizācijām, māca jaunos doktorandus Klērmontas Universitātē viņa vārdā nosauktajā vadības skolā.

Neskaitāmu grāmatu autors, Drakers ir pazīstams ar izcilām spējām savlaicīgi ievērot lielās pārmaiņas jau tad, kad tās tikai klauvē pie durvīm. Viņš uzskata, ka pārmaiņas gandrīz vienmēr rodas ārpus uzņēmuma, un arī liels uzņēmums, teiksim, viņa klients *General Motors Corporation* tās nevar novērst. Viņš ieteic šīs pārmaiņas ņemt vērā pārdomāti un, ja vajadzīgs, mainīt organizācijas stratēģiju vai citus plānus. Ar šo atziņu Drakers kļūst par vairāku šodien ļoti tradicionālu organizatorisko plānu autoru. Konservatīvais Drakers par vadības pirmo pienākumu uzskata rūpes par sekmīgu uzņēmuma darbību. Viņaprāt, saimnieciskās darbības sociālā kontrole vislabāk būtu atstājama sabiedrības rokās.

Savos plaši pazīstamos darbos profesors uzsver izlēmīgas un kompetentas uzņēmuma vadības nepieciešamību visos, īpaši pārmaiņu, apstākļos. Viņš mīl vienkāršību gan plānos, gan darbos. Vienkāršus principus ir grūti pārprast. Tādi liekas nepieciešami lielās organizācijās, jo citādi var rasties saziņas grūtības. Latvijā der ievērot Drakera ieteikumu iegūt kompetentu un praktisku vadību privātā sektora atbalstam. Firma, kas darbojas sekmīgi, var arī iztikt bez tiešas pārvaldības. Vienlaikus lielāko tiesu no labklājības funkcijām šīs firmas varētu atstāt sabiedrības ziņā. Drakeru kritizē kā vecmodīgu morālistu (viņa iegūtā izglītība tiešām respektē

decentralizēta uzņēmuma vadību), kurš par daudz paļaujas uz privātā sektora vadības priekšzīmi ētiskā un sociālā uzvedībā. Šī kritika ir savā vietā. Skandāli visā pasaulē, gan saimnieciskās, gan politiskās aprindās, norāda uz nepieciešamību atjaunot agrākās uzvedības normas vai arī prasīt sabiedrības asāku iejaukšanos saimnieciskā dzīvē. Man šī situācija liek domāt par plašas un intensīvas ētiskas audzināšanas prioritāti tur, kur atbildības trūkums kavē sekmīgu uzņēmuma attīstību.

Drakera pēdējā lielā dāvana vadības aprindām ir t.s. "kompetentā darbinieka" (*knowledge worker*) koncepcija. Viņš tos pamana tikai tad, kad mācīto Otrā pasaules kara veterānu skolotie bērni jau sāk ieņemt nozīmīgas vietas saimnieciskā dzīvē. Šodien, protams, mēs pilnīgi apzināties, ka šie jaunie censoņi ne tikai maina organizāciju mērķus un struktūras, bet arī ievieš Amerikas lietišķajā pasaulē progresīvākas zināšanas un izgudrojumus, virza uz jauniem, neparedzētiem sasniegumiem.

Klērmontas Universitāte nesen Drakera ierosmē ir sākusi piedāvāt speciālas programmas uzņēmumu augstākā līmeņa vadītājiem. Šo mācību fokuss ir atbildība un pienākums.

- ◆ Džeina Džekobsa (*Jacobs*, 1992, 2004), slavena pilsētu plānotāja reiz Ņujorkā un vēlāk Toronto, ir plaži pazīstama brīvdomātāja sociālu attiecību jautājumos. Pēc savas pilsētu pieredzes, viņa ļoti neuzticīgi skatās uz tehniskās plānošanas profesionāļiem, kuri ar jauniem autoceļiem sadala pilsētas un sajauc to organisko struktūru. Džekobsai pilsēta nav vieta, kur aizbraukt un novietot auto (viņai tā vispār nav), bet dzīvs un sabiedriska organisms, kas dzīvo no savu iedzīvotāju ciešajām saitēm, kaimiņu izpalīdzības un aktīvas iesaistes sev tuvos jautājumos. Arī te vajadzīga nopietna un zinātniska pieeja, bez kā arī modernā sabiedrība ar laiku var ieslidēt sterilos, sabiedriskai veselībai kaitīgos maldu ceļos un zināmā kultūrālā tuksnēsī. Tur šī sabiedrība mēģinās izdzīvot Pļavnieku "stila" mitekļos tehnoloģiski sajauktā un birokrātu kontrolētā vidē. Pat modernākos apstākļos civilizācijas nākotne nav garantēta.

Džekobsa uzskata, ka milzīgie valsts ieguldījumi daudzstāvu mikrorajonos un lielos pilsētu projektos norāda uz varaskāru vai sociāli nekompetentu plānotāju izniekotiem līdzekļiem. Varbūt pārspīlēti, bet viņa domā, ka šādi projekti iznīcina atbildības izjūtu dabiski izveidotos rajonos un noved pie milzīgām birokratizētu iestāžu un pārmērīgi specializētu univer-

sitāšu kļūdām. Laika gaitā pilsētu pārvaldes palielina māju un dzīvokļu īpašnieku skaitu un atsvešina pat vistuvākos kaimiņus.

Viņa ciena mazākas kopienas, kur izpalīdzīgi iedzīvotāji interesējas viens par otru. Šīs kopienas ir lietišķas un pietiekami kompetentas, tā veidojot un pasargājot mērķtiecīgas un vērtīgas sociālās kultūras. Tās gan apdraud mazkontrolēta birokrātija un ieinteresēti profesionālie plānotāji. Džekobsai nepatīk, ka tagadējie birokrāti ir pārņēmuši agrāko valdītāju funkcijas, uzskatus un uzvedības normas, sargā agrāk pastāvošo iekārtu un kavē lietišķo pilsoņu darbu. Bet tieši šie pilsoņi rada vērtīgas preces un sniedz noderīgus pakalpojumus pircējiem no citurienes. Džekobsas pilsēta ir rosmīga, darbīga un izdarīga, kas līdz ar saviem pilsoņiem dzīvo un pelna labi, apmēram tā, kā daži iedomājas Rīgu pirms Pirmā pasaules kara. Skatoties uz Latviju, Džekobsa prasītu, kas īsti tiek veidots Vecrīgā un kur novietos automašīnas, ko jaunie tilti ievadīs Rīgas centrā. Džekobsa slavētu Rīgas attīstību pirms Pirmā pasaules kara, jo tad pilsēta pārdeva projām vairāk par to, ko tās iedzīvotāji saražoja. Starpība nodrošina uzplaukumu. Viņai patiktu Tērbatas ielas sākuma daļa un Mežaparks.

Mani pārliccina Džekobsas uzskati par to, ka praksē ilgtspējīgi augoša pilsēta vairo darba iespējas strādniekiem no tuvākās un tālākās apkārtnes. Pilsēta mainās. Tā nav tikai vietējā tirgus vieta. Tās istā loma ir būt par saimnieciskās attīstības un eksporta centru. Šādas pilsētas veidošana nekad nav pabeigta. Mainīgā pilsētā samērā maz var manīt Džekobsas pelto valdnieku mentalitāti un apšaubāmo uzvedību. Džekobsas pilsētā valdnieki ir paši, labi pazīstami pilsoņi, lietišķi ļaudis ar uzskatiem, kas raksturīgi kādreizējai Rīgas saimnieciskai un kultūras dzīvei pirms Pirmā pasaules kara.

Ja arī nevaram piekrist visam Džekobsas teiktajam, tad noteikti jāņem vērā viņas aizrādījumi par valdnieku, birokrātu un tehnisko speciālistu uzvedību lielā pilsētā. Līdzīgi kā Džekobsas novērojums par to, ka lielfirmu saimnieciskā un sociālā uzvedība ir pietiekami tuva visiem citiem valdītājiem. Tur nebūs grūti atrast daudz kā tāda, kas varētu uzlabot pilsētnieku darbu un dzīvi.

- ◆ Generālis, vēlāk prezidents Dvaitis Eizenhauers (*Eisenhower* 1948), savas militārās karjeras ilgāko laiku ir plānotājs ar pieredzi dažādos armijas vadības līmeņos. Viņa rakstītie plāni veidojas nopietnu sarunu procesos, kur izšķīlas katra varianta priekšrocības. Tā kā plāni mainās, pārrunu pieredze bieži vien ir vērtīgāka par uzrakstīto

plānu. Eizenhauers nekad neizmirst noteikto mērķi. Viņš nebaidās plānus mainīt, ja tādējādi var sasniegt uzvaru ātrāk un vieglāk.

- ◆ Sociologs Frensiss Fukujama (*Fukuyama* 1995) ir sociālā kapitāla koncepcijas galvenais un pazīstamākais autors. Viņa skatījumā sociālo kapitālu veido uzticamības vide un sadarbības procesi visā sabiedrībā.

Plašāk ieskatoties šādās attiecībās, Fukujama augstāka līmeņa labklājību atrod tikai tur, kur valda uzticība un uzticamība. Nebūs pārspīlēts apgalvojums, ka Latvijas attīstību šodien visvairāk kavē sociālā kapitāla trūkums. Tā kā mēs labprāt neuzticamies vai pat nespējam īsti uzticēties pārmaiņām, diemžēl secen nepaiet vērojums, ka tieši pārmaiņas ļoti nodēdē iepriekš iegūto sociālo kapitālu. Intelektuālo kapitālu var papildināt pēc vajadzības, bet sociālais kapitāls ir uzkrājams tikai ar laiku, uzmanīgos saziņu procesos.

- ◆ Mans klases biedrs Stanforda Universitātē, ilggadīgs dekāna vietnieks Hārvarda uzņēmumu vadības skolā Džeimss Heskets, ir viens no pirmajiem kultūras un sekmīgo uzņēmumu saiknes pētniekiem. Manuprāt, viņa un profesora Džona Kotera (*Kotter & Heskett*, 1992) veikums ir īpaši noderīgs lasītājiem Latvijā. Tiem, kuri šo darbu vairs nevar dabūt rokā, iesaku palasīt profesora Kolinsa darbus.
- ◆ Holandietis, profesors organizācijas lietās Nīderlandē un Vācijā Gērts Hofstede savos aptverošajos pētījumos (īpaši internacionālajai firmai *IBM*) uzsver, ka darbinieki visā pasaulē ir saistīti ne tikai ar vadības direktīvām, bet reizēm vēl vairāk ar vietējās kultūras normām. Tāpēc Hofstede māca, ka šajos pārmaiņu laikos optimālam vadības stilam pēc sava rakstura jābūt konsultatīvam. Salīdzinot Hofstedes teikto ar vadības praksi Latvijā, diemžēl jāsecina, ka Latvijā vēl dominē modernai firmai un augstai ražībai nepiemērota autokrātiska vadība ar vadītāja noteicošiem uzskatiem. Manuprāt, Hofstedes pētījumi labi izskaidro, kāpēc mums ne vienmēr veicas saziņā ar tiem, kuri nāk no citas kultūras. Pasvītrosim šo atšķirību kultūras dimensijās. Citiem savukārt jau izsenis nav viegli saprast mūs.
- ◆ Agrākais Stanforda Universitātes profesors, Amerikā visvairāk lasītais vadības grāmatu autors un viens no *Hewlett-Packard (HP)* firmas vadītājiem Džims Kolinss (2001) pašreiz ir pārcēlies uz Kolorādo. Kopā ar kolēģiem un izmeklētiem studentiem viņš veic

rūpīgi izplānotus, intensīvus un darbietilpīgus (tūkstošiem stundu garus) pētījumus par sekmīgiem uzņēmumiem. Tāpat kā man, arī Kolinsam daudzi uzskati nāk un daudzkārt nostiprinās pēc pieredzētā Silikonielejā.

Cita starpā viņš uzsver trīs Amerikā ieteiktas uzņēmumu kompetences, kas būtu jāveido arī Latvijā. Pirmā no tām ir sekmīgo uzņēmumu izcilība izvēlētos pasākumos. Otra, arī vērojama Silikonielejā, ir ilgstoša spēja izmantot tehnisko uzlabojumu straumi, kas asā un ātrā sacensībā palīdz apgūt jaunus nozares tirgus. Krasas pārmaiņas firmā jāapsver nopietni un un rūpīgi, taču tās jāievieš drosmīgi, izmantojot visus firmas līdzekļus, bez kavēšanās vai neizmantojām rezervēm. Latvijas Bankas Padomes loceklis, informācijas tehnoloģijas eksperts Harijs Bušs pamanījis, ka tehnoloģiju apgūšana parasti notiek ļoti ātri, jo tās būtiski maina darba apstākļus un attiecības. Pēdējās kļūst prasīgākas, komplicētākas un ekonomiskākas. Trešā vērā ņemamā lieta, ko iesaka Kolins savā jaunākajā grāmatā, ir vadības spēja izveidot un nodrošināt ilgtspējīgu uzņēmuma darbību un tālāku izaugsmi. Šeit nepieciešamas tuvas attiecības ar darbinieku saimi un savdabīgs, visai uzņēmuma saimei piemērots firmas raksturs.

Kolinsa (*Collins & Porras*, 1994) darbos pamanām, ka viņš sekmīgās firmās augsti vērtē lielu uzskatu dažādību. Daudzi vispārpieņemti uzskati (piemēram, preču un pakalpojumu absolūtas kvalitātes prasības gluži neiederas universāla lielveikala stratēģijā) var izrādīties tīri mitoloģiskas parādības.

Īsti sekmīgas firmas zina, kas viņas ir. Tur redzam firmas vadības mazmainīgu politiku un skaidri izteiktu uzņēmuma raksturu, apvienotu ar konkurētspēju. To savukārt var atrast ļoti dažādās kombinācijās. Pat kādreiz mazās, tagad lielās Silikonielejas firmas var raksturot kā īpaši spējīgas jau laikus sagatavoties pārmaiņām.

Izpētot firmas raksturu un vadības uzskatus, nevar nepamanīt to stabilitāti. Visbūtiskākā ir visa uzņēmuma vadības un darbinieku saimes izprasta apziņa par tā pastāvēšanas būtību. Dažreiz to saista ar dažādiem stratēģiskiem nolūkiem. Firmas plānus un darba saskaņotību nosaka tās raksturs, bet labas sekmes panāk augsta tehniskā un vadības kompetence. Citiem vārdiem, Kolinsa izpētītām un raksturotām (paraug)firmām raksturīga ne daudzu svarīgāko vadības uzskatu pastāvība un nepārtrauktas pārmaiņas to darbībā. Tā, piemēram, sekmīgas firmas apvieno samērā konservatīvu ideoloģiju ar drošiem, itin riskantiem pasākumiem. Vadība aizstāv firmas kultūrai raksturīgus uzskatus, kas tomēr ļauj saturiski mainīt tās darbību. Vadība izdara ilgtermiņa ieguldījumus, bet prasa ātrus un nekavējošus sasniegumus.

Vadībai pieder sava nākotnes filosofija, bet vienlaikus tā vēlas arī perfektu ikdienas veikumu.

- ◆ Deivids Landess (*Landes* 1998), vēstures profesors Hārvarda Universitātē, ir rūpīgi apsekojis Vācijas saimniecisko jauncelsmi pēc Otrā pasaules kara. Viņš aicina trūcīgo valstu vadītājus atgriezties pie vērtīgiem, praksē pierādītiem veco laiku tikumiem. Viņaprāt, Rietumvācijas uzplaukums visvairāk ir saistāms ar vācu pārliecību par savām spējām kļūt pārākiem pār saviem kaimiņiem, ar lieliski izplānotu un labi organizētu ilgtermiņa darbu, godīgumu un spilgti izteiktu atbildības izjūtu.

Šāda mentalitāte izrādās ļoti noderīga jauncelsmes darbiem, jo nav jāmeklē nebijušas pieejas, bet jāizmanto un tikai jāpapildina jau agrāk iegūtās zināšanas un pieredze. Vai tā noder arī šodien, tas ir jau cits jautājums. Manuprāt, šobrīd ir pienācis laiks Vācijas tradicionāli autokrātiski vadītajos uzņēmumos pāriet uz brīvākiem izkārtojumiem. Tiem, kas jau ir pārliecināti par koleģiālu vadības stila vajadzību uzņēmumā, ar steigu jādomā par to, kā pārkārtot vadības stilu, respektīvi, personiska rakstura attiecības vadības grupā.

- ◆ Stanforda Universitātes profesoru, kontradmirāli Lamāru Lī, agrāko kara flotes apgādes priekšnieku, es atceros vienmēr. Viņš man kategoriski māca, ka saimnieciskās lietās var sadarboties tikai ar divu šķiru pārstāvjiem. Viņi visi var būt kompetenti, bet daži tomēr izrādīsies neuzticami. "Dari ko darīdams, cik vien iespējams, izvairies strādāt ar apšaubāma rakstura partneriem un piegādātājiem," viņa ieteikums izrādās zelta vērts.

- ◆ Stanforda Universitātes profesors Džefrijs Pfefers vairāk pazīstams lietišķo ļaužu aprindās, kuri par savām sekmēm var pateikties lieliskām attiecībām ar personālu. Pfefers, vadības spēka un varas pētnieks, darbinieku noskaņojumu uzņēmumā var uzminēt pāris minūtēs. Labi vadītas firmas nav perfektas, un tur attiecības ar darbiniekiem ir vienmēr uzlabojamas.

Pfefa ieteikumu pamatvēlme, ja tā var teikt, ir pretimnākoša un saulaina atmosfēra. Viņš uzskata, ka darbinieku saime laimīgā un labestīgā garastāvoklī sasniedz ļoti daudz. Tā kā šie un līdzīgi darbinieki labprāt uzklausa norādījumus un rīkojumus, tad labojamās kļūdas jāmeklē un jāatrod vadības grupā. Dažas no tām var izlikties sīkas, citas izvērtīsies par lielām morāles problēmām. Pfefers norāda, ka vēl šodien ir sastopami vadītāji, kuri grūtās situācijās kļūst nevajadzīgi diktatoriski un pavēlnieciski. Iepriekš

uzsvēruši firmas pozitīvo attieksmi pret jauninājumiem un darbības uzlabojumiem, šie cilvēki piemirst izmantot savu labāko darbinieku idejas un ieteikumus. Grūtā brīdī viņi atlaiž strādniekus un samazina algas. Šādi lēmumi nesaskan ar iepriekš pasludināto stratēģiju un uzsvērto sadarbību. Konflikti, saka Pfefers, saindē visu uzņēmumu. Daudz gudrāk, īpaši Latvijā, kur nodarbinātība un algas ir ļoti svarīgas, izvēlēties humānāku pieeju darbam un lietišķām attiecībām. Domājot pat Latviju, nāk prātā manis paša vadības stila eksperimenti un to pozitīvie rezultāti. Zinot apslēptās vai neizkoptās darba ražīguma rezerves Latvijas uzņēmumos, Pfefera pieeja liekas ekonomiska un efektīva.

◆ Hārvarda Universitātes profesors Maikls Porters ir sava veida pēctecis neizbēgamo tehnoloģisko un citu saimniecisko pārmaiņu sludinātājam, profesoram Jozefam Šumpeteram. Izanalizējis šo pārmaiņu būtību visā pasaulē, viņš tradicionālos internacionālās ekonomikas principus papildina ar aktīvas sadarbības un konkurences modeli. Portera modelis prasa tiešu sadarbību pāri robežām, tā, lai uzņēmumi varētu kopīgi izmantot cits cita īpašās iemaņas un spējas. Šāda inovācija nav viegla, pie tās ir jāpiestrādā ļoti nopietni. Tirdzniecība vairs nenotiek automātiski, vienai zemei specializējoties vai kādai citai valstij slēdzot cieši saistošu tirdzniecības līgumu ar otru. Uzņēmuma mērķis jebkurā gadījumā ir celt savu internacionālo konkurētspēju. Analīzes uzsvars jāliek uz specifiskajiem faktoriem, ieskaitot pieprasījumu, ražošanas līdzekļus, saites ar citām organizācijām un vadības uzskatus par sacensību.

Portera izveidotais uzņēmumu sacensības un sadarbības modelis, ko dēvē arī par uzņēmumu “ķekariem”, lieliski iederas Ziemeļeiropā, kur līdzīgas attiecības vairs nav nekas jauns, piemēram, tādos uzņēmumos kā SAS vai tagad internacionālajā zviedru autorūpniecībā. Viņa modelis noder tur, kur ir sasniegts augsts intelektuālā kapitāla līmenis, kur veidojas vērtīgi tehnoloģijas izlietojumi un kur vēl iespējams vienlaikus pacelt ražību vairākās firmās.

Agrāk viņš uzsvēra plašu specializētu rajonu nozīmi, bet šodien, īpaši uzņēmumiem Skandināvijas un Baltijas valstīs, jau ieteic izveidot sadarbības “ķekarus”. “Ķekaros” ieslēgtie uzņēmumi cenšas pēc iespējas izdevīgāk izmantot savus līdzekļus starptautiskā sacensībā, tā veicinot konkurenci. Manuprāt, Portera slavenā grāmata ir jau novecojusi. Toties Rīgas Ekonomiskās augstskolas bibliotēkā glabājas viņa lekciju piezīmes, Sanktpēterburgā teiktās runas teksts par “ķekaru” pieeju. To lasot, kļūst skaidrs,

kāpēc šī pieceja vēl nav plaši izplatīta. Ne velti Porters stingri ieteic meklēt sadarbības un atbalsta iespējas ar ieinteresētām valdībām.

Porters ir augstās domās par zviedru un igauņu uzņēmumu sadarbību, kas samazina izmaksas Zviedrijā un paceļ ienākumus un nodarbinātības līmeni Igaunijā. Portera ekonomiskie principi lieliski saskan ar Lūkasa atziņām.

◆ Masačūsetsas Tehnoloģiskā institūta ekonomists Lesters Tūrovs (*Thurow* 1999, 2003), pabeidzis dekāna darbu vadības skolā, arī pareģo lielas pārmaiņas pasaulē. Nebūdam īpaši izcils ekonomists, Tūrovs nākotnes problēmas tver politiski iekļūstīgā un plašā skatījumā. Viņš ir pārliecināts, ka zināmos apstākļos progresu var sasniegt dažādi organizētas sabiedrības. To ilgtspējību nodrošina viņu spējas nodrošināt sabiedrības labklājību. Šodien tas vislabāk padožas kompleksās, internacionālās sabiedrībās, kas spēj ātri orientēties un sadarboties mainīgās situācijās. Tūrovs uzskata, ka labākās izredzes šajā ziņā ir tām sabiedrībām, kas pašas spēj mainīties ar veiklu un tomēr labi saskaņotu piemērošanos apstākļiem.

Pirms pāreju pie tālākiem apsvērumiem, vēlos īpaši atgādināt, ka saimnieciskie sasniegumi zināšanu laikmetā balstās uz lietpratīgu un dinamisku privāto sektoru. Tikai uzņēmēji spēj savā darbībā iesaistīt ļoti dažādus resursus, ieskaitot darbinieku saimi, fizisko kapitālu un mūžam jaunus ieguldījumus intelektuālā un sociālā kapitālā.

Ja manis izvēlētās norādes uz man svarīgiem avotiem nesaista lasītāju uzmanību vai arī izrādās viņiem nepiemērotas, atcerēsimies, ka mēs visi esam sevī uzsūkuši dažādas domas un uzskatus. Jaunas kombinācijas atšķirsies. Es ceru, ka tās būs noderīgas katram lasītājam savā veidā un palīdzēs izšķirt un pārrunāt svarīgus jautājumus ar kolēģiem.

Redzam, ka saimnieciskā attīstība tagad un nākotnē ir cieši saistīta ar visas tautas piemērošanos straujām pārmaiņām. Latvijas attīstībai jāklūst mērķtiecīgākai eksporta uzlabojumu jomā. Tāpēc ir jānosaka prioritātes ieguldījumiem fiziskā, intelektuālā un sociālā kapitālā. Lai gan ar prioritātēm vien nepietiks. Visiem jauniem jautājumiem jāmeklē jaunas atbildes. Nav izslēgts, ka atgriezīsimies pie 20. gadu principiem: identificēt vērtīgākās eksporta iespējas, celt izglītības un zināšanu līmeni, vairāk piesaistīt ārzemju kapitālu un likvidēt bezdarbu.

XI

Nauda un naudas lāde

Šajā diskusijā par monetāro (naudas) un fiskālo politiku (saimniecību) pa naudas lādi) vispirms atgriezīamies pie saimnieciskās dinamikas un stabilitātes jautājumiem. Pēc tam, pateicoties Džordža Taunas Universitātes profesoram naudas lietās Jurim Viksniņam, ieskatāmies ES un Latvijas attiecībās. Atbilstoši viņa vērojumiem un apsvērumiem pēc tam palūkojamies nākotnē un tajās pārmaiņās, ko rada Latvijas iekļaušanās Eiropas monetārā sistēmā (EMS) un Latvijas lata pārvēršana par eiro.

Naudas lietas Latvijā

Profesors Viksniņš un es, gan skatoties no kopīgās perspektīvas, gan arī mūsu atšķirīgiem viedokļiem, Latvijas Bankas sasniegumus vērtējam atzinīgi. No kādreizējās "Gosbankas" filiāles tā ir izveidojusies par pasaulē cienītu un respektētu centrālo emisijas banku. Pēc dažām neveiksmēm toreiz neierastā banku pārraudzībā Latvijas Banka sagādā Latvijas iedzīvotājiem uzticamu naudu, saimnieciskai attīstībai piemērotu kredītiestādījumu bāzi un arvien atzinīgākus Latvijas naudas sistēmas vērtējumus ārzemēs. Šodien Latvijas Bankas darbinieku kompetence ir tik augsta, ka viņi jau dod padomus citām jaunām bankām, strādā roku rokā ar ECB un ES valstu lielajām bankām. Bez šiem sasniegumiem Latvijas saimnieciskais progress nebūtu iedomājams.

Nesalīdzināmi grūtāk Latvijā ir gājis ar valsts budžeta veidošanu un valsts kases pārvaldi. Abi atzīstam valsts pierādītās spējas iekļauties pieļautos budžeta un aizņēmumu rāmjos. Viksniņš priecājas, ka naudas lādes saimnieki kopumā iztiek bez aizņēmumiem no Latvijas Bankas. Par izmaksām no valsts naudas lādes un to lietderību šoreiz mēs daudz nerunāsim. Tomēr ir skaidrs diezgan, ka saskaldītās parlamenta frakciju un valsts ministriju funkcijas vairāk atgādina patiešām primitīvu privileģētu naudas

dalīšanu. Te vēl jāveic daudz uzlabojumu. Valdībai nav pat vienotas kompensācijas struktūras. Kā rādīja gandrīz 800 priekšlikumu valsts budžeta grozījumiem, kas bija jāizšķir pēdējā brīdī, 2004. gada augusta beigās, valdībā trūkst apvienotu mērķtiecīgu lēmumu. Var teikt, ka valdībā trūkst lietišķas un savlaicīgas koordinācijas. Nepārsteidz, ka, salīdzinot ar Igauniju un Lietuvu, valsts administrācijas izdevumi ir neattaisnojami augsti.

Šāda situācija var viegli novest pie liela deficīta valdības budžetā vai tā izpildē. Tāpēc Latvijas Banka brīdina sabiedrību par inflācijas risku pat tad, ja formāli deficīts ir atļautības robežās. Jāpiebilst, ka visi valsts parādi rada inflāciju un ka nebūt no visiem cenu pacēlumiem ir jābaidās.

Drošība, stabilitāte un dinamika naudas politikā

Tagad atcerēsimies, ka nauda ir līdzeklis, kas atvieglo maiņas darījumus tirgū. Tā ir arī vienveidīgs materiālo vērtību mērs, ko lieto grāmatvedībā un citos aprēķinos. Visbeidzot, nauda ir ļoti ērts materiālo vērtību uzkrājumu veids, ko var viegli pārvērst citā aktīvā.

Par Latvijas monetāro jeb naudas politiku pašreiz vēl rūpējas Latvijas Banka kopā ar bankām, kas pieņem noguldījumus un izsniedz kredītus noteiktās robežās. Saimnieciskā dzīvē šo iestādījumu rīcības brīvība ir ļoti nozīmīga un nepieciešama, bet tā nav ne pilnīga, ne visvarena. Sava nozīme ir sabiedrībai, īpaši krājējiem. Kā rāda nesena vēsture, atsaucoties uz "Bankas Baltija" vilinošajiem aicinājumiem, nepiedzīvojuši krājēji var negaidīti satricināt visu Latvijas naudas sistēmu. Tāpat, radikāli mainoties apstākļiem, patērētāji paniskā pirkšanā var atsaukt savus noguldījumus un tā sagraut banku stabilitāti. Šī pieredze prasa, lai Latvijas banku un bagātību saimnieki rūpētos par naudas stabilitāti un uzticamu izrīcību ar valsts naudu.

"Bankas Baltija" piemērs rāda, ka neviena banku sistēma, neviena valdība nedrīkst pieļaut straujas pārmaiņas noguldījumu struktūrās un ietaupījumu pārceļšanu no bankām uz personiskām kabatām. Normāla saimnieciskā dzīve prasa likvidēt iesaldētas vai apšaubāmas vērtības kredītus, pagarināt esošo termiņus, kā arī izsniegt jaunus. Pēdējie parasti vismaz uz laiku atgriežas banku sistēmā kā noguldījumi tekošos kontos. Pagaidām Latvijas Banka kredītu lietās var atbalstīt starptautisko tirdzniecību, īpaši eksportu uz ES vai citām zemēm. Nākotnē šajās lietās noteicošā loma būs ECB, tās vadībai un arī ES valstu interesēm.

Kā jau minēju iepriekš, Latvijas naudas politikas (un arī valsts kases saimniecības) pirmais uzdevums ir gādāt par valstī derīgām, apgrozībai un krāšanai izmantojamām banknotēm un monētām. Naudas vērtībai ir jābūt diezgan stabilai, jo ar tās mazmainīgo vērtību vēlas rēķināties gan Latvija, gan ārzemes. Šis stabilais pamats ir galvenais naudas sistēmas un politikas devums augstākam, reālam IKP, īpaši tā krāšanas daļai, un līdz ar to līdzsvarotākai Latvijas saimnieciskai attīstībai. Latvijas iedzīvotāji savus ietaupījumus pagājušā gadsimtā zaudējuši vairākkārt, nu vēlas drošu naudu un kredītsistēmu. Būtībā viņi vēlas nemainīgu naudas vērtību Latvijas saimnieciskā dzīvē, samierinoties ar to, ka šī vērtība dienu no dienas dilst minimālas, faktiski nekontrolējamas inflācijas dēļ. Patiesībā mēs esam gatavi savu naudu mainīt pret citu valstu valūtu, ja tās vērtība daudz nesvārstītos. Šos principus Latvijā atbalsta arī Starptautiskais Valūtas fonds un Pasaules Banka, iestādes, kas jau ilgāku laiku pozitīvi vērtē Latvijas monetāro un fiskālo politiku.

Ja par naudu ikdienā uzskatām kalto sīknaudu un Latvijas Bankas izdotās banknotes (parādzīmes), tad Latvijas naudas sistēma, tāpat kā citur, ir uzskatāma par kredītsistēmu. Faktiski viss lielais naudas vairums pastāv kredītattiecību (aizņēmumu un noguldījumu) formā. Ja kredītu trūkst, veidojas augstas augļu (procentu) likmes un nevēlamā ceļas naudas vērtība.

Tas draud ar saimnieciskiem atplūdiem, no kuriem ir grūti izpeldēt. Ja normālai saimnieciskai darbībai un mērenam tās paplašinājumam kredītu pietiek, tad naudu uzskata par stabilu un naudas politika mainās maz. Kredīta meklētāji, protams, to vēlas lētu un viegli iegūstamu. Kredīta uzplūdi, kas "paceļ visas laivas", nāk lēnām. Taču pieturoties zemām augļu likmēm, kredītu var sākt izmantot pārāk plaši. Tas savukārt draud ar saimnieciskās rosības pārkaršanu un nepieņemami augstu inflāciju. Tāpēc negaidīti lielus uzplūdus parasti regulē ar kredīta "uzsūkšanu" bankās un procentu likmju palielināšanu. Protams, vēl viens inflācijas kontroles veids ir valsts izdevumu samazināšana vai nodokļu palielināšana. Lai cik autonoma un patstāvīga arī būtu Latvijas Banka, tai noteikti jāsastrādājas ar valdību un valsts iestādēm jautājumos, kur dinamikas un stabilitātes līdzsvars var tikt apdraudēts.

Saimnieciskai attīstībai vai tās stabilizēšanai svarīgākās ir tās monetārās politikas izpausmes, kas var veicināt pilnīgāku un līdzsvarotāku iesaisti ES saimniecībā. Šī ir centrālās emisijas bankas galvenā funkcija, kas šodien uztur lata vērtību zināmā, ierastā līdzsvarā (paritātē) ar citu

valstu naudu. Pateicoties Viksniņa ieteikumiem, Latvijas lata stabilitāti šodien nodrošina tā piesaiste vairāku valūtu grozam. Bez tam Latvijas Bankas naudas rezerves ir pilnīgi nosegtas ar zeltu un obligācijām stabilās valūtās.

Ar laiku viss mainās. Latvijas Banka pēc 2004. gada beigām lata vērtību varēs vēl mazliet mainīt, lai gan šīs tiesības tomēr paliks neizmantotas. Savas naudas emisijas funkcijas un naudas politikas kontroli Latvijas Banka galīgi nodod ECB, iekļaujoties EMS 2008. gada sākumā.

Līdz ar to Latvija viena pati vairs nenodrošinās valsts saimniecību ar naudu, respektīvi, nepieciešamajiem kredītiem. To atbilstoši ES pamatvajadzībām, problēmām un iespējām izdarīs ECB un tās vadība. Tādējādi pie kādreizējiem Latvijas centrālās bankas uzdevumiem savā veidā nonāk ES. ECB ir tā, kam būs jā rūpējas par stabilas naudas vērtību un ES saimnieciskiem mērķiem atbilstošu kredītpolitiku. Lai gan arī Latvijas valsts kases saimniekiem, t. i., valdībai, te būs sava loma, proti, ciešā saistība ar ES prasību ierobežot dalībvalsts budžeta deficītu līdz 3 procentiem gadā.

Pareizi ir definēt saimniecisko attīstību kā dinamisku procesu. Nav viegli runāt par attīstību un izaugsmi, ja šajos procesos nekas nemainās, un vēl grūtāk ir ieraudzīt progresu deflācijas situācijā, kad naudas un preču vērtība tirgū pieaug, bet pieprasījums krit. Neiespējami, ka ECB pieļautu izvērsties tādām naudas, respektīvi, kredītu trūkumam. Jau tagad ECB rēķinās ar ES lielvalstīm, kas vēlas liberālāku ECB monetāro fiskālo politiku. Proti, tādām kā Latvijai svarīgā Vācija, kur attīstības gaita pašreiz ir apsīkusi. Interesanti, ka vācu uzņēmumu attiecības ar Latvijas partneriem kopumā ir tās, kas uztur augstākas algas Vācijā, jo tagad eksportēto vācu darbu saimnieciskāku padara Latvijas darba ņēmēji. Šādā veidā Vācijas izaugsmes dinamika kļūst svarīga gan agrākai Austrumvācijas, gan Latvijas saimnieciskai attīstībai.

Manuprāt, ECB monetārā politika būs konservatīva un vienlaikus liberālāka. Teorētiski pieņemot, ka eiro vērtība starptautiskā mērogā varētu kristies, šādas pārmaiņas vismazāk traucēs saimniecisko attīstību ES iekšējā tirgū. Citiem vārdiem, Latvijas iekļaušanās EMS ved to uz lielāku starptautisku sadarbību. Praktiski tas nozīmē, ka nākotnē ļoti pieaugs starptautiski aktīvo uzņēmēju loma saimnieciskā dzīvē un politikā. Latvijas Bankas funkcijas mainīsies, toties ietekmīgāka kļūs ECB. No vienas puses, eiro vēl nav tik nostabilizējies kā Latvijas lats ar savu pilnīgo segumu ārzemju naudā un obligācijās. No otras puses, ES pirmās valstis

vēlas paātrināt saimniecisko rosību. Šī vēlme ir izdevīga tur, kur liberāla politika būtiski pastiprinās pieprasījumu ES tirgū.

Šādā situācijā Latvijas uzņēmēju sadarbība ar valstīm ārpus eirosfēras, teiksim, ar Krieviju, reizēm var kļūt problemātiska. Un tomēr es nešaubos, ka ES šādu sadarbību var un vēlas veicināt ar speciāliem līgumiem. Jau šāda teorētiska iespēja vien norāda, cik komplicēta un nozīmīga var kļūt atsevišķu Latvijas politisko pārstāvju un ekonomisko ekspertu loma. Kā Latvijas valdība pati, tā arī tās pārstāvji ES reizēm nonāks konfliktos ar ECB, kurus samazināt vai atrisināt varēs tikai sarunās ar citām ES dalībvalstīm un ECB vadību. Šādas sarunas ir neizbēgamas, jo bankas un banku klienti naudas politiku var iedzīvināt vienā vai otrā sev izdevīgā virzienā. Citiem vārdiem, sabiedrības atsaucību uz ārpolitiskām pārmaiņām un tās darbību būs grūti paredzēt. Tāpēc viens no Latvijas Bankas nākotnes uzdevumiem būs informēt par naudas politikas virzību Latvijā, kā arī sniegt attiecīgus padomus ECB, Latvijas valdībai un uzņēmēju organizācijām.

Šo situāciju var apgrūtināt nepietiekama gatavība pārmaiņām. Visai politikai ir savas paredzētās un arī pilnīgi neparedzētās sekas. Šis vērojums īpaši attiecas uz lēmumu pieņemšanu pareizā laikā. Citiem vārdiem, novēlota reakcija var būt sasteigta, nepārdomāta, nepietiekami pārrunāta ar ES un citām starptautiskām organizācijām.

Lai arī ES iekšējais tirgus tagad apvieno Latvijas iekšējo un ārējo tirgu, tomēr der atcerēties, ka pircēji un pārdevēji šajos tirgos jau ir apzinājuši savas intereses, izvēlējušies mērķus un ieņēmuši savas vietas galvenajos sektoros. Uzņēmumiem ir laba pieredze savu ražojumu pārdošanā un tā nu jāsteidz izmantot, lai lauztos iekšā vēl neapgūtajos, jaunos ES tirgos, arī mazajās Baltijas valstīs. Pretēji uzņēmējiem Baltijas valstīs, kuriem stāv priekšā liels plānošanas un sadarbības darbs.

Laimīgā kārtā Latvijas tālāko saimniecisko izaugsmi var veicināt (vai ierobežot) visas ES monetārās un dalībvalstu fiskālās politikas kopums. Mazinoties pašas spējām finansēt saimniecisko attīstību, Latvijai svarīgākas kļūs tādas starptautiskās finanšu iestādes kā Pasaules Banka un lielās privātbankas. Tas, ka Latvija vēl nebūt nav gatava iekarot savu tiesu no ES iekšējā (agrāk Latvijas ārējā) tirgus, jau tagad norāda, ka ES un gaidāmie Pasaules Bankas piešķirumi (granti) Latvijai vēl ilgi būs ļoti nozīmīgi. Tos ar laiku var nomainīt tikai pašu sasniegumi, gudrāk un intensīvāk izmantotās zināšanas un tehnoloģijas, bet vēl vairāk – pareizāk izprasti tirgus saimniecības darbības principi un vispāratzītas uzskatu nomaiņas Latvijas

sabiedriskā kultūrā. Ekspertu zināšanas un formālie lēmumi tiks papildināti ar labi un iejūtiģi izveidotām vairāk personiskas dabas attiecībām pa visu pasauli. Tehniskiem ekspertiem būs jāklūst par valstsvīriem, bet valstsvīriem būs jāizprot un jāspēj pozitīvi ietekmēt sarunas par tehniskas dabas priekšlikumiem.

Naudas lāde un saimnieciskās attīstības stratēģija

Viens no tiešām nozīmīgiem LR Ekonomikas ministrijas dokumentiem ir 2004. gada 29. jūlijā datētais un 17. augustā izziņotais Tautsaimniecības vienotās stratēģijas plāns. Tam ir sava priekšvēsture ar vairākiem pēdējos gados izdarītiem pētījumiem. Šis plāns būtībā ir pārskats par līdzšinējo attīstības gaitu ar analizēm un paskaidrojumiem. Tas ir arī priekšlikums saskaņotai rīcībai, kas paredz Latvijas IKP izaugsmi 20 – 30 gados līdz ES valstu vidējam līmenim. Paredzētā attīstība summē vairākus stratēģiskus nolūkus. Savukārt es priecājos par to, ka te beidzot nav sīku priekšrakstu par Latvijas spēku “uzmaršēšanu” uz Eiropas skatuves. Un, ko tur slēpt, šis Latvijas ekonomistu darbs pietiekami labi saskan ar manis jau pirms vairākiem gadiem ieteikto virzību. Par darbu detaļām šķēpus lauzīs vēl ne viena vien nākamā valdība.

Visvairāk priecājos par to, ka paredzētās attīstības pamatos ir likta Latvijas saimniecības pārorientēšanās uz intensīvāku augsto tehnoloģiju izmantošanu. Priekšlikumi paredz darbietilpīgu ražošanu vismaz daļēji nomainīt ar zinātņietilpīgu ekonomiku. Tāpat iecerēts vairot Latvijas iedzīvotāju nodarbinātību (samazināt bezdarbu no 12 procentu līmeņa 2002. gadā līdz 7 procentiem 2010. gadā). Izteikt precīzas prognozes šajā jautājumā ir neiespējami. Jo, piemēram, katra jauna darba vieta jaunā nozarē prasa arī nezināmu iemaņu apgūšanu. Tā prasa ne tikai neskaidri izteiktus ieguldījumus tehniskā izglītībā, bet arī vēl nezināmus laika patēriņus mācībspēku un studentu sagatavošanā jauniem uzdevumiem. Jāiegaumē, ka iecerētās darba vietas itin bieži pēc saviem noteikumiem veidos ārzemju ieguldītāji, Latvijas uzņēmēji un viņu ārzemju partneri, kā arī valdības un tautas uzskati par šo gaitu. Tāpat neaizmirsīsim, ka valdības IKP daļu veido no dažādiem ieguldījumiem un maksājumiem.

Jaunā stratēģija būtībā nepieļauj daudz lielāku izdevumu proporciju tautas veselībai un labklājības programmām. Tas ir nokavēts līdz ar pārējām attīstības iespējām. Citiem vārdiem, praksē daudz kas mainīsies

politiskās un ekonomiskās spēkošanās iespaidā un īstenajā attīstībā gadu no gada. Vēl daudz jādomā par to, kāda īsti būs Ekonomikas un Finanšu ministrijas, tāpat citu iestāžu darba koordinācija sarežģītajos izaugsmes procesos. Tāpēc visvairāk priecāsimies par skaidri izteiktu stratēģisko virzību, kas tiešām saskanēs ar Latvijas saimniecības pilnīgāku un nozīmīgāku iekļaušanos ES izaugsmes procesos. Cerams, ka Ekonomikas ministrijas priekšlikums, kaut nepilnīgi adaptēts citās valdības iestādēs, dos savu platformu tālākiem lēmumiem par prioritātēm, attīstības likumiem un atsevišķām programmām. Nāks jauni projekti, un tikpat droši nebūtībā aizies daži agrākie. Tagad Ekonomikas ministrija īpašu uzmanību pievērš tūrismam kā saimnieciskā attīstībā svarīgai nozarei. Plāns iesaka paplašināt un uzlabot izglītību tehniskās nozarēs, bet nepiemin tik nepieciešamā informācijas centra, Latvijas Nacionālas bibliotēkas, būvi.

Nav pamata domāt, ka valsts naudas lāde būs virzītājfaktors iecerētiem sasniegumiem. To jau pierāda tās līdz šim ne sevišķi sekmīgais atbalsts vietēja rakstura saimnieciskiem pieprasījumiem. Krietnas izmaksas no naudas lādes noteikti aizies tautas labklājībai, varbūt no citiem avotiem, no kādiem ārzemju piešķirumiem.

Ja nu valdībai tiešām izdosies vienoties ar ES par zemākās nodokļu likmes ieviešanu starp dalībvalstīm, tad gan naudas lādē būs ļoti maz līdzekļu attīstības veicināšanai. Jau tagad diezgan ierobežota ir iespēja izaugsmi finansēt ar lielākiem parādiem. Pagaidām tas vēl izdarāms ar tā saukto slepeno un brutālo nodokli, kas ir valsts pieļauta inflācija, ko arī Vīksniņš uzskata par tuvākās nākotnes bīstamāko draudu Latvijas saimniecībai. Tā kā infācijai var būt arī citi cēloņi, valdībai jāmacās to kontrolēt. Te varēs palīdzēt arī Latvijas Banka, pārrunājot ar bankām iespēju ieviest stingrāku kredītpolitiku.

Saskaņā ar Māstrihtas vienošanos budžeta deficīti jau tagad tiek ierobežoti līdz 3 procentiem gadā. Manuprāt, šī prasība jau tūlīt liek Latvijas valdībai rīkoties ar naudas lādi saimnieciskāk, kā arī meklēt jaunus naudas avotus. Sākumā tie var būt ES, Pasaules Bankas un fondu piešķirumi.

Tomēr galvenais izaugsmes faktors, ar vai bez valsts atbalsta, ir jauni un pamatīgi privātie ieguldījumi. Latvijā pašā tos var stimulēt gan ar nodokļu atlaidēm, gan ar valsts finansētu apmācību, birokrātisko prasību nastas atvieglošanu un labāk vadītu un koordinētu valdības iestāžu darbu.

Piekritisiet, ka šīs manis pieminētās iespējas nav nekas jauns. Līdzšīnējā situācija acīmredzami norāda uz to, ka šādiem procesiem dažādu iemeslu dēļ tiek izrādīta stingra pretestība. Īsts progress valsts darba uzlabošanā ir lēns.

Tāpēc noteikti jāmeklē papildu iespējas uzlabot veiksmi Latvijas vietēja rakstura politikā. Šajā sakarā nāk prātā grūtības ar valsts un pašvaldību pārvaldes reformu, taču ne mazāk esmu norūpējies par Latvijas valsts pārstāvju veiksmi starptautiska raksta sarunās.

Te der pavērtēt Latvijas pārstāvju sagatavošanu un izvēli starptautiskiem sakariem. Prieecē acīmredzamais – Latvijas profesionālo diplomātu zināšanu, pieredzes un sakaru uzplaukums, tāpat savas misijas apzināšanās Latvijas izešanai starptautiskajā arēnā. Taču Latvijas attiecības ar ES aptver daudz vairāk jomu, un tām tiešām ir tālejoša nozīme pat iekšējos fiskālos procesos. Zinām arī, ka ministrijās un līdzīgās iestādēs ES norādījumus labi neizprot un instrukcijām neseko. Par to liecina daudzie darbinieki, kuri, savulaik roku izmēģinājuši, tagad atstāj ES vajadzīgos darbus.

Māstrihtas vienošanās ierobežo Latvijas valdības spējas saimniekot vai pat izaizņiekot valsts kasi. Šie fiskālie ierobežojumi patlaban uzlabo vērtējumus par Latvijas saimniecisko veselību un labo slavu dažādu vērtētāju aprindās.

Lai pilnīgāk izmantotu labvēlīgo situāciju, Latvijas valdība arvien sekīgāk piesaista ārzemju investoru kapitālu. Trūkstot citiem avotiem, tam būs izšķiroša nozīme iedzīvotāju nodarbinātības un eksporta palielināšanā. Viens no šīs politikas instrumentiem ir zemāki nodokļi, iespējams, viszemākie ES. Tajā pašā laikā Vācija cīnās, lai nodokļi visā ES būtu iespējami vienveidīgi un būtībā augsti. Latvijas valdības uzdevums tāpēc ir rūpēties par sev labvēlīgu ES nodokļu komisāra darbību. To var panākt ne tikai ar tehniskiem argumentiem. Ne mazāk pārliecinošus pierādījumus var celt priekšā oficiālās un privātās sarunās, saziņas līdzekļos.

Redzot nopietnus konfliktus ES nodokļu lietās, es vēlētos, lai sarunas Latvijas interesēs vadītu tik mērķtiecīgs un tomēr apsviedīgs, inteligents un tomēr labi izglītots savā darbības jomā, kā arī godīgs un tomēr izcili veikls citu valstsvīru iecienīts diplomāts, kāds bija Zigfrīds Anna Meierovics. Latvijai kā ES valstij vajadzīgi valstsvīri ar augstu kompetenci vietējās un visas ES lietās.

Saimnieciskā attīstība nav un nevar būt tikai naudas plūsmu izkārtējumi un izaugsmes politikas veidošana valdības aprindās. Pietiek jau ar gaidāmo nodokļu politikas konfliktu, lai norādītu, cik svarīga kļūst Latvijas pārstāvju loma un uzdevumi patumšās aizkulisēs un pasaules atklātos forumos. Atbildība par Latvijas saimniecisko attīstību arvien vairāk nosveras uz valdību un privāto sektoru.

XII

Industriālā politika

“Nekam nederīgs un pilnīgi nevajadzīgs,” jaunais Gruzijas ekonomikas ministrs 2004. gada vasarā saka par savas ministrijas industriālās politikas departamentu. “Tas jālikvidē.” Šī doma labi saskan ar viņa amerikāņu padomdevēju uzskatiem, jo rūpniecības politiku var veidot arī citādi. Amerikā pats plānošanas un plānotāja vārds vien rada tīri ideoloģiskas aizdomas par jebkura izplānotā priekšlikuma īsto dabu. Vairāk atzītie vārdi te ir politika, stratēģija, vadlīnija un procedūras, programmas un projekti un plāni šaurākā nozīmē. Protams, katrā valstī redzam gan industriālās politikas nepilnības, gan tās sasniegumus. Apzināti vai citādi, Amerikas tehnoloģisko sasniegumu vērotāji to sākumus atrod plašā zinātniskās pētniecības sistēmā, kas aptver gan uzņēmumos attīstīto, gan Amerikas labāko augstskolu tīklā izveidojušos pētniecību. Šajā izaugsmē milzīga nozīme ir valsts piešķirumiem (grantiem) un pasūtījumiem, kā arī labvēlīgai nodokļu un izglītības politikai. Arī tad visa politika neatspoguļojas likumos un priekšrakstos. Kaut gan Amerika naudas dalīšanā labprāt izmanto konkursus, tas ne vienmēr garantē neitrālu līdzekļu sadali pēc īstiem, nevis politiskiem nopelniem. Vēl grūtāk ir piešķirt līdzekļus, vadoties pēc tālākā nākotnē iecerētiem sasniegumiem. Nereti šī apstākļa pēc mazākas valstis saņem ierobežotus, bet tomēr praktiski vērtīgus projektus.

Daudz vienkāršāk ir samazināt sabiedrisko kontroli un pieļaut atīvāku uzņēmēju darbību. Šī reālā attīstības politikas izpausme pierādīs, ka privātuzņēmēji var darīt labu, neko, vai pat sliktu. To redz arī Latvijā, un tāpēc der labi apdomāt, kādai un cik visaptverošai jābūt sabiedriskai kontrolei saimnieciskās attiecībās.

Izvērsta industriālā politika ir daļa no valdības funkcijām visās ES valstīs: tā būtībā ietver visus priekšlikumus un pasākumus saimnieciskai attīstībai. Šaurāk iezīmēta, piemēram, sarunās ar ES par Latvijas saimniecības ātrāku iesaistīšanu ES tirgos, tā parasti attiecas uz eksporta un importa.

Te der atcerēties, ka viens no galveniem ES apvienošanās mērķiem ir uzlabot ražību un aktivizēt savstarpējo tirdzniecību Eiropā.

Industriālo politiku parasti izstrādā un akceptē valdības iestādes. Tā ir cieši saistīta ar tautā valdošiem uzskatiem par uzņēmēju lomu valsts saimnieciskā izaugsmē, ne velti to veicina, atbalsta vai kavē ļoti dažādas ieinteresētās aprindas. Visa šī kultūra kopā nosaka industriālās politikas raksturu, mērķus un virzības spēkus. Tur, kur tā sakņojas kopīgā pieredzē un tradīcijās, pat atsevišķu iestāžu un uzņēmumu vadības darbojas saskaņīgi ar vispārpieņemtiem uzskatiem. Tā, piemēram, Latvijā, šādu īsti kopīgu tradīciju ir maz, vērojam nesen iegūtu uzskatu dažādību, kas īsti neiederas esošajā saimnieciskā un sabiedriskā vidē. Es ieteiktu industriālo politiku tvert plašāk, neaizmirstot visai Latvijai svarīgo kopsaucēju – vēlamo saimniecisko izaugsmi. Ņemot vērā ES antipātijas pret tiešām subsīdijām, īpaši noderīgs princips te ir – izvēlēties attīstības bāzei nepieciešamus ieguldījumus izglītībā un zinātnē. Arī tāpēc, ka šie sektori ir brīvāki no politiskas iejaukšanās līdzekļu sadalē.

Saimnieciskās izaugsmes mērķi un pamati

Ekonomiskās zinātnes pamatos ir nostiprinājusies atziņa, ka cilvēces materiālo vajadzību problēmas vislabāk var atrisināt ar augstāku IKP. Tas sasniedzams ar optimālu ražošanas un sadales līdzekļu izvietojumu un iesaisti. Tomēr šiem nolūkiem kalpo ne tikai ekonomiskas dabas lēmumi. Tos veido tautā valdošie uzskati par dažādām vajadzībām, par darbu, kā arī citām ekonomiskām un sociālām attiecībām. Tādējādi izaugsme vairākās viena līmeņa attīstības valstīs nebūt nav vienāda. Manuprāt, to redzam pat diezgan līdzīgajās Baltijas valstīs. Jau pieminēts iespējamais konflikts starp krājējiem un patērētājiem, grūtā vienošanās par ilgtermiņa prioritātēm, arvien kategoriskākas prasības pēc dzīves nepieciešamībām.

Saimnieciskie mērķi un izaugsmes politika ar laiku mainās. Mēs ļoti labi zinām, ka varam strādāt – vairāk vai mazāk, ka spējam stingri turēties pie ierastā un, kaut arī negribīgi, pārņemt no citurienes atvesto pieredzi. Vispārzināms, ka izaugsmes politiku gan Latvijā, gan ārpusē ietekmē demogrāfiskās pārmaiņas. Tomēr Latvijā, kur vietējā saimnieciskā darbība vēl ir samērā mazražīga, svarīgākie attīstības noteicēji atrodami aiz robežām, vispirms jau ES, kas tagad veidojas arī par vietējo tirgu. Daļu no

jaunās politikas ne tikai pieļauj, bet pat veido izglītības un pētniecības procesos.

Pat visvienkāršākā sistēmā mēs izmantojam uzkrāto pieredzi un zināšanas. Tā, piemēram, daļu no izaugsmes potenciāla saņemam līdz ar tehniskiem jauninājumiem, bet svarīgākais faktors par nedrošu un riskantu uzskatītā situācijā ir pašu iegūtā pieredze. Šie divi faktori norāda uz tām grūtībām, kas visvairāk kavē saimniecisko izaugsmi, iedvešot gan bailes un neziņu, gan drosmi un pārliecību.

Kā jau aizrādīju grāmatas sākumā, būtu negudri, pat neiespējami mēģināt izveidot vienu kopīgu, ilglaicīgi konkurētspējīgu izaugsmes sistēmu, kas noder katra indivīda un visas tautas vajadzībām. Visdrīzāk varam sagaidīt, ka saimnieciskie vadītāji izraudzīsies sev pieņemamus paraugus vai, visticamāk, nelielus projektus un programmas, ko finansē aizdevēji un ieguldītāji, kā arī tādi naudas dalītāji kā ES un Pasaules Banka.

Tā dēvētā jaunā izaugsmes teorija ir tuvos rados ar neoklasisko pieeju attīstībai, jo sakņojas Kolinsa vērojumos un Lūkasa uzskatos, bet tālāk atbalsojas Portera ieteikumos. Tur joprojām svarīga loma ir tradicionālām kapitāla plūsmām, kaut īstais mērķis ir lauzties uz priekšu ar uzlabotu darba ražību un resursiem visā tautā un atsevišķos uzņēmumos.

Attiecībā uz kapitālu izaugsmes politika cenšas veicināt taupību un vietējā kapitāla uzkrāšanos. Lai arī pastāvošā naudas sistēma krāšanu var atvieglot ar zemiem nodokļiem, to visvairāk ietekmē tautas saimnieciskā kultūra un pieredze uzkrāšanas jomā.

Latvijas apstākļos arvien lielāka loma sagaidāma internacionāliem ieguldītājiem, aizdevējiem un naudas dalītājiem. Viņi ir vienīgie, kas var ātri pavairot kapitālieguldījumus, veicināt ražīgumu un iedzīvotāju nodarbinātību. Visbeidzot, jādomā arī par valsts pašas lomu. Valdība var izvēlēties: iekasēt mazāk, iekasēto naudu uzkrāt vai ieguldīt tālāk vērtīgos infrastruktūras projektos. Protams, lielāku rīcības brīvību tā var atstāt arī pašai tautai.

Saimnieciskās attīstības galvenais uzdevums ir rūpēties par to, lai ierobežotie ekonomiskie resursi būtu optimāli izmantoti, tādējādi tautai palīdzot saglabāt vai arī nodrošināt augstāku labklājības līmeni. Kā jau minēju iepriekš, nav saimniecisko sistēmu bez trūkumiem. Tās uzdevumus un politiku pēc savas gaumes un ieskatiem veido un maina tauta, arī tad, ja mūsu vairākums šādiem lēmumiem ir nepietiekami sagatavots. Šai pasivītaitei un neizlēmībai ir dažāds vēsturiskais, sociālais un kulturālais pamats, kas nereti diktē noteiktus apsvērumus un prioritātes tā dēvētās

slēgtās saimnieciskās sistēmās, kas būtībā vairāk līdzinās kopīgai pašmāju naturālai saimniecībai. Modernās, uz tirgu orientētās sistēmās atsevišķas vienības un organizācijas strādā autonomi un patstāvīgi, sadarbojoties ar ārzemju partneriem. Tirgu "piešmukt" nav iespējams. Sekmīgie privātuzņēmēji turpina darboties tālāk. Nesekmīgie izput. Turpretim neveiksmīgie valsts uzņēmumi ar subsīdiju palīdzību var nīkuļot vēl ilgu laiku. Latvijai der atcerēties, ka subsīdijas būtībā ir iespēja iegūt līdzekļus valsts favorītiem un attiecīgi samazināt tiem, kas pie sabiedrības atbalsta un ieguldījumiem netiek.

Saimnieciskos mērķus un politiku ietekmē vietējās pārmaiņas. Arī ļoti vienkāršotos apstākļos mēs saprotam, ka varam strādāt vairāk vai mazāk. Tāpat apzināmies, ka ar laiku mainās katras tautas demogrāfiskā struktūra un tās labklājību pilnīgi vai daļēji nodrošina tikai aktīvā darbā iesaistītā daļa. Pat visvienkāršākā sistēmā mēs noteikti izmantojam iepriekš uzkrāto pieredzi un zināšanas. Pavairojot kopīgās ražošanas un sadales funkcijas, mēs ar laiku mainām IKP sastāvu (nevaram apēst visu uz laukiem saražoto, ja tā kļūst vairāk), un tas sāk ietekmēt visu pārējo.

Ieguldījumu izvēle

Mums nav šaubu par paātrinātu kapitālieguldījumu vajadzību. Lai arī kādas ideoloģiskas domstarpības te pastāvētu, Latvijā pašlaik šis kapitāls nosaka ražības līmeni valstī. Darba ražīguma līmenis savukārt veicina iedzīvotāju nodarbinātību un visas tautas labklājību. Preču pieprasītās un pievienotās vērtības uzlabojumi garantē tālāku izaugsmi.

Tiecoties uz augšu savā saimnieciskā darbībā, Latvija vēl nebūt nav novērtējusi tradicionālā, intelektuālā (zināšanu) un sociālā (uzticamības un sadarbības) kapitāla lomu. Vispirms atzīmēsim, ka, mainoties uzdevumiem un darbu struktūrām, mainās kapitālieguldījumu vajadzības.

Tā, piemēram, veidojot datorprogrammas un līdz ar to "pieaudzējot" šī produkta pievienoto vērtību, nepieciešami samērā mazi tradicionālā kapitāla ieguldījumi, taču nemitīgi jāuzlabo darbinieku izglītība un iemaņas, jāizkopj spēja iegūt ārzemju partneru uzticību. Bioķīmiskā rūpniecībā, biznesā, kam pagaidām vēl raksturīgs ļoti augsts risks, ļoti nepieciešama ārzemju lielfirmu piedalīšanās, labi sakari ar Latvijas zinātniekiem, kā arī kvalificēti darbinieki. Dažos gadījumos prognozētais risks ir mazs, toties politiski jūtīgs. Tā, piemēram, Ozolsalas projekts prasa ļoti lielus tradi-

cionāla rakstura ieguldījumus plānotajā celulozes fabrikā un iekārtās. Ne mazāk saprotama ir vēlme pēc valsts nodrošinātas koksnes piegādes. Diemžēl pavisam neskaidra ir sabiedrības atbildība vides aizsardzībā, ceļu būvē un darbinieku izglītībā. Te prātā nāk milzīgais, dikā stāvošais ķīmiskās rūpniecības kombināts Puertoriko, kas, knapi uzbūvēts, nu pacietīgi gaida savai iespējamai darbībai pieņemamas cenas.

Neziņa šajos un līdzīgos jautājumos ļoti kavē attīstību. Privātais sektors riskantus projektus īstenot uzņemas cerētās augstās peļņas pēc (kas var būt ap 30 procentiem gadā uz ilggadēju ieguldījumu), bet ierēdniecība baidās izdarīt drošus lēmumus bez pietiekamas informācijas. Gadījumos, kad liktos svarīgi mainīt saimnieciskās un sabiedriskās attiecības, vieglākās (tās, ka neprasa uzskatu maiņu) parasti ir izdarītas jau labi sen. Kavēšanās notiek tieši pirms ļoti iedarbīgu reformu realizēšanas, ko ir grūti veikt no politiskā viedokļa. Tās, kā redzam Latvijas pašvaldību reformās, arvien aizķeras. Šie gadījumi veido savdabīgu stabilitātes un pārmaiņu līdzsvaru.

Tur, kur naudas netrūkst, bet trūkst skaidri saredzamu, pietiekami izdevīgu iespēju ieguldījumiem, tā stāv bankā. *Microsoft* firmai, pat ar izdevīgu ieguldījumu konjunktūru, 2004. gada vasarā ir uzkrājušies 60 miljardi dolāru brīvu līdzekļu. Niecīgu daļu no tiem izmaksās dividendēs akcionāriem. Centralizētajā plānošanas sistēmā šādos gadījumos ar vieglu roku tiek izdarīti nevajadzīgi un nelietderīgi ieguldījumi. Tā vēl šodien rīkojas ne tikai Puertoriko, bet arī Krievijas tēraudrūpniecībā. Neskatoties uz to, ka Krievijai un Kazahstānai tik svarīgajā naftas eksporta nozarē tie ir nepietiekami.

Vispār var droši apgalvot, ka pasaulē netrūkst naudas lielu un mazu uzlabojumu iespējām. Bet trūkst precīzu aprēķinu un prognožu par pieprasījumu, izmaksām un peļņu. Iespējamie ieguldītāji kļūst tramīgi situācijās, kur jāsastopas ar neaprēķināmo korupciju. Būtībā tradicionālos ieguldījumus parasti izdara pēc samērā konservatīviem apsvērumiem un pēcākiem detalizētiem aprēķiniem. Taču mērķi trāpīt var tikai tas, kas ir gatavs šaut. Biedējošs piemērs ir savā nozarē vēl nesen vadošā *Boeing* firma, kuras vadība vairākus gadus nevar izšķirties par jaunu modeļu izvēli; uzņēmums zaudē savas līdera pozīcijas; Vašingtonas štatā darbu zaudē vairāki desmit tūkstoši augsti kvalificētu strādnieku.

Jau šie nedaudzie *Boeing* un *Microsoft* piemēri rāda, ka pat pašam ieguldītājam kāda uzņēmuma akcijās ir grūti un nedroši izšķirties, kuri no mērķiem un prognozēm ir ticami. *Microsoft* raksturam mainoties, ieguldītājs, bet ne firmas vadība vai tās darbinieku saime, var savu akciju daļu

samērā viegli pārdot. Bez tam Vašingtonas štata valdība var *Boeing* firmai piešķirt īpašas nodokļu atlaides un līdzekļus darbinieku apmācībām, lai paturētu nozīmīgu nodarbi aviorūpniecībā. Tie nav viegli lēmumi, jo šādām subsīdijām ir jāmeklē atbalsts arī citos uzņēmumos (kas turpina maksāt nodokļus pilnā mērā), visā tautā, federālās valdības aprindās, kā arī organizācijās, kas kontrolē starptautisko tirdzniecību.

Šo iemeslu dēļ ir gandrīz neiespējami strikti ieteikt kādu vienu lēmumu. Vispirms jāsavāc informācija par sasniegumiem tirgū un par izmaksām dažādās nozarēs un dažās izmeklētās, stiprākās firmās. Nākamais svarīgais solis ir izdarīt visuzmanīgākos salīdzinājumus par šo firmu konkurētspēju pasaules tirgos. Un arī tad nevarat būt droši, ka šim mērķim būsīt saņēmis vispilnīgāko informāciju.

Izmaksu pieeja

Aprēķināt izmaksas nozīmē izsvērt IKP komponentu sastāvdaļas. Pētniecības projektos noskaidrojamās izmaksas sākas ar pašmāju aprēķiniem. Šajā darbā var aiziet diezgan tālu, proti, aplēšot ne tikai darba stundu skaitu un izmaksas, bet arī materiālu cenas, kapitāla izmaksas firmai un valsts subsīdiju vērtību. Tomēr arī te jāuzmanās no lielākām nepilnībām un pat mazām, bet būtiskām kļūdām. Īpaša uzmanība pievēršama vietējo firmu konkurētspējai ārzemēs ar vai bez ārzemju partneriem, kā arī zaudētiem un iegūtiem tirgiem. Tur, kur šie apsvērumi atbilst Kolinsa un Portera ieteikumiem, aktīvie uzņēmumi piespiež valsti no komandas un kontroles sistēmas pārkārtoties uz darbu ar atbalsta programmām. Līdz ar to mainās arī kontroles funkcijas – naudas piešķiruma līguma izpildi uzrauga pats uzņēmums. Skaidrs, ka šādas attiecības starp uzņēmējiem, viņu partneriem un valsts iestādēm prasa pilnīgu savstarpēju uzticēšanos. Tāda ir starp Vašingtonas štata valdību, kas piešķir lielas subsīdijas *Boeing* jaunā modeļa 7E7 ražošanai, un aviorūpniecības arodbiedrībām, kas tagad pieļauj lielākus detaļu iepirkumus ārzemēs. Šajā gadījumā valsts atbalsts ir pilnīgi attaisnojams, jo samērā viegli un puslīdz droši aprēķināmie izdevumi un ieguvumi ir pietiekami, lai uzturētu štata iedzīvotāju nodarbi tradicionāli svarīgā nozarē.

Amerikas valdība, saimnieciskās aprindas un patērētāji jau ilgāku laiku seko strukturālām izmaiņām lielajā vietējā rūpniecības tirgū, kā arī pārmaiņām importā un eksportā. Kā zināms, Amerikas Savienoto Valstu

nepietiekamais eksports jau ilgāku laiku nepārsniedz importu, tādējādi apdraudot dolāra vērtību. Lai paplašinātu vietējo tirgu un veicinātu uzņēmumu sadarbību, ir noslēgti *NAFTA* līgumi ar Kanādu un Meksiku. Kaut novēloti, tomēr ir izdevies samazināt importu no Ķīnas. Neveiksmīgi izraudzījās mēģinājumi ar importa ierobežojumiem pasargāt krietni sarukušo Amerikas tēraudrūpniecību no Eiropas (ieskaitot Latvijas) ievadumiem. Kopumā Amerikā valda pārliecība par savas zinātniskās un rūpnieciskās attīstības spējām, bet praktiskā dzīvē pamanām nopietnas nepilnības. Satrauc tas, ka dažās nozarēs Amerika jau zaudē savu konkurētspēju, piemēram, šuvējas uz vietas vairs nevar atrast jaunu vai labāku darbu. Ar ļoti ierobežotām izredzēm spiesti rēķināties tie darbinieki, kuri drīzumā aizies pensijā.

Šīs situācijas pirmsākumos, pirms gadiem divdesmit, vairāki Hārvarda Universitātes stratēģijas profesori Brūsa Skota un Džordža Ladža vadībā veica visaptverošu pētījumu par Amerikas saimnieciskās konkurētspējas tendencēm (*Scott, Lodge 1985*). Tolaik izteiktajām bažām ir dibināts pamats. Amerikas konkurētspēja pavājinās jau kopš 1960. gada. Tā zaudē savus tradicionālos segmentus pasaules līmeņa nozaru tirgos. Šīm problēmām ir vairāki, grūti novēršami cēloņi.

1. Tradicionālisti uzsver, ka dolāra vērtība neattaisnojami pieaug un svārstās. Tā pēdējo četru gadu laikā šis valūtas kurss attiecībā pret eiro vispirms krīt no 1,16 dolāriem 1999. gadā, tad sasniedz 82 centus, uzkāpj līdz 1,30 dolāriem, bet 2004. gadā krīt un svārstās ap 1,21. Šīs pārmaiņas neapšaubāmi iespaido Amerikas eksporta spējas un palielina pieprasījumus pēc valsts atbalsta, kurus savukārt arvien vairāk ierobežo PTO. Dažas Amerikas saimniecības nozares, ieskaitot lauksaimniecību un augstās tehnoloģijas, joprojām ir ļoti ražīgas. Klasiskais, bet vienlaikus ideoloģiski un politiski grūtais šo problēmu starptautiskais atrisinājums nav meklējams muitas un citos nepatīkamos importa ierobežojumos un eksporta subsīdijās.
2. Citi analītiķi diezgan pamatoti apgalvo, ka vaina meklējama Amerikas lielo uzņēmumu vadībā, kas, apmierināta ar plašo vietējo tirgu, nav centusies ievērot augstākas kvalitātes prasības. Nenoliedzami, dažās nozarēs minētie uzlabojumi ir sasniegti jau sen, bet dažās, kaut lēnām, tomēr jānāk nopietnai uzskatu maiņai attiecībā uz kvalitāti. Šīs medaļas otrā puse ir pilnīgi jaunu konkurentu ienākšana no Japānas un Dienvidaustrumu Āzijas nozarēs, kur

agrāk nenoliedzami dominēja Amerika. Jaunie sāncenši spēj krāt un ieguldīt, centīgi strādāt un izmantot savas darbaspējas, lai ražotu augstas kvalitātes preces.

3. Dažās nozarēs, piemēram, autorūpniecībā, arodbiedrības un uzņēmumu vadība vēl nesen pieļauj tik augstu strādājošo atalgojumu, kas nenosedz iegūto ražību. Aizmirstot, ka svarīgākais faktors nav vis alga, bet gan ražība. Stāvoklis ir tik nopietns, ka Amerikas arodbiedrības tagad piekrīt agrāk neiedomātām koncesijām un citām uz augstāku ražību mērķētām programmām.
4. Citi kritiķi norāda tieši uz trūkumiem industriālā politikā, īpaši nepietiekamu valsts lomu. Šeit īstenībā ir runa par sabiedrības pienākumiem saimnieciskās attīstības veicināšanā. Neapšaubāmi, industriālās politikas lēmumi vienmēr būs gan nepilnīgi, gan kļūdaini, kaut vai tāpēc vien, ka saimnieciskās attiecības nākotnē veidos vēl nepieredzētas tehniskas un sociālas pārmaiņas. Ne jau valdības pārstāvji ir tie, kas spēs noslēgt izdevīgākos līgumus ar citām valstīm. Mūsdienās tiek pieprasīta daudz lielāka privātā sektora iesaiste. Citiem vārdiem, mēs gan varam izvairīties no tautsaimniecības priekšlaicīgas, skrupulozas plānošanas, taču nevaram izbēgt no pienākuma izstrādāt mērķtiecīgus saimnieciskās attīstības īstermiņa plānus.
5. Pēdējā laikā arvien biežāk tiek kritizēta izglītība un apmācība zināšanu laikmetā. Lai cik lieliska arī būtu izglītība un vērtīgs pētniecības darbs labākās Amerikas universitātēs un institūtos, daudzas augstskolas vairs nevar sacensties ar izcilāko Eiropā un Āzijā. Šī kritika attiecas ne tikai uz pašreizējā darbaspēka kvalitāti, bet arī uz piemērotu zināšanu strauji rītdien, kas noturētu Amerikas saimniecības konkurētspēju. Ļoti straujas zināšanu izplatības apstākļos tas kļuvis arvien grūtāk izdarāms. Kritiski svarīga kļūst arī ātra pieredzes apguve. Šī tendence lai ir mācība mazajām (Baltijas) valstīm – sadarboties ar augstskolām lielajās kaimiņu zemēs.

Pēc šādas selektīvas Amerikas rūpniecības analīzes lasītājiem Latvijā noderēs Skota un Ladža grupas novērotais.

1. Kaut arī kapitāla izmaksas Amerikā ir samērā zemas, vēl zemākas tās ir taupīgajās Āzijas valstīs. Amerikas pieticīgie ieguldījumi ir privātās mājās un dzīvokļos.
2. Āzijas valstis ļoti ātri apgūst visjaunākās zināšanas.

3. Ražības līmenis visātrāk cēlies Āzijas valstīs. Aug arī strādājošo atalgojums, kaut Indijā tas joprojām ir tikai niecīga daļa no Amerikā maksātā. Japāna savas izaugsmes pirmsākumos izceļas ar augstu ražību tēraudrūpniecībā, mašīnbūvē, elektriskās iekārtās, transporta ierīcēs un ar īpaši precīzu mašīnbūvi. Šo Japānas agrāk sasniegto vietu nu jau diezgan stabili ir ieņēmusi Dienvidkoreja. Dažkārt vistuvāk zināšanu laikmeta vajadzībām atrodas mazās Dienvidāzijas valstis, kur ir vērojama privāto uzņēmumu nevainojama sastrādāšanās ar valsts iestādēm, īpaši izglītībā un pētniecībā.
4. Amerikas priekšrocības ir cieši saistītas ar ieguldījumiem pētniecībā, visvairāk civilā un militārā aviorūpniecībā, datoros un informācijas tehnoloģijās, elektriskās iekārtās un farmaceitiskā rūpniecībā, lauksaimniecībai nepieciešamo ķīmikāliju ražošanā. Šajās nozarēs notiek visintensīvākā tehnoloģiju, kapitāla un augsti kvalificēta darbaspēka iesaiste. Lai cik svarīgs arī būtu eksports, ko dod šīs nozares, Amerikas rūpniecību tomēr pamatā uztur pieprasījums vietējā tirgū. Līdzīgu attīstību varam sagaidīt arī ES. Pieminētās problēmas nav meklējamas pētniecībā, bet gan jaunu zināšanu novēlotā iekļaušanā ražošanas procesos. To pātrināt ir viens no Amerikas industriālās politikas uzdevumiem.

Jaunākais uzlabojumu saimniecībā

Nevēlēšanās pamest nesenus ieguldījumus Amerikā noved pie jaunu augstākas kvalifikācijas ražošanas centru veidošanās un koncentrācijas, agrāk neiedomājamas konkurentu sadarbībā apdraudētajā sfērā.

Labs piemērs tam ir pārvērtības *Daimler-Chrysler* fabriku plānos. Ražīguma paaugstināšana ir kļuvusi par šī uzņēmuma dzīvības un nāves jautājumu. Pašreiz katras Amerikā ražotās lielfirmu automašīnas pašizmaksa ir turpat par 750 dolāriem augstāka nekā Japānā. Tāpēc arī nolemts, ka Amerikas modernajās montāžas fabrikās šos braucamos vairs nesaliks. Piegādātāji sola ražīgākus, respektīvi, lētākus, ražošanas procesus. Pat fundamentāli lielus un svarīgus darbus, piemēram, krāsošanu un lakošanu *Chrysler* firma tagad nodod tālāk līgumslēdzējiem. Arodbiedrības pastāv, taču partneri ar pasūtītāja ziņu revidē ražošanas struktūras, darba saturu un nedaudzos gadījumos arī atalgojuma sistēmu. Tas, ka telpu apkopēji vairs

nepelnīs 100 000 dolāru gadā, gan nozīmē, ka šos darbus vairs neuzdos tikai kā blakusdarbu. No ārzemju ekspertu viedokļa raugoties, svarīgākā pārmaiņa ir tā, ka straujāk sāk veidoties Portera ieteiktā “ķekaru” organizācija. Uzņēmumu attiecībās valda nevis vienlīdzība, bet savstarpējs izdevīgums. Darbu pasūtītājs Amerikā patur daļu no savas saimes, specializētās pētniecības, inženieru un konstruktoru funkcijām, bet Latvijas partneris iegūst pieeju ārzemju tirgum, tālākai pieredzei un peļņai, kā arī augstāku atalgojumu saviem darbiniekiem.

Visātrāk šie procesi sagaidāmi tur, kur jau izveidojušies rajoni ar noteiktu specializāciju. Šī stratēģija jau ir atmaksājusies, Amerikas metālapstrādei pārceļoties uz Karolīnas štatiem. Arī Indijā un Ķīnā ir atrodami atsevišķi, pat izolēti, Silikonielejai līdzīgi rajoni, kur izvietotas specializētas firmas, kas strādā tikai eksportam. Šo procesu vērojot, Latvijas tehnologi uzskata, ka tagad vairāk nekā agrāk jāveido ciešas ilgtermiņa attiecības ar partneriem tuvajās ES valstīs. Kopumā tomēr pierādījies, ka partnerattiecības veidosies nevis tur, kur tas liktos vajadzīgi valstij, bet gan tur, kur izdevīgi partneriem. Pie Kopenhāgenas ceļ lielu farmācijas fabriku, kaut Dānijas valsts varbūt to vēlētos redzēt citā vietā, kur mazāka pašreizējā nodarbinātība. Praktiski apsvērumi noved ārzemju ieguldītājus pie sarunām ar valsts un pašvaldības iestādēm arī par savstarpējām koncesijām un nodokļu atļaidēm.

Latvijas industriālā politika tuvākā nākotnē

Atgriežoties pie Latvijas saimnieciskās attīstības, nevar nepamanīt, ka tā ir pamatīgi aizkavējusies. Še varam vainot gan valdību, gan padomju mantojumu, gan uzņēmēju trūkumu, nepietiekamās zināšanas un visu ko citu. Lai gan tikai tagad, Latvijai kļūstot par ES valsti, valsts attīstības iespējamie mērķi kļūst skaidrāki. Labi saprotamas virzības trūkst joprojām.

No vienas puses, daļa Latvijas vēl orientējas uz ciešām saimnieciskām saitēm ar Krieviju, kas pastāv un nekur nepazudīs arī tuvākā nākotnē. Kaut ierobežota, saimnieciskā sadarbība ar Krieviju un tās uzņēmumiem turpinās. Krievu ieguldījumi Latvijā ir pamanāmi. Latvijas uzņēmējiem ir labi pazīstama krievu kultūra un valoda, sociālās uzvedības pamati un administratīvā prakse. Latvijas preces tur ir pazīstamas un iecienītas, nav sliktas abu tautu savstarpējās attiecības. Tomēr jāšaubās, vai laikā, kad vēl

pastāv nopietnas starpvalstu politiskas un diplomātiskas problēmas, Latvija ir gatava pilnveidot komerciālos sakarus ar Krieviju. Grūti iedomāties, kāda attieksme veidosies nākamos divdesmit vai pat desmit gados. Ja tiks atbalstīta industriālā politika, tad spēkā pieņemsies krievu un latviešu uzņēmēju prakse. Es gan joprojām apgalvoju, ka šis attīstības aspekts vēl ir miglā tīts jeb no attīstības viedokļa neprognozējams. Pamatu pamats te ir Krievijas pašas iekšpolitika, ko nekontrolē ne Latvija, ne ES.

Pašā sākumposmā ir mūsu attiecības ar ES valstīm, respektīvi, uzņēmējiem. Tiesa, Latvijas precēm un pakalpojumiem nu ir atvērts viss ES tirgus, bet no praktiskā viedokļa latvieši, izņemot jauno paaudzi, to vēl pietiekami nepazīst. Kopumā var droši apgalvot, ka vairākums latviešu īsti nepazīst rietumniekus, viņu kultūru, mentalitāti un vajadzības. Viņi vēl nepārvalda Rietumeiropas valodas. Vairākums Latvijas uzņēmēju vēl nav ieradusies ar saviem uzņēmumiem ES, kamēr importētāji jau sen cenšas apgūt lielāko daļu Latvijas iekšzemes tirgus. Loģika, bet ne nepietiekamā latviešu pieredze, aicina mūs veicināt industriālo politiku ES virzienā.

Šis nepilnīgais ieskats liecina, ka Latvijas industriālā politika vēl kādu laiku būs nenoteikta. Tālāko progresu varbūt diktēs Latvijai arvien vairāk piemērotā ES kopējā politika. Vienā vai otrā veidā izpaudīsies ES mērķi ražības paaugstināšanā, preču pašizmaksas samazināšanā un savstarpējās tirdzniecības veicināšanā.

Latvijas pašas saimnieciskā politika joprojām orientēsies uz vienkāršību, zemākām izmaksām, lielāku iedzīvotāju nodarbi, īpaši laukos. Par perspektīvu nozari sāk veidoties tūrisms. Tas dod darbu un stiprina saimniecisko izaugsmi gan uz laukiem, gan pilsētās. Savdabīgā nozare ceļ Latvijas IKP un stiprina saites ar ES.

Līdzīgu, pagaidām vēl neskaidru attīstības politiku palīdzēs veidot arī citi stiprākie Latvijas uzņēmumi. Augs apgrozība un nodarbinātība gandrīz visās nozarēs. Starp citu, mežsaimniecība un kokrūpniecība gan vairs nedos nekādu lielo IKP. Ražīgāka, ar intensīvāku raksturu, kļūs lauksaimniecība. Tur, kur Latvijai ir grūti sacensties ar citām valstīm, ārzemju partneru iesaiste kopīgos pasākumos dos tādus jūtamus tradicionālā kapitāla ieguldījumus, kādus jau redzam uzņēmumā *Lauma* vai Valmieras stikla šķiedras rūpnīcā.

Joprojām neatbildēts ir jautājums par Latvijas gatavību paplašināt savus ieguldījumus nākotnei svarīgajās tehniskās nozarēs. Minēšu divas raksturīgākās. Pirmā ir visiem labi zināmā farmakoloģija un bioķīmija. Arvien

pieaugošais pieprasījums pēc zālēm visā pasaulē (arī Baltijas valstīs), samērā vienkāršie un lētie ražošanas procesi te paver vēl agrāk nepazītas iespējas. Taču nozares attīstība Latvijā nav iedomājama bez lieliem un naudīgiem ārzemju partneriem, kas gatavi uzņemties lielos pētniecības un tirgošanas riskus. Šīm lielfirmām, kas tāpat cenšas samazināt savas izmaksas, Latvija kļūs pievilcīga tikai tad, ja palīdzēs sastrādāties ar valdību, medicīnas skolām un ārstēšanās centriem, akadēmiskām un pētniecības iestādēm, juristiem u. tml. Latvijas apstākļos tik kompleksa sastrādāšanās pagaidām liekas iespējama tīri tehniskā līmenī.

Informācijas tehnoloģiju (IT) nesenā straujā izaugsme labi pierāda izglītoto latviešu spējas iekarot savu vietu pilnīgi jaunās nozarēs. Ja arī liekas, ka nozares izaugsme pašreiz saplok, lielāki un mazāki Latvijas uzņēmumi sekmīgi strādā sevis izvēlētās un izkoptās IT nišās. Latvijā studentu skaits ir sasniedzis ļoti respektablu, Eiropas līmeni. Taču nav skaidrs, vai studenti izvēlas darba devēju piedāvātās karjeras un profesionāla darba iespējas. To īsti pareģot nevar. Ir vērts apsvērt, ko varam prasīt no attiecīgām izglītības, apmācības un pētniecības iestādēm, kā arī darba devējiem. Celt Latvijas IKP ar lielāku iesaisti mūsdienīgās nozarēs ir loģiski un nepieciešami. Prasmīgākie ieguldījumi radīs un noteiks atsevišķu uzņēmumu un partneru kopīgās sekmes, tehnoloģijas izplatību Latvijā, kā arī ievērojami augstāku intelektuālā un sociālā kapitāla līmeni. Tautas saimnieciskai attīstībai ļoti svarīgs būs produktīvu iemaņu pieaugums. Latvijas uzņēmējiem jādomā par stratēģijām, kas apvieno ātru jaunu zināšanu apguvi un to ražīgu praktisko lietojumu.

XIII

Neskaidrā pasaule

Nav viegli orientēties pasaulē notiekošo straujo pārmaiņu būtībā un apgūt kā no pilnības raga birstošās gan pasvešās, gan svešās idejas. Neziņa un neizpratne par vakardienu un šodienu kavē mums visu jauno uzreiz integrēt savā individuālā un sabiedriskā dzīvē, tādējādi pienācīgi sagatavojoties vēl neparedzētiem notikumiem un negaidītām prasībām. Lai gan te mēs nebūt neesam vieni. Patiesībā, salīdzinot ir citām, īpaši mazāk attīstītām valstīm, mūsu izredzes pēc iestāšanās ES, ir pat labākas nekā daudziem citiem.

Taču, ja solītais kādreiz arī makā nekrīt, tad vismaz atgādina krievu zemnieka optimistisko dzīves redzējumu. Proti, uz amerikāņu tūrista vaicājumu par iztikšanu viņš atbildējis: ne tik labi kā vakar, bet ne tik slikti kā rīt.

Neziņa un neskaidrība

Varbūt tiešām vislielākā pārmaiņu laiku problēma ir skeptiska nostāja pret visu mazpazīstamo. Pesimistam, kurš negrib, nevar vai vienkārši nespēj izšķirties par aktīvu iesaisti nākotnes procesos, ir no tiem jābaidās. Diemžēl tas attiecas arī uz latviešiem, kuri vēl šodien cer, ka uzlabojumi viņu dzīvē nav vis pašu, bet gan valsts, respektīvi, visas sabiedrības atbildība. Pārmaiņas var atnest gan zaudējumus un nepatīkšanas, gan labumus. Drošāk ir ticēt, ka katrs pats ir savas laimes kalējs tādā saimnieciskā sistēmā, kur valda izvēles brīvība.

Negaidīto pārmaiņu raksturs liekas svešs arī tāpēc, ka mēs paši tās neierosinām. Jauninājumus parasti atnes notikumi ārpus mūsu sadzīves jomām. Profesora Šumpetera norāde uz inovāciju graužošo un vienlaikus arī konstruktīvo lomu cilvēces saimnieciskā attīstībā apstiprina, ka pat viņš uz progresu nākotnē skatījās ar lielām šaubām. Šodien varam droši teikt,

ka dažādie pārmaiņu procesi pasaulē kopumā mūs ved uz augstāku labklājību un arī nedrošāku, haotiskāku laiku. Tautsaimnieku sludinātais izaugsmes līdzsvars vairs nav pat teorētiski garantējams. Mierīgu dzīvi vairs neviens nesola, drīzāk jau vētrainus laikus.

Neizprastā globalizācija

Priekšāstāvošās problēmas gandrīz visi vērotāji saista ar pārmaiņām starptautiskās attiecībās. Būtībā tās ir gan sūdzības, gan slavinājumi parādībām, ko daudzi saprot ar globalizāciju. Kā jau vārds, kas apzīmē visdažādākos procesus un rezultātus, tas bieži pārprasts. 2003. gadā par piemērotāko globalizācijas koncepciju uzskatu to, kas uzsver straujāku jaunu ideju izplatību, lielāku preču un pakalpojumu, un pat darbaspēka kustību pāri tradicionālām valstu robežām. Īpaši neiedziļinoties, top skaidrs, ka šis process ir grūts un sarežģīts. Un nebūt nekļūs par lielo visaptverošo paisuma vilni, kas pacels visas Vilfredo Pareto laivas pasaulē. Tāpēc es iesaku no šī vārda izvairīties tad, ja domājam par dažādām, gan kopīgām, gan vairāk izolētām parādībām starptautiskās attiecībās. Diemžēl šo globālo vārdu lieto gan uzņēmēji un akadēmiķi, gan arī tie utopisti, kuri visā drīzumā cer uz pasaules saimnieciskās darbības apvienošanu vienā kopīgā saimnieciskā, politiskā un sociālā sistēmā. Manuprāt, ideoloģiska rakstura muļķības bieži dzirdam no abām pusēm. Te varam runāt par dažu firmu (*Coca-Cola; Mars*) centieniem tiešām piemērot savas preces patērētāju vēlmēm visā pasaulē. Bet arī tās daudzviet sastopas ar asu pretestību, kas norāda uz sociālās kultūras kardinālām atšķirībām visās pasaules malās un kontinentos. Pieprasījums pēc dažām precēm (*Nike* sporta apaviem) ir liels, bet tomēr ne tik pietiekams, lai pieļautu to neierobežotu ražošanu visā pasaulē. Nenoliedzami, viena pati Ķīna jau tagad var apgādāt visu pasauli ar lētām tekstilprecēm.

Plaša mēroga starptautisko ražošanu un tirdzniecību nereti kavē vietējā saimnieciskā politika, lai ierobežotu importu. Latvijā daudz sliktā nodara plašāka redzesloka un pieredzes trūkums. Tā profesors Osis savā grāmatā par Latvijas transformāciju neslēpj pārsteigumu par to, ka attīstītās valstis vairāk tirgojas sev līdzīgo valstu blokos un nemaz nesteidzas meklēt jaunus piegādātājus agrākajā padomju impērijā. Īstas sadarbības trūkumu vislabāk izskaidro nepietiekamā pieredze tirgos un liela dažādība filosofisko vērtību sistēmās, kas būtiski ietekmē saimnieciskos un politiskos

lēmumus. Tāpēc arī nav īstas globalizācijas. Vienīgi augoša tiecība uz starptautiskiem sakariem visdažādākās jomās. Rodas arvien lielākas iespējas piedalīties ārzemju saimnieciskos procesos. Daudzkārt tās ir pozitīvas, saimnieciski izdevīgas un sociāli pieņemamas, citur ne tik ienesīgas, un reizēm var gadīties ja ne tieši kaitīgas, tad vismaz neērtas. Ziņas par šīm parādībām ir nepilnīgas, nereti nesaskan ar dažādām ideoloģiskām pārliecībām vai mūžīgi jaunām konspirāciju teorijām.

Pirms šo maznoderīgo globalizācijas vārdu atstājam citu ziņā, neaizmirsīsim, ka ar minēto terminu apzīmē arī straujo saimniecisko attiecību izvērsumu, popkultūras trīcienus tradicionāliem mākslas sakariem un tīri personiskām saziņas formām, jaunas un neierastas sociālās un politiskās prasības. Tās nāk līdzī visam jaunajam, gan tam, kas mums patīk, gan šķietami nepieņemamam. Kopā ar Hārvarda Universitātes profesoru Samuelu Hantingtonu runājam par veselu kultūru sadursmēm, bet ar sociologu Frensisu Fukujamu meklējam jaunus atrisinājumus problēmām, ko rada nepietiekamie sakari ar citiem. Taču visvairāk šis laiks mums piedāvā nevis jaunus uzlabojumus, bet milzīgu, neaptverami lielu vezumu tehnoloģiskas dabas izgudrojumu. Tos mēs pieņemam samērā labprāt, bet netiekam galā ar neparedzētām to darbības konsekvencēm.

Citiem vārdiem, daudzkārt vēlamies jaunāko, labāko un lētāko, bet nevēlamies mainīt savus līdzšinējos (novecojušos) uzskatus par darbu. Ne jau zelts vai sudrabs, zeme un līdzīgi īpašumi, bet pieprasīts un lieliski paveikts darbs ir mūsu pašu un visas tautas saimnieciskais pamats.

Starptautiskie saimnieciskie sakari

Mūsdienu pasaules saimniecisko sakaru attīstības galvenā iezīme ir vēl nepiedzīvotā preču un pakalpojumu izvēle. Lai gan arvien pieaugošais piedāvājums vērš starptautisko tirdzniecību vēl neredzētā plašumā, tik un tā nevaram visam garantēt stipru, pirkospējīgu pieprasījumu. Izsakoties vienkāršāk, jaunizgudrojumi ātri pārvēršas precēs un pakalpojumos, kas tomēr ir kādam jāpārdod, vismaz bez zaudējumiem. Lai atpelnītu ieguldījumus pētniecībā, ražošanā un tirdzniecībā, uzņēmējiem jāmeklē jauni, agrāk nesvarīgi, bet tagad vērtīgi tirgi. Tā datorprogrammu izveide komplicētām informācijas sistēmām ir dārga, bet gatavo produktu pavairošana ir samērā lēta. Klasisks nozares procesu modelis ir rosīgā tirgošanās starp tehniski un saimnieciski augsti attīstītām zemēm.

Milzu pieprasījumu nosaka jaunās pārdevēju un pircēju zināšanas un vajadzības, kā arī vēlēšanās modernizēties un apgūt bagātos tirgus. Antūkie žiguļi vairs nav nedz populāri, nedz vērtīgi. Dārgās izmaksas tos izspiež no tirgus. Preču nomaiņu un modernizēšanos veicina filmas, diski, grāmatas un ziņas internetā. Ja arī daudzviet vērojam zināmu pretestību nezināmajam, nenoliedzami, ka svešajam daudzkārt piemīt arī sava pievilcība. Kādreiz varēja teikt, ka tirdzniecībai pa priekšu iet misionāri, bet šodien viņu vietā ierodas populārā mūzika un izklaide. Šāda notikumu virzība, no vienas puses, apstiprina mūsu nešaubīgo pārliecību par moderno uzņēmumu darbības, produktu un pakalpojumu pievilcību un universālu nodarību. No otras, kritiskie vērtējumi norāda uz ne mazāk apšaubāmu pārliecību, ka starptautiskā darbu sadale neved vis uz augstāku ražību, bet vienkārši uz mazāko valstu nežēlīgu izmantošanu.

Pirmo, vairāk kapitālistisko, pieeju sludina ekonomikas un racionālisma teorētiķi, kuri pietiekami nenovērtē mentalitātes un vērtību sistēmu pretstatus. Viņi arī nespēj pamatot praktiskās grūtības, ko sagādā ražošana un tirdzniecība ārpus ierastās vides. Otrā pieeja sakņojas ražotāju pārmēru šaurā un racionālā orientācijā un neierastā, reizēm uzbāzīgā Amerikas kultūrā. Citiem vārdiem, ar brīvu izvēli vien nepietiek, savukārt īsta vai iedomāta hegemonā uzspiestās idejas nereti vienkārši nav pieņemamas. Šobrīd nav grūti abiem uzskatiem piemeklēt vismaz izolētus pierādījumus un pat plašākus attaisnojumus. No vienas puses, starptautiskie saimnieciskie sakari galu galā vēl spārdās laukā no bērnu autiņiem, bet, no otras, fundamentāli pārveido mūsu dzīvi šodien un izredzes nākotnē.

Daudz kas mainās. Arī Latvijas saimnieciskā rosībā ļoti liela loma ir un būs izejvielu transportam un kokmateriālu eksportam. Īsti jaunu eksporta produktu un pakalpojumu vēl ir pamaz.

Ja padomā, tad starptautisko sakaru izveide ir pārbagāta ar pārsteigumiem. Kad 1854. gadā amerikāņu kara flotes komodors Metjūzs Perijs atvēra Japānas tirgu, diemžēl uzreiz noskaidrojās, ka atvērtas durvis vēl nenozīmē pārdevēja iegūtu vai kontrolētu tirgu.

Japāņi vēl šodien saka, ka brīva tirgus jēdziens ne vienmēr ir ekonomikas dabas, bet tieši otrādi, pieļauj šķietami neizdevīgu tirgošanos ar veciem draugiem un labiem paziņām. Svarīgākais Japānas pieredzē liekas tas, ka viņi piekrīt maksimāli daudz mācīties no Rietumiem. Tā piecdesmit gadu laikā Japāna kļuva tik spēcīga, ka varēja iznīcināt Krievijas kara floti Cusimas jūras kaujā un kļūt par dominantu Tālajos Austrumos. Bez šādas apņēmības mācīties un pieņemt jauno atvērts tirgus pārveido saimnieciskās

attiecības ļoti lēnām. Bez šādas apņēmības attīstību kavē arī dziļi iegūlušies paradumi, senas tradīcijas un etniskās kultūras izpausmes.

Izaugsmi veicina savstarpēji izprastas un izjustas vajadzības kaut ko mainīt. Ne vienmēr tā ir preču apmaiņa. Tā var būt vajadzība atrast jaunas darba vietas un ārzemnieku ieguldījumus. Kā norāda Osis, Latvijas transformācijas saimnieciskā politika sākumā īpaši uzsver izjevielu un kokrūpniecības ražojumu eksportu ātrai valūtas ieguvei. Te velti meklēt iecerēto, bet citādi vien iluzoro vienlīdzību. Kā jau uzsvēru agrāk, izšķirīgs būs abpusējs izdevīgums sarunātajos darījumos. Summējot pārrunāto, atzīmēsim jaunākas tendences starptautiskās attiecībās.

1. Brīvā sabiedrībā un puslīdz brīvā tirgū valda izvēle. Tā ir iespēja apmierināt savas un citu vajadzības. Nevajadzētu domāt, ka viss, ko esam ražojusi, pārdevuši un pirkuši, ir nemainīgs. Izvēle pastāvīgi mainās.
2. Izvēli lielā mēra noteic un vairo zinātniski atklājumi un jaunas tehnoloģijas, kas ļauj tirgū piedāvāt nebijušas preces un pakalpojumus, uzlabot ražošanas un sadales metodes un ar relatīvi lētākām cenām nodrošināt lielāku pieprasījumu. Jaunais aizvieto veco, tā mazinot vai vairojot izvēli.
3. Mainās arī pieprasījums. Izņemot izejvielas, daudz ko pasaulē vairs vispār neražo. Veikalos dominē jaunumi. Šādu politiku vienlaikus ietekmē gan piedāvājums, gan konkurence. Svarīga ir pirkspējīgo skaita un ienākumu dinamika. Starptautiskā tirdzniecība ļauj izpētīt un izvēlēties jaunas tirgus iespējas. Jo īpaši tas attiecas uz mazo valstu uzņēmējiem, kuri nevar uz vietas, savā pagastā, atrast pietiekamu pieprasījumu saviem ražojumiem. Šīs daudziem vēl pasvešās iespējas tomēr vieglāk ir atrodamas plašajos ārzemju tirgos.
4. Starptautiskā tirdzniecība visvairāk palīdz augsti attīstītām zemēm. Imports no citām zemēm palīdz celt gan turīgo, gan mazturīgo iedzīvotāju labklājību, bet augstvērtīgu preču un pakalpojumu eksports nodrošina augstākus reālos ienākumus.
Ja arī šie procesi rada lielāku nevienlīdzību starp iedzīvotājiem, Amerikas iedzīvotāju struktūrā turīgo proporcija aug, galvenokārt ar pārnācējiem no vidusšķiras. Šie novērojumi būtībā apstiprina izsenis zināmo: turīgiem nāk vairāk naudas, bet nabagie tiek pie bērniem.

5. Bagātās zemes var samērā viegli finansēt intelektuālā kapitāla (izglītības) uzlabojumus. Īstenībā izglītības iestādes un procesi ir diezgan novecojuši un kļuvuši mazspējīgi saimnieciskās izaugsmes veicinātāji. Tos bieži pat neuzskata par potenciāli nozīmīgiem faktoriem tautas attīstībā.
6. Mazturīgie visās, bet īpaši agrākās lauksaimnieku zemēs, cenšas atrast labākas iespējas pilsētās vai nu valsts, vai arī rūpniecības darbos. Vietējais un ārzemju pieprasījums šajās zemēs nenodrošina darbu ne uz laukiem, ne pilsētās. Pastāv milzīga konkurence. Ja Ķīna varētu maksāt Krievijas reālās (salīdzināmās, PPP) algas, tās saimniecība jau tagad pārspētu visas Amerikas IKP.
7. Nesen industrializēto zemju uzņēmēji, daļēji kapitāla trūkuma dēļ, cenšas paaugstināt darba ražīgumu ne tikai ar labākām metodēm, bet arī ar intensīvāku un lētāku darbu. Šajās zemēs relatīvi mazs strādājošo skaits uztur joprojām samērā lielas ģimenes un nenodarbinātos iedzīvotājus.
8. Īstas globalizācijas un pieprasījuma trūkuma dēļ stāvoklis šais nabadzīgajās zemēs un aprindās ir bezcerīgs. Tur izdzīvos tikai ar dāvinājumiem, trūkcumcietēju pabalstiem un Pasaules Bankas tiešiem naudas piešķirumiem.
9. Starptautiskā saziņa arvien striktāk pieprasa garantēt lielākas labklājības un izvēles brīvību gan bagātās, gan mazturīgās zemēs.
10. Reāla iespēja uzlabot saimniecisko attīstību ir tikai tur, kur ražīgumu kopīgi ceļ vadības integrētais tradicionālais, intelektuālais un sociālais kapitāls. Citiem vārdiem, ja arī visaptveroša globalizācija nav gaidāma, tad tomēr zinātnes sasniegumi un tehniskie uzlabojumi turpinās, kaut nevienmērīgi, bet mainīt saimniecisko attīstību. Lai cik dažādas arī tās būtu, labklājība visā pasaulē celsies daudz lēnāk par reālām iespējām un skaļi izteiktām prasībām.

Ieguvēji un zaudētāji

Par ieguvējiem esmu rakstījis jau agrāk. Tie ir jauni, centīgi, apsviedīgi un labi izglītoti cilvēki, katrs brīvs savā izvēlē. Viņi strādā darbus, kas ir saistīti ar jauniem laikiem un jaunām prasībām. Viņus ievēro, meklē un labi atalgo. Par šādu darbinieku labklājību rūpējas gan viņi paši, gan darba devēji.

Aiz viņiem stāv puslīdz labi nodrošināti birokrāti un citi sabiedrības uzturēti ierēdņi, kuri vēlas vairāk, bet viņiem vislabāk klājas bagātās zemēs.

Tā kā vairākums Latvijas iedzīvotāju nav ne pirmajā, ne otrajā kategorijā, tad ieskatīsimies pamatsegmeta – grūdniešu – situācijā. Ja Latvijā nenotiek pietiekama pārorientēšanās uz jauniem laikiem un jauniem tirgiem, tad mazuļīgo proporcija var pieaugt. Attīstībai uz vietas stāvēt, viņu izredzes nebūt nav spožas. Arī tāpēc Latvijai ir svarīgas jaunās zināšanas un vērtīgie (eksporta) darbi. Tie ir tautas labklājības plūsmas galvenie resursi. Otrs avots ir šīs dienas mazspējīgie paši. Viņiem jādod iespējas vairāk rūpēties par sevi.

Indiānas Universitātes folkloriste Aija Beldavs man pa reizei piesūta kritiskus stāstus par internacionālām saimnieciskām attiecībām. Nereti šie stāsti nāk no Latvijas, no vietām, kur ierobežots vai zems nodarbinātības līmenis. Pasaku pasaulē vienmēr atbalso laimes un nelaiemes, cīņas un uzvaras, zaudējumi un ieguvumi. Arī šajā sastopamies gan ar nežēlīgiem ierāvējiem, gan vēl bīstamākiem taisnības meklētājiem. Bargos kungus visvairāk atrodam tur, kur pār dabas bagātībām un vērtīgām izejvielām valda vietējie augstmaņi un varas vīri, bet tautas vairākums par labākiem laikiem var tikai pasapņot un stāstīt pasakas. Nav šaubu, ka šādās situācijās ārzemnieki tiešām par smiekla naudu pērk koncesijas un atļaujas no jauna pārrakt vecās zelta un sudraba raktuves. Strādājošo izredzes šeit ir padrūmas, jo darba ražību parasti nevar uzlabot, jo viss pasākums balstās galvenokārt uz īslaicīgi augstāku izrakteņu vērtību. Šis vērojums diemžēl attiecas uz visām tām dabas bagātībām, ieskaitot arī šodien dārgo naftu, ko nevar atjaunot.

Ievērosim, ka šādās situācijās bieži izšķiroša nozīme ir neslēptai varai, kas sevi izteic izdevīgos ekonomiskos darījumos. To jau sen agrāk un šodien vērojam Kongo, Nigērijā, Sudānā un citās vietās, kur valdītāju vara ir maz ierobežota un tautas vairākums dažādu iemeslu dēļ ir bezspēcīgs.

Latvija līdzīgu attieksmi piedzīvoja ar stalto mastu koku izciršanu jūrmalas kāpās kādreizējai britu kara flotī. Šis ar vietējo varu un svešu vajadzību saistītais piemērs atgādina, ka izsaimniekotāji ir ieinteresēti tikai tūlītējos ienākumos, negrib maksāt par infrastruktūru, nevēlas sakopt savu vidi un nevērtē augstu viņiem nevajadzīgo dabas skaistumu. Te nu visai tautai ir svarīgi uzmanīt, kas notiek ar mežsaimniecību un citām dabas bagātībām.

Cits darba vietu trūkuma iemesls ir pieprasījuma krišanās. Tā Amerikā pieaug labo automašīnu imports, jaunie automašīnu modeļi kļūst kompaktāki, sarūk tērauda komponentu skaits. Konkurences iespaidotā tēraudrūpniecība uzlabo ražošanas procesus un līdz ar to šajā nozarē krītas nodarbinātības līmenis. Agrāk labi apmaksātie strādnieki aiziet uz zemākatalgotiem gadījuma un pakalpojumu darbiem. Savukārt dienvidu Teksasā blīvi koncentrētā tekstilrūpniecība, kas kādreiz pievilināja lēto laucinieku darbaspēku, nu spiesta savas pozīcijas atdot Meksikai un Karību salām, kur vietējie bezdarbnieki dara vienalga ko. Vēl jāpiemin augstāku kvalitātes prasību faktors, kas pagaidām daudzās zemēs ir pasvešs. Te var atcerēties Latvijā saražotos *RAF Latvija* brāķus un to, ka samērā plašā ražotne nespēj saražot un savlaicīgi piegādāt pietiekami kvalitatīvas daļas un komponentus Polijas jaunajai auto rūpniecībai.

Nedomāju, ka būtu jābaidās no sadarbības ar āzemju partneriem. Jo viņi tāpat meklē izdevīgu sadarbību ES, ne tikai iespēju izmantot mazkvalificētus strādniekus. Līdzīga perspektīva rosina Latvijas labāk sagatavotos jauniešus no REA, RBI un "Turības" augstskolas strādāt ārzemju firmās vai vietējos eksportspējīgos uzņēmumos.

Riskantās iespējas

Ceru, ka šeit un iepriekšējās nodaļās aprādītais ierosinās lasītāju uz nopietnām pārdomām un pārrunām par samērā ierobežotām iespējām uzlabot Latvijas saimniecisko attīstību. Kopā ar profesoru Osi es priecājos, ka šīs ne sevišķi spožās iespējas un izredzes pastāv, īpaši ES kopējā tirgū. Patiesi, arī nākotnē daļa no Latvijas saimnieciskās dzīves būs cieši saistīta ar tranzītu un citu transportu, kokiem un kūdru, kā arī intensīvas zemkopības procesiem. Šīs nozares ir jāpatur un jāuzlabo. Lai gan tikpat iespējams, ka šo vai citu nozaru tālākceļš sašaurināsies vai apstāsies (izņemot tās jomas, kur pieprasījums aug ātrāk nekā piedāvājums).

Maznodarbinātība jau tagad viegli pamanāma Amerikas lielajos zemkopības štatos un Ziemeļrietumu kokrūpniecībā, kas savā laikā noteica saimniecisko dzīvi Amerikas ziemeļu štatos. Nodarbinātības ziņā šīs nozares tagad ir nenozīmīgas, lai gan produktivitāti tur uzlabo arī šodien. Meklējot jaunas iespējas, rūpīgi jāizanalizē gan iecerētā nozare, gan tur noskatītie potenciālie klienti un partneri. Ieskatīsimies trīs iespējās.

Pirmā iespēja ir izpildīt samērā darbietilpīgus uzdevumus ES pasūtītā-

jiem, kas paši netiek galā augsto darba algu un sociālu piemaksu pēc. Vācijas un Francijas valdības vēlas harmonizēt ES nodokļu sistēmu, lai samazinātu pašu saražoto preču ievešanu no Centrāleiropas un Baltijas valstīm. Neatkarīgi no nodokļu politikas Rietumeiropas rūpniekiem nav izdevīgāku iespēju uzlabot savu stāvokli kā iepirkumi no uzticamiem un kompetentiem, bet par visām lietām lētākiem jauniem piegādātājiem. Šī situācija vispirms, protams, liek domāt par eksportam paredzētu pusfabrikātu un detaļu ražošanu. Neapšaubāmi, Latvijas uzņēmējiem šos tirgus apgūt ir daudz vieglāk nekā lauzties slēgtās durvīs. Vārti ir vaļā tieši tajās nozarēs, kur aug pieprasījums. Bailes no riska jācenšas likvidēt ar labākām saziņām un apmierinošu paraugpasūtījumu pieredzi. Peļņa šajās attiecībās varētu būt pieticīga jauno attiecību sākumā vai arī nozarēs bez īstas perspektīvas.

Otru iespēju mums piedāvā farmaceitiskā rūpniecība. Protams, oriģinālus, ļoti riskantus pētījumus parasti veic lielās Amerikas, Lielbritānijas vai Šveices firmas un par tiem maksā jauno zāļu turīgie pircēji. Taču jau tagad redzam, ka zāļu lielfirmas sāk licencēt savu produkciju ārpus Amerikas un Rietumeiropas. Kā var secināt pēc lielfirmu sponsorētām apmācību programmām, Amerikā vērsas plašumā dažāda līmeņa līgumattiecības, kurās lielfirmas un specializēti vairumražotāji iesaistās tad, kad tām aprūkst pieprasījuma. Farmaceitu līgumdarbus jau realizē Igaunijā, bet ir zināms, ka lielu vairumražošanas laboratoriju ar fabriku pašreiz ceļ ārpus Kopenhāgenas. Risks atkarīgs no jaunā partnera spējas vai nespējas pareizi un savlaicīgi veikt uzdevumu. Tā, piemēram, slavenā un bagātā amerikāņu *Merck* firma ir spiesta pārtraukt jaunas zāļu fabrikas būvi Austrumvācijā, jo paredzētie ražojumi neizturēja valsts pārbaudes Amerikā. Latvijai farmaceitiskās produkcijas masveida ražošanai pieredzes pietiktu. Neapšaubāmi svarīgas un noderīgas ir arī Latvijas medicīnu zināšanas un sastrādāšanās iespējas ar pašmāju akadēmiskām iestādēm. Tās ir spējas, ko nevar izveidot vienā dienā. Te varam runāt par patiesi īstiem jaunās nozares aktīviem.

Trešā iespēja ir iesaiste dažādos informācijas tehnoloģiju projektos. Piedāvājumu netrūkst, taču Latvijai trūkst attīstītu pētniecības parku vai tamlīdzīgu akadēmisko un ražošanas struktūru. Atcerēsimies, ka Kalifornijas Silikonielejā attīstības pozitīvais faktors ir lieliski sagatavotu zinātnieku un inženieru klātbūtne. Tur valdošā brīvā gaisotne nodrošina oficiālas un neoficiālas informācijas apmaiņu un konstruktīvas pārrunas. Lai izvairītos no riska, jāņem vērā šo darbinieku kritiskā masa visā ielejā un apkārtējās universitātes un pētniecības institūtos. Pārrunātā pieredze un

idejas var būt jaunas un tomēr, informācijai strauji izplatoties, jau zināmā novecošanās fāzē. Šī pieredze ir bāze tālākiem pasākumiem.

Nobeidzot diskusiju par starptautisko sakaru izaugsmi Latvijā, vēlos uzsvērt divus secinājumus.

1. Visvieglāk pacelt labklājības līmeni izdodas ar maksimāli augstvērtīgām darba vietām. Tās visvairāk var strādāt eksportam. Lai to skaitu palielinātu, tradicionālie kapitālieguldījumi jāintegrē ar citiem, īpaši izglītībā. Te gan daudz ir nokavēts. Pāriet apmēram desmit gadu, pirms jauna programma nes pirmos augļus, t.i., labi sagatavotus un pieredzējušus darbiniekus.
2. Kaut arī Latvijā studē jauniešu rekordskaits, zinātnes laikmets Latvijai nākamajos desmit gados atnesīs samērā maz patiesi jaunu zināšanu un iemaņu. Tas nozīmē, ka būs jāuzlabo visi iespējamie esošie ražošanas un sadales procesi. Vairākums pašreizējo un nākamo darbinieku strādās jau zināmās, tradicionālās rūpniecības nozarēs, loģistikā un uz laukiem. Lai labklājības pienākumi būtu optimāli sadalīti, jācenšas arī šīs nozares maksimāli modernizēt un iespējami drīzi uzlabot.

Vilcināšanās kavē normālas sadzīves veidošanu un gatavošanos labākai nākotnei. Praktiski tas nozīmē Latvijas valdības rūpes par visu tautu, jo ES tiešas subsīdijas nepieļaus. Ja mazturīgo strādnieku paredzamie ienākumi ir zemi, visai sabiedrībai ir vairāk jāgādā par medicīnisko aprūpi, minimālām pensijām un lētu sabiedrisko transportu. Protams, visam pāri – pienākumi pret bērniem. Gluži labi zinām, ka labi izskolotie lauku bērni būs nākamie augsti kvalificētie darbinieki pilsētā. Pētniecība, izglītība un apmācības ir visā ES akceptētas sabiedriskas funkcijas, ko neviens netaisās ierobežot. Te nu atkal atgriezīamies pie apsvērumiem par Latvijai kritisko izglītības lomu.

XIV

Vox clamantis

Pasaule ir iegājusi zināšanu laikmetā. Hāvarda Universitātes profesore Klaudija Goldina šo jau dēvē par intelektuālā kapitāla gadsimtu. Vairāk nekā agrāk redzam, ka konkurētspējīgākās universitātes cenšas pievilināt talantīgākos zinātniekus, iesaistot viņus svarīgākajos pētniecības projektos un procesos.

Ražība

Jauno gadsimtu jau tagad raksturo ļoti augsta darba ražība tur, kur šis vēl gluži nedefinētais kapitāls ir jau uzkrājies, proti, Amerikā un Eiropas ziemeļvalstīs. Jaunākie Kanādas franču zinātnieku Serža Kolomba, Žana Fransuā Trembleja un Silvijas Maršānas pētījumi Otavas Universitātē rāda, ka šos panākumus dod ne tik daudz diplomi un zinātniskie grādi, cik specifiskas iemaņas un zināšanas vispār. Tās savukārt vairo uzticību gan indivīdu, gan grupu sadarbībā. Malkolms Gilliss un viņa kolēģi uzsver, ka izglītība un apmācības kļūst nozīmīgas visās zemēs. Ikvienu tauta vēlas celt savu izglītības līmeni, lai iesaistītos pasaules saimnieciskos darbos. Mazturīgām tautām šis uzdevums šķiet par ekonomiski grūtu vai pat neiespējamu, turīgās to paveic daudz vieglāk. Diemžēl Latvijas izredzes, pat ES atbalstītas, ir viduvējas. Jo augsta ražība faktiski noteic tautas attīstības spējas un izredzes. Latvijas situācijā šī prasība nozīmē, ka pētniecības, izglītības un apmācības sistēmas uzdevums ir sagatavot ne tikai augstākās kvalitātes intelektuāļus darbiem, kas raksturo zināšanu laikmetu un vairo Latvijas konkurētspēju ES, bet arī sniegt zināšanas tradicionāliem, mazāk vērtīgiem darbiem. Tikai ar uzmanīgi iesaistītiem pieticīgiem līdzekļiem sasniegta augsta ražība var tuvināt Latviju ES sasniegumiem un vienlaikus nodrošināt iedzīvotājiem pietiekamu nodarbi. Augsta ražība nedrīkst būt bezdarba cēlonis, tikai dažās nozarēs tā nevar palīdzēt visas

tautas attīstībai. Zinot, ka ES cenšas sasniegt Ameriku, Latvijai jāmācās un jāstrādā īpaši sekmīgi. Citiem vārdiem, Latvijas attīstības kopīgais uzdevums, galvenās misijas kodols ir augstāka ražība vietējam un ES tirgum, kas nozīmē spēju pārdot tirgū augstākas vērtības preces un pakalpojumus vai arī pastāvīgi samazināt izmaksas. Šis uzdevums nav tik vienkāršs, kā var izskatīties pirmajā brīdī. Te nav vajadzīga jauna industrializēta armija, bet sabiedrība, kas apzinās savas vēsturiskās saites ar ES, lepojas ar kopīgo kultūras mantojumu un spēj vienoties par kopīgu stratēģiju saimnieciskā un visā tautas attīstības jomā. Tikai uz šī pamata var izstrādāt specifiskus plānus skolu reformai un augstskolu tālākai pārveidei.

Mēs, protams, apzināmies, ka no tīri praktiska viedokļa ir vajadzīgi operatīvi plāni ikdienas un reformu darbam. Pamazām saskaņojot tos ar jau minēto uzdevumu vīziju, tie var kļūt mērķtiecīgāki, ekonomiski spēcīgāki un Latvijai arvien piemērotāki.

Eiropas un Amerikas kontrasti

Latvijas izglītības uzdevumi būs lielā mērā radniecīgi ES projektiem un programmām. Tomēr jāņem vērā, ka arī tur dzird satrauktas balsis, ka viss šajā jomā nav kārtībā. Man saka, ka starp desmit izcilām universitātēm tikai divas, Oksfordā un Kembridžā, atrodas Eiropā. Un arī tām problēmu netrūkst, īpaši ar jaunas studentu uzņemšanas politikas iedzīvināšanu. Protams, tas ir tikai viens vērtējums, kas tomēr kopā ar citiem norāda: Eiropa par zināšanu laikmeta prioritātēm daudz runā un pat dara, bet kopumā netiek līdz augošām prasībām.

Pasaules labākie zinātnieki joprojām dodas uz Ameriku, kur viņi var brīvāk sasniegt savus mērķus un pat iegūt Nobela prēmijas. Salīdzinājumā ar Taivānas ķīniešiem tikai nedaudz eiropieši ir gatavi atgriezties tradīcijām pārbagātās, birokrātiski pārvaldītās un kopumā mazturīgās Eiropas universitātēs. Šķiet, ka ES pārāk cenšas standartizēt pieeju izglītībai un pētniecībai. Šie priekšraksti kļūst par vēl vienu kontroles sietu, kas jāievēro ES dalībvalstu iestādēm, taču nebūt nedod garantijas, ka palīdzēs izaudzināt un izglītot optimālu un zināšanu laikmetam piemērotu indivīdu.

Savukārt Goldina ir pārliecināta, ka Amerikas intelektuālie sasniegumi, ieskaitot tehniskos, izskaidrojami ar to, ka Amerikas visu līmeņu izglītības sistēma noteikti saistīta ar vietējām vajadzībām un līdzekļiem. Par izglītību

visvairāk maksā no štata un pašvaldību budžeta, kā arī ar privātiem un federālās valdības piešķirumiem un līgumiem.

Vēl vairāk. Goldina uzskata, ka Amerikas sistēmas, salīdzinot ar Eiropu, ir atvērtākas, elastīgākas, izvairās no doktrinārām prasībām, piedod arī kļūdīšanos, veicina konkurenci un sieviešu iesaistīšanos profesionāla rakstura karjerās, bet, pāri visam, kalpo tieši vietējām vajadzībām un reģionālai attīstībai.

Pašreiz ES reformas un uzlabojumi nav vienādi. Kopš Lisabonas 2000. gada vienošanās par pirmšķirīgas zinātnes izveidi ES līdz 2010. gadam tikai Zviedrija (3,8) un Somija (3,4) šajos ieguldījumos pārsniedz prasītos un solītos 3 procentus no sava augstā IKP. Visas ES ieguldījums šajā jomā 2002. gadā vēl bija tikai 1,9 procenti no kopējā IKP. Savukārt Amerikas ekspertu atzinību izpelnījusies Īrija ar pieticīgo 1,2 procentu ieguldījumu savā izaugsmes politikā, kas veicina īru zinātnieku atgriešanos dzimtenē. Ievēribas cienīgi stimuli te ir brīvā pieeja pētniecības pārvaldei un augstākas akadēmisko darbinieku algas, ko var papildināt ar līgumdarbu piemaksām. Rezultāti jau uzslavēti Sala I Martina un viņa kolēģu datu krājumā par izglītību un saimniecisko attīstību 2004. gada Davosas konferencei.

Situācija Latvijai neliekas tik laba. Ja manas aizdomas ir pareizas, tad valdība zinātnes attīstībai neizdod vairāk kā pusprocentu no IKP, reāli šo daļu zinātnieki paši atmaksā nodokļos. Daļa naudas nāk no kopīgiem projektiem ar Rietumeiropas universitātēm, kas tagad ir nepilnīgi nomainījušas kādreizējos Maskavas pasūtījumus. Kopumā Latvijas zinātne nu atgādina ar nezālēm un krūmiem pieaugušu papuvi. Nedaudzas samēslo-tās dobītes šajā pamestajā laukā tikai palielina netīkamos kontrastus. Nesakotās zinātnes bīstamākās sekas ir šādas:

- ◆ Latvijā māca un mācās novecojušas zinības;
- ◆ zinātniskā bāze tālākai pētniecībai kļūst arvien mazāka un vājāka;
- ◆ zinātniskās atziņas un pētniecības iemaņas jāimportē no ārzemēm.

Spējīgākie jaunieši, nesagatavoti studijām pasaules labākajās universitātēs, nespēj izkopt savu intelektu un neiegūst Latvijai tik vajadzīgās zināšanas;

- ◆ Latvija zaudē sastrādāšanos ar kvalificētiem ārzemju partneriem.

Īstai attīstībai būs gatavas tikai tās valstis un reģioni, kas savlaicīgi un mērķtiecīgi izkops savas intelektuālās spējas. Tālāk sniedzu vienu šādas izaugsmes piemēru no Jaunanglijas mežkopju un lauksaimnieku štatiem.

Neparasts paraugs

Vox clamantis in deserto! Ļoti iespējams, ka šeit izteiktie aicinājumi par skološanos ir saucēja balss tuksnesī. Šo bībelisko teicienu lepni savā ģerbonī nes kādreiz necilā, reiz dziļos mežos nodibinātā, tagad ievērojamā Dartmutas augstskola. Šī devīze ilustrē augstskolas sākotnējo misiju un vienlaikus norāda uz grūtībām, kas neviesmīlīgā vidē jāpārvar jaunu zināšanu nesējiem, tāpat kā uz panākumiem, ko sasnieguši mērķtiecīgie, sīkstie un taupīgie angļu un skotu iecerotāji un viņu pēcteči. Sasniegumu pamatā ir pārliecība par izvēlēta mērķa svarīgumu, drosme un neatlaidība. Šajā Jaunanglijas reģionā darbojas vairākas valsts un privātas augstskolas. Dartmutas koledža faktiski ir īpaša universitāte ar savam reģionam vajadzīgām fakultātēm. Tās izcilie mācībspēki un priekšzīmīgie studenti daudz dod tieši Jaunanglijas attīstībai, īpaši medicīnā, matemātikā, kā arī saimnieciskās, humanitārās un inženierzinātnēs. Dartmutu slavē par augsta līmeņa individuāliem sasniegumiem, izteiktu kopības izjūtu un vienreizēju komandu saspēli visos pasākumos. Augstskolā izveidotas savas sociālās normas, piemēram, par to, ka students iegūst akadēmisko izglītību, praktiskās iemaņas un sociālo pieredzi katru dienu, katru nomoda stundu.

Savu intelektuālo un praktisko vērtību labi apzinās Amosa Taka uzņēmumu vadības skola, kas nedaudz līdzinās Rīgas Ekonomikas augstskolai. Atbilstoši skotu garam tur nepiešķir stipendijas, bet studentiem piedāvā iespēju saņemt viņu vajadzībām pilnīgi pietiekamus aizdevumus. Latvijā un Eiropā tādas skolas nav. Latvijā arī nebūs, jo Latvijai vajag savas, valsts stratēģiskiem nolūkiem piemērotas izglītības iestādes.

Stratēģiskā domāšana Latvijā

Latviju raksturo ļoti nepilnīga stratēģiska domāšana. Valsts prezidente savos izteikumos par valdības paveikto norāda uz vienotu stratēģisku mērķu trūkumu. ES prasa no Latvijas stratēģiskos plānus, un Ekonomikas ministrija piedāvā attīstības programmas, kur izglītības jautājumus gandrīz nepiemin. Bail iedomāties, ka Latvijas vienotie plāni visvairāk saskanēs ar dažādiem birokrātiskiem pasūtījumiem. Proti, daži tikai aptuveni prognozēs Latvijas vajadzības zināšanu laikmetā, daži būs labākā gadījumā nevarīgi un nekaitīgi, bet vēl citi varbūt rādīs ceļu uz šodien jau vecajām prasībām vai pat atpakaļ pie pagātnes.

Ļoti iespējams, ka pašreiz par izglītības jomu rūpējas studenti paši, bet par pētniecību vairāk noraižējušies atsevišķi pašmāju uzņēmumi un ES. Davosas rakstu krājumā apliecināts, ka Latvijai ir savī vērā ņemami un iepriecinoši sasniegumi. Valsts izceļas ar ļoti lielu studentu skaitu (10. vietā) un strauju (13. vietā) tehnoloģiju apguvi. Tie ir ļoti labi, tomēr ierobežoti sasniegumi, kas panākti ar pieticīgu līdzekļu palīdzību.

Nenoliedzami, īpaša atzinība pienākas studentiem un viņu vecākiem, kas ir īstie ievērojamās ekspansijas plānotāji, virzītāji un finansētāji. Zinām arī to, ka tehnoloģijas aizkavētos bez pētniecības un izmēģinājumiem uzņēmumos, tāpat bez ārvalstu atbalsta. Tehnoloģiju jomā sasniegtais nebūt nav augstā līmenī galvenokārt līdzekļu trūkuma dēļ. Manuprāt, šīs problēmas plašā kontekstā jau tuvākā nākotnē ir obligāti pārrunājamas valdībā. Kā norāda Sala I Martins un viņa kolēģi, lielākās problēmas, kas kavē Latvijas izglītības un tehnikas augšupeju, joprojām ir korupcija, nekompetenta birokrātija visos līmeņos un nepietiekami nopietna attieksme pret darbu.

Raksturīgi, ka Davosas konferences ziņojums atzīmē lielu progresu Igaunijas skolās, bet Latvijas skolu līmeni novērtē samērā zemu, zem pasaules caurmēra līmeņa. Manuprāt, tieši šeit, izglītības lietās, slēpjas vislielākās attīstības problēmas. Ekonomikas ministrijas jaunākos plānos izglītošanas un pētniecības mērķi un nolūki nav pat īsti pieminēti. Arī Oša prognozēs trūkst pārlicinošas vīzijas par intelektuālā kapitāla lomu un piemērotas mentalitātes izveidošanos. Savukārt Vanaga un Krastiņa grupas darbā uzsvērts, ka izglītības un citus projektus bremzē ļoti detalizēti birokrātiskās varas strukturālie elementi visos valdības un pašvaldību līmeņos. Pieņemot, ka par to ir drusku pasapņots, nevar neredzēt, ka šajos apsvērumos trūkst integrētas pieejas nākotnes nolūkiem. Latvijas akadēmiskām un ekonomiskām iestādēm šajās lietās nav kopīgu domu un darbu. Feodālisku nozaru neorganizētā pieeja gandrīz vai garantē grūti izlabojamas neveiksmes nākotnē.

Raugoties no otras puses, solis pareizā virzienā un plašumā ir 2004. gada vienošanās par Latvijas attīstību, kur izglītības jautājumiem ir ierādīta piemērota vieta. Dokumentu gatavo Latvijas Universitātes mācībspēki kopā ar šā darba sponsoriem. Domājot par projektiem, kas saistīti ar zināšanu laikmeta vajadzībām, gan Osis, gan es pieminam iespējas izveidot radniecīgu zināšanu un pieredzes uzņēmumu ķekarus rūpniecībā. Es tajos iesaistu gan ģeogrāfiski tuvāku, gan plašāku visas ziemeļvalstu teritorijas ieloku, bet Osim optimāli liekas vietēja rakstura sadarbības modeļi.

Latvijai noder abi. Pagaidām ārzemju eksperti pētniecības iestāžu un uzņēmumu sadarbību vērtē kā labu, tikai norāda uz inženieru un tehnisko darbinieku trūkumu. Kā piemēru iespējamai sadarbībai es pieminēju Davosas krājumā aprakstīto Bostonas biozinātņu centru, kas apvieno pētniecību, mācības, jaunu instrumentu un aparatūras radīšanu un izmēģinājumus atbilstoši ārstniecības prakses jaunievedumiem. Šajā sadarbībā rodas gan bioloģiska rakstura ražojumi, gan jaunas zāles, gan kosmētika un drogas. Visas šīs ierosmes, procesi un rezultāti ir diezgan nosacīti saistīti kopā. Centru raksturo personīgi kontakti, radniecīgas intereses, saziņas procesi un reizēm pat kopīgi projekti. Līdzīga ķekara iedīgļus es redzu uz Rīgas un Jelgavas ģeogrāfiskās ass, protams, ar galvaspilsētas lidlauku vidū. Diemžēl šāda mēroga procesi un centri vēl nav saredzami tajos Latvijas stratēģiskos apsvērumos un attīstības plānos, ko jau tagad pieprasa ES un tās birokrātija. Proti, stratēģiskos nolūkus, pārdomātu virzību un pamatus tālākai rīcībai. Detalizēti plāni nākamiem desmit gadiem ir maz vajadzīgi un vēl mazāk noderīgi. Labākajā gadījumā tie var apmierināt ES birokrātu iegribas un noderēt sarunās par tālāko sadarbību. Viss mainās!

Šodien, kad pasaules vadošās aprindas pieprasa SVF un Pasaules Bankas mērķu, organizācijas un darbības fundamentālu revīziju, man ir grūti iedomāties, ko Latvijai un ES dos pašauras dabas priekšlikumi un gluži formāli ziņojumi par saimniecisko attīstību. Grūti iedomāties, kā šiem tradicionālās dabas priekšlikumiem varētu piesaistīt jaunas idejas. Nebrīnīsimies, ka tie kalpos nebeidzamiem papīru darbiem un aizstās kompetences trūkumu Latvijas un ES birokrātijās. Te es arī nesaredzu vienotu stratēģiju Latvijas attīstībai un sadarbībai ar ES. Atklāti sakot, es pat neesmu dzirdējis par kaut kādu kopēju izaugsmes konceptu, kas apvienotu valdības iestādes, uzņēmējus un universitātes. Tie varētu mūs iepazīstināt ar nākamajos piecos gados veicamiem priekšdarbiem izglītības jomā. Paredzētais Latvijas sasniegumu raksturojums un vīzija par vietu un lomu ES saimē varētu dot ieskatu 2015. gada plānos.

Uzdevumi un mērķi

Salīdzinot ar citiem saimnieciskiem un sociāliem uzdevumiem, izglītības mērķi Latvijā un pārējās Baltijas valstīs ir izkristalizējušies vēl pagājušos pāris gadsimtos. Jau Pirmās republikas valdība uzskatīja par nepieciešamu izveidot skolu sistēmu, kas pārspēj izglītības līmeni Krievijā

un turpina to celt augstāk. Šeit sava nozīme bija vācu paraugam, kuri augsti vērtēja savas skolas, īpaši kā sagatavošanās iestādes tālākām studijām vācu Herdera institūtā Rīgā, Latvijas Universitātē un Vācijas augstskolās. Angļu un franču skolas un valodu institūti jau tad palīdzēja saskaņot Latvijas mācību standartus ar ārzemju normām. Taču galvenais skolu uzdevums bija palīdzēt izaudzināt un izglītot jaunāko paaudzi nacionālā garā. Tajā laikā atbilstoši valsts politiskiem un saimnieciskiem mērķiem tautskolas orientējas uz lauku darbiem un lauku dzīvi. Ieguldījumi skolās ir milzīgi, valsts budžetā otrais lielākais skaitlis. Tā kā divdesmit gados dubultošanās skolēnu skaits, bet studentu skaits jaunajā Latvijas Universitātē sasniedza Eiropā neredzētu rekordlīmeni, mums nav šaubu par prioritātēm. Latvijas nolūks bija rūpēties par nacionālu, labi izglītotu un tā laika darbiem prasmīgi sagatavotu tautu. Ja arī šajā laikā vēl skolās kultivē Krievijas impērijas standartiem līdzīgus pārvaldes noteikumus un procedūras, jaunie progresīvie skolotāji cenšas skolas piemērot jauniem apstākļiem. Īsi sakot, pirmās neatkarības laikā Latvijas izglītības iestāžu uzdevums bija pietuvināt tautas izglītību pēc iespējas tuvāk Rietumos novērotajam. Ja šodien par kļūdu var uzskatīt skolu orientēšanu uz lauksaimniecības vajadzībām, citas vajadzības valstij tajā laikā nebija. Tā kā skolas kalpoja galvenokārt šeit minētajiem uzdevumiem, tad var teikt, ka nebija nokārtoti jautājumi par izcilo skolēnu un studentu izglītošanu.

Arī padomju laikā skolas lielā mērā tika virzītas uz jau minētiem un līdzīgiem mērķiem. Tiek celts tautas izglītības līmenis, centrālās normas saskan ar partijas un valsts izraudzītiem uzdevumiem, izciliem studentiem paveras labāko padomju universitāšu un institūtu durvis. Centrālās iestādes rūpējas par ieguldījumiem pētniecībā.

Jaunums izglītības darbā ir tās pilnīgāka pārkārtošana padomju valsts vajadzībām, respektīvi, darbinieku sagatavošanai pēc valsts pasūtījuma. Dominē arodu specializācija, kas rietumniekiem atgādina zemāka un augstāka līmeņa apmācības bruņotiem spēkiem.

Var teikt, ka izglītības galvenais uzdevums ir izveidot tūlītējam iesaukumam industriālu darba armiju. Kā jau visur pasaulē šāda izglītības un apmācības sistēmas noder ātri sasniedzamiem rezultātiem un apmācīto iesaistei valsts izraudzītās vietās. Nav dažādības un eksperimentu. Latvijā visvairāk trūkst tiešas izglītības sasaistes ar latviešu kultūru un vajadzībām, kaut gan arī šodien izglītības prioritātes liekas neizveidotas un izglītošana lielā mērā notiek uz inerces pamata, ieskaitot mācību līdzekļu un metodoloģijas izvēli. Kā jau pieminēts, Rietumu eksperti šādus izglītības

uzlabojumus nevērtē augsti. Īpašas skolēnu pārbaudes visā pasaulē liecina, ka Latvijā sekmes specifiskos priekšmetos turas Krievijas vai pat zemākā līmenī. Uz plašāku modernizāciju pagaidām var cerēt tikai ar aktīvu skolas darbinieku un vecāku personisko iniciatīvu. Novērojams hronisks tehniski kompetentu mācībspēku un pašas tehnikas trūkums. Vecākās valsts universitātes nereti kalpo par veco ļaužu namiem mācībspēku senioriem, kas tādējādi atrisina savas brīvā laika un ienākumu problēmas. Šāda prakse traucē visu kopējo attīstību, saglabā novecojušas specialitātes un kavē jaunu, Latvijas labākām saimnieciskām iespējām atbilstošu programmu un metodikas izveidošanu. Vairāk dzīvības redzam reģionālās un privātās augstskolās. Tā, piemēram, Biznesa augstskolā "Turība" veidojas cieši un konstruktīvi sakari gan ar uzņēmumiem, gan valsts iestādēm.

Tomēr kopumā šodien ir grūti atrast nopietnu pieeju valdības pirmajam uzdevumam, t. i., tautas izglītības līmeņa celšanai. Nav atrisināts arī zinātnes laikmetam atbilstoša mācību satura jautājums. Būtībā nav programmu izciliem studentiem, kuri tagad var ne tikai iekļūt ES augstskolās, bet arī palikt strādāt ārpus Latvijas.

Lēns uzbrukums plašā frontē

Pašreizējā situācija man atgādina rakstu, kurā abi ar kolēģi Donaldu Bellu analizējām augstākās izglītības procesus. Gadījās, ka salīdzinājām tos ar uzdevumam vāji apbruņotu un vienveidīgi sagatavotu karavīru lēnu virzīšanos uz priekšu. Šo stratēģiju visbiežāk izvēlas valstis, kas tikko veido pamatizglītību. Protī, skolu pārvaldes un vadība cenšas ieviest tiešām vienveidīgas, minimālas izglītības programmas, kas neizceļas ar uzņēmīgiem eksperimentiem un speciāliem projektiem. Laimīgā kārtā šis raksturojums maz attiecas uz Baltijas valstīm. Taču birokrātiska vienveidība izglītībā nāk līdzī ar centralizētu nozares pārvaldi, nevēlēšanos riskēt un pieticīgiem līdzekļiem. Akreditācija un citi kontroles instrumenti pašreizējo situāciju padara izmantojamu arī nākotnei. Baltijas valstīs, īpaši Igaunijā, zināšanu laikmets ir jau atnesis lielu dažādību. Mani visvairāk priecē relatīvi augstie intelektuālie un tīri tehniskie un saimnieciskie sasniegumi. Igaunijā ir grūti saredzēt prioritātes specifiku nozaru izvēlē, bet tur valda augstas prasības pret studentiem, gados jaunāki un labāk sagatavoti mācībspēki, lielāka skolu un augstskolu dažādība.

Otra stratēģiskā pieeja atgādina mācībspēku un līdzekļu koncentrāciju

ātrai un izšķirīgai ofensīvai prūšu ģenerāļa Alfreda fon Šlīfena garā. Šī pieeja parasti nav atrodama jaunās izglītības programmās, taču tās nodēriģumu ieteicu apsvērt, piemēram, krievu skolām, kuru darbiniekiem iespējami ātri jāiegūst latviešu valodas prasme.

Tomēr visbiežāk sastopam daudzveidīgas stratēģijas, kas kalpo ne tikai izglītības līmeņa celšanai, bet arī citiem tautas attīstībai svarīgiem mērķiem. Minēšu kādu neparastu līdzību, vispirms novērotu Losandželosas baseinā. Jau pieminētais raksts ir daļēji saistīts ar divām vasaras skolām Dienvidkalifornijas reģionā, ko man un profesoram Leonardam Smitam 90. gadu sākumā izdodas noorganizēt ar Amerikas Ārlietu ministrijas atbalstu. Šajās vasaras skolās piedalījās augstskolu vadītāji un izcili mācībspēki no visām trim Baltijas valstīm. Vasaras mācību nolūks ir iepazīstināt ar dažādām Dienvidkalifornijas reģiona vajadzībām un raksturībām, kā arī augstskolām, kas kalpo ļoti atšķirīgiem mērķiem. Vispirms piebīdīšu, ka izglītības sistēmas tur izveido atsaucīgu iedzīvotāju vajadzībām. Vēl nesen šajā reģionā bija tikai trīs valsts augstskolas (Kalifornijas Universitāte Losandželosā, Irvainā un Santabarbarā) ar augstām prasībām mācībās un plaši izvērstu pētniecību, bet šodien jau ir nākušas klāt vēl vismaz trīs. Šī izaugsme ir cieši saistīta ne tikai ar iedzīvotāju skaita pieaugumu, bet arī ar jaunām vajadzībām šajā reģionā. Nozarē notikusi zināma specializēšanās: medicīnas fakultāte ir atļauta tikai Losandželosā, bet Irvainā studē vairākas eksperimentālas programmas. Vairākums studentu izglītojas t. s. Kalifornijas Valsts universitātēs (parasti bez īpašiem pētniecības uzdevumiem un doktoru programmām). Šo augstskolu tīkls arī tiek pastāvīgi paplašināts, jo tur sagatavo darbiniekus galvenokārt vietējiem uzņēmumiem (Losandželosā pašā un arī tuvējā Sanfernando ielejā), valsts iestādēm un Sanbernardino skolām. Īpašām interesēm, ieskaitot lauksaimniecību, kalpo politehnikums (Sanluīobispo). Trešajā kategorijā ietilpst divgadīgas tehniskās un citas vietēja rakstura koledžas. Paplašinātais augstskolu tīkls ir vienmēr saistīts ar iedzīvotāju plūsmu un iespējām uzturēt ciešas saites ar darba devējiem. Vietējie tehnikumi parasti pieņem darbā inženierus no pašu uzņēmumiem, kuri savus nākamos darbiniekus izvēlas vēl pirms skolas beigšanas. Sevišķa loma augstākās izglītības attīstībā ir dažādām privātām augstskolām, kas bagātina un papildina izglītību visā Losandželosas baseinā. Ievērojamākais no tām, zināšanu laikmetam vispiemērotākais, ir studentu skaita ziņā neievērojams, bet lieliski finansētais, visā pasaulē slavenais Kalifornijas Tehniskais institūts.

Turpat Pasadenas pilsētā atrodas arī pamatīga pētniecības bibliotēka, paredzēta britu literatūras pētniecībai. Pārējās privātaugstskolas kalpo vairāk specializētiem mērķiem. Dažas no tām ir lielākas, dažas mazākas, vienas konfesionāla rakstura, citas vienkārši izcilas koledžas, kur studenti sagatavojas tālākām studijām citur vai arī turpat Losandželosas reģionā.

Baltijas valstu ciemiņi visvairāk bija pārsteigti, pat šokēti par Sv. Toma koledžu, ko uztur konservatīvu katoļu aprindas. Tā ir viduslaiku stilā ieturēta humanitāru disciplīnu skola, kur lielu vērību veltī loģiskai domāšanai, asām diskusijām un formāliem disputiem. Tur dabas zinību apguve (nepieciešama akreditācija) tiek ierobežota ar intensīvām studijām kvantu teorijā.

Kopumā viesi ievēroja galveno.

- ◆ Studenti uzdevumu izpildei gandrīz visās disciplīnās intensīvi lietoja datorus.
- ◆ Mācības paredz individuālus un grupu projektus. Augstskolu vadība un mācībspēki nekultivē tiešu zināšanu transfertu no mācībspēka uz studentiem, bet tuvina viņus tiešas pētniecības metodēm un procesiem. Divgadīgās tehniskajās koledžās visbiežāk praktizē tiešo apmācību.
- ◆ Mācībspēkiem un studentiem ir dotas gandrīz neierobežotas iespējas savākt informāciju no dažādiem avotiem, arī ar interneta palīdzību. Interesanti atzīmēt, ka jau tajā laikā, pirms desmit gadiem, dažas studentu grupas ļoti nopietni pievēršas gēnu struktūras pārveides problēmām un perspektīvām dažādos organismos.
- ◆ Augstskolu spējas kalpot reģionālām un vietējās sabiedrības interesēm rada nozīmīgu atsaucību un atbalstu uzņēmumos, valsts iestādēs un fondos. Var pieņemt, ka starpība starp ļoti viduvēju koledžu un labu mazu universitāti ir 15 procenti ienākumu, kas nāk no dažādām atbalsta grupām.

Noslēdzot šo ieskatu apsvērumos par iespējamiem uzlabojumiem un reformām Latvijas izglītības sistēmās, vēlos uzsvērt ļoti svarīgo izvēles principu, kas ir tik raksturīgs jau pieminētajai Dartmutas augstskolai. Saucēja balss tuksnesī nesauc visus, un visi tai arī neatsauksies! Stipru un vērtīgu izglītību neveido birokrātiski priekšraksti un procedūras, bet gan uzņēmīgi, zinātkāri un centīgi indivīdi. Viņi ir tie, kuri kopā ar saviem mācībspēkiem meklē jaunas atziņas un atrod vērtīgas zināšanas pašu izvēlētos zinību laukos. Jaunais profesionālis šodien un rīt nav vairs ierindnieks kādā industriālā armijā. Viņš ir brīvs un izvēlīgs cilvēks!

Sabiedrības pienākums ir šos individuus sagatavot un atbalstīt. Vispirms jau rūpējoties par to, lai viņi varētu mācīties tādā gaisotnē, kas veicina tālākās mācības un iesaista mērķtiecīgos kritisku pārdomu un diskusiju procesos. Šie uzdevumi var prasīt daudz laika un līdzekļu, zinātniski orientētus skolotājus un atvērtākas iespējas paplašināt šo skolēnu zināšanu lokus. Zināšanu laikmeta pamatos jāliek latviešu tautas kultūras un dzīvesziņas mantojums. Jāizkopj saziņas spējas, īpaši tās, kas palīdz labāk un ātrāk izprast vietējos un ārzemju svešiniekus. Jāapgūst jaunu tehnoloģiju izmantojumi sakaros, informācijas ieguvē un dažādu problēmu izpētē.

Augstskolās jālikvidē novecojušās programmas, jāpaplašina node-rīgās un jāieved jaunas disciplīnas. Dažiem lasītājiem tas liksies pārāgri, bet ja šodien Skandināvijas valstīs notiek nopietni gēnu pārveides pētījumi jau vairākās nozarēs, tad arī Latvijai vajadzētu ķerties pie tā, kas būs svarīgs jaunajā laikmetā. Katra jauna programma parasti prasa desmit izaugsmes gadus, diemžēl Latvijai pat tūlītējs daudzsološs projekts dos tikai iespējas labi sastrādāties ar skandināvu pētniekiem un uzņēmumiem. Savas izvēles risku te uzņemas gan sabiedrība, gan augstskolu mācīb-spēki, gan studenti. Ir pamats domāt, ka mācību procesi, obligātie un brīvi izvēlētie, daudziem turpināsies visu mūžu.

Amerikas kontinentā un ES jau esam ievērojuši, ka reti kāds strādā tajā darbā, profesijā vai nozarē, ko bija iecerējis dzīves sākumā. Lielākās iespējas un sasniegumi jau tagad saistās ar jauno laikmetu. Katrs pats ir savas laimes kalējs mainīgos apstākļos!

XV

Lietišķās kultūras attīstība

Jau savā ievērojamā 1955. gada darbā par saimniecisko attīstību iepriekš minētais profesors Luiss atskatās uz bērnību Karību jūras salās. Viņš skaudri izjūt milzīgo psiholoģisko, sociālo un ekonomisko attālumu, kas atdala šo salu no industrializētām valstīm, kas jau tad ir pamanāmas ar lielajām tālāku laikmetu nomaiņām. Viņš uzsver nepieciešamību apvienot un saskaņot agrākos uzskatus ar jaunākiem vērojumiem un atziņām. Taču jo īpaši Luiss izceļ šīs salas un līdzīgu ekonomiski vāju tautu vajadzību uzlabot dzīves apstākļus, veidot sabiedrību, kur valda miers, kārtība un starptautiska satiecība. Jau toreiz viņš augsti vērtē mērķtiecīgu taupību un saimniecisku rosību, pretēji moderniem ekonomistiem, kas attīstību vienādo ar dāsniem kapitāla piešķirumiem un ne sevišķi piesardzīgiem aizņēmumiem. Kā izrādās pēcāk, lielle ieguldījumi izkūp gaisā, iegulst Šveices banku kontos vai tiek izlietoti ļoti tradicionālai izglītībai, ja saimnieciskai attīstībai pietrūkst kultūras, īpaši tai piemērotas lietišķās kultūras pamata un atbalsta.

Sociālā kultūra

Rifkins (2004) secina, ka šis laiks jau ir pārvērties pieejamības, atklātības un gandrīz neticami aktīvas saziņas laikmetā. Visur pasaulē cilvēki cenšas pasargāt savu personisko dzīvi no svešām acīm, savukārt šie un citi vērotāji pastāvīgi mēģina atrast veidus to iepazīt. Šos procesus sekmē identitātes kodi Latvijā un sociālās apdrošināšanas numurs Amerikā. Ikvienam, kurš iepērkas ar kredītkarti, būtu jāzina, ka tādējādi viņa ienākumi un izdevumi ir zināmi vienā vai vairākās kredītiestādēs. Prese, īpaši Amerikā, ir privileģēta publicēt nepārbaudītas ziņas par tikai pavirši pazīstamiem cilvēkiem. Sabiedrībai pastāvīgi pārkārtojoties, aug prasības pēc plašākas un sīkākas informācijas.

Šie procesi jau sen ir pazīstami arī Latvijā. Atvairoties no svešām idejām, gan atsevišķi indivīdi, gan ģimenes māk par sevi daudz nerunāt un nerakstīt. Agrāk šādu piesardzību prasīja personiskas drošības apsvērumi, bet šodien vienkārši nevēlamies atklāt uzskatus, kas pašreiz ir vai nu apkaroti, vai īsti neizprasti.

Uzmanīgā latviešu tautas vērotāja Māra Zālīte var teikt, ka visa Latvija ir lielā apjukumā par savu tradīciju saglabāšanu un papildināšanu vai nomaiņu ar jauniem un vēl tikai nesen apgūtiem uzskatiem. Jaunas pārlicības vai vēl neizkopto ideju pamatos atrodam tīri latvisko un lībisko kultūras pārlicību par to, kas ir vērtīgs un saudzējams; kas labs un kas slikts; kas ticams un neticams, kas iegūstams un paturams. Citiem vārdiem, mēs vēlamies uzkrāt savai uzvedībai piemērotas normas. Latviešu tauta īstenībā ir apvienojusies, varbūt to īsti neapzinoties, tikai ar lībiešiem un citām mazām etniskām grupām (piemēram, Zemgalē vācu ordeņa ievestiem somu ugru "krieviņiem". Kā zinām no valodas, kuģošānu esam mācījušies no lejasvāciešiem un holandiešiem, dažādus amatus no zviedriem, taču īpaša vieta mūsu kultūras pamatu likšanā ir gan senām, gan jaunākām attiecībām ar krieviem un vāciešiem. Nupat klāt nāk arī uzskati un izdarības no Amerikas. Visa šī raibā kultūra nebūt nav vienmērīgi vai pilnīgi uzsūkta.

Latvijas birokrātiskās iestādēs valda cara un padomju impērijas ierēdnieciskā gaisotne. Rūpnīcās vēl šodien jūtam vadītāju pārlicību, ka svarīgākais ir ražot pasūtīto un kontrolēt ar to saistītos procesus. Zīmīgi, ka pirmie latviešu uzņēmēji nenāk no valsts pārvaldes vai tirdzniecības un naudinieku aprindām. Augusts Dombrovskis, Roberts Hīršs, Vilis Olavs, Jānis Rapa, Helmārs Rudzītis un pārējie rīkojās labā saskaņā ar savu ētisko pārlicību un zināmām latviešu uzvedības normām. Viņu uzņēmumi nav tieši saistīti ar latviešu kultūras dzīvi, bet to atbalsta.

Lietišķā kultūra

Jaunākās paaudzes latvieši, no laukiem vai pilsētām nākuši, parasti sevi uzskata par racionāliem fiziski sataustāmu produktu un preču ražotājiem. Daži no viņiem apvieno zemkopības un industrializācijas laikmetu tradīcijas un vēlas būt vai nu kungu un rīkotāju, vai dažkārt arī vagari un kontrolieri. Uzskati parasti mainās ļoti lēnām. Visātrāk tos pārgroza jaunieši, meklējot un pieņemot to, kas viņiem šķiet tuvāks un

svarīgāks. No augstskolu viedokļa saimnieciskās mācības nozīmē ētikas principus un ētiskus lēmumus vadības praksē.

Ar lietišķo kultūru saprotam galvenokārt attieksmes darbā. Protams, tās vienmēr būs arī tieši un netieši saistītas ar uzskatiem, kam nav nekāda sakara ar darbu. Tā, piemēram, daudzi šeit piesauks uzņēmēju sociālo atbildību un respektu prasībām saglabāt Latvijas dabu. Dažas no šīm atziņām saglabājušās vēl no pagājušo laiku ideoloģijas. Latvijā ir ļaudis, kuri nespēj izprast to, ka padomu vara sabruka tāpēc, ka gribēja turpināt "dzīres uz parāda" līdz pat tukšiem galdiem. Šie cilvēki tic, ka padomju saimniekošana varēja turpināties neierobežoti un ka pārmaiņas nesušas tikai ļaunu. Viņi ir pārliecināti, ka uzņēmēji un uzņēmumi var darboties bez peļņas (starp citu, samērā augstu peļņu no šiem uzņēmumiem prasīja padomju plānotāji).

Piedāvāju ieskatīties uzskatos, kas tagad nostiprinās tajās skolās, kur sagatavo nākamos saimnieciskā darba darītājus. Aptaujas Stokholmas Ekonomiskā augstskolā Rīgā atklāja saimniecisko vadītāju prioritātes, kas ļoti saskan ar novēroto ne tikai Igaunijā un Lietuvā, bet arī visur citur pie Baltijas jūras (tikai ne Krievijā). Šīs prioritātes ir šādas:

- personiskās sekmes;
- uzticība un uzticamība;
- sadarbība;
- lojalitāte;
- materiāli sasniegumi.

Mazāk svarīga šodienas studentiem šķiet vadītāja autoritāte un vara, disciplīna un paklausība. Pirmās šeit pieminētās prioritātes jau raksturo jauno vadītāju uzvedību lietišķā pasaulē. Savukārt modernākos uzņēmumos pamazām noriet pavēlniecisko vadītāju laiks. Jaunieši vēlas, lai vadītāji ar viņiem pārrunā paredzamos uzdevumus un konsultējas par labākām pieejām jaunās situācijās. Jaunieši Latvijā necieš agresīvu darbību; viņiem pieņemamāka ir aktīva uzvedība. Reliģija visu triju Baltijas valstu vadības aprindās kļuvusi maznozīmīga.

Vērojumi Amerikā

Pēdējā simtgadē netrūkst pārdomu un vērtējumu par saimniecisko darbību un vadītāju uzvedību. Plašāk, bet ne sevišķi lietišķi, uzņēmumu vadības problēmas pēta sociālo zinātņu pārstāvji. Jau praktiskāki ir tie

finanšu eksperti, kuri saņēmuši Nobela laurus ekonomikā, toties viņiem ir maz ko teikt par uzņēmumu vadību. Tuvāk attīstības problēmām ar savu pieeju un pētniecības metodēm ir nonācis ievērojamais vēsturnieks Landess. Īpatnēja vieta ierādāma racionālo inženieru ieskatiem. Finanšu konsultants Ivars Avots raksta, ka viņu domas un darbi var novest pie ļoti ievērojamiem tehniskiem sasniegumiem, diemžēl vājās vietas ir uzņēmumu organizācijas un sociālo attiecību neizpratne. Šie ieskati kopējā zinātniskā mantojumā mēdz būt pārāk ierobežoti.

Būtībā uzņēmumu vadība ir empīriska, respektīvi, vadītāji, neiedziļinoties teorētiskos pamatos, vēlas uzzināt "to, kas iet, un to, kas neiet". Daži no novērotiem vadības principiem izrādījās noderīgi tikai kādreiz industrializētās nozarēs, citi sasakan ar pārbaudītām uzvedības teorijām, bet daži savu laiku vienkārši nepārdzīvo. Vadība ir un paliek pa daļai māksla, pa daļai zinātne. Citi pētījumi vairāk balstās vai nu uz tā sauktā brīvā tirgus ideoloģiju, kritiku par valdonīgas varas izpausmēm uzņēmumu vadībā, vai arī uz dažādiem, parasti ne sevišķi rūpīgi pārdomātiem radikāliem ieteikumiem. Pēdējie mēdz uzsvērt pat racionālistiem nepieņemamas utopistu vienkāršotās patiesības. Es aicinātu lasītāju ar šo vienkāršo patiesību kritiku iepazīties šīs grāmatas pielikumā vai arī Edgara Imanta Siliņa apbrīnojamā kapitāldarbā par patiesību meklējumiem.

Nopietnus, sākumā vienkāršus pētījumus par lietišķo kultūru uzņēmumos Otrā pasaules kara laikā Stanforda Universitātes uzņēmumu skolā veica Hamiltons Fišs un Pols Holdens. Viņiem vēlāk, bet daudz rūpīgāk sekoja mans klases biedrs Džims Heskets ar Hārvarda Universitātes kolēģi profesoru Džonu Koteru (*Kotter & Heskett* 1992). Abi sniedza plašu, gan nedaudz skrupulozu pētījumu par trim lietišķās kultūras formām Amerikas sekmīgākajos uzņēmumos. Viņiem sekoja Stanforda skolas profesora Džima Kolinsa un dekāna Džerija Poras (*Collins & Porras* 1994) populārais darbs par lietišķo kultūru izcilu uzņēmumu izaugsmē. Šī darba turpinājumu (autors teiktu, priekšcēlienu, *Collins* 2001) uz savu roku un ar savu komandu 15 000 darba stundās pabeidza konsultants Kolinss.

Savā pirmajā grāmatā latviešu uzņēmējiem es uzsvēru vadītāju un firmu īpašnieku vēlēšanos kļūt patstāvīgiem. Šai vēlmei ir pakārtota visa viņu turpmākā darbība. Dažiem tā izvērsas augstas kvalitātes amatnieku darbos, citi veido ievēribas cienīgus uzņēmumus, vēl citi turpina meklēt savu laimi un atrod īstos talantus vairākos pasākumos uzreiz.

Pirms atgriežamies pie stanfordiešu pētījumiem, atcerēsimies, ka vēlams uzmanīties no tīri intuitīvas dabas ieteikumiem. Te nāk prātā profesors Roberts Kvinns Ņujorkas Valsts universitātē Albānijā, kurš iesaka vadītājiem iepazīt savu darbinieku kopīgās un individuālās problēmas un tad uzņemties dažādas, noteiktai situācijai noderīgas lomas. Viņš redz, ka dažos uzņēmumos valda anarhija, ērta "kluba" manieres, auksta birokrātija un strādnieku izdzīšanas filosofija. Un to izskaušanai Kvinns ieteic vadītājam reizēm būt nesaudzīgam pavēlniekam, reizēm iejūtīgam padomniekam, veiklam trenerim un sarežģītu situāciju skaidrotājam. Man šis ieteikums atgādina kādu dekānu, kas gatavojās vadīt viņam uzticēto skolu kā zvēru dārzu. Profesori un zvēri ir ļoti dažādi. Viņus nevar kopt, barot un audzināt vienādā veidā. Lai sasniegtu vajadzīgos rezultātus, par katru no viņiem jā rūpējas savādāk. Gadu vēlāk dzirdēju, ka šis dekāns ātri nonācis konfliktā ar saviem mācībbspēkiem un pēc nervu sabrukuma no amata atteicies. Jāpiebilst, ka Kvinns stanfordiešu atklājumus uzskata par zinātniski neattaisnojamiem empīriskas dabas pētījumiem. Tomēr uzmanīgāk ieskatoties, viss tajos norāda, ka stanfordiešu slēdzienus var veiksmīgi izmantot tādos uzņēmumos, kur veidojas noteikts kolektīva raksturs. Vismazāk tie noderēs tad, ja uzņēmuma vadība centīsies fundamentāli pārāudzīnāt savus darbiniekus.

Nemot vērā šo brīdinājumu, tālāk pievērsšos minētajiem trim lielajiem stanfordiešu darbiem, ko uzskatu par tiešām ievēribas cienīgiem, labākiem man zināmiem empīriskiem darbiem par uzņēmuma lietišķo kultūru un tās saistību ar ilggadīgām saimnieciskām veiksmēm. Citu starpā tie izceļas arī ar savu plašumu un dziļumu.

Vispirms aplūkošu lietišķās kultūras paveidu klasifikāciju un pēc tam sniegšu mazu ieskatu pētījumā par uzņēmuma un tā vadītāju raksturu kā nozīmīgu attīstības faktoru. Amerikas kultūra, protams, nav identiska latviešu mentalitātei. Tāpēc ieskatu lietišķā kultūrā es pabeigšu ar vairākiem daļēji no Kolinsa analizēm atvasinātiem ieteikumiem.

Trīs kultūras

Koters un Heskets uzsver, ka uzņēmumu kultūrā der izšķirt ātri sareždzamo no vairāk apslēptā. Viegli pamanāmi uzskati un uzvedības normas izpaužas tiešās pārrunās, un tāpēc tās ir vieglāk mainīt. Uzņēmuma

līdzstrādnieki parasti ir atsaucīgi pret pircēju vēlmēm un prasībām. Vadītāji palaikam iesaista darbiniekus dažos kopīgi izšķiramos lēmumos. Vadītāju un visas saimes kopīgie uzskati mēdz būt dziļi iesakņojušies un nemainās pat ar uzņēmuma darbinieku nomainītu laika gaitā.

Hjūleta-Pakarda vadītāji jau no uzņēmuma pirmajām dienām vēlējās to finansēt ar iegūto peļņu. Viņi paši pēc iespējas izmeklēja darbiniekus ar uzskatiem, kas nav jāmaina. Citiem vārdiem, uzņēmumā raksturs apvieno tā izaugsmes un darbības stratēģiju ar darbinieku saimes, respektīvi, organizācijas struktūru. Katram uzņēmumam piemīt sava lietišķā kultūra, kas var būt gan stingra un visaptveroša, gan arī diezgan atklāta un vaļīga. Jebkurā gadījumā līdzīgi kā iepriekšminētie viedokļi par darbu arī šie mainās lēni un nevienādi. Tie gan piešķir uzņēmumam stabilitāti, bet tos nevar uzskatīt par statistiskiem un absolūti nemainīgiem.

Lietišķā kultūra balstās uz galveno vadītāju uzskatiem un darbības filosofiju. Atbilstoši tai veidojas darba saimes neformālā un formālā organizācija. Nākamā attīstības fāze ir cieši saistīta ar pirmajiem uzņēmuma panākumiem, kas tādējādi nostiprina pārliecību par vadības tālredzību un izvēlēto uzskatu pareizību. Šīs kultūras veidošanās beigu posmā pozīcija un paveiktais darbs ir integrēt un rada bāzi jaunam izaugsmes periodam. Heskets un Koters ir pārliecināti, ka lietišķās kultūras nozīme nākotnē arvien pieaugs un kļūs par izšķirīgu izaugsmes faktoru. Viņaprāt, tā var būt gan pozitīva, gan negatīva. Ir novērots, ka dažās kultūrās vadība nespēj veltīt pietiekamu uzmanību uzņēmuma attīstības finansiāliem aspektiem. Visbeidzot, kultūras var orientēt uz labākiem darbības rezultātiem, līdzīgi kā sporta komandu sasniegumiem un attīstībai.

Koters un Heskets izšķir trīs lietišķo kultūru paveidus. Pirmo viņi dēvē par stipro un stingro kultūru. Tur saredzam kopīgus mērķus, kas var būt tik nenoteikti, ka samazina vajadzību pēc rūpīgi organizētas birokrātiskās struktūras un kontroles. Klasiskais piemērs ir *IBM* ziedu laiki. Tad mērķtiecīgā filosofija atspoguļoja vadības rūpes un atbildību par katru darbinieku, sniedza pircējiem vislabāko pakalpojumu klāstu pasaulē un izpildīja visus uzdevumus visaugstākajā līmenī. No otras puses, jāpiebilst, ka šāda tipa kultūra tik ļoti identificējas ar augstākās vadības vēlmēm, ka var nelaimīgi sasaistīties ar vadītāju un īpašnieku ģimenes locekļu personiskām prioritātēm vai aklu paklausību organizācijas adoptētām normām un notikumiem. Un tur vairs nav tālu līdz uzpūtīgai pārākuma apziņai un neatsaucībai uz pārmaiņām savā darbības vidē.

Jāatceras, ka šāda tipa stingro kultūru kultivē gandrīz visas totalitāras autokrātiskās organizācijas.

Mazāk riskanta ir tāda organizācijas kultūra, kur vadības filosofija pilnīgi atbilst tās izraudzītiem mērķiem (vai darbības principiem). Šajās kultūrās stratēģiskie apsvērumi saskan ar iecerētās darbības vidi. Saikne ar apkārtējo ārējo vidi palīdz organizācijai saskaņot savu darbību ar tehniskām un sociālām pārmaiņām. Kur tas notiek tiešām saskaņoti un dabiski, firmas, piemēram, *Hewlett-Packard*, attīstās lieliski. Tur, kur saziņas nav, parādās citu interešu pārstāvji, kas cenšas pārņemt firmas vadību saviem, iespējams, teicamiem nolūkiem. Interesanti, ka pēc ilgās un sekmīgas darbības akcionāru vairākums samērā nesēn pārņēma *Hewlett-Packard* vadību tīri finansiālu apsvērumu dēļ.

Trešajam lietišķās kultūras paveidam raksturīga pastāvīga pielāgošanās mainīgiem apstākļiem. Lai tas izdotos, vadība apzinīgi, bet bez īpaša skaļuma cenšas ieviest fundamentālas pārmaiņas. Sekmīgās firmas ar šo rīcību uztur ciešas saites ar pircējiem, ieguldītājiem un darbinieku saimi. Firmas organizatoriskā struktūra šajos procesos var arī palikt nemainīga, bet vadībai jāgādā par to, lai svarīgie jautājumi un priekšlikumi allaž tiktu nopietni apskatīti un izvērtēti. Ja vadība sāk izvairīties no minētās atbildības, tā nespēj izšķirties par riskantiem projektiem un kļūst birokrātiska. *Boeing* aviosabiedrība ieguva vadošo vietu aviācijas pasaulē ar uzmanīgiem un tālredzīgiem vadītājiem. Šiem cilvēkiem aizejot, firma savu vietu zaudē un nonāk grūtībās.

Šķiet, Hjūlets un Pakards, to pilnīgi neapzinoties, savu firmu veido saskaņā ar otro modeli. Tomēr ir drošāk apgalvot, ka tās lietišķo kultūru vispirms noteic vadības raksturs, kas, kā vēlāk pieticīgi apgalvo Viljams Hjūlets, laimīgā kārtā atbilst tā laika stratēģiskām prasībām. Katrā ziņā šī uzņēmuma vadība lietišķo kultūru visā tās kopumā uzskata par izšķirīgi svarīgu attīstības faktoru. Turklāt jāpiebilst, ka firmas darbība mainās līdz ar jaunām prasībām tās darbības vidē un ka šis tehniskās iespējas un jauninājumi īsā laikā pārveido to no instrumentu ražotājas par vienu no galvenām datoru firmām pasaulē. Kotera un Hesketa gala slēdzieni nopietni iesaka pievērsties trešajam lietišķās kultūras modelim, kas prasa nemitīgu uzņēmuma darbības un ārējo attiecību analīzi. Tikai šis tiešums var paglābt uzņēmumu no riskantas autokrātijas un apšaubāmām stratēģijām.

Galvenie novērojumi

Kolinsa pētījumi mūs ved tālāk. Viņa pēdējais darbs lielā mērā apkopo Kolinsa un Porasa pirmos novērojumus. Pirmais darbs visvairāk uzsver atziņu, ka firmas filosofiskiem pamatiem, tās raksturam jākalpo par drošu atbalstu pārmaiņu laikos, tāpēc jābūt ļoti stabiliem. Īpaši tas attiecas uz jaunām tehniski orientētām firmām, viņu centieniem pastāvīgi uzlabot tehnisko un ekonomisko situāciju. Es šos pamatus salīdzinātu ar stipru laktu, uz kuras ar smagu āmuru izkaļ jaunas spējas un kompetences. Otra atziņa – peļņa nav vienīgais vai galvenais darbības mērķis. Izcila firma, piemēram, farmācijas nozarē vadošā *Merck*, nebūt neorientējas uz vienu vienīgu mērķi. *Merck* dibinātājs Džordžs Merks vienmēr ir uzskatījis, ka firmas un darbinieku saimes kopējā misija ir uzlabot ārstniecību visā pasaulē. Peļņa ir jau sekundārs, bet dabisks apsvērums *Merck* attīstības gaitā. Līdzīga ir *H-P* dibinātāju pieeja. Lieliskus ražojumus un pakalpojumus, bet ne bez pienācīgas peļņas! Laba peļņa ir adekvāts atalgojums par paveiktu darbu. Šis pamatprincips lielā mērā saskan ar praksi tā sauktās brīvajās profesijās. Abi *H-P* partneri piedāvā klientiem visaugstākās kvalitātes tehniskos jauninājumus, strādājot godīgā, profesionāli ētiskā un koleģiāli iejūtīgā vadībā. Īpaši jāuzsver, ka viņi gluži tāpat kā vairāku citu labu firmu vadītāji sāk ar savas organizācijas veidošanu. Viņi nevēlas savu mainīgo nākotni saistīt tikai ar kādu noteiktu stratēģiju, ar to vēlāk pierādot gudrību un tālredzību (pirms tam daudzi viņus uzskata par vadībai nederīgiem tehnokrātiem). Tā *H-P* kļūst par izcilu firmu, kas grib un var pielāgoties jaunām iespējām.

Trešais lietišķās kultūras pamatprincips ir veidot darbinieku saimi no ļaudīm, kuriem var pilnīgi uzticēties, kuri ir vadītāju gara radinieki. Šie darbinieki alkst pēc jaunām zināšanām; es viņus sauktu par sabiedriski patīkamiem, tehniski orientētiem censoņiem, kuri augsti vērtē *H-P* vadītāju raksturu un tehnisko kompetenci. Cik jauki ir sastrādāties ar viņiem, zinot, ka nenāksies mainīt viņu uzskatus!

Seši ieteikumi

Ar šo novērojumu es nonāku pie sešiem būtiskiem ieteikumiem. Esmu izmeklējis tos, kas liekas visvairāk piemēroti mazām Latvijas firmām. Es

atvainojos par iespējamām tulkojuma kļūdām. Lašītāju, kas prot angļu valodu, aicinu izlasīt manis izmeklētos darbus oriģinālvalodā. Atcerēsimies, ka visas lielās firmas ir izaugušas no mazām. Vēl pirms dažiem gadiem bija nereāli sapņot par Eiropā nozīmīgiem latviešu darījumiem, bet šodien par tādām iespējām var domāt droši un apzināti.

1. Sāc ar sevi, savām rakstura īpašībām un ambīcijām! Meklē un atrodi savu vietu lietišķā pasaulē! Kolinsu pārsteidz viņa paša novērojums, ka veiksmīgu firmu vadītāji nevēlas izcelties ar saviem sasniegumiem. Viņi nevēlas kļūt slaveni. Šos vērojumus analizējot, viņš nāk pie atziņas, ka tie tautā populārie, slavenie lielfirmu vadītāji, kuri rūpējas par atzinību, nav sevišķi ieinteresēti sava uzņēmuma ilgtspējīgā attīstībā. Viņus interesē sava karjera. *H-P* vadībā tādu nav. Tā drīzāk ir kā celtnieki, kuri ar fanātisku apņēmību būvē savu firmu un veido tās pastāvīgo organizāciju. Savu apgalvojumu ilustrēšu ar vienu piemēru. Firmas dibinātājs Deivids Pakards no 1957. gada mūžu nodzīvo augļu dārza ieskaudā paša celtā namā ar nobružātu linoleja grīdas segumu. Vismaz sešus miljardus dalāru viņš novēl savas ģimenes labdarības fondam. Uz viņa kapa ir uzrakstīts: "Deivids Pakards, zemkopis".
2. Veido pārdomātu un stabilu firmas raksturu! Lai katrs darbinieks to apzinās un var arī izskaidrot. Pamatjautājums: kas mēs esam par firmu? Tas, ko tā dara, ir cits jautājums, kas nāk vēlāk un mainās pēc vajadzības atbilstoši jaunām iespējām.
3. Pieņem kā reālus arī nepatīkamos faktus! Katrai firmai ir jātiek galā ar negaidītām vai neizbēgamām grūtībām. Šādās situācijās vadība nemeklē vainīgos, bet ar savu darba saimi cenšas atrisināt problēmas un izdzīvot. Tobrīd no brutāliem faktiem neizvairās un uz tukšu optimismu nepaļaujas.
4. Apzinies savas īpatnējās firmas lieliskumu, spējas un sasniegumus! Veiksmīgas firmas vadība to izmanto kā atspērienu tālākai attīstībai. Fanātiskā vadība, no vienas puses, lepojas ar savām neparastām īpašībām, bet, no otras, apzinās, ka neviena firma nevar būt labākā pasaulē, ja tā šos dotumus nevar apzināti izcelt un ekonomiski izmantot. Kad *H-P* vairs tikai ar grūtībām konkurēja instrumentu jomā, tā pārgāja uz datoru nozari.
5. Neapstājies! Veiksmīga firma nepārstāj augt un spēj izvairīties no birokrātiskām tendencēm. Lielisku firmu vadība birokrātiju uz-

skata par bezatbildības un nekompetences pazīmi. Tehniski orientētas paraugfirmas ļoti rūpīgi izvēlas tālākai izaugsmei nepieciešamas, sev piemērotas tehnoloģijas.

6. Atzīsti, ka pārmaiņas maina firmas organizāciju un iespaido saimes uzskatus daudzās lietās! Pārmaiņas lieliskās firmās liekas revolucionāras. Īstenībā tās ir vairāk organiskas dabas, jo šajos procesos iesaistās visa darba saime. Interesanti, ka šī piedalīšanās palīkam noved firmu pie patīkamiem pārsteigumiem, ko sagādā tieši šie darbinieki.

Nobeidzot, es novēlu jauno firmu vadītājiem un viņu sekotājiem vislielākās sekmes!

Kā jau lasītājs būs ievērojis, savas cerības Latvijas saimnieciskā augšupejā es visvairāk saistu ar varbūt vēl nenovērtētām iespējām, ko atnesīs jaunās tehnoloģijas. Tās novērtēs un attīstīs jauno firmu vadītāji. Viņi arī būs tie, kas cels Latvijas attīstību augstākā līmenī un palīdzēs tai izaugt ātrāk!

Otrais aicinājums

Tagad, kad esat iepazinušies ar mainīgo pārmaiņu apstākļiem Latvijā, novērtējuši dažus apsvērumus tās saimnieciskā attīstībā, uzaicinu lasītājus vēlreiz pārdomāt pasākumus, kuri būtu neatliekami šādā grūti pārskatāmā situācijā. Atcerēsimies, ka gandrīz visi lēmumi tomēr ir saistīti ar riskiem, kurus pilnīgi pārredzēt mēs nevaram vienmēr trūkstošās informācijas dēļ. Taču nedomāt par nākotni ir ļoti bīstami gan tautai, gan uzņēmumam, gan darbai saimei un tās vadītājam.

Uzsveru pārdomu un pārrunu nozīmi. Citiem vārdiem, atkārtoju iepriekš teikto, ka plānošanā vissvarīgākais ir apsvērumu process, kas zināmos apstākļos liek pat mainīt izvirzītos mērķus. Apsvērumi vienmēr pārveido plānus jaunu aprēķinu un notikumu gaismā.

Bet nu atgriežamies pie maniem vērojumiem par attīstības gaitu Stanforda Universitātē un tā sauktajā Silikonielejā. Tos, īpaši attiecībā uz Silikonieleju, papildina trīs jau agrāk pieminētās stanfordiešu grāmatas par uzņēmumu kultūru (*Collins* 2001; *Collins & Porras* 1994; *Kotter & Heskett* 1992). Vienkāršības dēļ par ilgstoši sekmīga jauna tipa uzņēmuma paraugu šim stāstam izvēlos *Hewlett-Packard (H-P)*.

Stanforda Universitāti 1890. gadā nodibina senators Lelands Stanfords ar sievu viņu vienīgā dēla piemiņai. Augstskolā (līdzīgi Latvijas Universitātei tās pirmajos gados) ir apvienotas tradicionālas profesionāli un tehniski orientētas fakultātes. Savukārt Silikona ielejas sākumi meklējami šīs universitātes lietišķās tradīcijās un provosta (galvenā vicerektora) Frederika Termana centienos stiprināt dabas un inženierzinātņu fakultātes saites ar tehniskām firmām. Jau pirms Otrā pasaules kara Termans aicina tās izvietoties uz universitātes zemes, agrākā senatora Stanforda muižā. Šādas saistības izveidot nav viegli, jo mācībspēki augsti vērtē savu akadēmisko brīvību: “[Šeit] vējo brīvības gaiss (*die Luft der Freiheit weht!*)” Īpaši vecākie profesori ir iecienījuši mazmainīgas pētniecības un mācību metodes. Otrā pasaules kara laikā un pēc tam, īpaši piecdesmitajos gados,

Stanforda universitātes un vēlākās Silikonielejas izaugsmē liela nozīme ir federālās valdības piešķirumiem pētniecībai un līgumdarbu pasūtījumi *Polaris* raķešu programmas izpildei. Tie nostiprina Silikonielejas inženierfirmas, kā arī būtiski papildina Stanfordu dāsnos dāvinājumu fondus. Dažādi valsts pasūtījumi šajā laikā vairāk nekā dubulto universitātes budžetu. Universitātes pētnieciskā darba kvalitātes pieaug ātri, tad studentu skaita ziņā tādu kāpumu nav. 50. gadu beigās viņu skaits sasniedz 9 000. Salīdzinot ar lielo Hārvarda uzņēmumu vadības fakultāti, Stanforda skola gadā uzņem tikai 200 jaunus kandidātus vadības maģistrantūrai, galvenokārt inženierus. Īpaša nozīme universitātes attīstībā ir provosta Termāna politikai, proti, ar speciāli rezervētu līdzekļu palīdzību celt mācībspēku kvalitāti. Tādējādi Termāns spēj salīgt visspējīgākos jaunus doktorus dabas un inženierzinātnēs, šiem jaunajiem profesoriem dod gandrīz brīvas rokas pētniecībā un maksā augstākās algas universitātē.

Pēc Otrā pasaules kara Amerikas universitātes un rūpniecību pārplūdināja veterāni. Ar valsts stipendiju palīdzību viņi vēlas iegūt vai papildināt savu izglītību. Arī šeit liela nozīme ir pēc Termāna iniciatīvas izveidotajai Stanforda-Binē studentu sagatavotības vērtējuma sistēmai. Ar to universitāte var izvēlēties izcilākos kandidātus noteiktās kategorijās. Visi šie apmēram desmit gadu sagatavošanās darbi paceļ universitātes reputāciju tik augstu, ka piecdesmitajos gados, izcilā rektora Vallija Sterlinga laikā, Stanforda kļūst par mājvietu pat vairākiem Nobela prēmijas laureātiem. Viens no 1956. gada laureātiem, kādreiz elektronikas pētnieks *Bell* sabiedrībā Viljams Šoklijs arī atgriežas tuvā drauga Termāna orbītā. Te viņš kopā ar citiem 1948. gadā izgudro jau 1939. gadā teorētiski iesāktās tranzistoru funkcijas. Paralēli darbam Stanforda Universitātē Šoklijs nodibina savu tranzistoru firmu un pavisam drīz jau var lielīties ar to, ka visiem viņa strādniekiem ir doktora grādi fizikā vai inženierzinātnēs. Diemžēl kā jau daudzos citos līdzīgos gadījumos, Šoklija autokrātiskais vadības stils nonāk asā konfliktā ar radošā darba procesiem. No viņa aizbēg labāko darbinieku grupa, kas nodibina paši savu firmu, ko vēlāk pazīst kā *Intel*. Atskatoties uz šo laiku, var droši teikt, ka jaunu tehnoloģiju attīstības priekšnoteikums ir radošā brīvība. Bez tās lojalitāte firmai ir neauglīga.

Ietekmīgā Termāna iedrošināti, divi jauni inženieri Viljams Hjūlets un Deivids Pakards 1939. gadā nodibina savu firmu *Hewlett-Packard (H-P)*, kas sākuma izdzīvo ar diezgan bezmērķīgiem, bet lieliski paveiktiem gadījuma darbiem. Būtībā Hjūlets un Pakards vispirms nostiprina savu

principiālo pārliecību par augstas kvalitātes inženierfirmas raksturu un tikai vēlāk domā par tās attīstības stratēģiju. Pēdējā ir cieši saistīta ar tehniskām pārmaiņām. Abi vadītāji šīs firmas pamatos ieraksta tādus striktus principus kā absolūtu godīgumu, atklātas un godprātīgas attiecības ar visiem firmas darbiniekiem, atbalstītājiem un pircējiem. Te jāvalda uzticamībai, lietišķam un augstas kvalitātes darbam, pastāvīgai darbinieku tehnisko zināšanu papildināšanai. Šī ir pašpārliecinātas, vidusšķiras, gados vēl jaunas darba saimes firma. Abi partneri rūpīgi atlasa darbiniekus, īpaši nākamās vadītājus, kuru uzskatiem jāskan ar jaunizveidotā uzņēmuma kultūru. *H-P* iekšējās attiecības, darba vide, visas saimes mentalitāte un pozitīvā motivācija, kā arī radošās darba grupas kļūst legendāras visā Amerikā.

Firmas stratēģiskais nolūks ir veikt tikai tādus pasūtījumus, kur *H-P* tiešām izceļas citu starpā. Tajā pašā laikā abi *H-P* dibinātāji nolemj izvairīties no uzdevumiem, kas nes ļoti niecīgu peļņu. Firmas izaugsmi finansē ar uzkrāto peļņu, bet darbinieku pensijas fondu veido viņu pašu akcijas. Kara laikā firmas gada apgrozījums sasniedz 1 miljonu dolāru. Tajā strādā 60 darbinieki. No 1955. līdz 1960. gadam apgrozījums pieaug no 15 līdz 60 miljoniem dolāru gadā. Firma tad jau ir iekarojusi vadošo lomu jaunajā elektronisko instrumentu nozarē. Tā attīstās līdz ar jaunajām iespējām un filosofiju, kas nereti ir tiešā konfliktā ar toreiz vēl valdošo racionalizēto un autokrātisko industrializācijas pasauli.

H-P tāpēc vairāk paļaujas uz pašu iespējām. Ikdienā firmas draudzīgā un koleģiālā vadība ir bieži redzama darbinieku vidū. Darba telpas ir patīkami atklātas un pārskatāmas. Vadība – viegli pieejama. Te nemana daudz birokrātisku procesu. Uzticamas, sociāli biedriskas un izdarīgas, stipri autonomās *H-P* darba grupas ir slavenas ar spilgti izteiktu atbildības izjūtu, darba kvalitāti un ražību. Stažējoties tur 50. gadu beigās, redzēju, ka līdzstrādnieki uzņemas pilnīgu atbildību par saražotiem instrumentiem arī tad, kad nav savlaicīgi saņemtas pilnīgas inženieru instrukcijas. Ne visur Silikonielejā (kas tagad izpletusies pāri lielajam Santaklāras apriņķim) valda *H-P* pieeja (*H-P way*). Taču koleģialitāti un radošu sadarbību kultivē gandrīz visas šeit organizētās vai pārcēlušās firmas. Kur tā nav, trūkst stabilitātes. Iespējamie klejotāji ir viegli atrodam universitātes gaitenēs un kafejnīcās, tuvējos krodziņos. Šī mobilitāte veicina tālāku ideju un pieredzes apmaiņu, palīdz tehnoloģiski orientētām firmām salīgt darbiniekus, bet kopējā aktivitāte rada pieprasījumu pēc papildu pakalpojumiem.

Šodien universitātes pievārtē speciālā augstceltnē ir ievākusies kādreiz mazās Paloalto pilsētiņas dome. Stanforda universitāte ir kļuvusi akadēmiski varena un līdzekļiem bagāta. Paloalto-Stanforda slimnīcu un medicīnas centru izmanto gan vietējā sabiedrība, gan viena no ievērojamākām medicīnas fakultātēm pasaulē. Agrākā skolotāju koledža Sanhosē ir liela valsts universitāte, kas kalpo dažādiem mērķiem un mācībām. Kā sēnes pēc lietus Silikonieļējā savairojušās mazākas augstskolas un tehniskās koledžas. Šo iestāžu darbība nav koordinēta, bet kļūdas pārmāc arvien pieaugošais iedzīvotāju skaits un vajadzības.

Tehniskā un saimnieciskā attīstība vairs nav galvenais mērķis. Attīstība brīžiem liekas pat ierobežojama nasta, bet *H-P* darbības stilu jau sāk mainīt šai gaisotnei svešie akcionāri. Hjūleta un Pakarda firma, manam klasesbiedram un *H-P* prezidentam Džonam Jangam dodoties pensijā, aiziet jaunos ceļos.

Lasītāji! Iedomājieties, ka esat uzaicināti izstrādāt savu konceptuālu viedokli par Latvijas saimniecisko attīstību, teiksim, nākamajos desmit gados. Situāciju reāli vērtējot, jūs droši vien varat piedāvāt vairākas atbildes, akcentējot savus pozitīvos vai negatīvos uzskatus. Netrūks abu. Tomēr nopietnākas pārdomas un dzīvākas pārrunas par šīm lietām izdosies, ja izvēlēsit tikai vienu ieteikuma variantu. Vispārējais uzdevums ir sagatavot Latviju, visu vai lielāku pilsētu, tādai attīstībai, kas ik gadus pavairo darbvietu skaitu, kvalitāti un izvēli zināšanu laikmetā. Ne visiem būs vienāda vērtība, piemēram, tūrisma nozarē atalgojums būs samērā zems, savukārt augstās tehnoloģijas prasīs pastāvīgu zināšanu papildinājumu asas konkurences apstākļos. Biotehnikas nozarēs arvien būs jārēķinās ar ļoti augstiem riskiem.

Sniedzu savus uzvedinošus jautājumus.

1. Kas būtu jāveic valsts pārvaldei, lai tā būtu sekmīgāka un saimnieciski efektīvāka?
2. Kur ņemt tāda vēriena valstsvīrus un saimnieciskos vadītājus kā pieminētos Hjūletu, Pakardu, Termanu un Sterlingu?
3. Kā un kur sagatavot jaunu, augsti kvalificētu zinātnisko un akadēmisko personālu?
4. Kur ņemt, kur sagatavot un kā noturēt pie sevis labākos studentus?
5. Kā sagādāt nepieciešamos ieguldījumus valsts infrastruktūrā, izglītībā un zinātnē? No valsts budžeta? No ES piešķirumiem? No starptautisko un pašmāju banku aizdevumiem? No uzņēmumu peļņas?

6. Kur izvietot vai ļaut novietoties jauniem uzņēmumiem un akadēmiskām iestādēm?
7. Kā uzlabot pētniecības centrus un augstskolas? Kāda loma te ir Nacionālai bibliotēkai (un Informācijas centram)?
8. Kā vērtējat savulaik noniecināto *H-P* vai līdzīgu darba stilu, kas uzsver stabilu uzņēmuma ražošanas un sociālās kultūras apkopojumu? Vai šis zināmā mērā netradicionālais uzņēmuma vadības stils un organizācijas struktūra var veicināt darba saimes augstāku kvalifikāciju un lielākas tehniskās pārmaiņas?
9. Salīdziniet latviešu tautas paražas un jaunāko uzskatu dažādību, atzīmējot, kādas uzskatu vērtības būtu kultivējamas šodien un tuvākā nākotnē? Kas izskaužams?
10. Kādas, jūsuprāt, ir trīs galvenās prioritātes Latvijas saimnieciskai attīstībai?

Pielikums

Edgars Imants Siliņš

Lielo patiesību meklējumi

Jumava, 1999. Rīga

78. nodaļa

DIALEKTISKĀ PRETSTATU CĪŅA – EIROPAS RACIONĀLISMA GARABĒRNS

1. KOMPLEMENTARITĀTES UN DIALEKTIKAS MODEĻU BŪTISKĀ ATŠĶIRĪBA

Orientālais *jan* un *iņ* pretmetu modelis, tāpat kā no tā izrietošais Nilsa Bora postulētais komplementaritātes princips, precīzi definē abus pretmetus veidojošo jēdzienu vai kategoriju *ekvivalenci*. Šie pretmeti *harmونيски* papildina viens otru kā divas pilnīgi līdzvērtīgas Lielo Patiesību puses. Tas izriet gan tieši no Bora Lielo Patiesību definīcijas, gan no komplementaritātes principa filosofiski vizualizētā *jan* un *iņ* simbola (1. att. 14. lpp.) vai tā mūsdienīgā varianta Eshera grafikā “Diena un Nakts” (9. att. 1. piel.).

Kardināli pretēja nostādne ir Rietumu racionālā prāta izauklētajai dialektiskajai filosofijai. Dialektikas būtību izsaka tagad jau par stereotipu kļuvusi definīcija: “Pretstatu vienība un cīņa nosaka dabas un sabiedrības attīstību.” Šā filosofiskā modeļa aizsākumu ierasts meklēt sengrieķu domātāja Heraklīta darbos, un tā apogeju saskata Hēgeļa noslēgtajā filosofiskajā sistēmā.

Dialektiskā modeļa būtiskākā iezīme ir tā, ka pretstati netiek uzskatīti par ekvivalentiem, savstarpēji papildinošiem. Gluži pretēji – tie tiek uzverti kā antagonistiski, savstarpēji izslēdzoši. To vienība ir tikai īslaicīgs līdzsvara stāvoklis, par dominējošo attīstības elementu tiek uzskatīta pretstatu cīņa. Arī pretstatu pāri viens no elementiem ir dominējošais, kas cīņā tiecas pakļaut otru. Šādā *asimetriskā* modelī viena no pretmetu Liela-*jām* Patiesībām tiek atzīta par “patiesāku” nekā otra un tas neizbēgami

noved pie “vienīgās” īstenās patiesības doktrinācijas. Šis strupceļš ir tipisks Rietumu tradicionālajai racionālisma filosofijai no senajiem grieķiem līdz pat jauno laiku izcilākajiem domātājiem. Atšķirībā no Austrumu gudrajiem, kas patiesības meklējumos netiecās veidot nobeigtas un noslēgtas filosofiskas sistēmas un doktrīnas, Rietumu domātāji itin bieži iekrīt “vienīgo”, absolūto patiesību slazdos, noliedzot savu amatbrāļu postulētās citas “vienīgās” patiesības, un, izmantojami diskusīvās loģikas ekvilibrīstiku, būvē noslēgtas filosofiskas sistēmas līdzīgi gotikas vai baroka katedrālēm. Bet filosofiskai domai Patiesības meklējumos jābūt *atvērtai*, gatavai pieņemt paradoksus un pretmetu patiesības, atziņu, ka “var būt arī citādi”. Šāda pieeja raksturīga orientālajai filosofijai un komplementaritātes principa garā iesvaidītajai mūsdienu zinātnei.

2. MAINĪGAIS UN PASTĀVĪGAIS SENGRIEĶU FILOSOFIJĀ. HERAKLĪTS PRET PARMENĪDU

Sengrieķu domātāju Heraklītu (dzīvojis no apm. 544. g. līdz 483. g. pr. Kr.) tradicionāli pieņemts uzskatīt par Rietumu dialektiskās ontoloģijas iedibinātāju. Viņš, šķiet, pirmais formulējis spārnoto domu, ka pasaules attīstības pamatā ir mūžīgā pretrunu sadursme, līdzāspastāvēšana un cīņa [94, 197]: “Karš ir visam tēvs”. Heraklīta nostādnēs jau iezīmējas izteikta vienusīga pretstatu interpretācija. Visa primāts ir uguns, tas ir kosmiskais logoss, pirmais vārds. Uguns pretstatiem – ūdenim vai zemei – ir tikai pakārtota loma [197]. Tāpat pakārtota loma ir pretstatu līdzesamībai, virzošais primāts tiek piedēvēts pretstatu vai pretrunu *cīņai*. Diemžēl šis vienusīgās dialektikas iedīgļis, kļūstot par sava veida Rietumu kultūras arhetipu, ir bijis visai noturīgs vairāk nekā divdesmit gadsimtu laikā un radījis tādus “vienīgās patiesības” monstrus kā Hēgeļa un Marksa dialektiskās doktrīnas.

Taču Heraklīta filosofija, tuvāk iepazīstot, izrādās daudzpusīgāka un daudzšķautņaināka, nekā to attēlo vēlākie dialektikas apoloģēti. Dialektiķi īpaši iemīlējuši viņa filosofisko metaforu, ka cilvēks nevar divreiz iekāpt tai pašā upē, jo vienmēr cits ūdens viņam tecēs garām. Šī metafora simbolizē heraklītisko ticību mūžīgai kustībai un attīstībai [197]. Bet ir cits izteikums, kas Heraklītu tuvina Austrumu filosofijas paradoksu loģikai (sk. 87. 5. eseju): “Mēs iekāpjam un neiekāpjam tai pašā upē; mēs esam un mēs neesam.” [197], 26. lpp.) Tas vairāk līdzinās *Dao* un dzenbudistu

koanām, arī 20. gadsimta paradigmas nostādnēm nekā uz racionālismu tendētai dialektikai. Ar Austrumu filosofiju un mūsdienu moderno kosmoloģiju sasaucas arī Heraklīta doma par pasaules *ciklisko* attīstību, par tās bojāeju un atjaunošanos.

Jāuzsver, ka Heraklīts nav filosofs racionālists, viņa izziņas spēcīgākie ieroči ir intuīcija, iekšējais skatījums, poētiska iztēle un pat misticisma strāvājums. Heraklīts ir vairāk pravietis nekā prātnieks, vairāk orākuls nekā Sokrata tipa skolotājs [197] (ne jau velti viņam deva epitētu “tumšais” – nesaprotamais).

Pretstats Heraklītam ir viņa laikabiedrs Parmenīds (6. – 5. gs. pr. Kr.), pirmais loģiķis un deduktīvās loģikas iedibinātājs pirms Aristoteļa. Viņa filosofiskās domas pamatā ir atziņa, ka pasaule ir *mūžīga, nemainīga* un nepārejoša esamība. Lietu kustība un maiņa ir tikai subjektīvās uztveres maldī un šķietamība [94]: “Kā bija sākumā, ir tagad un būs vienmēr.” [97]

Parmenīdam nav pieņemama orientālajā filosofijā un arī Heraklīta paradoksā izteiktā doma par esamības un neesamības pretmetu pāri, par to, ka pirmsākumā varētu būt bijis Lielais Tukšums (*Great Void*). Viņa izpratnē šādi paradoksālie pretmeti ir loģiski pretrunīgi, tāpēc bezjēdzīgi un nevar kļūt par loģiskās domāšanas atribūtiem. Šajā Parmenīda argumentācijā iezīmējas svarīgs formālās loģiskās domāšanas princips, ko vēlāk formulē Aristotelis, – *nepretrunīguma princips*, kas nosaka, ka vienlaikus nevar pastāvēt divi viens otram pretrunīgi spriedumi (sk. 87. 1. eseju). Šī formālās loģikas argumentācija ir pamatā vienai no Parmenīda filosofijas pamattēzēm: “Ir Esamība, Neesamības nav.” [94, 197]

Taču Austrumu filosofijas sasniegumi uzskatāmi parāda, ka nevis formālā “nepretrunīguma” loģika, bet tieši paradoksu vai koanu loģika ir radošās filosofiskās domas galvenā virzītāja (sk. 87. 5. eseju). Šo paradoksu loģikas stafeti pārņēma 20. gadsimta paradigmu veidotāji. Atcerēsimies Nilsa Bora *credo*, ka bez paradoksiem nav iespējams domāšanas progress. Tikai uz formālo loģiku balstīta domāšana ir ierobežota, un tai bieži vien pietrūkst jaunrades elementu un attīstības perspektīvas. Nav grūti saskaitīt, ka Heraklīta un Parmenīda filosofija savā būtībā ir *jan* un *in* tipa pretmetu “dvīņi”, ka tās abas reprezentē Lielās Patiesības, jo šo šķietami pretrunīgo filosofiju pamatkategorijas – *maiņa* un *patstāvīgums, dinamiskā* kustība un *statiskais* miera stāvoklis – ir reālā pasaulē eksistējoši, savstarpēji papildinoši komplementāri pāri. Arī Heraklīta intuitīvā un Parmenīda loģiski analītiskā pieeja ir savstarpēji komplementāras pasaules izziņas metodes. Diemžēl vēlākie ontoloģiskās dialektiskas apoloģēti un

doktrīnisti ievirzes domātājus uzskatīja par metafizisku maldu mācību sludinātājiem.

Šāda vienpusība nepiemīt orientālajai filosofijai. *Mainīgais* un *pastāvīgais*, *mainīgais* un *mūžīgais* tiek skatīti kā viena otru papildinošas filozofiskas kategorijas. Dzenbudismā šos pretmetus simbolizē *zieda* un *akmens* metafora.

3. DIALEKTIKA KĀ DISKUSIJU UN PARADOKSU MĀKSĻA

Antīkajā filosofijā dialektiku uztvēra nevis kā ontoloģisku disciplīnu, bet kā uz dialogiem un dažkārt arī paradoksiem balstītu disciplīnu patiesības izziņas metodi. Jau tīri etimoloģiski grieķu vārds dialektika (dialektikē) apzīmē sarunu mākslu, prasmi loģiskā diskusijā ar jautājumiem un atbildēm izziņāt un atklāt patiesību. Šai kontekstā interesanti piebilst, ka Aristotelis par dialektikas atklājēju uzskata Zenonu, 490. g. pr. Kr. dzimušo Parmenīda skolnieku, kas iegājis vēsturē kā izcils paradoksu meistars [197]. Viens no slavenākajiem Zenona paradoksiem par lidojošas bultas miera stāvokli: "Lidojoša bulta atrodas miera stāvoklī. Jebkurā momentā tā ieņem telpu, kas tai pašai ir ekvivalenta. Tāpēc tā nevar kustēties." ([197], 42. lpp.) Šis ir raksturīgs formālās loģikas slēdziens un apstiprina Parmenīda tēzi, ka pasaulē visas lietas ir miera stāvoklī, to kustība ir tikai šķietamība. Šobrīd gan mēs to uztveram kā savdabīgu paradoksu, kura atrisinājumu dod miera stāvokļa un kustības pretmetu komplementaritāte.

Ne mazāk pazīstams ir paradokss par Ahilleju un bruņurupuci: "Ahillejs nekad nevar noķert bruņurupuci. Lai to izdarītu, viņam vispirms jāsasniedz punkts, no kura bruņurupucis jau būs pārvirzījies tālāk; kad Ahillejs būs sasniedzis šo punktu, bruņurupucis būs atkal pārvirzījies tālāk, un tā *ad infinitum* (līdz bezgalībai)." ([197], 42. lpp.) Arī šis Zenona paradokss apstiprina tēzi par pasaules norišu nepārtrauktību. To var uzskatīt par metaforisku arhetipu Ņūtona un Leibnīca atklātajiem diferenciālvienādojumiem, kas balstās uz nepārtraukti mainīgu bezgalīgi mazu lielumu robežvērtībām.

Sengrieķu filosofijā atrodami vēl citi interesanti arhetipi. Zenona laikabiedrs, 460. g. pr. Kr. dzimušais Dēmokrits, izstrādā atomistisko pasaules uzbūves modeli: viss pasaulē būvēts no tālāk nedalāmām daļiņām – atomiem, kuru ir bezgalīgi daudz un dažādi. Tādējādi atomistiskais modelis postulē pasaules *diskrētās* uzbūves paradigmu kā pretstatu Parmenīda un Zenona *nepārtrauktības* (kontinuitātes) paradigmai. Un atkal šie

šķietami nesavienojamie pretmeti izrādās savstarpēji komplementāri. Tos apvieno modernās kvantu fizikas daļiņas un viļņa komplementārā pāra modelis, kurā simetriski, līdzīgi kā *jan* un *iņ* simbolā, savstarpēji viena otru papildina diskrētības (daļiņas) un *nepārtrauktības* (viļņa) filosofiskās kategorijas (sk. 14. eseju un 35. att. 78. lpp.).

Dialektika kā diskusiju māksla augstāko virsotni sasniedz Sokrata dialogos [197, 83, 142, 143]. Tajos sastopamas arī domas, kas patiesa zināšana izsakāma dzenbudisma nostādnēm, piemēram, slēdziens, ka patiesa zināšana izsakāma vārdos: “Es zinu, ka es nezinu.” Sokrata ģeniālā skolnieka Platona (427. – 347. g. pr. Kr.) nodibinātajā filosofiskajā akadēmijā bija *četras* pamatdisciplīnas: aritmētika, ģeometrija, harmonija un astronomija.

Tomēr šīs zinātnes bija tikai ievads augstākajā zinātnē, ko Platons nosauc par dialektiku – tīrā prāta zinātne, kas loģiski pēta jēdzienu un ideju kopsakarības. Šī zinātne, pēc viņa domām, ir vienīgā, kas var vest pie pilnīgas patiesības atziņas ([83], 185. lpp.), turklāt nesagatavotam cilvēkam ar nepietiekami cēlu garu tā ir visai bīstama zinātne, jo var kļūt par tukšu retoriku un novest pie aplamībām, kas stipri kaitē filosofijas labajai slavai. Tāpēc ar šo zinātne nodarboties cilvēki drīkst tikai pēc rūpīgas atlases [83]. Šie Platona brīdinošie vārdi izrādījās pravietiski.

4. HĒGEĻA SPEKULATĪVĀ DIALEKTIKA UN PANLOĢISMS

Dialektikas kā izziņas metodes nekritiska, spekulatīva un pat ļaunprātīga izmantošana kulmināciju sasniedza vācu filosofa Georga Fridriha Hēgeļa un viņa ekstrēmi kreisā sekotāja Kārļa Marksa doktrīniskajos darbos. Hēgelismu un marksismu pamatoti uzskata par Rietumos pārāk ilgi valdošā racionālisma intelektuālā “grēka” ārlaulības bērniem. Spekulatīvi tika postulētas “vienīgās” un “absolūtās” patiesības, citādi domājošo uzskati par nezinātniskiem, maldīgiem un tātad kaitīgiem, apkarojamiem ar visiem iespējamiem līdzekļiem. Tādā kārtā dialektika kļuva par idejisko ieroci varas tehnoloģijai, manipulācijai ar cilvēku prātiem.

Abiem jaunlaiku filosofiem nebūt nepiemita sengrieķu domātājiem raksturīgais gara cēlums. Viņi nebūt nebija pasīvi vērotāji (grieķiski *theōrein* – vērot, no tā etimoloģiski cēlušies vārdi “teorētisks” un “teorija”), kas nododas filosofiskām meditācijām un Patiesības meklējumiem. Tie bija kareivīgi cīnītāji par savu “vienīgo” patiesību ar mērķi aktīvi pārveidot

pasauli un sabiedrību. Šobrīd šķiet paradoksāli, ka Hēgeļa spekulatīvā filosofija, kas balstās uz ticību cilvēka racionālā prāta visvarenībai un nemaldībai, vispār varēja rasties tikai dažus gadus desmitus pēc Kanta "Tīrā prāta kritikas".

Vācu filosofs Imanuels Kants (1724 – 1804), neapšaubāmi izcilākais Eiropas domātājs pēc Platona un Aristoteļa, līdzīgi Kopernikam astronomijā revolucionarizēja tālāko filosofijas kā zinātnes attīstību. Viņš pirmais kritiski novērtēja tīrā, racionālā prāta izziņas iespēju robežas [84, 85]. Kanta analīze parāda, ka eksistē tādas esamības sfēras, kuras nevar izziņāt tikai ar racionālā, diskursīvā prāta slēdzieniem, piemēram, laika un telpas galīguma vai bezgalīguma, brīvības un nepieciešamības, Dieva esamības un citas problēmas. Citiem vārdiem, eksistē "lietas sevi" (*Dinge an sich*), kas atrodas aiz transcendentālā prāta izziņas iespēju robežām. Šī Kanta kritiskā pieeja – ka prātam jāapjēdz savas robežas – saskan ar mūsdienu zinātnes un filosofijas nostādnēm, ka pasaulē eksistē racionāli nedefinējams *esamības* slānis, kam var tuvināties tikai intuitīvi – kā dzejā vai mākslā. Svarīgi, ka savā pieejā Kants būtībā izmantojis Lielo Patiesību pretmetu principu. Viņš parāda, ka jauno laiku filosofijā dominējošās skolas – racionālisms (Dekarts) un empīrisms (Bēkons, Loks, Hjūms) – ir vienpusīgas un ka tikai to abu kritiska sintēze paver ceļu prātam pieejamas patiesības izziņai. Šo kantisko pieeju uzskatāmi raksturo viņa ieviesto *a priori* (uz prāta) un *a posteriori* (uz pieredzes) veidoto slēdzienu pretmeti, kas būtībā iemieso racionālisma un empīrisma komplementaritāti.

Hēgelis savā postkantiskajā filosofijā no jauna restaurē racionālisma vienpusīgo dominanti, nekritiski atjaunojot ticību prāta visvarenībai.

Tīrā racionālisma iedīgļus, kā jau minēts, var saskatīt jau sengrieķu prātnieka Parmenīda filosofijā, kas apgalvo, ka "viens un tas pats ir *domāt* un *būt*". ([94], 148. lpp.) Šo ideju gandrīz burtiski atkārti jauno laiku racionālisma filosofijas iedibinātājs Renē Dekarts (1596 – 1650) tai laikā tik iemīļotajā latīņu mēlē: "*Cogito, ergo sum* (Domāju, tātad esmu)." ([94], 266. lpp.) Dekartiskie racionālisti prātu izprata kā izziņātāja subjekta – indivīda atribūtu, Hēgeļa filosofijā savukārt prāts, ko viņš nosauca par garu, tiek traktēts pašā vispārīgākajā nozīmē, to piedēvē gan gara, gan materiālajai pasaulei. Šādu filosofisku nostādni – ka prāta loģika visā pilnībā iemiesojusies it visur pasaulē – sauc par *panloģismu* (grieķu val. *pan* – viss, *logos* – saprāts). Visa Hēgeļa filosofiskā sistēma balstās uz šādu panloģisma garā postulētu aksiomu: "Tas, kas ir saprātīgs, ir īstens,

bet tas, kas ir īstens, ir saprātīgs.” ([94], 314. lpp.) Taču Hēgeļa filosofiskajai sistēmai līdzīgi daudzām deduktīvi loģiskām sistēmām piemīt slēpts iekšējs defekts, sava veida Ahilleja papēdis. Gadsimtu pēc Hēgeļa nāves vācu matemātiķis Kurts Gēdels pierādīja deduktīvo sistēmu *nepilnīguma* teorēmu (sk. 46. eseju), ko nosauca viņa vārdā. Šis paradigmātiskās teorēmas filosofiskais vispārinājums izsakāms vārdos: “Ikviens deduktīva sistēma ir *nepilnīga*, jo satur apgalvojumus, kas nav pierādāmi šīs sistēmas ietvaros.” Hēgeļa sistēmā tas ir postulētais apgalvojums, ka viss, kas ir saprātīgs, ir īstens, un otrādi. Šāda apgalvojuma pieņēmums gan ir nevis prāta, bet *ticības* lieta. Taču – vai viss, kam mēs ticam, ir īstens?

Gēdela teorēmas filosofiskais vispārinājums kļuva fatāls ne vien Hēgeļa, bet arī daudzām citām Rietumu filosofiskās domas izauklētajām racionāli deduktīvajām sistēmām. Šo sistēmu trūkums ir ne tikai Gēdela uzsvērtais nepilnīgums, kas tās pārceļ no racionālās prāta uz iracionālo ticības sfēru, bet arī tas, ka šādas sistēmas pārsvarā ir noslēgtas, resp., nobeigtas un tādējādi izslēdz domas tālāko virzību. Turpretim Austrumu filosofijām raksturīga atvērtība un nepabeigtība, kas rosina tālāko filosofiskās domas virzību. Turklāt Hēgelim nepiemita ne sengrieķu domātājiem raksturīgais gara cēlums, ne Kanta analītiskais kriticisms. Kā liecina laikabiedri, viņš bijis iedomīgs, godkāriģs un absolūti pārliecināts, ka viņa filosofija ir Eiropas filosofiskās domas augstākais kalngals un pēc viņa nekāda cita filosofija nav iedomājama [145]. Hēgelis ir tipisks “vienīgās” absolūtās patiesības apoloģēts. Viņš nevis *meklē*, bet *zina* patiesību.

Hēgeļa spekulatīvajā filosofijā nav vietas racionālam prātam nepieejamai kantiskajai “lietai sevī”. Aiz viņa sistēmas ietvariem paliek visa iracionālā *esamības* sfēra gan gara, gan dabas pasaulē. Hēgeli ļoti trāpīgi raksturojis psihoanalītiķis un filosofs Karls Gustavs Jungs: “Viņš man liekas kā vīrs, kas sevi iesprostojis paša vārdu uzbūvētajā ēkā un pompozi žestikulē šajā cietumā.” ([82], 87. lpp.) Hēgeļa laikabiedrs Arturs Šopenhauers līdzīgā kontekstā atzīst, ka Hēgeļa filosofiskajiem darbiem par moto varētu izmantot Šekspīra vārdus: “Tādas blēņas kā neprašu valoda, kam trūkst saprāta.” (“*Such stuff as madmen tongue and brain not*”, [145], 32. lpp.). Šie trāpīgie vārdi it īpaši attiecināmi uz Hēgeļa darbiem dabas filosofijā. Būdamis diletants eksaktajās zinātnēs, Hēgelis uzskatīja par savu misiju filosofiski dialektiski definēt daudzus fizikas pamatjēdzienus, piemēram, siltumu, elektrību u. c. Kā norāda Karls Popers, Hēgeļa darbi dabas filosofijā mudž no šādām pseidozinātniskām definīcijām ([145], 27.

un 304. lpp.) Ilustrācijai dažas no tām. Tā siltums Hēgeļa izpratnē ir “vielas atgriešanās tās bezformībā .. kā negācijas negācija”, bet “skanoša priekšmeta uzsildīšana ir siltums kopā ar skaņu”. Dialektiskās loģikas ietvaros Hēgelis “pierāda”, ka dzelzs priekšmeta magnetizēšana palielina tā svaru. Cits kuriozs secinājums – ka Ņūtona teorija par ķermeņa inerto un gravitācijas masu ir iekšēji pretrunīga. Kā gan Hēgelis varēja paredzēt, ka vēlāk Einšteins pierādīs ķermeņa inertās un gravitācijas masas identitāti?

Cik satriecošs kontrasts starp diviem vācu filosofiem: dialektiskā *panloģisma* iedibinātāju Hēgeli un *tīrā prāta* kritiķi Kantu! Karalauču gigants Imanuels Kants pretstatā Hēgelim bija ar plašu un dziļu erudīciju eksaktajās zinātnēs: matemātikā, mehānikā, fizikā, kosmoloģijā un antropoloģijā. Viņa pirmais izcilākais darbs (1755. g.) bija nevis filosofijā, bet gan debesu mehānikā un kosmoloģijā. Tas vēl šodien labi pazīstams kā Kanta-Laplasa hipotēze par Saules sistēmas izcelšanos. “Tīrā prāta kritika” sekoja pēc vairāk nekā divdesmit gadiem (1881. g.).

Komentējot Hēgeļa “domu graudus” dabas filosofijā, Karls Poppers secina, ka tie neliecina par domas bagātību, bet gan par domas tukšumu (*emptiness*, [145], 28. lpp.). Gara filosofijā Hēgeli var uzskatīt par spekulatīvu avantūristu, bet dabas filosofijā viņš – pretstatā Kantam – ir vienkārši pašpārlicināts šarlatāns. Poppers uzskata, ka Hēgeļa dialektika, kuras mērķis bija stāties “*neauglīgās formālās loģikas*” vietā, savā būtībā ir mistifikācijas metode, kas imitē šķietami zinātnisku gaisotni. Hēgeļa panākumi bija sākums “*negodīguma laikmetam*” (tā Šopenhauers raksturo vācu ideālisma periodu) un “*bezatbildības laikmetu*” (tā Heidens nosauc moderno totalitārismu). Pirmais iezīmējas ar intelektuālu bezatbildību, otrais – kā pirmā sekas – ar morālu bezatbildību ([145], 28. lpp.) Jaunajā laikmetā agrākie filosofiskie termini kļūst par maģiskiem, pseidofilosofiskiem saukļiem, par bezsaturīgu ideoloģisku žargonu. Mūsdienu filozofs Ludvigs Vintenšteins mēģina novilkt demarkācijas līniju starp jēgsaturīgo un bezjēdzīgo (*nonsense*) un konstatē, ka šī demarkācijas līnija sakrīt ar līniju starp zinātni un metafiziku, t. i., starp zinātniskām domām un filosofiskām pseidopozīcijām ([145], 293. lpp.).

Dialektika tā arī nepaglāba pašpārlicināto filosofu no galējas vienpusības un faktiski kalpoja tikai viņa “vienīgās” patiesības apoloģētikai, kas komplementaritātes aspektā bija puspatiesība, pumaldi. Nepiepildījās arī Hēgeļa pareģojums, ka līdz ar viņu beigsies Eiropas filosofiskā doma, ka viņš ir filosofu plejādes pēdējais pārstāvis. Notika pretējais – 19. gadsimts iezīmējās ar racionālisma filosofijas pretmetu: uz iracionālismu

tendētās filosofiskās domas uzplaukumu. Te vispirms minams Arturs Šopenhauers, kas pasauli uztvēra kā gribu un priekšstatu (*Welt als Wille und Vorstellung*). Visas norises virza kāda dievišķīga Griba, un redzamā Pasaule ir šīs Gribas objektivizācija. To apjēgt ļauj intuīcija, nevis racionālais prāts ([89], 158. lpp.). Šopenhauera filosofiskā doma ievērojami tuvinās orientālās filosofijas nostādnēm. Cilvēka iracionālā daba un tās izpausmes ir arī dāņu reliģiskā domātāja Sērena Kirkegora un vācu filosofa Frīdriha Ničes uzmanības degpunktā [94].

5. DIALEKTIKA, IDEOLOĢIJA UN TOTALITĀRISMS

Hēgeļa vienskaitnes dialektika kļuva par sākumpunktu un noderīgu balstu marksistiskajai filosofijai un tās garabērnām un piedēklīm – komunistiskajai ideoloģijai. Šim nolūkam Hēgeļa filosofija tika vienkārši transformēta, dialektisko ideālismu aizstājot ar dialektisko materiālismu, citiem vārdiem, gara pasaules primātu aizstājot ar materiālās pasaules primātu. Hēgeļa mācību par ideju vēsturisko attīstību savukārt aizstāja vēsturiskais materiālisms, materiālistiskā vēstures izpratne. Saskaņā ar to sabiedrības struktūras pamatā ir ražošanas attiecību kopums, kas veido bāzi, kura nosaka politisko un tiesisko virsbūvi un tai atbilstošās ideoloģijas formas – morāli, mākslu, reliģiju, filosofiju, politisko un tiesisko ideoloģiju ([94], 325. lpp.). Tādā kārtā Hēgeļa filosofijas mantiniece marksistiskā filosofija faktiski transformējās par doktrinizētu ideoloģiju.

Filosofijas un ideoloģijas būtiskā atšķirība ir tā, ka filosofija meklē Patiesību, turpretim ideoloģija meklē tikai pierādījumus savai vienīgajai, iedomātajai patiesībai. Ideoloģisko mācību veidotāji, kuru tipiskais pārstāvis ir Markss, necenšas iedziļināties pasaules sarežģītajās parādībās. Viņi gremdējas utopiskās nākotnes vīzijās un nevis kā kritiski domātāji, bet gan kā fantasti rada spekulatīvas teorijas, pieskaņojot tās savām vīzijām [94]. Marksa domāšanas manieri lieliski raksturo viens no mūsdienu Rietumu izcilajiem filosofiem Karls Jaspers: “Marksa sacerējumu stils nav pētnieka stils.. Viņš nekad necitē tādus piemērus, kuri varētu būt pretrunā ar viņa paša teoriju, bet tikai tos, kuri skaidri un gaiši apliecina to, ko viņš pats uzskata par absolūto patiesību. Visa viņa pieeja ir viena vienīga taisnošanās, nevis pētniecība, bet tā ir taisnošanās par kaut ko tādu, kas tiek pasludināts nevis par zinātnieka, bet par ticīgā patiesību.” (Citēts pēc [94], 324. lpp.)

Ideoloģija ir domu sistēmas pārveide par ticības sistēmu ([94], 616. lpp.). Lai iegūtu plašu atsaucību un atbalstu t. s. masās, ideoloģijai ir raksturīga vienkāršošana, primitivizēšana un shematizācija, tāpat arī aizspriedumu un ticējumu kultivēšana, stereotipu veidošana, nevēlamā noklusēšana un ilūziju radīšana. Atšķirībā no filosofijas ideoloģija ir uz ticības vai aizspriedumu bāzes izveidota uzskatu sistēma. Totalitārās sistēmās tai ir tīri utilitāra loma – “salīmēt” indivīdu, resp., tautu vienveidīgā masā, kas fanātiski tic saviem idealizētajiem vadoņiem un dievina tos. Cik efektīva var būt šāda ideoloģijā sakņota psihiska manipulācija ar cilvēku prātiem, pavisam nesen parādīja Hitlera, Staļina un Mao totalitārie monstri.

Arī atvērtās demokrātiskās sabiedrībās gan partijas, gan reliģiskās sekas, gan citi totalitāri veidojumi izmanto visdažādākās ideoloģijas formas savu locekļu un piekritēju “salīmēšanai” bezpersoniskā ticīgo sekotāju konglomerātā.

Marksistiskajā ideoloģijā jo bieži tiek demagoģiski izmantota Hēgeļa dialektiskā metode un dialektiskā loģika. Saskaņā ar formālo loģiku jēdziens vienmēr paliek pats sev idents ($A = A$), bet dialektiskās loģikas pamattēze apgalvo, ka laika gaitā jēdzieni pārveidojas un A var kļūt par B . Citiem vārdiem, balts var kļūt par melnu un otrādi. Te uzskatāmi redzama dialektiskās komplementārās loģikas būtiskā atšķirība. Tātad dialektiskajā loģikā atkarībā no “vēsturiskās” situācijas A ir *vai nu* idents sev ($A = A$), *vai arī* līdzinās B ($A = B$). Turpretim uz komplementaritātes principu balstītajā loģikā vienmēr līdzās pastāv abi pretmeti A un B . Tā Hēgeļa dialektika atkarībā no “vēsturiskās” situācijas secina, ka ir *vai nu* tikai balts, *vai arī* tikai melns. Turpretim komplementaritātes princips nosaka, ka baltais un melnais eksistē vienlaicīgi un papildina viens otru kā baltā un melnā pretmetu puses *jan* un *in* simbolā (1. att. 14. lpp.). Vai metaforiski kā monētas divas puses – skaitlis un ģerbonis –, kas kopā veido monētas identitāti un būtību.

Nav grūti secināt, ka dialektiskā “*vai nu, vai arī*” loģika noved pie “vienīgās” patiesības, turpretim *jan* un *in* princips jau savā sākotnējā būtībā ietver abas pretmetu Lielās Patiesības. Var tikai piekrist dzirdētam apgalvojumam – ka hēgelisms un marksisms tiešām ir Rietumos pārāk ilgi valdījušā racionālisma intelektuālā “grēka” ārlaulības bērni. Ilustrēsim ar piemēru, kā marksisti izmantoja dialektisko loģiku komunistiskās ideoloģijas un totalitārisma apoloģētikā.

Kā jau minēts, saskaņā ar Hēgeļa filosofiju tēzes un antitēzes pretstatu “cīņā” viena no pusēm ir dominējošā un “varmācīgi” pakļauj otru. Tā

pretstatu pārī demokrātija-diktatūra dominējoša, attīstību "virzošā" loma tiek piešķirta diktatūrai. Šāda "dialektika" neizbēgami noved pie absurda, bet totalitārismam noderīga demagoģiska secinājuma, ka "diktatūra ir visaugstākā demokrātijas forma". Tādējādi hēgelisms un marksisms sagatavoja ideoloģisko augsni vēsturiski visnecilvēcīgākajām totalitārisma formām – stalinismam un maosismam.

Ne mazāku ļaunumu cilvēcei nodarījis cits Hēgeļa "intelektuālā grēka" produkts. Neviens cits kā viņš bija pirmais, kas viskonsekventāk aizstāvēja vēsturisko relativismu – teoriju, ka patiesība ir relatīva, atkarīga no laikmeta gara ([145], 308. lpp.). Saskaņā ar šo doktrīnu katram vēsturiskam periodam ir savas vienīgās īstenās patiesības, sava ētisko vērtību skala. Šī teorija kļuva par noderīgu idejisko ieroci vienīgo patiesību apoloģētikai. Marksisti Hēgeļa domu par vēsturisko relativismu transformēja par ideoloģisku dogmu, postulējot patiesības sociāli šķirisko dabu. Jebkura patiesība vai tās interpretācija tika padarīta atkarīga no tā, kādu sociālo šķiru pārstāv tās paudējs vai aizstāvis. Saskaņā ar vēsturiskā materiālisma doktrīnu par "zinātniskām" tika atzītas tikai t. s. "progresīvās" patiesības – tās, kuras var veicināt komunisma uzvaru pasaulē. Komunistiskajā režīmā tika ideoloģizētas itin visas gara darbības sfēras, pat dabaszinātnes. Komunistiskie ideologi pasludināja par "antizinaētniskām" veselas modernās zinātnes nozares, tādas kā ģenētika un kibernetika. Kvantu fizikas Kopenhāģenas interpretācija tika atzīta par ideālistisku un tāpat antizinaētnisku, tāpat arī Bora komplementaritātes princips, kas ir pretrunā vienīgās "zinātniskās" patiesības doktrīnai. Arī morāli ētiskās normas un likumi tika pakļauti un pielaukti "šķiriskām" interesēm: jebkura rīcība ir tikumiska, ja tā veicina proletāriskās revolūcijas un komunisma uzvaru. Ar to tika akceptēts velnišķais Makjavelli princips "Mērķis attaisno līdzekļus".

Dziļi psiholoģisku un skaudru filosofisku šā visatļautības principa analīzi devis rakstnieks Fjodors Dostojevskis romānā "Noziegums un sods" ("Преступление и наказание"). Vestulē žurnāla "Руский вестник" redaktoram Katkovam Dostojevskis raksta, ka romans "ir kāda nozieguma psiholoģisks apskats" ([35], 528. lpp.). Šajā vēstulē rakstnieks paskaidro, ka Raskoļņikovu līdz noziegumam noveduši materiālistiskie un ateistiskie uzskati un "dīvainās, "līdz galam neizdomātās idejas", kas vēdī gaisā". Tie bija 19. gs. septiņdesmitie gadi, kad gaisā patiesi virmoja morālā nihilisma un marksistiskās dialektikas idejas par cildeniem mērķiem, kuru sasniegšanai atļauti jebkuri līdzekļi. Raskoļņikovam sods nav vis katorga,

bet gan paša sirdsapziņa, kuru romāna epilogā atmodina Soņa – grēciniece, kas viņu pavada katorgas gaitās, un viņas dāvātais evaņģēlijs pagalvī. “Dialektikas vietā bija stājusies pati dzīve, un apziņā vajadzēja izveidoties kaut kam pavisam jaunam.” ([35], 524. lpp.)

Vai šādu pašatklāsmi un nožēlu var sagaidīt no totalitāro represīvo režīmu vadītājiem un izpildītājiem? Tie pārsvarā ir brutāli un nežēlīgi vīri, varaskāri maniaki un sadisti, bieži vien ar psihiskām novirzēm – kā abi gadsimta lielie diktatori Staļins un Hitlers. Hēgeļa dialektikas ambivalentais relatīvisms, apgalvojums, ka atkarībā no situācijas melns var būt balts vai balts – melns, veidoja komunistiskās ideoloģijas idejisko pamatbāzi. Konsekventi sekojot šādai dialektiskai domu gaitai, varēja apgalvot, ka atkarībā no vēsturiskās situācijas patiesība kļūst par meliem vai otrādi – meli par patiesību. Rezultātā ideoloģija transformējās par demagoģiju. Tāda bija amorālās varas tehnoloģija.

Tas viss varēja atgādināt absurdo teātri vai ļaunu farsu, bet – ak vai tiem nolemtiem aktieriem, kam bija jātēlo savas lomas šai ļaunuma un melu impērijas teātrī! Divi izcilākie mūsu gadsimta prozaīki ar nepārspējamu māksliniecisku spēku un iztēles bagātību kongeniāli atainojuši totalitāro režīmu dēmonisko būtību. Tie ir Francis Kafka un Džordžs Orvels.

Kafkas romānā “Process” šausminošā tiešumā parādīts viss neziņas, baiļu, bezpalīdzības, pazemojumu un terora emocionālais spektrs, kādu pārdzīvoja tūkstošiem un atkal tūkstošiem nelaimīgu un nevainīgu cilvēku čekas un gestapo pagrabos un vēlāk teatrāli inscenētos tiesas procesos.

Orvela 1948. gadā uzrakstītais antiutopiskais romāns “1984” (“*Nineteen Eighty – Four*”) parāda, kas notiktu ar cilvēki, ja visā pasaulē būtu uzvarējis komunistiskais režīms [132]. Saskaņā ar iepriekš aprakstīto dialektikas modeli visi ierastie jēdzieni ir apgriezti – melnais ir balts, meli ir patiesība. Partijas ideoloģijas ministrija, kuras daudzgalvainā ierēdņu armija nepārtraukti nodarbināta, lai atbilstoši momentam un situācijai pārveidotu vēsturi, hronikas vai statistiku, tiek saukta par Patiesības ministriju (*Ministry of Truth*). Kara ministrija atbilstoši saucas Miera ministrija (*Ministry of Peace*). Lokālie kari nebūt nav beigušies. Visu pasauli sadalījuši trīs komunistiskās lielvaras – trīs savstarpēji naidīgi bloki, kas mainīgās kombinācijās cīnās savā starpā (tā Orvels ģeniāli pareģoja sagaidāmo politisko un ideoloģisko konfliktu starp abām komunistiskajām lielvarām – PSRS un Ķīnu).

Visvarenākā un nozīmīgākā ir Drošības un domu kontroles ministrija. Tās rīcībā ir t. s. Domu policija (*Thought Police*), kas ar ultramodernu

novērošanas un noklausīšanās ierīču palīdzību seko katram ikviena pilsoņa solim un sarunām. Visur redzami brīdinoši lozungi: "Lielais Brālis jūs novēro (*Big Brother is Watching You*).” Šo ministriju, kuras cietumos ar visrafinētākajām metodēm spīdzina notvertos citādi domājošos, sauc par Mīlestības ministriju (*Ministry of Love*). Un Lielais Brālis, tāpat kā tā prototips – mums labi zināmais tautas tēvs un skolotājs – ir jāmīl un jādievina. Itin visur redzami Lielā Brāļa portreti, tāpat kā Partijas trīs pamatlozungi ([132], 9. lpp.):

“Karš ir miers.”

“Brīvība ir verdzība.”

“Nezināšana ir spēks.”

Ģeniāli vienkārša un gudra dialektika! Tā lieliski asociējas ar Hēgeļa un Marksa dialektiskajām aksiomām: “Brīvība ir apzināta nepieciešamība,” – un: “Diktatūra ir augstākā demokrātijas forma.”

Par šādu hēgeliski marksistisku brīvības izpratni ironizē Tomass Manns epohālajā romāna “Doktors Fausts”: “Brīvību nevar aizstāt revolūcijā dzimusi diktatūra.” ([112], 219. lpp.) Vai šo apgalvojumu uzskatāmi neapstiprina jauno laiku vēsture? Lielā Franču revolūcija, kas iesākās brīvības un brālības ideālu vārdā, drīz vien nobeidzās ar Robespjēra trim terora gadiem, kad šīs pašas brīvības un brālības vārdā giljotinēja pāri par 30 tūkstošiem Francijas pilsoņu. Un kā pēdējo šajā terora ķēdē – pašu Robespjēru...

Līdzīgi Oktobra revolūcija Krievijā (tā gan faktiski bija boļševiku bruņots apsvērsums) t. s. proletariāta diktatūras aizsegā noveda pie galēja totalitārisma un Staļina vienpersoniskās tirānijas, kas 30 gados Gulaga vergu nometnēs nobendēja vairāk nekā 60 miljonus cilvēku. Staļinisko “brīvību” cildinošo odu “un es nezinu starp zemēm simtām, kur vēl citur cilvēks ir tik brīvs” tautā parodēja ar rindām “cilvēks brīvs tik tad, kad nav vairs dzīvs”...

Šo diktatūru terora mērogi un izpildes mehānismi ir atšķirīgi, bet to antihumānā būtība ir viena un tā pati – tā balstās uz “vienīgās īstenās” patiesības dialektikas demagoģiskajiem principiem. Staļina režīma orveliskā būtība visā cinismā sevi parādīja trīsdesmito gadu beigās. 1936. gadā tika pieņemta t. s. Staļina konstitūcija, kas pilsoņiem deklarēja visas demokrātiskās brīvības un kuru komunisti pasludināja par visdemokrātiskāko konstitūciju pasaulē. Bet jau pēc gada sākās visplašākās un nežēlīgākās represijas, kas skāra miljoniem cilvēku, tai skaitā daudzus komunistiskā

režīma aizstāvjus, partijas biedrus un revolūcijas veterānus. Šīs masveida represijas "Patiesības ministrijas" ideologi skaidroja ar "pieaugošo šķiru cīņu sociālisma apstākļos". Atbilstošo jurisdikciju sagatavoja ideologi – juristi. Cilvēka notiesāšanai nav vajadzīgi objektīvi pierādījumi. Pietiek ar viņa "vaļširdīgu" atzišanos pret režīmu inkriminētos noziegumos. Par "vaļširdību" savukārt rūpējās čekas "Mīlestības ministrijas" izpildīgie, režīmam uzticīgie "kalpotāji". Konstitūcijā garantētā vārda brīvība bija jāizprot dialektiski – kā brīvība slavināt un apdziedāt režīmu. Citādu uzskatu paušana bija, kā to trāpīgi nosauca Orvels, "thought crime" (domāšanas noziegums), un citādi domājošos sodīja kā kriminālnoziedzniekus par režīma apmelošanu un iekārtas pamatu graušanu vai arī pasludināja par psihiski slimiem un ieslodzīja cietumu psihiatriskajās slimnīcās.

Patiesība nebija ne jāmeklē, ne jāpierāda, jo varas pārstāvjiem bija monopols uz "vienīgo" īsteno patiesību.

Jau komunistiskās ideoloģijas pamatlicējs Kārlis Markss saprata, ka viņa sludinātajam morāles principu relativismam, to vēsturiskajam un šķiriskajam traktējumam nav pieņemamas reliģiju gadsimtos izauklētās vispārcilvēciskās ētikas normas. Komunistu šķiriskajai ideoloģijai bija absolūti nepieņemami kristietības morāles pamatbaušļi "Tev nebūs nokaut", "Tev nebūs zagt", "Tev nebūs iekārot sava tuvākā mantu". Un vēl nepieņemamāks bija Kristus sludinātais cilvēkmīlestības pamatbauslis "Tev būs mīlēt savu tuvāko kā sevi pašu". Šīs vispārcilvēciskās reliģiskās ētikas normas Markss nosauca par opiju tautai. To vietā bija jānāk revolucionārai "šķiru cīņas" morālei: "Viss ir atļauts, kas nāk par labu revolūcijas un komunisma uzvarai." Šķiras ienaidnieki, ko vēlāk sāka dēvēt par tautas ienaidniekiem, bija jāapspiež un jāiznīcina bez žēlastības. Revolūcijas ekonomiskais sauklis bija – "laupīt salaupīto!". Šķiru cīņas dialektiskā ideoloģija iedibināja ētisko nihilismu un palīdzēja atraisīt viszemākos instinktus: naidu, skaudību, nenovīdību, apmelošanu, nodevību un šantāžu.

Kristietību aizstāja "karojošais ateisms" – antireliģisks fanātisms. Baznīcas, Krievijas arhitektūras lepnums, tika izlaupītas, sagrautas, uzspridzinātas. To kalpotāji un uzticīgie draudzes locekļi dzīvi beidza Gulaga vergu nometnēs. Ar orvelisku centību no tautas atmiņas tika izdzēsti krievu savdabīgās reliģiski ievirzītās filosofijas izcilākie pārstāvji Vladimirs Solovjovs, Nikolajs Berdjajevs un Pāvels Florenskis ([94], 332. lpp.). Šie ievērojamie filosofi līdz ar gadsimta izcilāko krievu rakstnieku Fjodoru Dostojevski veidoja 19. gs. otrās puses un 20. gs. sākuma Krievijas reliģiskās filosofijas "sudraba laikmeta" garīgo kodolu. Šīs reliģiski filosofiskais

strāvojums sakņojās Bizantijas kultūrā un tās kristīgajā austrumu atzarā – pareizticībā. Pretstatā Romas Rietumu kristietībai, kam raksturīgs kano-nizēts, sholastisks racionālisms, Austrumu kristietība gremdējās mistiskā dzīves un Dieva uztveres izjūtā. Šie pretstati dziļā filosofiskā skatījumā spilgti izgaismoti Dostojevskā ģeniālajā romānā “Brāļi Karamazovi” Ivana Karamazova esejā “Lielinkvizitors” [34].

Krievijas garīgajai kultūrai fatālu triecienu deva Ļeņina dekrēts par krievu humanitārās inteligences izraidīšanu uz Rietumiem 1922. gadā. Padomju lasītāju vairs nesasniedza Dimitrija Meržkovska, Ivana Buņina un Vladimira Nabokova darbi.

Padomju režīma laikā gandrīz nepieejams kļuva arī Fjodors Dostojevskis, kas visā pasaulē tika atzīts par izcilāko krievu rakstnieku un domātāju. Padomijā šā rakstnieka daiļrade pat netika iekļauta obligātajās skolu literatūras programmās, un, ja arī tika runāts, tad tikai ar atbilstošu “lietošanas pamācību”. Par to nebūtu jābrīnās, jo Dostojevskis pretstatā komunistiskās ideoloģijas sludinātajai naida morālei un principam, ka mērķis attaisno līdzekļus, apliecināja kristīgās cilvēkmīlestības un morālās atbildības principus. Šos Kanta kategoriskajam imperatīvam līdzvērtīgos morāles principus Dostojevskis apcerējis ephālajos darbos “Noziegums un sods” un “Brāļi Karamazovi”, kā arī neilgi pirms aiziešanas mūžībā krievu literatūras draugu biedrībā nolasītajā referātā “Puškina”. Dostojevskis jautā: ja tiktu celta jauna cilvēku likteņēka, jauna, ideāla sabiedrība ar mērķi beigās aplaimot visus cilvēkus, sniegt viņiem mieru un labklājību, bet ja tās sasniegšanai būtu nenovēršami nepieciešams nomocīt kaut tikai vienu vienīgu cilvēcisku būtni – bērnu vai sirmgalvi –, vai jūs būtu ar mieru kļūt par tādas ēkas arhitektu? Viņa atbilde ir kategoriska – nē: “Bet kāda var būt laime, ja tā dibināta uz cita nelaimi?”

Izcilā Dostojevskā personības un pasaules uzskatu pētniece Zenta Mauriņa atzīt, ka Dostojevskā morāles mācība balstās uz *mīlestības* ētiku – atšķirībā no Kanta, kas savu kategorisko imperatīvu postulē ar *pienākuma* ētiku [115].

Vistraģiskākais liktenis piemeklēja pasaules ranga filosofu Pāvelu Florenski. Viņš inteligences, zināšanu un vispusības dēļ tiek dēvēts par krievu Leonardo da Vinči, jo sevi vienlīdz parādīja gan fizikā un matemātikā, gan lingvistikā, teoloģijā, mākslas vēsturē un filosofijā. Viņa universālais prāts ne vien radīja jaunu sistēmu krievu filosofijā, bet arī ietekmēja kibernetikas, simbolu un mākslas vēstures attīstību 20. gadsimtā ([94], 430. lpp.). Viņš palika Krievijā un 1937. gadā, tāpat kā talantīgais dzejnieks Osips

Mandelštams, tika nošauts čekas Gulaga nometnē (tagad esot atrasti materiāli, ka viņš bija dzīvs līdz 1943. gadam).

Viena no Florensa filosofijas būtiskajām iezīmēm ir tā, ka viņš aicina apvienot pretstatus, ko Eiropas filosofija tik cītīgi tika šķīrusi. Iekšējā un ārējā pasaule, jutekliskais un garīgais, parādība un jēga, neraugoties uz atšķirībām, pēc Florensa domām, cieši saistās. *To vienība parādās simbolā* ([94], 340. lpp).

Varam tikai piebilst, ka šie Florensa filosofiskie uzskati cieši tuvojās orientālai *Dao* filosofijai un viņa pieminētais simbols varētu būt idents ar *jan* un *in* simbolu.

79. nodaļa

SLĒGTA UN ATVĒRTA TIPĀ SABIEDRĪBAS. TOTALITĀRISMS UN DEMOKRĀTIJA

Angļu filosofs Karls Popers grāmatā “Atvērtā sabiedrība un tās ienaidnieki” (“*The Open Society and Its Enemies*”, [145]), analizējot totalitāro iekārtu idejiskos pamatus, izšķir *slēgta* un *atvērta* tipa sabiedrības. Totalitārisma raksturīgs *slēgts* sabiedrības modelis.

Par slēgtas sabiedrības senāko prototipu Popers uzskata pirmatnējo sabiedrību (*tribal society*). Tajā cilts locekļu individuālās intereses tiek pakļautas visas cilts kopīgajām interesēm un vadoņa vai vecākā gribai. Šāds slēgtas sabiedrības modelis bija drošākais izdzīvošanas garants citu naidīgu vai konkurējošu cilšu vidū. Vēlāk, veidojoties valstiskām struktūrām, šis “tribāliskais” modelis tika pārmantots un nostiprināts ar likumdošanu un valsts varu un tā apoloģētikai radīti filosofiskie pamatojumi un skaidrojumi. Pēc Popera domām, jau Platona ideālās valsts modelī [143] iezīmējās totalitārisma apoloģētikas elementi.

Platons darbojās Atēnās, grieķu pilsētvalstī ar samērā attīstītām demokrātijas tradīcijām. Viņš jutās vilies pēcperikla demokrātijā: uzskatīja, ka valsts tiek slikti pārvaldīta, ka tās politiku veido nekompetenti cilvēki. Tāpēc Platons savā ideālvalstī deva priekšroku autoritāram režīmam: valsti vajag pārvaldīt apgaismotam monarham filosofam ([197], 68. lpp.). Šajā valstī viņš paredz vienotus dzīves un domāšanas standartus un ētikas normas, autoritāru domas un rīcības kontroli. Arī Platona akadēmijā valdīja autoritāra gaisotne: atcerēsimies norādījumu, ka ar augstāko

filosofisko disciplīnu – dialektiku cilvēki drīkst nodarboties tikai pēc rūpīgas atlases.

Arī Atēnu demokrātijā necieta domājošos. Spilgtākais piemērs ir nāvessoda piespriešana tā laika izcilākajam filosofam Sokratam. Viņš tika apsūdzēts un notiesāts par “neticēšana dieviem, kuriem visa pilsēta (t. i., Atēnas) tic” ([197], 56. lpp.). Kaut arī Sokrats labi apzinājās, ka tiek apvainots netaisni, tikai savu filosofisko uzskatu dēļ, viņš atteicās no iespējas aizbēgt un kā pilsonis, kas lojāls savas pilsētas likumiem, iztukvoja indes kausu savu draugu un mācekļu pulciņā, līdz pat pēdējam apziņas mirklim nododamies filosofiskām sarunām.

Reikss Voners [197] izsaka domu, ka Sokrats, kas savā filosofijā vairāk par visu mīlēja paradoksus, arī dzīvi izvēlējās nobeigt kā paradoksu, apzināti pieņemot netaisno nāves spriedumu. Bet varbūt tā bija senajiem grieķiem tik raksturīgā pakļaušanās Liktenim. Eshila un Sofokla traģēdijas ir Likteņa traģēdijas. Līdzīgu sentimentu pauž arī dziesminieks Pindars ([197], 58. lpp): “Likums ir valdnieks pār visiem, kā mirstīgiem, tā nemirstīgiem.”

Vēsturiskie priekšnosacījumi atklāta tipa sabiedrību tapšanai sāka īstenoties daudz vēlāk, tikai pēc viduslaikiem. Vispirms tā bija renesanses jaunā paradigma par individualitātes primātu, par ikviena cilvēka tiesībām realizēt savas spējas un talantu. Šī renesanses kultūras pamatiezīme paver ceļu tik atšķirīgām personībām, tādiem visaugstākās raudzes ģēnijiem kā Leonardo da Vinči un Mikelandželo, Koperniks un Galilejs, Servantess un Šekspīrs. Tieši Šekspīra daiļrade varbūt visspilgtāk raksturo laikmeta pamatievirzi. Viņa radītās kaismīgās raksturtraģēdijas ir kā spilgts pretmets sengrieķu dramaturgu Eshila un Sofokla likteņtraģēdijām. Nākamais priekšnosacījums bija indivīda domas un rīcības brīvība, vienlīdzība un no visa tā izrietošās politiskās brīvības. Šīm demokrātiskajām atvērta sabiedrības brīvībām augsni sagatavoja 18. gs. apgaismības filosofi Francijā un Vācijā, arī Amerikā. Politiski tās realizējās vispirms Amerikas Neatkarības deklarācijā 1776. gadā: indivīdam garantēja tiesības uz dzīvību, brīvību un tieksmi pēc laimes (*Life, liberty and perusuit for happiness*). Mazliet vēlāk Lielā franču revolūcija deklarēja tikpat nozīmīgu apgaismības laikmeta filosofu izauklēto principu: *brīvība, brālība, vienlīdzība (liberte, fraternite, egalite)*. Taču franču apgaismotāju hipertrofētais racionālisms (Prāta dieviete Kristus mācības vietā) noveda pie morāla nihilisma un voltēriska cinisma (“Ja Dieva nav, tas jāizgudro”), kas sagatavoja augsni totalitārisma. Tieši tāpēc Lielajai franču revolūcijai raksturīgas ekstrēmas

galējības – sākotnējā revolucionārā jūsma un pacēlums pāraug naida un terora atmosfērā, kas politisko norišu finālā noveda pie Napoleona Bonaparta autoritārā imperiālisma.

Tomēr, kā savā dziļi analītiskajā grāmatā parāda Karls Popers, par visbīstamākajiem ienaidniekiem atvērtai demokrātiskai sabiedrībai kļuva 19. gs. filosofi Hēgelis un Markss, kas nobruģēja ideoloģisko ceļu 20. gs. globālajiem totalitārajiem režīmiem – boļševismam un fašismam. Hēgeļa ietekmi un popularitāti noteica nevis viņa filosofijas nozīmīgums vai oriģinalitāte, bet gan tās noderīgums totalitāro režīmu ideoloģijai. Viņš kļuva par Prūsijas militāras karaļvalsts oficiāli atzīto un atbalstīto filosofu.

Prūšu karaļa Fridriha Vilhelma režīmam lieliski noderēja Hēgeļa mācība par valsti un tās varas prioritāro lomu. Saskaņā ar Hēgeļa doktrīnu valsts ir viss, indivīds nav nekas, viņam jāpateicas valstij par visu – par savu fizisko un garīgo eksistenci. “Valsts ir Dievišķā Ideja, kas realizējas uz zemes,” raksta Hēgelis. “Valsts zina, ko tā grib. [...] Valsts ir realitāte.” Valstij ir absolūta autoritāte morāles jautājumos, tā nosaka katra indivīda morāli un apziņu. Valsts ir karastāvoklī ar citām tautām, tieši karā parādās valsts varenība ([145], 31., 65. lpp).

Jājautā – vai var vēl izdomāt piemērotāku apoloģētu prūšu militārisma un vēlāk hitleriskā “Reiha” nacistiskajai kara mašīnai?

Tā Hēgeļa filosofiju vienlīdz veiksmīgi izmantoja gan ultrakreisie marksisti, gan centriskie konservatīvie, gan galēji labējie fašisti. Tā bija universāli noderīga doktrīna jebkuram totalitāram režīmam. Bija tikai jāmaina akcenti un frazeoloģija. Tā marksisti aizstāja karu starp tautām ar karu starp šķirām, bet fašisti – ar karu starp rasēm ([145], 30. lpp.).

Jāuzsver, ka totalitārisms vienmēr balstās uz “vienīgās īstenības” patiesības doktrīnu. Patiesība nav jāmeklē, tā ir tikai viena un zināma varas ideologiem. Tāpēc indivīdi ir jāpakļauj vienam centram, valsts vai vienīgās partijas kontrolei, un tām ir monopoltiesības definēt un nosargāt “vienīgās” patiesības. Totalitārisms prasa vienotus dzīves un domāšanas standartus, domu un rīcības cenzūru [145]. Turklāt hēgeliskajam un marksistiskajam totalitārisma ir raksturīgas idejas par cilvēka dabas uzlabošanu. Visi ir jāpadara vienādi, vienādi domājoši. Citādi domājošie tiek izolēti no sabiedrības vai iznīcināti. Bet tieši radošie indivīdi ir vienmēr bijuši “citādi domājoši”. Tos iznīcinot, sabiedrība zaudē vērtīgāko ģenētisko fondu.

Slēgta tipa sabiedrībām ir tieksme norobežoties no visa atšķirīgā, tām sveša, šīs sabiedrības necieš jaunievedumus, izmaiņas [94]. Agrāk vai vēlāk tās totāli birokratizējas un nonāk galējā stagnācijā. Tieši tāpēc, kā uzskatāmi parāda mūsdienu vēsture, tās nāv spējīgas konkurēt ar atvērta tipa demokrātiskām sabiedrībām.

Atvērta tipa sabiedrības (*open societies*), kuru prototips ir Rietumu demokrātijas, ir spilgts pretmets slēgta tipa sabiedrībām. Demokrātisko sabiedrību pamatus veido indivīda un ģimenes, nevis grupu, partiju vai valsts institūciju primāts, uzskatu plurālisms pretstatā valsts doktrinizētai ideoloģiskai vienveidībai. Sabiedrībai netiek uzspiestas "vienīgās" patiesības, katrs indivīds ir tiesīgs meklēt savu patiesību. Atvērto sabiedrību liberālisma idejas un morāli ētiskās vērtības uz tādu – arī "atvērtu" – filosofu mācībām kā Sokrats, Kants, Bergsons, uz tādu literatūras titānu darbiem kā Fjodors Dostojevskis un Tomass Manns, uz mūsu gadsimta izcilāko zinātnieku Alberta Einšteina un Nilsa Bora morāli ētiskajiem principiem.

Modernās zinātnes īpašā loma atvērtās sabiedrības veidošanā un attīstībā visdziļāk analizēta un novērtēta zinātnes filosofu Karla Popera un Bētranda Rasela pētījumos.

Atvērtās sabiedrības ekonomiskos pamatus savukārt veido modernā "trešā viļņa" ("*bramin force*") tehnoloģija, privātpašums un brīvais tirgus. Otrais pasaules karš savā būtībā bija atvērto sabiedrību cīņa pret fašistiskā totalitārisma lielvarām – Vāciju, Itāliju un to satelītiem.

Pēckara periods vainagojās ar Cilvēka tiesību deklarācijas pieņemšanu 1948. gadā – tajā formulēti tiesiskie un morāli ētiskie atklātās sabiedrības attīstības pamatprincipi. Otra totalitāra lielvara – Staļina boļševistiskā impērija –, neizturējusi ekonomisko un tehnoloģisko konkurenci ar Rietumiem, sabruka 1991. gadā. Uzvarēja atvērtās sabiedrības modelis.

Bētranda Rasela 1952. gadā publicētajā grāmatā "Zinātnes iespaids uz sabiedrību" ("*The Impact of Science on Society*") izdarītie slēdzieni apstiprina, ka mūsdienās, kad sabiedrības ekonomisko virzību nosaka modernās tehnoloģijas sasniegumi, slēgtās totalitārās sabiedrības nespēj nodrošināt nepieciešamās brīvības normālai zinātnes un tehnoloģijas attīstībai un tāpēc lemtas stagnācijai un sabrukumam [163]. Totalitārie režīmi faktiski kļūst par savu dogmatisko ideoloģiju ķīlniekiem un upuriem. Tā Vācijas nacistiskie ideologi novilka rasistisku demarkācijas līniju, sadalot zinātņi āriskā (ģermāniskā) un neāriskā. Pie "neāriskās" un tātad

apkarojamās zinātnes piederēja Einšteina relativitātes teorija un Nilsa Bora modernā atomfizika. Par “neārisku” tika uzskatīts pat Bora talantīgais skolnieks, nenoteiktības relācijas atklājējs vācietis Verners Heizenbergs, kas atradās īpašā gestapo un Himlera drošības dienesta (SD) uzraudzībā.

Jau trīsdesmito gadu sākumā nacisti sagrāva pasaulslaveno Getingenes skolu, uzskatot to par “neāriskās” zinātnes citadelī (sk. 8. eseju). Šis tuvredzīgais rasistiskais fanātisms kļuva fatāls režīmam. Vācijas zinātnieku sasniegumi atomfizikā un tehnoloģijā izrādījās gaužām rudimentāri salīdzinājumā ar grandiozo Manhetenas projektu, kura intelektuālo potenciālu veidoja tieši no Eiropas emigrējušie zinātniskie prāti.

Komunistiskajiem ideologiem bija cita “šķiriskā” demarkācijas līnija. Viņuprāt, zinātne bija jādala progresīvajā, uz dialektisko materiālismu bāzētajā padomju zinātnē un reakcionārajā, ideālisma caurstrāvotajā Rietumu buržuāziskajā zinātnē. Tā aiz šīs “šķiriskās” demarkācijas līnijas nokļuva, kā jau minēts, vairākas modernās zinātnes nozares: kibernetika, ģenētika, molekulārā bioloģija, kvantu ķīmija u. c. Par to, cik fanātiska bija komunistisko ideologu pārliecība, ka ne vien sabiedrības, bet arī dabas likumi ir “šķiriski”, liecina kurioza epizode, ko atmiņās apraksta padomju atombumbas “tēvs” akadēmiķis Igors Kurčatovs. Kad viņš politbiroja sēdē demonstrēja pirmās plutonija atombumbas maketu, Staļins jautājis, cik atombumbas var izgatavot no Berijas resorā saražotā plutonija. Kurčatovs atbildējis – pagaidām tikai vienu, jo atombumbas uzspriecināšanai nepieciešama plutonija kritiskā masa. Uz jautājumu, kas šo kritisko masu noteicis, Kurčatovs nosaucis Enriko Fermi un dažu citu Rietumu zinātnieku vārdus. Tad padomju “zinātnes korifejs” pārgudri pamācījis atomfiziķi, ka tā ir buržuāziskās zinātnes plutonija kritiskā masa, padomju zinātnieku noteiktā kritiskā masa varētu būt krietni mazāka, un no esošā plutonija daudzuma varētu tikt izgatavotas vairākas atombumbas! Šobrīd šādu epizodi varētu ieslēgt absurdā teātra repertuārā. Bet varam tikai iedomāties, ko pārdzīvoja Kurčatovs, netieši apvainots “šķiriskās modrības” trūkumā...

Abi supergigantiskie totalitārie režīmi, paldies Dievam, ir aizgājuši no vēstures skatuves, dodot vietu *atklātām* sabiedrībām. Varam tikai piebilst, ka to sagrāve bija idejiski ieprogrammēta slēgto sistēmu iekšienē. Tas bija hēgeliskais “vienīgās patiesības” vīruss, kas līdzīgi AIDS vīrusam sagrāva šo sistēmu “imunitāti”.

Padrūmo nodaļu par totalitārismu un ideoloģijām gribas nobeigt ar 15. gs. vācu mistiķa Kempijas Toma pravietiskajiem vārdiem: “*Sic transit gloria mundi* (Tā aiziet pasaules godība).”

Personu rādītājs

1. Dekarts Renē (Descartes; 1596 – 1650)
2. Dostojevskis Fjodors (Dostojevskij, 1821 – 1881)
3. Florenskis Pāvels (Florenskij, 1882 – 1943)
4. Gēdels Kurts (Goedel, 1906 – 1978)
5. Hēgelis Georgs Vilhelms Frīdrihs (Hegel, 1770 – 1831)
6. Heidenss Kristiāns (Huygens, 1629 – 1695)
7. Heraklīts (Heracleitus, apm 544–483 pr. Kr.)
8. Jaspers (Jaspers, 650 – 570 pr. Kr.)
9. Jungs Karls Gustavs (Jung, 1875 – 1962)
10. Kants Imanuels (Kant, 1724 – 1804)
11. Manns Tomass (Mann, 1875 – 1955)
12. Mauriņa Zenta (Aerny – 1978)
13. Niče Frīdrihs (Nietzsche, 1844 – 1900)
14. Orvels Džordžs, ist. v. Blair Eric Arthur, (Orwell, 1903 – 1950)
15. Parmenids (Parmenides, ap 540 – 470 pr. Kr.)
16. Pindars (Pindaros, 518/522 – c. 438 pr. Kr.)
17. Platons (Platōn, 427 – 347 pr. Kr.)
18. Poppers Karls Raimuns (Popper, 1902 – 1994)
19. Rasels Bērtrands (Russel, 1872 – 1970)
20. Sokrats (Sokratēs, ap 469 – 399 pr. Kr.)
21. Šopenhauers Arturs (Schopenhauer, 1788 – 1851)
22. Vitgenšteins Ludvigs (Wittgenstein, 1889 – 1951)
23. Vorners Reikss (Warner, 1905 – 1986)
24. Zenons (Zēnōn, ap 490 – 430 pr. Kr.)

Lielo patiesību meklējumi. Jumava. 1999. Rīga

Bibliogrāfiskās norādes

Šīs bibliogrāfiskās norādes iekļauj visus šajā grāmatā citētos avotus. No dažiem esmu pasmēlies tikai vienu vai divas idejas, ar citiem esmu iepazinies daudz pilnīgāk. Tas arī izskaidro šīs bibliogrāfijas lielo dažādību. Meklējot Amerikas autoru darbus, iesaku vispirms bibliotēkā vai internetā iepazīties ar vajadzīgā autora grāmatu sarakstu. Tas var norādīt uz citiem svarīgiem avotiem. Pats esmu centies šeit neatkārtot to, ko esmu rakstījis citur. Šeit norādītie mani darbi tāpēc papildina šīs grāmatas saturu. Tie ir viegli atrodami bibliotēkās.

- Andersons Edgars. *Latvijas vēsture, 1920–1940: Ārpolitika II*. Stokholma: Daugava, 1984.
- Balabkins Nikolajs. *Tautsaimnieka atziņu ceļš*. Stokholma un Rīga: Memento un Treji deviņi, 2002.
- Bitāns Mārtiņš & Egils Kauzēns. *Eiropa ieviešanas ietekme uz Latvijas tautsaimniecību*. Rīga: Latvijas Banka, 2004.
- Kalniņš Valts. *Korupcijas novēršanas politika Latvijā: Problēmas un izredzes*. Rīga: Latvijas Ārpolitikas Institūts un Nordik, 2002.
- Ķeniņš Kings Gundars. *Amerikas pieredze uzņēmumu vadībai: Izlase lietišķām pārrunām*. Rīga: Biznesa Partneri, 2002.
- Ķeniņš Kings Gundars. *Modernā apgāde: Labāk, lētāk un laikā*. Rīga: Valters un Rapa, 2000.
- Ķeniņš Kings Gundars. *Uzņēmību! Latviešu uzņēmējs pārmaiņu laikos*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 1999.
- Ķeniņš Kings Gundars. *Roku rokā: Ātrāk, augstāk un stiprāk!* Rīga: Biznesa Partneri, 2002.
- Osis Uldis. *Starp divām pasaulēm*. Rīga: Jumava, 2004.
- Porietis Jānis (Tatjana Volkova, sast., Arnolds Viesis, red.). *Ekonomika, vēsture, metodoloģija*. Rīga: Banku augstskola, Latvijas Universitāte un Rēzeknes augstskola, 2001.
- Rifkins Džeremijss. *Jaunās ekonomikas laikmets*. Rīga: Jumava, 2004.
- Rubess Brunis & Nora Ikstena. *Brīnumainā kārtā ... stāsti par Bruņa Rubesa trim mūžiem*. Rīga: Nordik, 1999.
- Siliņš Edgars Imants. *Lielo patiesību meklējumi*. Rīga: Jumava, 2002.
- Šilde Ādolfs. *Latvijas vēsture, 1914–1940: Valsts tapšana un suverēnā valsts*. Stokholma: Daugava, 1976.
- Simanis Vito Vitauts. *Latvia*. St. Charles: The Book Latvia, Inc., 1984.
- Vanags Edvīns, un Oļģerts Krastiņš, red. *Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas*. Rīga: Latvijas Statistikas institūts un Valsts Reģionālās attīstības aģentūra, 2004.
- Vilne Dace un Juta Birzniece. *Ekonomika*. Rīga: Kamene un Junior Achievement Latvia, 2001.
- Virza Edvarts. *Straumēni. Vecā Zemgales māja gada gaitās*. Stokholma: Zelta Ābele, 1984.
- Ash, Timothy Garton (2004). *Free World: Why a Crisis of the West Reveals the Opportunity of our Time*. New York: Random House, 2004.
- Avots, Ivars (2004). *The Legacy of a Sow's Ear: The Rise and Fall of Arthur D. Little, Inc.* Arlington: Trans-Global Management, 2004.
- Barro, Robert J. (1998). "Human Capital and Growth," *American Economic Review*, 91.2 (Summer), 12–17, 1998.

- Bellow, Adam (2003). *In Praise of Nepotism: A Natural History*. New York: Doubleday, 2003.
- Brzezinski, Zbigniew (2004). *The Choice*. New York: Basic Books, 2004.
- Collins, James C., and Jerry I. Porras (1994). *Built to Last*. New York: HarperCollins, 1994.
- Collins, James C. (2001). *Good to Great*. New York: Harper Collins, 2001.
- Coterill, H. B. (ed.) (1908). *The Utopia of Sir Thomas More*. New York: St. Martin's Press, 1908.
- Dalla Costa, John (1998). *The Ethical Imperative: Why Moral Leadership is Good Business*. Reading: Perseus Books, 1998.
- Deppler, Michael (2004). "Beyond integration: Squaring Europe's Social Preferences with Robust Growth," *Finance and Development*, 41:2 (June), 8-12, 2004.
- Dinsmore, Paul C., ed. (1993). *The AMA Handbook of Project Management*. New York: AMACON, 1993.
- Donaldson, Thomas, and Thomas W. Dunfee (1999). *Ties That Bind: A Social Contracts Approach to Business Ethics*. Boston: Harvard Business School Press, 1999.
- Drucker, Peter F. (1974). *Management: Tasks, Responsibilities, and Practices*. New York: Harper and Row, 1974.
- Eisenhower, Dwight D. (1948). *Crusade in Europe*. New York: Doubleday, 1948.
- England, George W. (1975). *The Manager and His Values*. Cambridge: Ballinger, 1975.
- Finnie, Bruce W., and Linda K. Gibson (2000). "Economic Development in the Baltics: An Issue of Balance," *Lituanus*, 46.3 (Fall), 1-6, 2000.
- Fratiani, Michele, Paolo Savona, and John Kirton (eds.) (2001). *Sustaining Social Growth and Development*. Burlington: Ashgate, 2001.
- Fukuyama, Francis (1995). *Trust. Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press, 1995.
- Gillis, Malcolm, David H. Perkins, Michael Roemer, and Donald Snodgras (1996). *Economics of Development* (4th ed.) New York: W. W. Norton [jaunākos izdevumos, pēc Malkolma Gilisa ievēlēšanas par Rāisa Universitātes rektoru, šīs grāmatas pirmais autors vēlākos izdevumos ir Dvaits Perkinss], 1996.
- Hofstede, Geert (1980). *Culture's Consequences*. Beverly Hills: Sage, 1980.
- Inglehart, Ronald, Miguel Basanez, and Alejandro Merono (1998). *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1998.
- Jacobs, Jane (2004). *Dark Age Ahead*. New York: Random House, 2004.
- Jacobs, Jane (1992). *Systems of Survival: A Dialogue of Moral Foundations of Commerce and Politics*. New York: Random House, 1992.
- King, Gundar J. (1964). *Economic Policies in Occupied Latvia*. Tacoma, Pacific Lutheran University Press, 1964.
- King, Gundar J. (1992). "Ein wirtschaftliches Modell fuer die Entwicklung des lettischen Aussenhandels," in Boris Meisner, Dietrich A. Loeber & Egils Levits (eds.), *Die Wirtschaft der baltischen Staaten im Umbruch*. Koeln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1992.
- King, Gundar J. (2002). "Global Choice and Innovation," *Baltic Studies Newsletter*, 26.1 (March), 1-7, 2002.
- King, Gundar J., and J. Thad Barnowe (2003). "Competition and Cooperation: Managerial Values and Social Capital on the Baltic Rim," *Lituanus*, 49.3 (Fall), 37-57, 2003.
- King, Gundar J., and J. Thad Barnowe (1998). "Social Capital in the Latvian Transition" Trust and Othr Managerial Values," *Nationalities Papers* 26.4 (Fall), 687 - 703, 1998.
- King, Gundar J., and Donald R. Bell (2003). "A Thin Line Advances Slowly on a Broad Front," *Baltic Studies Newsletter*, 27.1 (March), 1 - 6, 2003.
- King, Gundar J., Edvins Vanags, Inga Vilka, and David E. McNabb (2004). "Local Government Reforms in Latvia: Transition to a Democratic Society 1990-2003," *Public Administration*, 82.4 (Winter), 2004.
- Kotter, John P., and James L. Heskett (1992). *Corporate Culture and Performance*. New York: Free Press, 1992.
- Landes, David S. (1998). *The Wealth and Poverty of Nations: Why are Some Countries so Rich, and Some are so Poor*. New York: W. W. Norton, 1998.

- Lewis, W. Arthur (1955). *Theory of Economic Growth*. Homewood: Irwin, 1995.
- Lipset, Seymour M., and Gabrielle S. Lenz (2000). "Corruption, Culture, and Markets," In Lawrence E. Harrison, and Samuel P. Huntington (eds). *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basic Books, 2000.
- Lucas, Robert E., Jr. (2002). *Lectures on Economic Growth*. Cambridge: Harvard University Press, 2002.
- Neimanis, George J. (2000). "The Tyranny of Antecedent Circumstances," *Journal of Baltic Studies*, 31. 2 (Summer), 136 - 147, 2000.
- Prestowitz, Clyde (2003). *Rogue Nation*. New York: Basic Books, 2003.
- Sala I Martin, Xavier, Klaus Schwab, and Michael E. Porter (2004). *The Global Competitiveness Report 2003 - 2004: World Economic Forum, Geneva, Switzerland 2004*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Schell, Jonathan (2003). *The Unconquerable World: Power, Nonviolence, and the Will of the People*. New York: Henry Holt, 2003.
- Scott, Bruce R., and George C. Lodge. *U.S. Competitiveness in the World Economy*. Boston: Harvard Business School Press, 1985.
- Simane, Māra (2003). *Latvia: Human Development Report 2000/2003: Human Security*. Riga: UNDP, 2003.
- Szentes, Tamas (2002). *World Economics I: Comparative Theories and Methods of International and Development Economics*. Budapest (Hungary): Akademiai Kiado, 2002.
- Thompson, Arthur J., Jr., and A. J. Strickland (2001). *Strategic Management: Concepts and Cases*, (12th ed.). New York: McGraw-Hill Higher Education, 2001.
- Thurow, Lester C. (1999). *Building Wealth: The New Rules for Individuals, Companies, and Nations in a Knowledge - Based Economy*. New York: HarperCollins, 1999.
- Thurow, Lester C. (2003). *Fortune Favors the Bold: What We Must do to Build a New and Lasting Global Prosperity*. New York: HarperCollins, 2003.
- Williams, Nicola, Debra Herrmann, and Cathryn Kemp. *Estonia, Latvia and Lithuania*. (3d ed.) Melbourne: Lonely Plant Publications, 2003.

Personu rādītājs

Andersons Edgars		I
Balabkins Nikolajs		II
Balodis Kārlis		I
Bārnavs Dž. Tads	(J. Thad Barnowe)	VI
Beldavs Aija		XIII
Bells Donalds	(Donald Bell)	XIV
Berlins Isaja	(Sir Isaiah Berlin)	VI
Birzniece Juta		VIII, IX
Bismarks Oto fon	(Otto von Bismarck)	IX
Brežinskis Zbignevs	(Zbigniew Brzezinski)	I
Brodels Fernāns	(Fernand Braudel)	III
Dālbergs Džons	(John Dalberg, Lord Acton)	VI
Dāle Ansis		IV
Dāle Juris		IV
Desoto Hernando	(Hernado DeSoto)	IX
Džons Dalla Kosta	(John Dalla Costa)	VI
Darvins Čārlzs	(Charles Darwin)	III
Dekarts Renē	(Renē Decartes)	I
Dēliņš Emils		VII
Deplers Maikls	(Michael Deppler)	VIII
Dombrovskis Augusts		XV
Drakers Piters	(Peter Drucker)	X
Džefersons Tomass	(Thomas Jefferson)	VIII
Džini Korado	(Corrado Gini)	Laikmetu nomaiņā
Džekobsa Džeina	(Jane Jacobs)	X
Eiduss Jāzeps		I
Eizenhauers Dvairs	(Dwight Eisenhower)	I, X
Engelss Fridrihs	(Friedrich Engels)	I
Erasmus no Roterdamas	(Erasmus, Desiderius)	I
Fišs Hamiltons	(Hamilton Fish)	XV
Fukujama Frensiss	(Francis Fukuyama)	VI, X, XIII
Gilliss Malkolms	(Malcolm Gillis)	VIII, IX, XIV
Goldina Kludija	(Claudia Goldin)	XIV
Gorbačovs Mihails	(Mihail Gorbačev)	II
Hantongtons Semuels	(Samuel Huntington)	XIII

Hēgelis Georgs	(Georg Hegel)	I
Heizenbergs Verners	(Werner Heisenberg)	I
Heskets Džeimss	(James Heskett)	X, XV
Hitlers Ādolfs	(Adolf Hitler)	ii
Hiršs Roberts		XV
Hjūlets Viljams	(William Hewlett)	XV
Hofstede Gerts	(Geert Hofstede)	X
Holdens Pols	(Paul Holden)	XV
Homērs	(Homer)	VII
Hruščovs Ņikita	(Nikita Hruščev)	II, III
Ingleharts Ronalds	(Ronald Inglehart)	II
Jaspers Kārlis	(Karl Jaspers)	I
Kants Imanuels	(Immanuel Kant)	Ievads
Ķeniņa-Veismane Gunta		IV
Kolins Džims	(Jim Collins)	X, XII, XV
Kolombs Seržs	(Serge Colombe)	XIV
Kontorovičs Leonids	(Leonid Kontorovič)	II
Koters Džons	(John Kotter)	XV
Krastiņš Oļģerts		XIV
Krepss Teodors	(Theodore Krepss)	V
Kserkss	(Xerxes)	Ievads
Kūle Nota		I
Kvinns Roberts	(Quinn, Robert)	XV
Landess Deivids	(David Landes)	X, XV
Leontjevs Vasilijš	(Wassily (Leontieff)	II, VIII
Lī Lamārs	(Lamar Lee)	VI, X
Liepiņš Valdis		II
Lodžs Džordžs	(George Lodge)	XII
Luišs V. Artūrs	(w. Arthur Lewis)	IX
Lūkass Roberts	(Robert Lucas, Jr.)	IX, XI
Maltuss Tomass	(Thomas Malthus)	IV
Markss Kārlis	(Karl Marx)	I, IX
Maršāna Silvija	(Sylbvie, Marchand)	XIV
Meierovics Zigfrids A.		XI
Merks Džordžs	(George Merck)	XV
Mors Tomass	(Thomas More)	I
Moriss Viktors	(Victor Morris)	IX
Naipauls V. S.	(V. S. Naipaul)	Pirmais aicinājums
Napoleons I	(Napoleon I)	VI
Neimanis Juris		II
Niedra Andrievs		III
Ņūtons Izaks	(Isaac Newton)	I
Olavs Vilis		XV
Osis Uldis		XIII, XIV
Pakards Deivids	(David Packard)	XV, Otrais aicinājums
Pareto Vilfredo	(Vilfredo Pareto)	V, XIII

Perijs Metjūzs	(Mathew Perry)	XIII
Pfefers Džefrijs	(Jeffrey Pfeffer)	X
Porass Džerijs	(Jerry Porras)	Otrais aicinājums, X, XV
Porietis Jānis		VIII
Porters Maikls	(Michael Porter)	V, VI, X, XII
Rapa Jānis		XV
Rifkins Džeremijs	(Jeremy Rifkin)	IV, XV
Rudzītis Helmārs		XV
Saimons Herberts	(Herbert Simon)	Ievads
Sala I Martins Ksavjers	(Xavier Sala-I-Martin)	V, XIV
Siliņš Edgars Imants		I
Sīmane Māra		Laimeta nomaiņā
Sīmanis Vītauts		VII
Skalbe Kārlis		IV
Skots Brūss	(Bruce Scott)	XII, 8
Smits Ādams	(Adam Smith)	VIII, 7; IX, 4
Smits Leonards	(Leonard Smith)	XIV – 10
Solovs Roberts	(Robert Solow)	VIII, 7; IX, 9
Solžeņicins Aleksandrs	(Aleksandr Solžeņicin)	II, 6
Stanfords Lelands	(Leland Stanford)	IV, Otrais aicinājums
Sterlings Valijs	(Wallace Sterling)	Otrais aicinājums
Šentess Tamāss	(Tamas Szentes)	VIII, IX
Šilde Ādolfs		I
Šlīfens Alfrēds fon	(Alfred von Schlieffen)	XIV
Šoklijs Viljams	(William Shockley)	Otrais aicinājums
Šumpeters Jozefs	(Joseph Schumpeter)	I, III, XIII
Švābs Klaus	(Klaus Schwab)	V, Vi
Tēnters Džozefs	(Joseph Tainter)	III
Tremblejs Žans Fransuā	(Jean-Francois Tremblay)	XIV
Tūrovs Lesters	(Lester Thurow)	VI, X
Vanags Edvīns		XIV
Viķe-Freiberga Vaira		Ievads, VII
Viksniņš Juris		II, IX, X,
Viljams Nikola	(Nicola Williams)	VII
Vilne Dace		VIII, IX
Virza Edvarts		V
Zepa Brigita		II

BIZNESA Partneri

Lietišķo grāmatu apgāds **BIZNESA PARTNERI**

Brīvības ielā 310 – 76, Rīgā, LV 1010,

tālr./fakss 7332586,

tālr. 9240910, e-pasts: ligita.liepa@inbox.lv

Gatavo izdošanai:

Mārkeinga komunikācijas

Sērijā *Kvalitātes vadības sistēma:*

KVS izveidošana, ieviešana un uzturēšana

Izdevis:

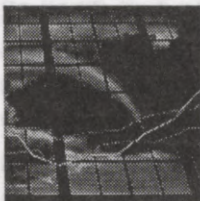

Sērijā *Kvalitātes vadības sistēma:*

Kvalitātes vadības sistēmas pamati ISO 9001:2000 prasību skaidrojums KVS iekšējais audits

Apgāda un konsultāciju firmas "Zygon Baltic Consulting" kopdarbs – specializēto rokasgrāmatu sērija "Kvalitātes vadības sistēma" paplašina un bagātina Latvijas vēl samērā pieticīgo specializēto grāmatu tirgu. Grāmatas mērķauditorija – uzņēmumu un iestāžu vadītāji, kuri nolēmuši apgūt un ieviest savā darbā starptautisko kvalitātes vadības sistēmu (KVS). Tās mērķis – veicināt pasaules standartiem atbilstoša moderna biznesa pārvaldību un organizāciju Latvijā, līdz ar to – mūsu ražojumu un pakalpojumu konkurētspēju mainīgajā brīvā tirgus saimniecībā.

Projekts (atbilstīgi KVS ieviešanas gaitai un reālam akceptam ražotnē vai organizācijā) izvērstas četras atsevišķas grāmatās:

KVS iekšējais
audits
Vladimirs Kincāns

1. KVS pamati: Kvalitātes vadības sistēmas (KVS) priekšrocības; profesionālie termini; KVS un Kvalitātes nodrošināšanas prasību principi; kvalitātes tehnikas un to sistēmu konstruktīva attīstība organizācijā.

2. ISO 9001:2000 prasību skaidrojums: standarta ISO 9000:2000 prasības; KVS un ISO 9000.

3. KVS iekšējais audits: ISO 9000 iekšējā audita gaita un nozīme; KVS iekšējā audita aspekti un auditēšanas svarīgākie principi.

4. KVS izveidošana, ieviešana un uzturēšana: KVS ieviešana un uzturēšana, pārskatīšana un pilnveidošana; ISO 9000 sertifikācija; KVS dokumentu vadība, pārskatīšana un pilnveidošanas iespējas.

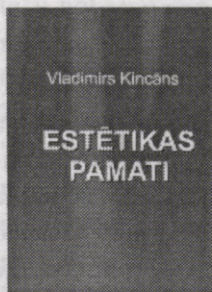
Rokasgrāmatas izmantojamas kā oriģināls mācību līdzeklis un noderēs arī specializēto kursu un semināru klausītājiem.

Vladimirs Kincāns. **Etīkete**

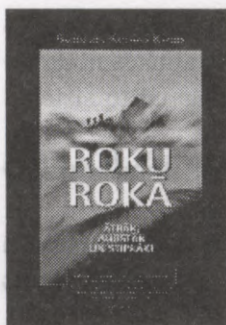
Latvijā populārā lietišķās etiķetes speciālista, Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes profesora Vladimira Kincāna grāmata "Etīkete" var kļūt par vērtīgu rokasgrāmatu visiem, kas vēlas pareizi uzvesties dažādās dzīves situācijās, vienlaikus izvairoties no liktenīgām kļūdām, apgūt labas manieres, kļūt par patīkamu sarunu biedru un cilvēku, kurš ne vien apzinās savu vērtību un pievilcību, bet arī prot to izmantot mājās, darbā un viesos, savā un svešā zemē.

Vladimirs Kincāns. **Estētikas pamati**

Pilnvērtīgu saskarsmi ar mākslu un prasmī gūt no tās baudu, novērtēt apkārtējās dabas skaistumu spēj tikai tāds cilvēks, kas sasniedzis noteiktu tikumiskās un estētiskās kultūras līmeni. Vladimira Kincāna metodiskajā darbā "Estētikas pamati" aplūkoti galvenie estētikas zinātnes jēdzieni un pamatatziņas, kas izskaidroti no klasiskajām Aristoteļa un Kanta Hēgeļa mācību pozīcijām.

Grāmatas mērķis ir sniegt palīdzību studentiem, kuri apgūst estētiku patstāvīgi, dot priekšstatu par klasiskās estētikas problēmām, sagatavot viņus lekciju uztveršanai un dziļākai estētiskās zinātnes izprašanai.

G. Ķeniņš Kings. Roku rokā: ātrāk, augstāk un stiprāk!

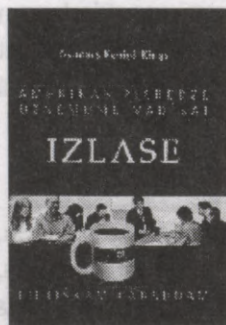
Grāmata piedāvā Latvijas saimniecisko pārmaiņu globālu vērtējumu, ko dod ASV dzimuši, studējoši vai strādājoši latviešu izcelsmes ekonomikas zinātnieki – Gundars Rudzītis un Ilze Bargā no Aidaho (ASV), Inese Spīča no Latvijas Universitātes un Vineta Veikmane no Latvijas Bankas, kā arī LU mācību prorektors demogrāfijas profesors Juris Krūmiņš:

“Amerikā novēroto apvienojām ar ieteikumiem, kas mums liekas svarīgi laikā, kad Latvija gatavojas jauniem pārmaiņu viļņiem. Tie negaida, jau skaidri redzam lielu vajadzību paātrināt saimnieciska un tehniska rakstura inovācijas. Lielā internacionālā sacensība prasa celt mūsu pakalpojumu un preču vērtību, samazināt izmaksas un kļūt vairāk atsaucīgiem uz vietējo un ārvalstu partneru vajadzībām. Bez šiem uzlabojumiem būs grūti nodrošināt minimālu labklājību un pietiekamu izglītību Latvijas tautai, kā arī saglabāt mūsu kultūras un dabas bagātības šodienai un tuvākai nākotnei.”

G. Ķeniņš Kings. Amerikas pieredze uzņēmumu vadībā. Izlase lietišķām pārrunām

ASV dzīvojošais ekonomikas profesors Pacifika Luterāņu Universitātes Biznesa vadības skolas Goda dekāns Gundars Ķeniņš Kings grāmatā apkopojis Latvijas saimnieciskās attīstības pētījumus, vienlaikus piedāvājot jaunas atziņas un ieteikumus no mūsdienu Amerikas uzņēmējdarbības. Tās saturu veido galvenokārt Latvijas otrās brīvvalsts laikā publicētie raksti presē un specializētajos izdevumos.

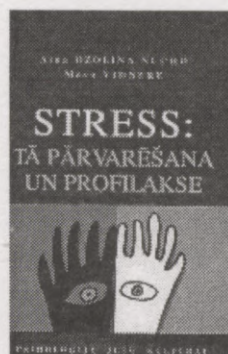
Grāmatas apakšvirsraksts “Izlase lietišķām pārrunām” pasvītro autora īpašo vēlmi rosināt lasītājus uz aktīvu līdzdomāšanu studentu un mācībspēku grupās, kā arī uzņēmuma vadības lokos. Sagatavošanās nopietnām pārrunām Rietumos pieder pie ierastā plānošanas procesa, kad uzņēmuma mērķus salīdzina ar realitātēm tirgū un tā darbību saskaņo ar jauniem uzdevumiem un apstākļiem. Šī mērķtiecīgā izšķiršanās prasa nopietnāku un mums vēl neierastu attieksmi pret to, ko lasām gan periodiskajā literatūrā, gan grāmatās.

Sērijā "Psiholoģija jūtu kultūrai"

Māra Vidnere un Aina Ozoliņa Nucho. Stress, tā pārvarēšana un profilakse

Grāmata sniedz ieskatu daudzveidīgajos stresa cēloņos un tā izpausmēs, kā arī piedāvā stresa diagnostikas, pārvarēšanas un profilakses metodes. Tā domāta visiem, kas vēlas stiprināt vai atgūt veselību, jo atradīs te izsmeļošas teorētiskas un praktiskas atziņas individuālai un grupu terapijai. Praktisks ceļvedis arī psihoterapeitiem un sociālajiem darbiniekiem.

Liksmā Stiglica. Finanšu grāmatvedības praktikums. Trešais, papildinātais izdevums.

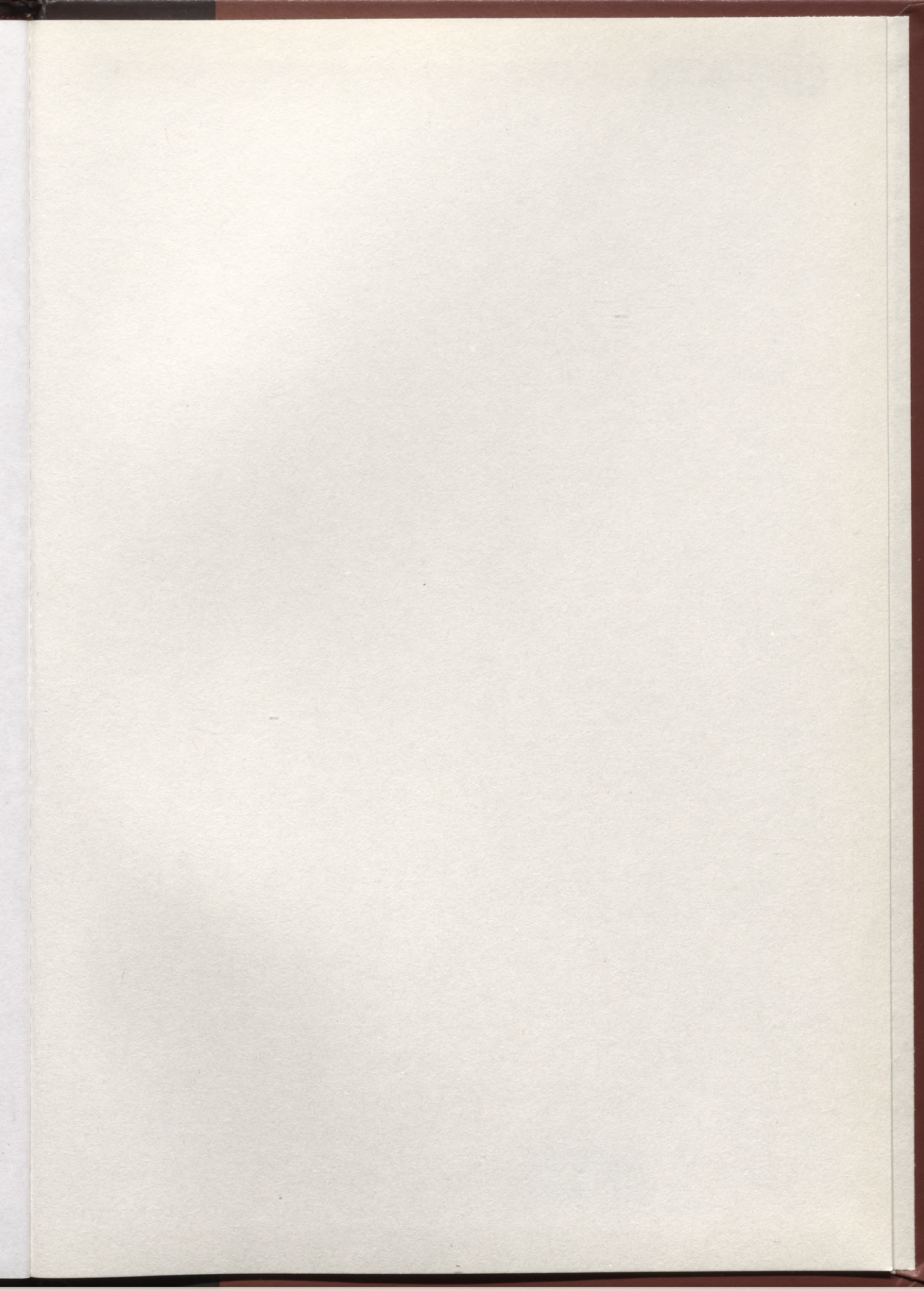
Grāmatā publicētie uzdevumi paredzēti grāmatvedības praktisko iemaņu apgūšanai. Tie atbilst Latvijas Republikas likumam "Par grāmatvedību" un sakārtoti atbilstīgi Finanšu grāmatvedības kursa programmai, kā arī ievērojot pēdējās izmaiņas likumos un normatīvos aktos par nodokļiem. Katras nodaļas sākumā dots īss teorētisks apraksts par attiecīgo kontu korespondenci. Grāmatas beigās ievietoti uzdevumu atrisinājumi.

Jēkabs Leitītis. Viņsaules lokā

Emigrācijā dzīvojošā Jēkaba Leitīša grāmatā "Viņsaules lokā" apkopoti stāsti un tēlojumi par viņām naida dienām, kā autors apzīmē četrus kara gadus, ko pavadīja, cīnoties latviešu leģiona sastāvā. Stāstu varoņiem piemeklēti pseidonīmi (tāpat kā dažbrīd autoram – Mārtiņš Grava), taču notikumi ir patiesi un izjūtas – neviltotas. Atsevišķa nodaļa vēsta par pārdzīvojumiem karagūstekņu nometnē. Grāmatas otrā daļa sniedz ieskatu trimdas latviešu dzīvē, ko vada mērķis par brīvu Latviju:

"Savā mūžā esmu tik daudz redzējis un pārdzīvojis, ka ne reizi vien iedomājos: vajadzētu par šiem notikumiem un piedzīvojumiem uzrakstīt atmiņas. Lai mani bērni un mani mazbērni lasītu, pārdomātu un saprastu, ka mūsu dzīve, kaut lieliem sarežģījumiem un smagiem pārdzīvojumiem pārbagāta, tomēr bija skaista un gaiša kā spožs saules rats, kas apgaismo kā kalnu sniegotās galotnes, tā arī tumšās ielejas un aizas."

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305010472

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

6—

2005-5
6

Grāmatas autors Guntars Ķeniņš Kings, dzejnieku Ata Ķeniņa un Austras Dāles dēls, ir starptautiski pazīstams ekonomists (Ph.D., Dr.h.c., Dr.habil.oec.), iecienīts padomnieks uzņēmumu vadībā un sabiedriskās lietās. Savu aktīvo mūžu pavadījis ASV saimnieciskos un zinātņu centros, tomēr ne mazums laika un enerģijas veltījis okupētās Latvijas saimnieciskās dzīves pētījumiem. Profesora spalvai pieder daudzi analītiski raksti Latvijas presē, kā arī neskaitāmas zinātniskas publikācijas ASV, Igaunijā, Francijā, Krievijā, Latvijā, Lietuvā, Vācijā un Zviedrijā.

Atmodas laikā organizējis ASV Ārlietu ministrijas atbalstītus pirmos Baltijas valstu studentu braucienus uz Amerikas augstskolām, vadījis mācībspēku apmācības Rīgā un Losandželosā, tautiešus dzimtenē rosinājis intensīvai pētniecībai un akadēmiskai apmaiņai starptautiskā mērogā. Kopš ar Rietumu kolēģiem izveidojis Latvijā pilnīgi jaunu mācību iestādi uzņēmējiem – RTU Rīgas Biznesa Institutu.

Latvijā līdz šim izdotās grāmatas "Uzņēmību!", "Modernā apgāde", "Roku rokā" un "Amerikas pieredze uzņēmumu vadībā" apkopo autora vērojumus par dažādu laika posmu uzņēmējdarbību Latvijā un salīdzina to ar pasaules tendencēm, sniedz globālus ieteikumus nākotnei.

Grāmatas **SAIMNIECISKIE APSVĒRUMI LATVIJAS TĀLĀKAI IZAUGSMEI** saturu veido tematiski raksti un īpaši sagatavoti pārskati par Latvijas uzņēmumu, tautas un valsts attīstības perspektīvām mūsdienās.

ISBN 998496109-5

9 789984 961095